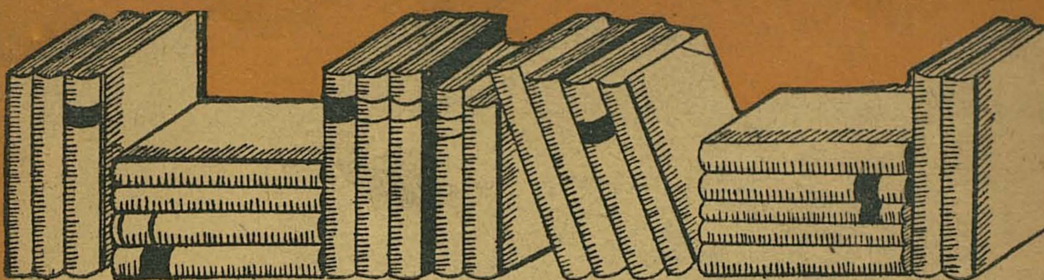

E. LOVINESCU

ANTOLOGIA IDEOLOGIEI JUNIMISTE

— CULEGERE DE STUDII NEADUNATE PÂNĂ ACUM ÎN VOLUM —

CASA ŞCOALELOR

1943

E. LOVINESCU

ANTOLOGIA IDEOLOGIEI JUNIMISTE

— CULEGERE DE STUDII NEADUNATE PÂNĂ ACUM IN VOLUM —

T. MAIORESCU, V. POGOR, TH. ROSETTI,
A. D. XENOPOL, G. PANU, A. LAMBRIOR,
V. BURLĂ, P. MISSIR.

CASA ŞCOALELOR

1942

PREFAȚĂ

D. I. Petrovici, ministrul culturii naționale, prin străduința căruia se lărgește tot mai adânc brazda acțiunii maioresciene asupra culturii noastre, a luat inițiativa alcătuirii unei antologii a „Junimiștilor minori". *In consolidarea unei mișcări literare, de însemnătatea* Junimii, *care, în epoca creatoare a primului ei sfert de veac de existență, a dat cele mai mari valori literare și culturale ale noastre: T. Maiorescu, M. Eminescu, I. Creangă, I. L. Caragiale, A. D. Xenopol, Vasile Conta, au contribuit și alți mulți colaboratori fără să fi lăsat totuși după dânșii o operă trainică, — ostași anonimi ai unei biruinți culturale ce nu sunt pomeniți decât doar în studii colective. Volumele lor au fost de mult uitate; iar unii nici n'au ajuns la această ultimă finalitate a oricărei străduinți literare care e volumul. Antologia acestor junimiști „minori", astăzi fără circulație, cum ar fi, de pildă, Samson Bodnărescu, Matilda Cugler-Poni, N. Schelletti, M. Cornea, V. Pogor, Ștefan Vârgolici, A. Naum, D. Ollănescu-Ascanio, etc. i-ar putea scoate din anonimatul acțiunii colective pentru a-i înfățișa separat în ce au încă viabil.*

In primul plan al preocupării momentului am con-

venit totuşi că ar fi mai bine venită deocamdată prezentarea unei antologii a „ideologiei junimiste", adică a exponenţilor criticismului junimist; n'am înţeles însă să reproducem articole din Criticele *lui Maiorescu sau fragmente din* Discursurile *lui P. P. Carp, material ideologic poate mai esenţial dar prea cunoscut, ci să adunăm numai studii oarecum* inedite, *întrucât nefiind desgropate până astăzi din colecţia unei reviste vechi de 75 de ani, nu se bucură de nici o circulaţie. Am ajuns, astfel, la concluzia de a pune la îndemâna cititorilor următoarele texte importante, la care mulţi se referă, fără să le fi putut, totuşi, cunoaşte dintr'o lectură proprie:*

I. T. Maiorescu:

1. Pentru ce limba latină este chiar în privinţa educaţiei morale studiul fundamental în gimnaziu.

— *O disertaţie a lui T. Maiorescu publicată în 1863, primul lui studiu în limba română scris acum optzeci de ani.*

2. Despre reforma învăţământului public, *studiu din 1870.*

3. Invăţământul primar ameninţat, *tot din 1870. Amândouă studiile sunt caracteristice pentru ideologia culturală şi şcolară a lui T. Maiorescu.*

4. Idei dintr'un ciclu de „prelecţiuni populare" *din cursul anului 1866, — de unde ne apare un T. Maiorescu nou, care, oricât ar fi în contradicţie cu cel de mai târziu, trebue să fie cunoscut de toţi cei ce se interesează de formarea personalităţii lui.*

II. V. Pogor:

H. T. Buckle, Istoria civilizațiunii în Englitera, *studiu apărut în 1867, închinat unui scriitor atât de discutat în cercul* Junimii *și ale cărui idei i-au influențat ideologia.*

III. Th. Rosetti:

Despre direcțiunea progresului nostru, *studiu apărut în 1874, mereu pomenit dar necunoscut, în care se expune ideologia junimistă în materie de cultură, de politică, de economie.*

IV. A. D. Xenopol:

Studii asupra stării noastre actuale, *apărute în 1870, în care junimismul ia o coloratură naționalistă.*

Studiile lui A. D. Xenopol din această epocă, cu mult prea lungi (Cultura națională *din 1868,* Istoriile civilizațiunii *din 1869, și cel republicat aici din 1870-1871 sunt deosebit de interesante și ar merita să fie adunate în volum și pentru fixarea fizionomiei lui A. D. Xenopol și pentru poziția lui cu totul specială în mișcarea junimistă.*

V. G. Panu:

Studiul istoriei la Români, *ce ne redă ceva din lupta* Junimiștilor *împotriva Bucureștenilor pe terenul istoriei (Hasdeu, V. A. Urechia, Gr. Tocilescu, etc.), adică a falsului naționalism aplicat în domeniul istoriei naționale.*

VI. **Al. Lambrior:**

Limba română veche şi nouă, *din 1873, poate singurul studiu al celui dintâi filolog ieşean adunat într'un volum, deşi întreaga lui activitate ar merita să fie scoasă din uitarea unei colecţii de revistă.*

VII. **Vasile Burlă:**

Contra ortografiei impuse de Minister şcoalelor române, *din 1872, studiul celui de al doilea filolog junimist, implicat în polemicile* Convorbirilor *împotriva Ardelenilor şi a lui B. P. Hasdeu.*

VIII. **P. Missir:**

Poezii de Al. A. Macedonski, *din 1883, pentru a aduce un svon din lupta* Convorbirilor literare *împotriva poeziei lui Al. Macedonski.*

Republicarea acestor studii relativ inedite *constitue, credem, o contribuţie apreciabilă pentru cunoaşterea atmosferii ideologice a* Junimii *şi situarea ei pe terenul cultural şi politic.*

Cum aceste texte nu ne interesează ca documente de limbă, ci numai sub raportul atitudinii şi al calităţii lor, nu li s'a păstrat ortografia şi particularităţile gramaticale ale timpului, ci li s'a adus chiar şi uşoare modificări de câte ori cuvintele aveau forme părăsite astăzi, ce le-ar fi îngreuiat lectura. Fiecare text e precedat de o introducere, care-i precizează importanţa şi îl pune în atmosfera momentului său istoric.

Noembrie 1942. E. LOVINESCU

T. MAIORESCU

I

Pentru ce limba latină este chiar în privința educației morale studiul fundamental în Gimnaziu

Privim această „Dissertațiune de T. L. Maiorescu" *apărută în:*
Anuariul
Gimnasiului și Internatului din Iassi
Pe anul scolasticu 1862-1863
publicatu de
Directorul T. L. Maiorescu
Doctoru in filosofie si licențiatu in dreptu, Professoru la Universitatea din Iassi si membru cor-alu societății filosofice
din Berlin.
Iassi
Tipografia Bermann — Pileski, Podul-vechiu, 1863

drept cea mai venerabilă între producțiile literare ale lui T. Maiorescu, întrucât e prima sa operă mai consistentă în limba română. In limba germană publicase încă din 1860 opusculul său filozofic Einiges philosophische in gemeinfasslicher Form, *de influență herbartiană, și alte câteva articole; în limba franceză își publicase teza de licență în drept* Du régime dotal *(1861). „Dissertațiunea" este citată pretutindeni fără să fi fost reprodusă vreodată, așa că republicarea ei în această* Antologie *se impunea și prin valoare și prin cronologie. Problema nu e privită nici din punct de vedere filologic nici literar ci filozofic; importanța studiului clasicității vine din faptul că el „scoate egoismul sau mai bine individualismul din fiecare om și-l supune unei sfere superioare, adică întrucât e cetățean, statului și disciplinii, întrucât este spirit gânditor — naturii, lucrului și adevărului...". „Cu un*

cuvânt: antichitatea şi studiul ei este calitatea nemuritoare, care impune spiritului junimii studioase direcţia cea mai sănătoasă, care îi deschide un câmp pentru activitatea raţiunii, însă i-o supune totodată subt legea naturii lucrurilor sau a adevărului şi astfel îi taie în rădăcină aberaţia egoismului". In aceste rânduri găsim o prefiguraţie a principiilor de estetică idealistă formulate mult mai târziu.

Obiecţiile ce avem de adus disertaţiei lui T. Maiorescu, scrisă într'un ton atât de înalt, susţinut şi matur la vârstă de 22 de ani, se pot găsi în E. Lovinescu, T. Maiorescu, *v. I, p. 112. (Ed. Fundaţiei p. lit. şi artă „Regele Carol II", 1940). Nu putem să nu amintim, totuşi, că cu tot elogiul adus învăţământului clasic, activitatea viitoare de legislator a lui T. Maiorescu se va inspira dela idea de a-l înlocui printr'un învăţământ real. El a înfiinţat primele şcoale reale.*

Mai amintim de asemeni ca amănunt istoriografic că această disertaţie a fost atacată, zece ani după publicarea ei, de V. A. Urechia în articolul Noua direcţiune din Iaşi, *apărut în* Revista contimporană, *1 August 1873, p. 542, — în urma polemicii întreprinse împotriva acestei reviste în* Beţia de cuvinte *(1873): T. Maiorescu era prezintat însă ca un detractor al clasicismului!*

Acuzaţia a fost reluată şi de P. Grădişteanu în Nr. dela 1 Iunie 1873 al Revistei Contimporane, *susţinând că programul* Junimii *era de a înlocui în şcoală pe autorii latini cu autori germani. In* Răspunsurile Revistei contimporane, al doilea studiu de patologie literară (1873), *după ce reproduse un fragment din disertaţia sa, T. Maiorescu replică: „Multe lucruri sunt iertate într'o polemică. Dar a atribui unui om, care a scris aceste pagini cu un entuziasm poate prea juvenil pentru limba latină în gimnaziu, a-i atribui, că vrea să gonească autorii latini şi să-i înlocuiască cu nu ştiu care alţii, iacă un lucru prea tare chiar pentru* Revista contimporană".

I. INTRODUCERE

Intrebarea aceasta este vitală pentru Gimnaziu. Dela înţelegerea ei depinde soarta celei mai importante instituţii scolastice. Intrebarea aceasta este apoi tocmai acum la ordinea zilei, fiindcă o mare parte a tinerilor bărbaţi care încep astăzi a avea influenţă asupra împrejurărilor noastre, fiind din nenorocire înşii lipsiţi de binefacerea învăţământului serios al limbii latine şi în genere al gimnaziului, nu înţeleg ce importanţă enormă are pentru alţii şi ar fi avut mai întâi pentru înşii acel învăţământ. Astfel vedem, şi aceasta este cel mai trist lucru pentru şcoală, că nu numai studiul antichităţii în limba lui originală nu este preţuit după justa sa valoare, ci că se formează încă în contra lui o direcţie de idei inamică.

Această direcţie, susţinută prin spirite care declară de superfluu şi pedant sau chiar de fals tot ce întrece sfera necoaptei lor inteligenţe, fiind periculoasă educaţiei întregului popor, trebue să fie mai întâi de toate lovită în poziţia de sofisme în care se crede tare, demascată în absurditatea şi pentru ca astfel convingerea salutară despre importanţa clasicităţii să aibă loc a se întinde în toate părţile, a fi pusă în lucrare şi a contribui apoi ca unul din cele mai puternice elemente la formarea unei societăţi mai serioase.

II. Argumentele adversarilor

Argumentele principale ale acelei opoziţii în contra studiului limbilor clasice şi în specie a limbii latine în gimnaziu sunt următoarele:

1. Este superfluu de a învăţa limba latină, fiindcă autorii vechi sunt traduşi în limbi moderne şi prin urmare pot să fie cunoscuţi mai bine din aceste traduceri.

2. Afară de aceasta, clasicii moderni sunt tot aşa de buni ca şi cei vechi, dacă nu mai buni; sunt mai mulţi autori morali între cei noui; şi în fine clasicii moderni au importanţa cea mai mare pentru tinerimea noastră, că au conlucrat imediat la desvoltarea secolului în care trăim, şi au devenit astfel indispensabili pentru înţelegerea acestuia, vrea să zică ei, trebue să fie cunoscuţi cu preferinţă înaintea celor vechi.

3. Este chiar stricăcios de a se ocupa 7—8 ani în mod principal cu limba latină, fiindcă este o limbă moartă şi nu are folos social; timpul acesta trebue să fie mai bine aplicat la studiul limbilor moderne, care sunt chiar necesare pentru un tânăr şi care totuşi se învaţă foarte rău în şcoalele publice. Limba latină se poate trata ca studiu secundar pentru cunoştinţa formelor gramaticale şi înţelegerea lexicografică a câtorva cuvinte introduse în toate limbile europene; dar, nu mai mult.

Să ne mărginim la aceste trei argumente, care în aparenţă sunt aşa de tari şi de conchizătoare, încât inimicii clasicităţii ni le debitează de regulă cu un surâs sublim de satisfacere şi suficienţă, parcă ar fi

pronunţat te miri ce adevăruri profunde şi decizive.

Insă să facem un pas mai departe într'o altă direcţie. Să ne permitem a declara de inimici ai clasicităţii, dacă nu în opinia lor proprie, cel puţin în rezultatul faptic, pe acei amici şi apărători orbi care, neînţelegând înşii importanţa lucrului, combat argumentele expuse prin argumente şi mai slabe şi mai false.

III. Contra-argumentele amicilor neadevăraţi

Aceşti amici, intrând în cuibul celor trei argumente sofistice, în loc de a le demonstra din capul locului de false fiindcă lovesc în vânt, în loc de a nimeri în ţintă, caută a combate ideile conţinute în ele prin poziţiunea ideilor contrare şi prin urmare conced în mod indirect justeţea punctului de plecare, devenind astfel de fapt vătămători şi nu amici ai studiului clasic.

Iată combaterea lor:

La 1. Deşi autorii vechi sunt traduşi în limbi moderne, totuşi o traducere nu se apropie niciodată de original, ci se raportă la el, după cum a zis Madame de Stael, ca covorul pe dos la covorul pe faţă. In traducere sunt o sumă de neînţelegeri; apoi limbile moderne în mare parte nu sunt în stare a exprima curat ideile strămoşilor noştri. Prin urmare studiul clasicilor în limba lor originală rămâne neapărat necesară.

La 2. Cum să fie clasicii moderni tot aşa de buni ca şi cei vechi? Unde au modernii, pentru a ne mărgini la materia propusă, la limba latină, autori ca

Virgiliu, ca Liviu, ca Tacit, ca Horaţiu? Cine a întrecut pe Virgiliu în grafia fanteziei sale? Cine pe Liviu în frumuseţea naraţiei? Cine pe Tacit în severitatea opiniilor? sau pe Horaţiu în fineţea şi urbanitatea ideilor sale? Autorii moderni fiind mai slabi în aceste privinţe decât cei vechi, sunt dar de mai mică importanţă. Şi apoi este fals de a crede, că modernii ar fi singuri apropiaţi desvoltării noastre; fiindcă calităţi nemuritoare precum le au autorii cei vechi sunt şi rămân pentru pururea un tezaur al umanităţii şi-şi conservă influenţa asupra spiritului oricărui secol.

La 3. Nu poate fi stricăcios a se ocupa atâta timp cu limba latină. Bărbaţii cei mai renumiţi, ce-i avem noi modernii, au fost adăpaţi din fântâna antichităţii. In toate naţiunile civilizate oamenii eminenţi au avut şi au păstrat o stimă profundă pentru studiile clasice şi le-au atribuit lor cea mai esenţială parte din propria-le desvoltare. Astfel Boileau, astfel Corneille, Lessing, Goethe — dar ce să mai vorbim numai de literatori? Bărbaţii celebri de stat au fost întotdeauna adânciţi în spiritul timpurilor vechi, şi de Napoleon cel mare este cunoscut cu ce dragoste perseverentă s'a ocupat în toată viaţa sa de studiul lui Iuliu Cesar. In fine: noi Românii, strănepoţii acelor Romani despre a căror limbă discutăm acum, avem o sfântă datorie a cunoaşte antichitatea latină, fie numai din pietate istorică. Dar chiar limba noastră însăşi nu poate să facă nici un pas mai departe fără limba latină. Cunoştinţa acesteia este mai ales pentru noi indispensabilă.

Iacă dar că este fals ce pretind inimicii clasicităţii;

iată dar că autorii vechi trebue să fie cunoscuţi în limba originală, fiind toate traducerile rele; că autorii vechi sunt mai presus de cei moderni, şi că în fine utilitatea clasicităţii recunoscută de toţi bărbaţii cei mari ai timpurilor noastre, este cu atât mai mare pentru noi, cu cât limba noastră are încă lipsa, până se va desvolta, a recurge întotdeauna la cea latină ca la un isvor de lămurire şi de clarificare.

Acestea sunt contra-argumentele amicilor aparenţi ai clasicităţii, contra-argumente care, departe de a produce vre-un sprijin cauzei ce vor s'o apere, o compromit mai mult prin slăbiciunea lor şi uşurează astfel poziţia adversarilor. Pătrunşi de adevărul proverbial, că este mai bine a avea un inimic cumsecade decât 10 amici necăliţi, ne vom desface mai întâi de aceşti prieteni, combătându-le din punct în punct toate argumentele lor şi având întru aceasta aerul de a sprijini pe adversari. După ce însă vom fi terminat această parte a temei noastre, ne vom întoarce în contra adversarilor şi, dărâmându-le punctul de plecare, vom stabili înfine opinia ce ne pare a fi singura adevărată în acest caz.

IV. Respingerea contra-argumentelor

1. Sunt în eroare sus-numiţii amici ai clasicităţii, când, în contra primului argument, răspund că o traducere nu se apropie niciodată de original şi că prin urmare autorii vechi, pentru a fi bine citiţi, presupun cunoştinţa limbii lor originale. Dacă acesta ar fi scopul studiului latin în gimnaziu, atunci în toate institutiile moderne n'ar fi niciuna care să-şi fi ajuns

mai rău scopul decât gimnaziul. Cine din şcolarii cari au terminat cursul gimnazial, iese cu o cunoştinţă aşa de desvoltată a limbii latine şi greceşti, încât să poată citi autorii cei vechi în limba lor originală cu destulă uşurătate pentru a judeca asupra stilului lor, pentru a fi impresionabili la cunoştinţele lor poetice, în fine, pentru a simţi vre-o plăcere estetică citindu-i? Au nu ne mai aducem aminte, fiecare din noi, cu ce greutate neplăcută, cu câtă căutare prin lexicoane şi gramatici citeam chiar în ultima clasă gimnazială pe Platon, pe Sofocle, pe Horaţiu, pe Tacit? Cum în această cercetare linguistică cei mai mulţi dintre noi nici nu se mai gândeau la frumuseţile estetice sau la adevărurile filozofice, şi acei cari se gândeau, o făceau numai din când în când şi în mod cu totul secundar? Este de comun cunoscut din experienţa făcută în şcoală, şi ar fi o orbire a ne da sfatul acesta, că din contra tocmai autorii vechi citiţi în gimnaziu, se discreditează la cei mai mulţi şcolari, fiindcă aceştia în confuzia lor gramaticală, istorică, lexicografă, etc., nu sunt în stare a mai afla nici o frumuseţe în ei, ci îi iau în desgust pentru toată viaţa lor. Ce idee are şcolarul în clasa 3-a de stilul sau de orice altă calitate a lui Cornelius Nepos? Care şcolar din clasa 4-a este impresionabil pentru timbrul unei antichităţi pline de măduvă şi de energie, precum se exprimă în stilul lui Sallustius? Ce influenţă are entuziastul Livius, gingaşul Ovidiu, moralistul fin Horaţiu asupra clasei 5, 6, 7 prin stilul şi ideile lor? La mai toţi aproape nici una; şi aceia asupra cărora are influenţă sunt aşa de puţini, deabia în fiecare clasă câte unul, încât acesta n'ar putea niciodată jus-

tifica introducerea autorilor vechi în gimnaziu pentru toţi şcolarii. Deşi dar este foarte adevărat, că o traducere rămâne chiar în cazul cel mai favorabil departe de original, totuşi o traducere a autorilor vechi într'o limbă modernă face pe şcolari cu mult mai bine să simtă frumuseţile şi să înţeleagă ideile autorului decât lectura în original, fiindcă limba originală pentru autorii latini şi greci, cu tot studiul serios ce i se consacră în şcoalele moderne, nu se studiază până la o cunoaştere, sau cel puţin înţelegere deplină. Ca să vă convingeţi, luaţi Dvs. care aţi studiat numai gimnaziul pe Liviu sau pe Virgiliu, (ca să nu zic pe Tacit sau pe Horaţiu) în mână, cetiţi un capitol sau o eglogă oarecare în original, şi, după ce veţi vedea îndată ce dificultate vă prezintă lectura, cetiţi aceleaşi rânduri într'o traducere bună şi veţi mărturisi că în traducere aţi aflat o plăcere fără comparaţie mai mare ca în original. Aci nu e vorba de bărbaţi care după terminarea gimnaziului se ocupă anume de studiul antichităţii şi îşi câştigă după o diliginţă mai îndelungată o destulă cunoştinţă a limbii latine, nu numai pentru a înţelege tot ce citesc, ci pentru a înţelege frumuseţile sau slăbiciunile unui stil (ceeace este încă o mare diferenţă). Aici e vorba numai de gimnazişti; şi pentru gimnazişti este un adevăr necontestabil, că ei înţeleg şi gustă pe un autor mult mai bine în traducere decât în original şi că prin urmare traducerile moderne ar putea înlocui în această privinţă cu totul lectura în limba originală. Au dar drept adversarii clasicităţii; şi dacă studiul limbii latine este cel principal în gimnaziu, cauza nu poate fi cea arătată sub punctul 1.

2. Să trecem acum la punctul al doilea. Aci disputa devine ceartă; nu mai are sens şi nu mai e de descurcat. Unii zic că autorii moderni sunt mai buni şi numără vre-o câţiva; ceilalţi zic că autorii vechi sunt mai buni şi numără şi ei vre-o câţiva. Când începe cineva cu personalităţi, atunci încetează cu raţionamentul. Cu toate acestea putem zice că au drept inimicii clasicităţii când ne spun că autorii moderni pot să fie tot aşa de buni ca autorii vechi, luat fiecare în parte. Că ce merit mare este în Cornelius Nepos? Ce merit necomparabil este în Liviu? încât lectura lui Gibbon sau al lui Macaulay sau a lui Ioh. v. Müller sa nu poată aduce tot acel folos? Ce merit este în fine în Cicerone? Stil? idei? atunci să citim pe Lessing, cu stil mai frumos decât perioadele monotone şi lung suflate ale lui Cicerone şi cu idei originale şi fertile, după care poţi vâna mai în toate operele lui, fără a afla vre-una. Ne mai rămâne din autorii gimnaziali Ovidiu cu metamorfozele. Virgiliu cu Eneida, Horaţiu şi Tacit. Fără îndoială în privinţa ideilor şi gustului estetic, o lectură din Dante, din Camoens, din Niebelungen ar face tocmai cât metamorfozele şi cât Eneida, dacă nu mai mult. Horaţiu şi Tacit în adevăr sunt autori clasici în cel mai strâns sens al cuvântului şi este greu a arăta cine din autorii moderni le corespunde. Atât însă este sigur că cetirea pasagiilor etice din Goethe, respective a scrierilor istorice de Prescott, de Gibbon, de Herder, ar produce tot acea utilitate poetică asupra gimnaziştilor, ca şi acei doi autori. Şi apoi argumentul adversarilor, care zice că autorii moderni sunt cu atât mai preferabili, cu cât au predomnit la formarea epocii

de civilizaţie în care trăim, este foarte judicios şi mai puternic decât ceeace s'a zis în contra lui. Căci pe lângă calităţile nemuritoare şi în perpetuu valabile ale unui autor bun şi prin urmare şi ale autorilor vechi, există şi calităţi ad-hoc, dacă e permis a le numi aşa, calităţi individuale anume potrivite pentru secolul în care şi din care sunt născute şi tocmai ele sunt mai fertile şi de cea mai mare influenţă asupra secolului. Aceste calităţi însă se află pentru noi numai în autorii moderni şi nu în cei vechi. Dacă totuşi studiul limbii latine este cel fundamental în gimnaziu, cauza adevărată nu poate fi în neajunsul autorilor moderni şi preferinţa a vre-o 5 sau 6 autori vechi.

3. Să ajungem în fine la punctul al treilea. In favoarea clasicităţii s'a spus aci că cei mai celebri oameni au fost nutriţi cu ea şi apoi că noi Românii în specie avem lipsă de limba latină ca isvor pentru constituirea limbii noastre proprii. In ceeace priveşte oamenii celebrii, se pot face la acest contra-argument trei replicări: întâi, că există pentru o sumă de celebrităţi moderne nutrite în studiul clasicităţii, o sumă tot aşa de mare lipsită de acesta; al doilea că celebrităţile antichităţii înşi-le au devenit celebrităţi fără un asemenea studiu: Socrate, Platon, Sofocle, Homer (dacă a existat), tot celebrităţi care din propriul lor tezaur, fără alt studiu decât al naturii, au produs nemuritoarele lor opuri; în fine al treilea, şi aceasta e adevărata replicare, că gimnaziul nu are de tendinţă principală producerea de genii sau de celebrităţi, ci că trebue să se adreseze cu învăţământul său la acel termen de mijloc al inteligenţei pe care ni-l

arată majoritatea copiilor. Faţă cu un geniu, întrebarea studiilor teoretice are o importanţă mult mai mică; geniul îşi croeşte calea sa, chiar fără ajutorul altora, din propriul său impuls, ipso Marte, cum ziceau Latinii; însă simplul talent şi capacitatea mediocră, acestea au trebuinţă de ajutorul studiilor în şcoală, şi la ele se adresează gimnaziul. Lor însă nu li se poate aduce de exemplu geniul; căci ceeace nutreşte pe geniu, poate omorî pe talent.

Iar ce se atinge de importanţa limbii latine pentru noi Românii în specie şi de derivarea necesităţii ei din acest punct de vedere, aci apărătorii necugetaţi ai clasicităţii comit eroarea ce în logică se numeşte ἑτέρου ζήτησις adică ajung cu demonstrarea lor altundeva decât unde trebuiau să ajungă. Dumnealor demonstrează importanţa limbii latine în genere pentru Români; pe aceasta nu i-a trecut nimănui prin cap a o contesta. Dar vorba este de a demonstra că limba latină este studiul cel mai important în gimnaziu, şi aceasta este cu totul altceva. Aici nu se poate aduce argumentul numit. Căci studiul filologic al limbii latine cu scop de a clarifica şi regula limba română are din capul locului alt fundament şi altă metodă de învăţătură decât cel adoptat în gimnaziu şi va rămâne ca specialitate rezervat Universităţii, pe când gimnaziul după toată natura sa nu are a se ocupa de specialităţi, ci numai de cultura generală a inteligenţei. Acel studiu linguistic cere mai întâi de toate cunoştinţa limbii vulgare latine, precum se vorbea de popor în Italia şi în Provincii, iar nu cunoştinţa limbii clasice a autorilor, care se tratează în gimnaziu şi care este foarte diferită de aceea. Cere, al doilea, un

studiu istoric al acestei limbi populare, care coincide cu cel lexicografic, adică: a căuta fiecare cuvânt ce există astăzi în limba română, a-l urmări în toţi autorii latini, în toate inscripţiile cunoscute, în monete, etc., din toate epocile până în ziua de astăzi, pentru a afla vicisitudinile sau schimbările ce le-a suferit dela prima origine şi până acum. De ex. pentru cuvântul român Pământ se cere din punct de vedere al studiului limbistic cunoştinţa tuturor locurilor unde se afla cuvântul latin pavimentum, care în diferiţi autori are o diferită însemnare (în epistolele lui Sidoniu Apollinarul din secolul al 5-lea după Christos însemnează firmament, cer; pe când în Cicerone şi Horaţiu însemnează podini sau duşumele, pavagiu, etc.; cari două însemnări sunt tocmai aşa de diferite una de alta ca cerul de pământ); se cere apoi constatarea dacă la vreun autor sau în limba poporală avea sensul ce i-l dăm noi astăzi şi când a început să-l aibă, se cere mai departe urmărirea lui în diferite secole, adică constatarea cum s'a pronunţat în secolul al 2-lea, al 3-lea, etc. până astăzi, spre a afla, când din pavimentum s'a făcut numai paviment, apoi poate paiment, apoi pământ şi când vocalele *a* şi *e* încep a nu fi pronunţate curat, ci primesc sunetul de î şi ъ precum îl au acum. Tot asemenea să se facă această cercetare cu toate cuvintele limbii române. Ce va fi rezultatul?

Rezultatul va fi, că atunci, însă numai atunci vom putea scoate din toate aceste cazuri cunoscute legea desvoltării limbii noastre, vom putea afla: 1) care este secolul în care limba noastră începu a se separa de cea latină într'un mod aşa de esenţial încât să

constituie o limbă sui generis, limba română? Şi dacă oare a fost vre-o influenţă exterioară, marcată în limba care a produs aceasta? 2) când s'au introdus sunetele Ъ şi î în limba română? dacă exista din vechime în ea, încă din pronunţarea vulgară latină sau sunt importate? Dacă acest import este făcut din secolul al zecelea şi prin urmare de atribuit influenţei slavone? 3) dacă vre-o sumă considerabilă de cuvinte de-ale noastre arată rădăcini latine neîntrebuinţate în limba poporală italică, ci aflate numai în vre-o altă provincie a marelui imperiu roman? Această constatare ar lumina mai deaproape origina noastră; 4) cari şi câte sunt cuvintele, ale căror rădăcini nu se afla deloc în limba latină? în ce secol se văd ele introduse în limba noastră şi prin urmare cărei influenţe sunt de atribuit? 5) Sunt din aceste cuvinte câteva cari nu se pot deriva din nici o limbă mai deaproape cunoscută astăzi? Ar fi probabil a le socoti pe acestea de origine dacică? 6) Care cuvinte române, de origine bună latină, au fost întrebuinţate în limba noastră, însă s'au pierdut astăzi? Şi când şi de ce s'au pierdut? 7) După care lege faptică (nu după visuri de analogie cu limba clasică latină, precum le trece prin cap filologomanilor) s'a făcut şi se face schimbarea vocalelor şi consonantelor în limba română? pentru a afla astfel pe calea istorică, singura admisibilă în acest caz, geniul eufonic al poporului român şi numai astfel a trage consecinţe pentru viitor şi a pune fundamentul regulării limbii noastre de astăzi; etc., etc.

Iacă ce este un studiu sănătos al limbii române. Numai după ce-l vom fi făcut cu această severitate,

vom avea ceeace cred Domnişorii noştri că se poate câştiga de astăzi până mâine cu încercări jurnalistice, adică: o gramatică, o ortografie, un lexicon, în fine o limbă română raţională; care cuvânt „raţional" nu vrea să zică ceeace corespunde raţiunii oricărui individ care visează despre limbă, ci vrea să zică ceeace corespunde numai raţiunii poporului precum s'a desvoltat ea în toate secolele dela naşterea sa şi până în epoca noastră.

In ce raport, vă rog acum judecaţi dvs. toţi cu mintea sănătoasă, în ce raport stă studiul limbii latine, precum se face în gimnaziu cu filologia limbii române?! fără îndoială, studiul limbii latine este o condiţie pentru studiul filologic, în acest sens, că oricine vrea să studieze limguistica română, trebue să fi studiat mai întâi limba latină din gimnaziu. Insă cine a studiat numai limba latină din gimnaziu, acela n'a făcut încă aproape nimic pentru cea română, şi deaceea nu se poate zice, că studiul limbii latine în gimnaziu are de scop sau de parte importantă a sa cultură raţionala a limbii române. Cine ar zice aceasta, ar trebui să zică de ex. că învăţând a scrie caligrafie, ne preparăm pentru arta picturii. In adevăr, scrierea ne dă primele rudimente de pictură, ne dă un condei sau un creion, ne dă hârtie, ne conduce mâna spre copierea câtorva semne, etc. Insă ar fi absurd de a numi aceasta o preparare pentru arta picturii.

Așa dar scopul studiului limbii latine în gimnaziu nu poate fi nicidecum linguistica română.

Din contra tratarea jumătăţită a limbii române pe baza cunoştinţelor mărginite de limba latină câştigate numai în şcoalele secundare, departe de a produce

vre-un folos, produce numai ceata aceea de opinii arbitrare care, neînțelegând adânca lege a desvoltării poporului, se reazămă una mai tare decât alta pe o oarbă analogie între cele două limbi și cauzează astfel confuzia fatală de care sufere astăzi vorbirea și scrierea românească.

Nefiind dar nici exemplul bărbaților celebri nici importanța pentru limguistica română cauza adevărată pentru care limba latină este studiul principal în gimnaziu, nu rămâne decât a da drept inimicilor clasicității și în privința punctului al treilea. Cu această concesie însă am ajuns la termenul părții negative a disertației noastre și avem a trece în fine la partea pozitivă.

V. **Rezumat și tranziție**

S'au expus întâi cele trei argumente ale adversarilor, s'au arătat apoi contra-argumentele corespunzătoare și în fine s'au combătut aceste contra-argumente. Rezultatul este: inimicii limbii latine în gimnaziu au drept de a zice că autorii vechi se pot cunoaște tot așa de bine din traduceri, că autorii moderni sunt tot așa de buni și că cunoașterea limbilor moderne, ca limbă, ar aduce mai mare utilitate socială decât cunoașterea unei limbi moarte ca cea latină.

Acum însă se naște întrebarea cea decizivă: ce urmează din acest rezultat concis? Care este concluzia din cele trei premize adevărate? Și aci am ajuns la punctul unde începe eroarea adversarilor. Adversarii zic că concluziunea nu era decât una: adică, limba latină nu mai poate fi studiu fundamental în gimnaziu

şi că prin urmare trebue să se taie cea mai mare parte din timpul consacrat ei. Intru aceasta adversarii se înşeală. Concluziunea este dublă: sau în adevăr limba latină ca studiu esenţial trebue să fie depărtată din gimnaziu, fiindcă cele trei cauze din care s'a introdus acolo nu sunt valabile, sau al doilea, cauzele pentru care s'a introdus limba latină în gimnaziu, nu sunt cele trei, ci sunt altele, şi atunci argumentarea spre combaterea lor a fost superfluă, sagacitatea întrebuinţată pentru aceasta a fost degeaba, căci n'a lovit centrul ţintei, ci periferia, n'a combătut fundamentul esenţial, ci o ficţiune goală confundată cu acesta. Când cauzele introducerii limbii latine în gimnaziu ar fi numai cele trei, atunci adversarii ar avea drept în concluziunea lor. Până când însă acest număr de trei nu este demonstrat de complet (regula veche a teoriei Dilemelor din Logică), până atunci concluziunea este falsă, căci mai există posibilitatea altor cauze prin care să se susţină limba latină cu toată importanţa ei. Adversarii mărginindu-se în neajunsul argumentelor expuse, nu comit numai o eroare logică, ci dau semn de spirit frivol; fiindcă este o frivolitate, dacă cineva, căutând adevărul şi ajungând la un punct unde calea lui se răscrucie în două direcţiuni, alege de nesigur numai una din acestea şi se încrede cu totul în ea, neîngrijind pe cealaltă; de unde ştie el că cea dintâi nu-l conduce în întunericul eroarei în loc de a-l conduce spre adevăr, precum poate ar fi fost în starea cea de a doua? In contra unei asemenea frivolităţi este o datorie de conştiinţă de a se opune cu o severitate desvelită şi fără cruţare.

Aşa dar: îndată ce se va arăta că limba latină a

putut să aibă şi alte cauze pentru cari a fost introdusă ca studiu principal în gimnaziu, afară de cele trei combătute, şi că nouile cauze sunt mai puternice decât orice obiecţiune, atunci deodată va fi căzut toată argumentarea adversarilor şi lupta lor va fi de comparat celebrei aventuri a lui Don Quijote, care în ideea sa se lupta cu uriaşi, iar în realitate se luptase cu mori de vânt; atunci deodată vom fi ajuns scopul acestei mici disertaţiuni, adică demonstrarea studiului limbii latine ca acelui dintâi în gimnaziu.

VI. **Afirmare**

Cauza principală pentru care s'a introdus limba latină ca studiu fundamental în gimnaziu este în adevăr alta şi se află pe un alt tărîm decât acela pe care se luptară inimicii clasicităţii, pe tărâmul moralei. Aflându-se însă pe un alt tărâm, acea cauză este totodată mult mai profundă decât s'ar presupune la prima vedere, este atât de profundă încât stă în cea mai strânsă legătură cu principiul întregii educaţii şi nu se poate preţui decât acolo unde se află conştiinţa despre acest princip. Fiindcă dar menţionata cauză adevărată are o rădăcină aşa de adâncă, trebue să-i desgropăm întâi tot pământul în mijlocul căruia a crescut şi atunci îi vom vedea cu toată claritatea natura şi importanţa ei. Avem prin urmare a rezolvi acum următoarele întrebări: 1) care este scopul educaţiei? 2) care este importanţa studiului pentru educaţie? 3) care este importanţa limbii latine pentru studiu?

VII. Scopul educaţiei

Dela înţelegerea scopului oricărei educaţii spirituale atârnă înţelegerea utilităţii limbii latine. Deaceea noi nu putem da o definiţie a educaţiei după ideea noastră, fiindcă atunci s'ar zice că a formulat scopul educaţiei astfel încât să se potrivească cu teza noastră şi să vorbească în favoarea ei. Vom explica dar scopul educaţiei astfel precum este înţeles şi pus în lucrare de către pedagogii cei mai celebri, fie ei oricât de osebiţi în opiniunile lor, pentru a demonstra apoi, că din cele mai diferite autorităţi pedagogice câştigăm totuşi acelaş rezultat în privinţa materiei noastre.

Care pedagog vă este mai de aproape cunoscut şi cu ale cărui idei să începem? Fără parţialitate! Oricât ar fi! Locke — materialist, Rousseau — naturalist, Diesterweg — raţionalist, Pestalozzi — pios? Iacă patru pedagogi cunoscuţi de toată lumea şi luaţi din toate partidele. Spre mai mare siguranţă să cercetăm ideile despre educaţie a tuturor patru şi văzând ceeace au cu toţii de comun să decidem că aceasta va fi noţiunea sau esenţa scopului educaţiei.

Locke, celebrul filozof şi autor al încercării „despre mintea omenească" (1694), a scris cu un an mai înainte un op „despre educaţia copiilor" (1693). In partea întâia tratează despre educaţia fizică, în partea a doua despre cea intelectuală, Aci determina scopul educaţiei astfel: „Scopul educaţiei este a aduce pe individ în stare de a-şi păstra la toate întâmplările şi în toate cercustările caracterul său neschimbat, de a nu comite nimic în contra demnităţii sale de om. Prin

urmare principiul fundamental al educației este: a întări sufletul spre abnegațiune și spre suprimarea dorințelor sau pasiunilor periculoase. Pentru acest scop regulile, maximile, principiile trebue să intre în mintea copilului pe neștiute și să-i devie astfel a doua natură".

Jean-Jacques-Rousseau, unul din geniile preparative ale revoluției celei universale prin care se distinge secolul nostru de cele trecute, se exprimă în „Emile "(1762) asupra scopului educației: „Noi venim slabi în lume, și ne trebue tăria; despoiați de toate și ne trebue ajutor; proști și ne trebue judecată. Tot ce ne lipsește la naștere, ce ne trebue însă când suntem mari, are să ne dea educația (Cartea I). Astfel educația prepară fericirea. Principiul ei consistă în a înfrâna dorințele și pasiunile și a pune voința în justa proporțiune cu facultatea copilului. Deaceea să nu se concead\u0103 omului nimic numai întrucât dorește, ci numai întrucât această dorință corespunde unei adevărate trebuințe și este rațională. Copilul să se supuie, iar nu să domnească" (Cartea II).

Diesterweg, renumitul Director al Seminariului de învățători și acum deputat în Camera din Berlin, unde susține cu un înalt liberalism cauza instrucției publice, a publicat în 1844 opul său pedagogic principal: „Metodă pentru formarea învățătorilor germani", care cuprinde o parte generală ce desvoltă scopul și principiile universale ale educației și una specială, unde aceste principii se aplică la diferite obiecte ale învățământului. Din partea generală extragem următoarele principii: Educația este terminată când omul s'a copt într'atât încât să aibă voința și

puterea de a se cultiva şi a se susţine însuşi pe sine în toată viaţa sa. Căci scopul educaţiei nu este altul decât: activitatea independentă, (adică independentă mai întâi de pasiunile interioare şi apoi ca consecinţă de orice influenţă contrară exterioară) în serviciul adevărului, al binelui şi al frumosului".

In fine Pestalozzi, reformatorul specific al educaţiei teoretice moderne, între opurile pedagogice destul de numeroase a scris unul fundamental, din care putem mai bine cunoaşte principiul său faţă cu întrebarea noastră, „Cercetări despre progresul naturii în desvoltarea genului omenesc" (1797). Acolo zice Pestalozzi: „Eu, ca din natură separat de alţii, aşi fi şi aşi rămâne egoist. Insă tot natura m'a legat de alte cercustări şi m'am silit a mă supune lor; ea nu se lasă a se învinge de către mine cu forţa; ea m'a pus întâi în dependenţă dela mama, prin care şi sub a cărei veghere am crescut. Această dependenţă este isvorul moralei şi produce recunoştinţă, supunerea, încrederea, amorul, cu un cuvânt toate simţimintele ce contrabalanţă egoismul. Şi acest egoism trebue să fie nimicit, căci legea cea mare a desvoltării naturii este vorul moralei şi produce recunoştinţa, supunerea, individului numai ca a unei totalităţi în armonie cu întregul. Astfel trebue să fiu şi eu educat. Să nu voesc şi să nu fac ceva numai pentru mine, ci pentru toţi, să nu lucrez pentru individ, ci pentru gen, nu pentru parte, ci pentru întreg.

Să rezumăm acum ideile ce le-am câştigat din opipiunile acestor patru pedagogi şi ce le-am câştiga din opiniile tuturor pedagogilor în privinţa întrebării generale: care este scopul educaţiei? Cei patru peda-

gogi şi în urma lor toţi ceilalţi, au aceasta de comun, că formulează scopul educaţiei cel puţin astfel: nimicirea mărginirii egoistice a individului şi supunerea lui sub raţiunea lucrurilor, spre a-l face independent şi întărit în contra pasiunilor sale proprii şi influenţelor exterioare. Toţi amplifică această idee, o specifică şi o motivează după particularitatea sistemului lor; o parte zic că acesta este principiul fundamental de a produce cetăţeni buni, o altă parte zic că cu acest scop se cresc nu anume cetăţeni, ci mai întâi de toate oameni; unii pun de fundament al acelui principiu raţiunea, alţii moralitatea religioasă, iar alţii fericirea individului sau eudemonismul. Toţi însă se întâlnesc în acea condiţie generală a educaţiei pe care o rezumarăm mai sus.

VIII. Importanţa studiului pentru educaţie

Să raspundem acum la a doua întrebare. Dacă scopul educaţiei este nimicirea marginirii egoistice a individului şi supunerea lui sub raţiunea naturii lucrurilor, spre a deveni independent şi întărit în contra pasiunilor sale proprii şi influenţelor exterioare, în ce raport stă studiul teoretic cu educaţia? Este el singur suficient pentru educaţie sau nu? Studiul teoretic, fiind ca orice teorie general, nu este şi nu poate fi deajuns pentru educaţia individului. Educaţia practică care se dă în familie, va rămâne întotdeauna elementul fundamental, elementul care se adresează de-a dreptul şi în mod specific la calităţile naturii fiecărui om, le desvoltă în parte, în parte le suprimă şi le aduce în armonie unele cu altele. Aşa dar studiul nu

poate fi decât un complement al educației familiare, însă este un complement așa de esențial încât fără el educația nu și-ar ajunge niciodată scopul său.

Căci care este semnul caracteristic al studiului teoretic? Pe când toată practica și toată experiența nu ne dă alta decât cazuri determinate, mărginite, teoria ne ridică la abstracție, la universalitate. Experiența ne dă faptul individual, teoria ne dă legea generală. Ce diferență esențială există însă între faptul individual și între legea generală? Faptul individual este variat, legea este una; faptul individual se schimbă, legea rămâne constantă; faptul individual moare, legea e nemuritoare. Un balon se sue în aer, o piatră cade la pământ, un inel ceresc, învârtit în jurul planetei se sparge, moare în forma și natura sa și devine un număr de sateliți — și alte și mii de alte fenomene constituie suma variabilă și trecătoare de cazuri izolate de acelaș fel. In toate acestea însă domnește una și aceeași lege: gravitația, care nu se schimbă, nu se trece, ci rămâne în etern ca ideea generatoare, ca sufletul motor al unei infinități de fenomene fizice. Asemenea legi sunt obiectul studiului teoretic. Cine dar se ocupă de studii teoretice, în spiritul aceluia se petrece procesul de a scoate din sute de cazuri trecătoare elementul etern. Când după un studiu teoretic consideri practica, atunci te dedai a vedea și a înțelege dintr'un punct de vedere constant o lume schimbătoare. Cu cât o faci aceasta mai mult, cu atât îți devine mai mult a doua natură, până când în fine ai câștigat în sufletul tău un șir de asemenea legi constante astfel de numeroase, încât devin prėdominatoare în inteligența ta și tu devii un om statornic și

cristalizat în ideile tale, dintr'un om neaşezat şi balotat ce erai mai înainte.

Şi oare a educa nu vrea să zică aproape tot aceasta? Intăreşte-te în contra pasiunilor şi influenţelor exterioare, devii independent şi astfel serveşte în acţiunile tale raţiunei, aceasta ne prescrie scopul educaţiei. Cum să te întăreşti în contra influenţei exterioare şi în contra pasiunii, când vedem că lumea în tot minutul te încearcă? că fiecare din noi avem sute de ocazii de a ne excita şi satisface pasiunile egoiste? Când vedem că chiar în contra voinţei noastre lumea năvăleşte cu forţa prin canalurile sensurilor exterioare în sufletul nostru şi caută a domni acolo cu splendoarea ei aparentă, cu gâdilarea pasiunilor şi cu veşnica ei nestatornicie? Intărirea în contra acestei influenţe exterioare se face prin maxime de caracter. Cine cunoaşte cât de puţin psihologia, fie aceasta din carte sau dintr'o experienţă bine meditată, acela ştie că în suflet se petrec, cu sau fără conştiinţa noastră, lupte de idei, că unele rezistă altora şi altele se concordă cu ele; uitarea este rezultatul luptei de opoziţie, ţinerea în minte este rezultatul concordanţei. In această luptă se întăresc ideile. Tăria unei idei atârnă dela rezistenţa cu care poate întâmpina orice idee adversă, o poate slăbi şi în fine depărta din inteligenţă. Dacă dar este vorba a slăbi şi în fine a depărta cu totul din conştiinţa noastră atacurile periculoase ale lumii ce ne înconjoară, atunci vom trebui a căuta alte idei care să fie în noi printr'un îndelungat exerciţiu intrate şi devenite a doua natură aşa încât să fie mai tari decât orice altă nouă idee ce năvăleşte asupra lor. Asemenea idei fundamentale ale

unui suflet cari sunt mai tari decât oricare altele şi anume decât o pasiune sau o tentaţie exterioară, se numesc maxime şi omul în care aceste maxime sunt formate şi cu succes puse în lucrare, se numeşte un caracter. Caracterul nu şovăe când în stânga, când în dreapta, nu este astăzi de o opinie şi mâine de alta, precum îl influenţează lumea exterioară astăzi astfel şi mâine altfel, ci fiind în maximile sale mai tare decât orice altă influenţă, el este unul şi acelaş întotdeauna, este constant, fiindcă posedă un principiu realizat, o lege nestrămutată, pe când tentaţia nu-i este decât un caz individual în perpetuu schimbător.

După ce am desvoltat astfel ideea caracterului ca a unui rezultat din educaţie, se va înţelege cu claritate ce influenţă are studiul teoretic asupra educaţiei, adică asupra formării de caracter. Studiul teoretic dedă pe individ a considera legea şi nu faptul izolat, educaţia îl învaţă a se ţine numai după principiu şi nu după întâmplarea individuală. Astfel teoria s'ar putea numi un caracter în abstracţie şi caracterul o teorie pusă în lucrare.

Diferenţa între ele este dar, că studiul teoretic se ocupă numai de idee, fără a întreba după tăria ei practică; pe când educaţia nu se ocupă de idee, întrucât este numai idee ci întrucât această idee este aşa de tare încât să frângă şi să-şi supue toate tentaţiile adverse şi caracterul, scopul educaţiei este cuprinsul maximelor victorioase ale acţiunii. Cine înţelege după un sistem bine regulat de percepte fenomenele lumii morale, acela a făcut studiul teoretic al eticei; însă educat în morală este numai acela care are ideea etică aşa de întărită în natura sa încât să

fie mai presus de orice alta şi prin urmare pusă în lucrare oriunde se prezintă ocazia. Studiul nu ia din materia educaţiei decât cu discernere, alegând ideea şi desfăcând-o de elementul practic al tăriei; educaţia iarăşi nu ia din materia studiului decât cu discernere alegând numai acele idei cari pot avea tăria şi pot fi puse în lucrare.

Totuşi importanţa studiului teoretic pentru educaţie rămâne acesta: că studiul are aceeaşi formă de existenţă ca şi rezultatul educaţiei, adică că amândouă cuprind principiul general şi în perpetuu constant în contra cazurilor individuale şi în perpetuu variabile. Prin urmare aceste două sfere prind una într'alta, fiecare serveşte celeilalte de complementul cel mai natural şi una fără alta ar rămâne fără putere.

IX. Importanţa limbii latine pentru studiu

Acum să facem pasul din urmă şi să aplicăm cele explicate la clasicitatea latină. După ce am arătat ce vrea să zică educaţie şi am demonstrat rolul studiului teoretic în educaţie ca a unui compliment al acesteia, putem forma a priori şi înainte de a ne referi la vre-o materie dată, gradul mai mare sau mai mic de importanţă al diferitelor studii teoretice faţă cu formarea inteligenţei şi a caracterului în individ, (adică cu scopul educaţiei) în următorul mod: Fiindcă scopul educaţiei este de a ne întări principii constante în contra oricărui fel de tentaţii, de a ne nimici dorinţele egoiste neregulate şi de a ne supune raţiunii, aşa dar acel studiu teoretic va fi cel mai puternic ajutor al educaţiei practice care ne va prezenta: 1) o

regularitate strictă şi precisă cu cele mai puţine excepţiuni posibile; prin aceasta se câştigă şi se întăreşte ideea principiului; 2) o sferă de obiecte aşa de întinsă încât să poată influenţa asupra celei mai mari părţi a existenţei noastre spirituale şi să ne lumineze, respectiv întărească pe cât se poate toate ramurile sufletului nostru până a ajunge şi la cel mai slab; prin aceasta se câştigă o armă în contra varietăţii tentaţiilor; 3) Studiul în fine care ne prezintă în întinderea acestor obiecte o sferă în care se mişcă şi ideile noastre şi în care domnind o regulă strictă să fie şi ideile noastre, până acum libere de orice frâu, silite a se lua după acesta şi astfel supuse raţiunii; cu acest chip se prepară învingerea a sine însuşi.

Aceste trei cerinţe ce educaţia le adresează studiului teoretic, sunt adevărata şi singura măsură, *la pierre de touche,* după care trebue să fie cercetate şi distinse obiectele învăţământului gimnazial, fiindcă scopul acestui Institut scolastic, precum e cunoscut şi admis acum de toată lumea civilizată, este cultivarea inteligenţei în genere, iar nu înzestrarea ei cu specialităţi. Prin urmare măsura generală va fi singura aplicabilă. Cercetând dar practica cu această măsură, vedem că din toate studiile gimnaziului unul singur corespunde tuturor acelor cerinţe ale educaţiei şi acesta este studiul limbei latine. Aceasta o vom proba prin compararea şi aprecierea celorlalte obiecte ale învăţământului gimnazial.

Mai întâi ştiinţele exacte şi între ele Fizica, Chimia şi Istoria naturală, nu au nici sfera de obiecte spirituale întinsă, nici o analogie cu ideile noastre, ci numai regularitatea ştiinţifică şi aceasta încă, după

modul propunerii în gimnaziu într'un grad secundar. Importanța lor consistă mai mult în utilitatea practică (în înțelesul mărginit al cuvântului) și în deșteptarea spiritului de observație, iar nu în însăși conformarea inteligenței. Lor li se cuvine dar fără îndoială un loc, însă loc inferior în ierarchia studiilor umanitare.

Cât pentru Matematică, aceasta are o calitate prețioasă și o are în cea mai mare perfecțiune, adică: o regulă exemplară, o necomparabilă claritate și preciziune. Insă pe de altă parte obiectul ei este cu totul mărginit și în marginile sale nu se ocupă de lucruri din aceeași sferă cu celelalte idei ale noastre, este dar indiferent. Mărginirea și indiferența, deși sunt pentru desvoltarea specială a matematicei ca știința calității de cel mai mare preț, nu pot fi privite în gimnaziu ca favorabile și dau acestei științe un rang mai secundar între studiile gimnaziale.

Trecând acum la limbile moderne studiate în gimnaziu și mai întâi la limba franceză, avem a constata că, pe lângă folosul practic, importanța lor mai este aceea că ne prezintă printr'o literatură avută sfera cea mai întinsă și cea mai apropiată inteligenței noastre. Defectul însă le este întâi că ideile lor sunt prea apropiate ideilor noastre și că prin urmare noi nu avem într'însele o normă căreia să ne supunem, ci oarecum numai o continuare a propriei noastre gândiri, lucru foarte bun pentru un cap copt, însă rău pentru un cap de cultivat; și al doilea, că gramaticei și stilului lor le lipsește regularitatea precisă pe care o au limbile antice și care este cel mai bun frâu în contra licenței spiritului. Limbile moderne sunt dar pentru desvoltarea rațiunii mult mai inferioare decât

cele antice; totuşi îşi conservă importanţa lor, pentru şcoalele secundare din cauza sus numitei calităţi. Se înţelege însă dela sine, că după maniera cu care se tratează astăzi acele limbi moderne în şcolile noastre, nu numai că nu au nici o importanţă serioasă, ci sunt chiar o pierdere de timp. Să sperăm că pe viitor şi mai ales printr'o comunicare mai vie între ţara noastră şi ţările străine, se va repara această lacună.

Vine apoi Istoria. Istoria universală are o cuprindere de obiecte aşa de întinsă încât poate influenţa într'adevăr asupra întregei noastre existenţe spirituale. Afară de aceasta noi studiind-o, trebue să aflăm în întinderea ei de materii, părţi analoage cu sfera noastră de idei. Iacă două din cele trei condiţiuni pedagogice împlinite. Ceeace lipseşte acestui studiu, este stricta şi precisa regularitate, este ideea legii care, fie cât de marcată de către câţiva istorici filozofi în teorie, nu se află în detaliul realităţii ce se produce înaintea ochilor noştri, nu se află mai întâi de toate în cercul în care se poate învăţa istoria în gimnaziu. Astfel istoria ocupă, nu gradul suprem, însă un grad înaintat între studiile umanitare.

Limba elină are toate calităţile sus menţionate, ce se cer dela un studiu teoretic în gimnaziu. Insă pe deoparte diferenţa între cele patru dialecte elenice fundamentale, pe de alta prea marea varietate a formelor gramaticale, mai ales în teoria verbului, fac de lipseşte acestei limbi, cel puţin în marginea în care se studiază în gimnaziu, claritatea şi preciziunea ştiinţifică într'un mod foarte simţit. Şi chiar considerând numai gramatica elină în ea însăşi, cu abstracţie dela dificultatea de a o studia bine în şcoli publice,

ne convingem că este departe de a avea însuşirile simple şi în sensul cel mai activ, caracteristice ce le are gramatica latină. Deaceea recunoscând pe deplin importanţa limbii eline pentru gimnaziu, nu putem totuşi a-i concede o însemnătate egală limbii latine şi tot deaceea trebue să credem că direcţia ce răsare acum în statele vecine de dincolo de Carpaţi, de a înlocui în gimnaziu limba latină întrucât este studiu principal, prin limba elină, va rămâne o utopie germană.

Gradul suprem între toate studiile gimnaziale se cuvine dar limbii latine. Având ca limbă şi literatură în genere o sferă din cele mai întinse şi predominatoare în inteligenţa şcolarilor, acest studiu, ca studiu antic, mai are şi propagă calitatea cea eminentă a întregei antichităţi pe care unii o numesc obiectivitate, alţii realitate şi a cărei existenţă este: a scoate egoismul sau mai bine individualismul din fiecare om şi a supune pe acesta unei sfere superioare, adică întrucât este cetăţeanul statului şi disciplinii, întrucât este spirit gânditor — naturii lucrului şi adevărului. Astfel subiectivitatea cu luptele nefericite ce le produce, lipseşte dintr'însa. Şi de aici provine impresia de repaus şi de mărime ce ne-o produce antichitatea, pare că dintr'un râu turburat intrăm în oceanul limpede, de aci provine diferenţa că pe când în scrierile modernilor auzim întotdeauna vorbind un individ cu mărginirea sa egoistă, în opurile clasicităţii, în Tucidide, în Cesar şi în Salustiu nu auzim pe istoriograf, ci pare că auzim însăşi Istoria, în epopeele lui Omer şi în cântecele rustice ale lui Virgiliu nu vedem pe poet, ci chiar întâmplarea şi realitatea poetică. Cu un

cuvânt: antichitatea şi studiul ei nu ne dă o lume strecurată şi modificată prin creerea vre-unui individ pronunţat, ci ne dă lumea simplă şi adevărată precum este ea în ea însăşi. Aceasta este calitatea nemuritoare care impune spiritului junimii studioase direcţia cea mai sănătoasă, care îi deschide un câmp întins pentru activitatea raţiunii, însă i-o supune totodată sub legea naturii lucrurilor sau a adevărului şi astfel îi taie în rădăcină aberaţia egoismului. Această calitate este puternicul argument pentru care studiile clasice au fost până acum nutrimentul principal al inteligenţei în omenire şi vor rămâne întotdeauna până când va fi vorba de bine, de adevăr şi de frumos. Insă această calitate o împărtăşeşte limba latină cu limba elină. Ceeace este propriu limbii latine şi o înalţă peste cea elină din punct de vedere al instrucţiei gimnaziale, este simplicitatea şi regularitatea gramaticii. Gramatica latină, cu cele mai puţine excepţii, cu o brevitate lapidară, cu o rigoare şi energie de stil pare că ar fi granit turnat, este unică între gramatici şi va rămâne prin urmare în pururi cel mai bun fundament şi cea mai bună disciplină pentru orice parte a gândirii noastre.

Iacă dar că în limba latină, şi numai în ea, se întruneşte împlinirea tuturor condiţiilor ce le reclamă educarea? dela un studiu teoretic, conform desvoltării terminate la începutul acestui §. Insă pentru ca limba latină să aibă în toată potenţa cerută acele calităţi ale sale, este neapărat necesar ca studiul ei în gimnaziu să se mărginească la latinitatea clasică, adică la aşa numitul timp de aur al desvoltării limbii latine şi în special la latinitatea Cesariană şi Ciceroniană. Pen-

tru orice om care a gândit asupra materiei disertației de față, acest punct nu are lipsă de a mai fi demonstrat. Noi afirmăm dar aici numai, că fără acea restrângere se periclitează toată influența instructivă a limbii latine. Căci atunci, adică considerând întreaga ei desvoltare, trebue să zicem că ea nu este moartă, ci că trăește în limbile române de astăzi, mai ales fiindcă nu putem fixa în mod precis timpul în care limba latină încetează de a mai fi și începe limba italiană, română, franceză, etc. și atunci prin urmare nu mai poate fi vorba de regularitate gramaticală sau stilistică, unele trec peste altele, ceeace a fost strictă regulă cu 100 de ani înainte încetează de a fi regulă cu 100 de ani în urmă, și astfel n'am mai avea nici gramatică, nici stil, nici sinonimistică, ci un haos lexicografic. Și apoi nerestrângând studiul latin în gimnaziu la un timp fixat precum sunt cei 200 ani ai clasicitații, pierdem chiar și acea prețioasă calitatea antic pe care o numirăm mai sus obiectivitate sau realitate, și în locu-i, introducând stil și idei în toate epocile latinității, introducem totodată și desgustătoarea subiectivitate ce se observă la autorii din timpul decadenței romane.

Să insistăm cu atât mai mult asupra acestei mărginiri în clasicitatea latină, cu cât lipsa ei în școalele române este cauza pentru care mai toți studenții, care din gimnaziile noastre trecură la studii literare în Universități străine, avură acolo la examene un succes așa de nemulțumitor. In gimnaziile străine se învață numai și la Universitățile străine se cere numai anume latinitatea Cesariană și Ciceroniană. Expresii precum: *possible est* (pentru: este cu putință *captio* (pentru:

luare), *quod* în loc de construcţia Acc. cum Inf., etc., nedistingere între *contingere, accidere, evenire,* între *vel-vel, sive-sive, aut-aut,* etc. şi o sumă de alte barbarisme, la care un elev din gimnaziile noastre nici nu-i trece prin cap a se gândi, sunt îndestul pentru a compromite succesul unui examen de facultate de litere, ba chiar de bacalaureat. Ceeace se numeşte în şcolile apusene urechea latină, pe care acolo o pregăteşte gimnaziul în şcolarii săi cu tot dinadinsul, este încă un lucru necunoscut la noi, însă aşa de necesar încât subscrisul o crede de a sa datorie a atrage atenţia profesorilor asupra acestui punct ca asupra unei condiţii *sine qua non* studiul latin în gimnaziu.

X. Rezumat şi concluzie

Din cele spuse rezultă: limba latină având gramatica cea mai riguroasă, având o întindere de sferă care poate îmbrăţişa toate părţile inteligenţei, având în fine obiectivitatea antică, este studiul fundamental al gimnaziului nu numai ca studiu teoretic, ci chiar în privinţa morală, şi este totdeodată modelul care ne arată cum instrucţia şi educaţia se întăresc una prin alta. La acest merit principal şi deciziv al numitului studiu mai vin ca noui merite, că este deja admis în instrucţia popoarelor civilizate şi că prin urmare formează astăzi o rădăcină comună a întregei culturi europene, etc.

Spre studiul limbii latine, dar şi în genere al antichităţii clasice au a se concentra tendinţele de îndreptare în privinţa învăţământului în şcolile secundare. Acel studiu, departe de a rămâne îndărăt, tre-

bue să câştige din contră o desvoltare energică, în cantitate un îndoit număr de ore consacrate lui, iar în calitate o mult mai mare rigoare gramaticală şi o mai vie introducere în spiritul antic. Atunci el va pătrunde în măduva junimii noastre studioase ca nutrimentul cel mai sănătos al raţiunii; atunci îi va ocupa în timpul gimnaziului tot cercul ideilor şi o va feri astfel într'un mod adevărat pedagogic, adică spontan, de molipsirea cu lucruri mai înalte însă tocmai deaceea periculoase junimii, precum sunt politica şi altele; atunci va realiza frumoasele fructe şi în tinerimea noastră, îi va da şi ei ceeace a dat claselor cultivate din apus, un spirit adânc de realitate, care în partea practică se prezintă ca onestitate, în partea teoretică ca iubire de adevăr şi în orice caz ca seriozitate de caracter şi atunci vom avea în fine fericirea de a zice cu drept: tinerimea noastră este coaptă pentru misiunea ce i-a rezervat-o istoria ţării şi epocii în care trăeşte!

II.

Invăţământul primar ameninţat!

Articolul „Invăţământul primar ameninţat" *s'a publicat în fruntea numărului 3 al* Convorbirilor literare, *dela 1 Aprilie 1870. Intr'însul G. Panu vede „cea dintâi manifestaţie politică a* Convorbirilor literare". *Apariţia lui s'a produs în următoarele condiţii. La putere se afla efemerul minister Alex. G. Golescu (2 Februarie 1870—20 Aprilie 1870), având ca Ministru al Instrucţiei publice pe G. Mârzescu, rămas din ministerul precedent al lui D. Ghica. Ţinând seama de rivalitatea dintre T. Maiorescu—G. Mârzescu, G. Panu presupune că era la mijloc şi o răzbunare politică: temelia articolului se încadrează însă atât de organic în structura sufletească a lui T. Maiorescu — încât nu e nevoe să căutăm şi alte motive personale. Punctul de plecare al articolului e amendamentul pornit din iniţiativă parlamentară al generalului I. Em. Florescu — arbitrul situaţiei parlamentare — prin care preoţii urmau să devină învăţători în şcolile comunale. T. Maiorescu se ridică împotriva acestui amestec al religiei în şcoală, găsind o incompatibilitate între credinţa dogmatică a religiei şi raţiunea ce trebue să domine învăţământul, punct de vedere excluziv laic, încadrat în psihologia lui ireligioasă.* Insemnările *din 1856 (avea 16 ani) sunt pline de criza sufletească a pierderii credinţii; încă de atunci îşi propunea să demonstreze „absurditatea religiei"; şi se jelea cu patetism romantic: „Desper. cu totul! plâng şi plâng; căci nu mă pot convinge că e un Dumnezeu! Şi ce e omul fără Dumnezeu? De înnebunit". In 1857 când, prin contactul*

1) *G. Panu,* Amintiri dela „Junimea" din Iaşi. I, p. 97.

cu filozofia, i se încheagă definitiv personalitatea, el notează: „S'a infiltrat însă în mine un scepticism deconcertant, o punere la îndoială a tuturor celor tradiţionale, ba chiar a ideei de Dumnezeu şi de nemurirea sufletului — paralel cu imposibilitatea de a concepe absolutul. La ce oscilări e supus cugetul meu în această privinţă! Cine mă constrânge să admit un Dumnezeu, care e cu totul de neconceput de raţiunea mea? Dar, în acelaş timp, mă constrânge să-mi zăpăcesc mintea prin necesitatea şi totdeodată şi incomprehensibilitatea a ceia ce este dat necondiţionat" [1].

Pe aceeaş linie laică, în ciorna eventualului program ministerial din Aprilie 1870, el îşi propunea: „să desfiinţez seminarul dela Socola şi în locul lui să introduc la Mitropolie un curs de un an sau doi, în care să fie primiţi (candidaţii) cu patru clase gimnaziale". Şi mai jos: „Poate de desfiinţat seminariile, fiindcă libertate religioasă, deşi (religia) ortodoxă e religie de stat şi ministerul se numeşte Ministerul cultelor *şi nu* cultului [2]"... Ajuns *deputat, cum generalul Chr. Tell, ministrul cultelor şi al instrucţiei publice, voia să desfiinţeze şcolile normale şi să lase învăţământul primar pe seama preoţilor, T. Maiorescu susţinu la tribună, în discursul dela 12 Martie 1872* [1]) *„că simţirea religioasă şi inteligenţa pozitivă se separă radical una de alta şi că tendinţa statelor moderne e de a separa biserica de şcoale"* [3]), *isbutind, astfel, să restabilească şcoalele normale şi să menţină învăţământul la menirea lui laică* [4]).

Abia după 20 de ani avea să-şi schimbe părerea T. Maiorescu, nu în privinţa liberei cugetări, pe care a împărtăşit-o întotdeauna, ci în privinţa raporturilor dintre religie şi şcoală. In proectul de lege a învăţământului depus la 1891 ca ministru în guvernul generalului Gh. Manu, se sprijinea pe colaborarea bisericii cu şcoala, recunoscând seminariştilor dreptul de a fi învăţători, după ce vor fi urmat un an un curs de pedagogie. „Ne-

1) *T. Maiorescu,* Insemnări, I. p. 84.

2) *T. Maiorescu, op. cit.* I., p. 138.

3) *T. Maiorescu,* Discursuri parlamentare, I. p. 141.

4) In aceiaş notă e şi darea de seamă asupra *Compendiului de pedagogie* a lui I. Popescu, *Convorbiri literare,* 1867, p. 141.

aflând dar alt interes ideal în ţăran, declara el[1]), *cu care să-l putem atrage spre şcoală, trebue să ne întemeiem pe ce găsim, pe simţimântul lui religios şi cu el împreună să deşteptăm şi să întărim interesul pentru învăţământ".*

Contrazicerea între cele două atitudini, — una din rarele într'o viaţă unitară — a recunoscut-o singur în articolul său Contraziceri? *din 1892: „Este deosebire între părerea noastră din* Convorbiri literare *dela Aprilie 1870 asupra admiterii preoţilor ca învăţători săteşti şi părerea din discursul dela Februarie 1891 ţinut la Senat asupra reformei învăţământului. La o distanţă de douăzeci de ani după experienţa dobândită în Administraţia generală, părerea din 1870 se vede acum modificată şi se arată de ce".*

* * *

In volumul I al monografiei lui T. Maiorescu (p. 9) scriam despre tatăl său, Ioan Trifu (în acel moment), că, după ce-şi isprăvise studiile de teologie la Pesta, fusese primit prin stăruinţa episcopului Lemenyi, la Augustineul din Viena, în vederea doctoratului; în loc să-şi urmeze cariera preoţească, el o părăsi brusc, trecând în August 1836 Carpaţii în ţară. „Criză de conştiinţă? adăugam. Probabil; sigur chiar. N-o cunoaştem în amănunte şi nici nu bănuim să fi mers până la pierderea credinţei; a fost mai de grabă convingerea lipsei unei vocaţii preoţeşti.

Amintim, totuşi, că, încă de pe băncile Theresianului, şi pe fiul său Titu l-a frământat la fel o criză religioasă, ce avea să-l ducă la libera cugetare definitivă. Indiferenţa fiului poate fi pusă în legătură cu lipsa de chemare preoţească a tatălui".

Când scriam aceste rânduri nu cunoşteam broşura „Din tinereţea lui Ioan Trifu alias Maiorescu: De ce a trecut în ţară? *(extras din revista* Societatea de mâine, *Cluj 1927) a D-lui Coriolan Suciu din Blaj. Motivele părăsirii Augustineului, a carierei preoţeşti şi a trecerii Carpaţilor se dovedesc a fi fost de ordin sentimental. La Viena, Ioan Trifu făcuse cunoştinţa lui Ioan Popasu, dela Braşov, ce se afla în convictul dela Sf. Barbara, de a cărui soră Maria se îndrăgosti. Toate actele acestei drame existente în arhiva mitropoliei din Blaj au fost publicate de d.*

---

1) T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare,* IV., p. 519.

Coriolan Suciu în broşura citată, aşa că lumina este aruncată complect asupra cazului. E reprodusă, între altele, şi scrisoarea din 28 August 1836 cătră episcopul Lemenyi, prin care-l vestia că renunţă de bună voe la situaţia lui preoţească pentru a se putea însura: „Hoc significat: sponte renuntio, exercitio officiorum vi ordinis mihi incumbentium et me suspendo, ut ducere possim".

„Illustrissime! încheia el, ştiu că vă va cădea greu, dar eu nu pot face altfel: sunt pregătit să iau hotărârea cea mai desnădăjduită (paratus sum extrema tentare) *decât să mai rămân în ordinul preoţesc şi în patrie". Se mai adaugă corespondenţa dezolată a episcopului Lemenyi în jurul situaţiei penibile cu Ioan Trifu, devenit Maiorescu, care şi părăsise Ardealul fără să mai aştepte răspunsul, cu directorul Augustineului Mihail Fogarasy, cu parohul aulic Iosif Pletz, directorul suprem al institutulai, etc. In anul următor, 1837, el se însură cu Maria Popasu, pentru care părăsise ordinul preoţesc (fusese hierotonisit preot la 24 Octombrie 1835 de episcopul S. Vulcan). Acestui fapt îi datorăm existenţa lui T. Maiorescu; putem, totuşi, deduce că, pentru a porni pe acest drum, vocaţia lui preoţească nu era prea puternică, aşa că cele afirmate de mine asupra „lipsei unei vocaţii preoţeşti" rămân în picioare.*

Ameninţat e un cuvânt slab. Am zice nimicit, când într'o ţară schimbătoare ca a noastră s'ar putea întrebuinţa un cuvânt definitiv. Dar la noi nu se nimicesc, ci numai se clatină; nu se îndreptează, ci se încearcă; şi de azi până mâine toate se pot schimba, în bine şi în rău, se'nţelege pe dinafară.

Dar în fine, aşa cum e ţara astăzi, învăţământul primar este ameninţat şi, dacă propunerea votată va rămâne pentru mai mult timp, anulat în folosul său şi prefăcut în pericol pentru generaţia viitoare.

Iată de ce e vorba.

In şedinţa Camerei române din 14 Februarie a. c. cu ocazia desbaterii budgetului prezentat de Minis-

terul Cultelor şi al Instrucţiunii Publice, s'a primit următorul amendament:

„Preoţii să fie învăţători în şcoalele comunale; pentru aceea salariul prevăzut să se dea preoţilor. Se înţelege, că aceasta să se realizeze treptat cu ieşirea tinerilor din seminare sau chiar cu preoţii, care ar justifica cunoştinţele necesare".

Amendamentul a fost propus de d-l general I. E. Florescu şi motivat prin următoarele argumente principale[1]).

„Cine are să asigure învăţătura primară prin comune? negreşit învăţători buni, învăţători înzestraţi cu cunoştinţele cerute pentru asemenea şcoale şi negreşit cu conduita, care se cuvine, şi pentru aceasta trebuie să nu fie în mizerie, să aibă mijloacele de existenţă.

Pe cât este trebuincios ca să avem învăţători în asemenea condiţii, apoi este recunoscut de toţi că este necesar de a avea şi preoţi în asemenea condiţii, căci mi se pare că religia este pe linia cea mai dintâi şi apoi vin celelalte.

Acum, d-lor, faţă cu deficitul enorm cu care se prezintă budgetul, faţă cu situaţia financiară, pe care o cunoaşteţi toţi, vă întreb: puteţi să faceţi pe amândouă? puteţi să amelioraţi soarta bisericii şi tot deodată pe a şcoalei?

O voce. Nu.

D. *general I. Florescu.* Răspunsul l-aţi dat de mai 'nainte, că nu putem să facem. Făcând să coincidă aceste două înalte misiuni, dând preoţilor resursele

1) Le extragem din *Monitorul Oficial al României* Nr. 38.

create pentru profesori, mi se pare, că începe a fi posibilă, a fi demnă poziția preoților.

Acestea au fost argumentele d-lui general Florescu. Majoritatea Camerei s'a arătat la înălțimea lor; le-a găsit temeinice și a primit astfel un amendament, care sub aparența sa simplă nu cuprinde mai puțin decât ruinarea învățământului primar în sensul culturii moderne.

Cu d. general Florescu și cu partizanii d-sale naturali nu avem de discutat în această privință. Argumentele d-lor sunt argumentele partidelor reacționare și pietiste din toate statele. Față cu ele ne mărginim a accentua în opoziție radicală principiile liberale ale statului modern, și la ideea „că religia este pe linia cea dintâi și apoi vin celelalte", răspundem că în stat religia nu este pe nici o linie, ci trebue să rămână afacere comunală sau privată.

Mai curând am fi dispuși a exprima pe larg admirația noastră pentru inocența acelor deputați și reprezentanți ai guvernului, care, crezându-se progresiști liberali în principiile d-lor, s'au înrolat totuși în majoritatea recrutată de d-l general pentru propunerea sa. Însă coloanele acestei reviste au buna deprindere de a nu admite politică militantă și ne opresc astfel a aduce un tribut de recunoștință publică acelor bărbați plini de merite și de cunoștințe.

Suntem dar siliți a ne mărgini la o simplă arătare, din punct de vedere pedagogic, a consecințelor practice ce decurg din noul amendament.

Și mai întâi: cum se va compune de acum înainte personalul învățătorilor pe la școalele sătești?

Până acum, după legea Instrucției publice în vi-

goare, aceste catedre se ocupau aşa: art. 367 şi 375 dau dreptul a fi învăţători săteşti la toţi aceia, cari vor justifica la concurs, că posedă cunoştinţele obligatorii pentru şcoalele elementare, plus noţiuni de agricultură şi artă veterinară, după putinţă. Pe lângă acestea, art. 245 dispune că elevii, cari au terminat patru clase dintr'un seminar şi ar avea acum dreptul de a se face preoţi, să poată deveni, dacă vor, învăţători săteşti fără alt examen.

Ce însemnează aceasta? Aceasta însemnează, că legislatorul în justa sa preocupare de lipsa învăţătorilor şi de necesitatea de a completa totuşi şcoalele săteşti, a lărgit cercul de admitere în favoarea şcoalelor primind învăţători de pretutindenea, chiar de acolo, unde ei erau destinaţi la altă misiune. El a permis seminariştilor, care altfel ar fi fost obligaţi a servi statului ca preoţi, a părăsi serviciul eclesiastic pentru a deveni învăţători şi prin urmare a împuţinat numărul candidaţilor bisericei pentru a înmulţi numărul candidaţilor şcoalei.

Această permisie prin natura ei nu putea să fie decât cazul extraordinar şi excepţional; regula rămânea cea stabilită în art. 367 şi 375 şi numai persoane laice se au în vedere când este vorba de numirea personalului învăţător la şcoalele săteşti. O dovadă mai mult sunt art. 343, 344 şi 345, din lege, care prevăd şcoala primară normală pentru formarea învăţătorilor.

Să considerăm lângă aceste, că tocmai în timpul din urmă se luase câteva măsuri bune pentru o preparare mai solidă şi mai specială a persoanelor laice la misiunea şcoalelor săteşti. In institutul preparandal

din Iaşi se înmulţise în fine catedrele, la Bucureşti, se fundase prin munificenţa Domnitorului un institut preparandal nou sub direcţiunea d-lui R. Melidon.

In proporţia în care se înmulţeau astfel persoanele laice preparate pentru şcoalele săteşti, se micşora necesitatea, care produsese admiterea excepţională a seminariştilor la acele şcoli.

Zicem a seminariştilor şi nu a preoţilor.

Căci legea Instrucţiei publice nu a înţeles niciodată prin acea permisiune excepţională, că cineva poate să fie şi preot salariat al Statului şi învăţător. Dovadă art. 392 şi 393 din lege, care prescria ca învăţătorii de orice ram să nu ocupe nici o altă funcţiune nici să exerciteze vreo altă profesiune decât aceea de învăţători. Aceste articole, ce e drept, s'au abrogat mai pe urmă prin decret (cum se ştie: în favoarea advocaţilor), dar faptul, că au existat mai înainte în organismul legii este suficient pentru a dovedi, în ce spirit şi cu ce înţeles a fost concepută de legislator permisiunea dată seminariştilor de a deveni învăţători.

Cum va fi de acum înainte? Toate institutele preparandale sunt declarate superflue şi evlaviosul general cu deputaţii săi din majoritate, dacă ar fi acordat intereselor lumeşti ale budgetului aceiaşi atenţiune, cu care au privit la interesele bisericei, ar fi trebuit, ca o consecinţă neapărată a amendamentului d-lor, să şteargă din budget nişte institute rămase acum fără înţeles. Căci la orice catedră vacantă de şcoală elementară se va pune întrebarea: o vrea preotul din sat sau alt preot? Nu numai dacă au absolvit patru clase seminariale, ci şi dacă justifică cunoştinţele necesare. (Justifică prin examen? sau

numai prin atestat de şcoală primară?[1]) Aceşti preoţi depărtează pe orice concurent laic; ei ocupă atât biserica cât şi şcoala şi cumulează salariile. Rezultatul practic: ori cine va voi de acum înainte să se consacre instrucţiei elementare, se va destina la preoţie; căci numai prin preoţie ajunge la catedra şcoalei primare. Pe când legea instrucţiei permitea a se goli biserica pentru a se umple şcoala laică, amendamentul goleşte şcoala laică pentru a umple biserica şi a introduce numai prin canalul ei nutrimentul intelectual la copiii din sat.

Acesta este rezultatul formal al nouei dispoziţii. Să vedem acum rezultatul în sine, rezultatul pentru cultura poporului.

Opinia răspândită la noi este, că şcoala comunală are de scop principal de a învăţa pe săteni cetirea şi scrierea şi că, odată acest scop împlinit, misiunea ei este terminată. Atunci, în adevăr, ar fi de puţină importanţă, dacă preoţii sau mirenii sunt învăţători prin sate. Insă acea opinie este greşită; scopul şcoalei comunale nu e învăţarea cetirei şi scrierii în sine, ci este în prima linie desvoltarea inteligenţei sătenilor prin înzestrarea cu toate cunoştinţele importante în sfera lor de viaţă. Pentru acest scop cetirea şi scrierea sunt numai mijloacele mecanice, pe care învăţătorul trebue să le absolve cât se poate mai iute (după metodele din urmă în 6—8 luni), pentru a putea

1) In genere amendamentul şi discursurile în favoarea lui sunt de o stilizare deplorabilă, şi noi am fi făcut în text mai multe observări în contra lor dacă nu ne-ar fi părut prea puţin generos de a cere numai decât stil bun dela un general din armată, chiar când acest general se ocupă de îndreptarea şcoalelor.

trece la ordinea sa de zi, care este: lăţirea acelor cunoştinţe şi agerimea inteligenţei.

Câteva cuvinte de explicare ne vor înlesni înţelegerea acestei misiuni a şcoalelor săteşti.

Majoritatea unei naţiuni sunt sătenii, dar focarele culturii, ştiinţă, industrie, arte, teatru, jurnale, desbateri politice, etc. sunt în oraşe, mai ales în capitală, şi aci în capetele unei mici minorităţi. Condiţia oricărui progres este un raport perpetuu între minoritate şi majoritate, între oraş şi sat. Oraşul are să introducă în sate rezultatele activităţii sale ştiinţifice, şi popularizând astfel cultura să-i dea întinderea cantitativă şi oarecum rezonanţa naţională, fără care îi lipseşte valoarea practică. Satul din contra, cu ocaziunea primirei acelor rezultate, are să arate capacităţile eminente ce le posede, naturile alese, care sunt chemate a trece peste sfera mărginită a comunei şi, intrând în oraşe, a colabora într'un cerc mai larg la înaintarea patriei lor. In acest raport perpetuu de dare şi primire, în această endosmosă şi exosmosă a elementelor de cultură între oraşe şi sate, organul principal de intermediare, fără care o mare parte a mişcării ar rămâne amorţită, este şcoala comunală: programul ei stabileşte cunoştinţele, despre a căror însemnătate s'a convins cultura oraşelor şi care trebuiesc răspândite prin sate, examenele ei arată pe copii de săteni cu capacitate extraordinară, care sunt chemaţi a împrospăta anteluptătorii culturii şi prin urmare trebuiesc primiţi în oraşe.

Şcoala comunală astfel înţeleasă este dar închegarea organismului unei societăţi date, susţinerea unităţii naţionale şi teritoriale. Ştim bine, că ea nu ser-

vește singură la acest scop. Căile de comunicare, armata, unitatea legilor și mecanismul administrativ contribuesc și ele, fiecare pentru partea sa. Dar în mijlocul lor, școala comunală este poate elementul cel mai puternic, fiindcă sădește și înrădăcinează din prima copilărie și în mod special ideile, care formează apoi cultura comună a unei națiuni. Unde asemenea mijloace, și în rândul dintâiu școala comunală în acel înțeles, lipsesc, acolo este ruptă legătura între oraș și sat, și prin urmare ruptă participarea sătenilor, adecă a poporului, la cultura națiunii. Atunci (și dovada ne este înaintea ochilor: statul nostru) toate instituțiile de civilizare sunt paralizate, universitățile nu sunt frequentate, funcțiunile statului nu sunt ocupate de oameni speciali, camerele legislative și partidele politice nu reprezintă trebuințele poporului, jurnalele și cărțile nu-și află răsunet, opinia publică nu există. Oamenii publici, deputați și funcționari, recrutați numai din orașe și lipsiți de legătura salutară cu poporul, se restrâng într'o mărginire fatală, produc egoismul excluziv de clasă și formează pe tăcute o societate de exploatare a veniturilor publice în sarcina țăranului. Țăranul plătește fără folos, funcționarul se folosește fără răsplată. Atunci societatea în conexitatea ei este spartă și prefăcută într'un agregat de atome izolate, căci țăranii nu sunt parte integrantă a organismului statului, ci membre deslipite și moarte dintr'un tot, pe care nu-l înțeleg. Vine un vecin și le ia o provincie de ex. Bucovina, vine alt vecin și le ia altă provincie de ex. Basarabia, vine un congres străin și le dă înapoi o parte din provincia luată: poporul de jos rămâne indiferent la asemenea schim-

bări istorice, nici un district nu se interesează de soarta celuilalt; unitatea teritorială este o idee necunoscută, însăşi existenţa statului este un simplu joc al întâmplării exterioare.

De aci se înţelege toată importanţa ce s'a dat în statele civilizate învăţământului primar şi pentruce tocmai acesta s'a considerat ca unul din fundamentele organismului politic.

Să vedem acum, ce corespunde înlăuntrul şcoalei săteşti, acestei misiuni de cultură, ce are să o îndeplinească.

Toate rezultatele activităţii intelectuale din oraşe, întrucât trebuesc să fie lăţite prin popor sub formă teoretică, se concentrează din diferitele ramuri, din ştiinţele exacte, din istorie şi geografie, din literatură, din biblie şi se prezintă în cuvinte populare uşor de înţeles prin — cartea de lectură.

Cartea de lectură este sufletul şcoalei elementare, în ea se dă ţăranului tezaurul intelectual pentru toată viaţa lui şi prin ea se introduce în sate acel şir de idei, care produce unitatea culturii şi contribue în mod esenţial a face dintr'o împreunare întâmplătoare de oameni o societate alcătuită.

Pentru a ne convinge, să aruncăm privirea în cuprinsul unei cărţi de lectură pentru şcoalele săteşti dintr'un stat apusean.

Pe primele pagini[1]) sunt deprinderi de cetit, scris şi desemnat într'una şi anume legate de o istorioară potrivă cu gradul de înţelegere al copiilor mici. Desemnul se învaţă împreună cu cetirea şi scrierea

1) M n terberger Volkschullesebuch.

şi toate acestea se învaţă numai împreună cu o naraţiune, pentru a deprinde în acelaş timp înţelegerea ideilor abstracte de cultură şi perceperea exactă a formelor concrete din natură şi anume a le deprinde nu în mod mecanic prin recitare de a-b-c şi tragere de linii indiferente pe tablă, ci prin amintirea legăturii de viaţă între scop şi mijloc, între naraţiune, cetire, scriere şi desemn. Apoi vin descrieri, fabule şi poezii uşoare, poeziile în mare parte se cântă de şcolari în cor vocal, pentru a li se introduce astfel ritmul şi ordinea armonică şi a-i face să participe şi la această manifestare a culturii naţionale. Apoi vin îndată descrieri de plante şi animale, de regulă cu ilustraţiuni şi totdeauna cu explicări despre folosul lor practic, apoi descrieri geografice, cosmografice şi fizice, mai pe urmă bucăţi potrivite din Biblie, în fine naraţii istorice, bucăţi alese din literatură şi noţiuni despre organizarea politică a statului. O repetăm: cartea de cetire este săteanului un vademecum de cultură pentru toată viaţa lui.

Dacă acesta este cuprinsul unei cărţi de lectură pentru şcoalele săteşti dintr'un stat apusean, unde sunt atâtea alte mijloace special destinate pentru popularizarea culturei, calendare bune, gazete săteşti, cărţi populare, unde prin urmare s'ar putea mai uşor zice, că şcoala comunală să deprindă numai cetirea şi scrierea, fiindcă materialul de cetire se oferă apoi gata prin literatura contemporană: cu cât trebue să fie mai mult la noi concentrată toată însemnătatea şcoalei comunale în cartea de lectură bine alcătuită, la noi, care altfel suntem lipsiţi de literatură şi în special de orice literatură populară? După ce a învăţat ţă-

ranul nostru să cetească, la ce să întrebuinţeze el această deprindere mecanică, dacă nu are cartea de lectură? Cărţi populare, gazete săteşti nu avem; calendarele noastre sunt folositoare numai pentru librarii cari le editează; singura ocaziune ce se oferă ţăranului afară din şcoală, sunt circularele subprefecţilor afişate la uşa Primăriei, şi sperăm că nu vom fi taxaţi de adversari ai guvernului, dacă zicem că aceste circulare nu sunt suficiente pentru cultura poporului român.

La noi, mai mult decât oriunde, toată valoarea şcoalei comunale stă şi cade cu acea carte de lectură, care să agerească inteligenţa săteanului şi să o înzestreze cu elementele culturei moderne, în special ale ştiinţelor exacte şi ale desvoltării literare.

Dacă după aceste explicări revenim la amendamentul d-lui general Florescu, ne întâmpină îndată întrebarea consecventă: In ce raport stă preoţimea cu ştiinţele naturale şi cu literatura unui popor, elementele de viaţă ale şcoalei comunale?

După lege, seminarele sunt puse sub inspecţia Mitropolitului şi a episcopilor. Ce protecţie va da Mitropolitul ştiinţelor naturale şi literaturii?

După programul lor, seminariştii, în patru clase învaţă ca obiecte principale, confesiunea ortodoxă, liturghia, istoria n. şi v. Testament, teologia morală şi pastorală; despre ştiinţele naturale se cer numai „noţiuni", matematicele sunt negrijite, de geometrie, de algebră, de literatură nici vorbă. Capul lor, cu necesitate psihologică va da toată preponderenţa învăţăturii dogmatico-religioase, catechismului şi istoriei biblice. A explica ştiinţe naturale şi a analiza bucăţi

literare sunt şi vor rămâne incapabili; şi dacă sunt incapabili seminariştii, ce vor fi ceilalţi preoţi?

Chiar de s'ar schimba programul actual al seminarelor şi de s'ar introduce atâta literatură şi ştiinţe naturale, câte se cer pentru un învăţător în şcoala comunală, totuşi preoţii prin chiar natura preoţiei nu vor fi niciodată în stare a fi învăţători buni. Căci preoţimea nu este nicăeri periculoasă şcoalei prin multele sale cunoştinţe dogmatice şi prin puţinele sale cunoştinţe exacte; ci este mai întâiu periculoasă prin metoda sa, metodă inerentă misiunii ce o are şi prin urmare neschimbătoare. Misiunea preoţimei nu este de a desvolta şi ageri inteligenţa, ci de a produce credinţa dogmatică supranaturală. Metoda pentru aceasta este în state civilizate exaltarea fanteziei spre detrimentul raţiunii, iar în state necivilizate tâmpirea raţiunii prin memorizare mecanică şi prin întreţinerea superstiţiilor. Astfel credinţa dogmatică este compatibilă cu şcoala, a cărei obiect este înţelegerea lumească, numai până când se mărgineşte în sfera ei supranaturală; dar îndată ce se întinde mai departe şi cere credinţă oarbă în chestiuni care se raportă la ştiinţa naturală, devine incompatibilă cu şcoala şi trebueşte combătută. Când vin cărţile ce mi le-au introdus preoţii în învăţământul primar, catechismul şi istoria biblică, şi spun şcolarilor:

„Ce este credinţa? Credinţa este darul lui Dumne-
„zeu, după care noi neîndoit cu inima cunoaştem pre-
„cum că tot este adevărat, ce se cuprinde în simbol,
„carele dă înainte multe şi cu mintea neajunse taine,
„precum feţele sfintei Treimi", şi spun totdeodată în alt loc:

„In câte zile a făcut Dumnezeu lumea? Dumnezeu

„a făcut lumea în şase zile, în ziua dintâi lumina, în a „doua tăria, în a patra soarele, luna şi stelele, etc." atunci învăţătorul conştiincios, căruia îi stă la inimă desvoltarea inteligenţei şcolarilor lui, ar trebui să explice, că acel simbol este de crezut, dar nu este de înţeles, şi că acea facere a lumei este de înţeles, dar nu este de crezut.

In ce conflict puneţi astfel pe preotul învăţător! Ori trebue să propună fabula lui Moisi, şi atunci propune o eroare fizică inadmisibilă în şcoală, ori trebue să propună cosmogonia adevărată, şi atunci contrazice cărţile sale preoţeşti.

Ce dovedeşte aceasta? Aceasta dovedeşte că rău s'au introdus citatele cărţi în şcoala elementară, şi dovedeşte mai departe, că în genere rău se introduce influenţa preoţiei în şcoală, (afară de morala creştină); căci ea va exagera totdeauna sfera sa de influenţă, de câte ori se dă ocazie şi va tinde a lăţi ideile ei dogmatice chiar acolo, unde ştiinţele exacte au ajuns la alte rezultate ale adevărului.

Prin aceasta însă se periclitează cultura populară; căci ştiinţa pe deoparte nu poate tolera o eroare în propria ei sferă şi, fiind astfel silită a combate unele afirmări dogmatice, slăbesc pe de alta fără a voi autoritatea tuturor, chiar a acelora, care se referă la chestiuni transcendentale, la imortalitate, la sancţiunea legii morale, etc. pentru care ideile religioase trebuesc deocamdată considerate ca salutare în poporul dela ţară[1]). Singurul mijloc de prudenţă ce ne rămâne, este de a despărţi cele două sfere de acţiune,

1) Vom reveni mai pe larg într'un număr viitor la raportul între ştiinţă şi credinţa în şcoala comunala.

de a lăsa ştiinţei câmpul excluziv pentru toate constatările naturale şi Bisericei influenţa liberă pentru chestiunile transcendente, fără a-i permite trecerea peste această margine.

Că sunt preoţi care fac excepţie şi ştiu a împăca religia creştină cu cerinţele ştiinţei moderne, cel puţin în sfera învăţământului elementar, aceasta o credem cu atât mai uşor, cu cât cunoaştem câţiva din propria noastră experienţă. Dar aceştia sunt puţini şi vor dispărea totdeauna în majoritatea celorlalţi, faţă cu care rămâne adevărat, că preoţimea, a cărei obiect de studiu sunt dogmele neschimbătoare, stagnante de zeci de secole, este inamica specială a ştiinţelor naturale, care progresează din an în an, şi prin urmare inamica şcoalei elementare în înţelesul culturei moderne. Acest adevăr este incontestabil; toată experienţa istorică fără excepţie, îl confirmă, şi îl confirmă nu numai pentru preoţii unei singure religii, nu numai pentru catolici sau între aceştia pentru iezuiţi, ci şi pentru protestanţi şi pentru bonţii budhaişti şi pentru ulemele turceşti. A da şcoala primară în mânile preoţimei, va să zică pretutindenea a ucide spiritul culturei populare.

Aceasta odată dovedită, considerările de pe alăturea ale d-lor deputaţi sunt indiferente. „Lipsesc mijloace materiale, deficitul e mare", spun d-lor. Aceasta este grav, dar nu poate autoriza sacrificarea şcoalei în folosul Bisericii. Dacă sunt mijloace mai multe, se vor face şcoale mai multe; dacă sunt mijloace puţine, se vor face şcoale puţine. Insă multe puţine câte vor fi, trebue să fie bune în sensul culturei moderne, şi sensul culturii moderne restrânge pretutin-

denea influenţa Bisericii asupra şcoalei. Aci nu mai este de discutat, aci este numai de constatat şi domnii deputaţi, care nu ştiu aceasta, nu au decât a-şi procura o cunoştinţă mai bună de cauză, dacă se poate pentru altădată înainte de a vota. Căci nu ne pare lucru serios, când se pun iarăşi în chestiune pe malul Dâmboviţei fapte de cultură, care sunt odată hotărâte pe malul Senei, Spreei şi Tamisei.

Că amendamentul primit de Cameră nu va avea deocamdată vreo valoare practică mai însemnată, credem şi noi. Chiar învăţătorii laici de prin sate nu sunt pătrunşi de misiunea lor în înţelesul explicat mai sus, şi cărţile de lectură, în care se rezumă acea misiune, nu sunt încă introduse în poporul nostru. Insă o direcţie bună începuse deja a se pronunţa; câteva publicări scolastice, mai ales în Transilvania, despre care vom vorbi într'un număr viitor, sunt la înălţimea cerinţelor culturii moderne; şi acum, când rămânea numai ca acele producte existente în oraşe să fie răspândite prin toate satele, tocmai acum să se adopte o măsură care opreşte direcţia cea bună şi ameninţă de a paraliza tot învăţământul elementar?

Aceasta nu se poate! Constituţia noastră liberală, încercările noastre de civilizare şi cu un cuvânt: logica faptelor nu o permite, şi onorabila majoritate a Camerei, care printr'o naivitate parlamentară a primit ca dispoziţie de budget valabilă pentru un singur an un amendament, ce fără îndoială trebuia să fie desbătut în Cameră şi Senat ca proiect de lege, va

binevoi a se reîntoarce în anul viitor la spiritul salutar al legii instrucției publice și a face din ideile scolastice ale d-lui Florescu ceeace merită să fie: un anacronism, trecător ca și în anul 1870, în care s'a produs.

III.

Despre reforma învăţământului public

In Aprilie 1870 au avut loc tratativele noului guvern Manolache Kostake-Iepureanu cu T. Maiorescu pentru intrarea acestuia în minister la portofoliul Cultelor şi al Instrucţiei publice, tratative ce n'au dat nici un rezultat [1]. *Din această epocă, în care T. Maiorescu se pregăteşte totuşi să intre în politică, datează articolul* Invăţământul primar ameninţat *(apărut la 1 Aprilie 1870), şi micul program ministerial intitulat:* Reforma învăţământului şi gânduri despre administraţie, *reprodus în* Insemnări [2], *un program mai mult de „devastare a învăţământului", atât de multe şcoli voia T. Maiorescu să suprime ca nepotrivite cu starea de fapt a culturii noastre: şcolile de belearte, conservatoarele, internatele, seminariile, facultăţile de filozofie ale ambelor Universităţi, toate celelalte facultăţi dela Iaşi, afară de cea de drept, etc., etc.*

Unele din ideile lui reformatoare au devenit obiectul studiului Despre învăţământul public, *din câte au apărut numai două părţi în* „Convorbiri literare" [3], *întrerupt, deşi ultima poartă indicaţia „va urma". Atât cât a apărut, studiul începe cu critica administraţiei şcolare şi cu analiza unui proect al consiliului permanent de a aduce modificări învăţământului. In partea lui constructivă, articolul arată preocuparea de totdeauna a autorului pentru pregătirea corpului didactic primar. Câteva din ideile lui cunoscute în materie de învăţământ sunt schiţate în articolele de faţă. Şase luni după apariţia lor, în Mai 1871, tânărul profesor ieşean intră în Parlament, apoi în ministerul Lascăr Catargi (7 Aprilie 1874), unde avu ocazia să-şi expună public ideile fără să poată legifera aproape nimic dintr'însele...*

---

1) *E. Lovinescu,* T. Maiorescu, I, p. 349, etc.
2) *T. Maiorescu,* Insemnări, I, p. 133.
3) *Convorbiri literare,* 1 Oct. 1870 p. 237; 15 Oct. 1870, p. 253.

I.

In administrație

Se mai interesează cineva de soarta Instrucției publice în România liberă, cel puțin la învățământul primar?

Răspunsul nu e îndoelnic: majoritatea este de o nepăsare completă pentru chestiunile școlastice. Nu se interesează mai întâi mulți din cei ce prin poziția lor oficială ar fi datori a se interesa; și așa este natural, că nu se interesează aceia, cari prin poziția lor nu sunt datori a se interesa. La noi sunt atâtea alte lucruri mai demne de interes!

Administrarea centrală a învățământului public este după lege încredințată în mâna a două consilii, administrarea specială în mâna revizorilor. Cele două consilii sunt Consiliul permanent al Instrucției și Consiliul general al Instrucției. Consiliul permanent se numește dintre persoanele „distinse“ în sfera instrucției și trebue neapărat să fie consultat de ministru asupra chestiunilor scolastice. Deaceia hotărârile ministeriale poartă formula „auzind pe consiliul permanent al Instrucției“.

Cuvântul „auzind“ e ales cu măestrie. Ministrul e ținut a auzi pe consiliu, dar nu e ținut a-l asculta. Dealtmintrelea consiliul ar trebui să fie permanent în persoanele sale (în număr de cinci) și numai la împlinirea de 5 ani să-și schimbe câte doi din membri. In fapt însă, deși există deabia de 5 ani, și-a schimbat de multe ori personalul. Se vede că bărbații „distinși“ în sfera instrucției sunt prea numeroși. Ceeace

a rămas permanent până acum este inerţia membrilor şi stagnarea intereselor şcolare.

Alături cu acest consiliu, stabil, este un consiliu mobil, compus din vreo 30 de persoane, unele foarte ilustre, membri ai Curţii de Casaţiune, etc. Acest consiliu se adună odată pe an la Bucureşti, şi trebue şi el să fie consultat asupra „tuturor chestiunilor care au raportat la întinderea şi îmbunătăţirea Instrucţiunii".

A descurca relaţiile acestui consiliu cu cel arătat mai înainte, ar fi o problemă demnă de înalte studii administrative. Inainte însă de a ne întrebuinţa timpul la aceasta şi pentru a înţelege însemnătatea ce a câştigat-o până acum în învăţământul public „Consiliul general", va fi bine a spune de îndată, că în toamna trecută s'a născut un întreg proces între un Ministru de Culte şi un membru al Curţii de Casaţie asupra faptului, dacă în adevăr s'au deschis şedinţele acestui consiliu sau nu. Ne putem închipui folosul unei adunări, a căreia început anual a putut fi învelit în întunecime mitologică.

Aşa este administrarea centrală. Administrarea provincială se reprezintă prin revizori. Aceştia, cu misiunea de a inspecta şcoalele de prin districte, erau să fie câte unul de district sau cel puţin unul pe două districte, cu mai mulţi subrevizori, după trebuinţă. In fapt însă, revizori au fost când unul pe district, când unul pe şapte districte şi personalul într'o perpetuă schimbare. In Iaşi am văzut vreo 5, de patru ani, şi astfel nu va fi de mirat, dacă aceşti funcţionari cu toată bunavoinţă nu sunt în stare a avea o idee lămurită de circumscripţia lor. Credem, că cei

mai mulţi din d-lor ar fi puşi într'o situaţiune grea, când i-ar întreba cineva despre numărul, dar numărul adevărat, al şcoalelor comunale din sfera fiecărei şcoli, o întrebare ca aceasta ar trece peste limitele bunei cuviinţe.

In mijlocul acestei confuziuni mai vine şi camera deputaţilor şi se ocupă câteodată de şcoale, în mod fragmentar, prin aforisme ingenioase. Mai când era voia să trimeată o anchetă asupra Universităţilor. Obiectul anchetei l-am mai fi înţeles; dar cine erau să fie subiectele? Quis custodiet ipsos custodes?

In iarna trecută un deputat, general din armată, şi-a dat osteneala de a ne reforma personalul învăţător la şcoalele săteşti şi a decis a recruta toţi învăţătorii dintre preoţi, cel puţin pentru un an de budget. Noi din parte-ne i-am adus în revista prezentă tributul cuvenit de recunoştinţă[1]).

Din uşurinţa cu care la această ocazie a fost tratat învăţământul de cameră şi guvern se vede, că opinia publică în România nu este bine preparată sau nu este preparată deloc în privinţa şcoalelor. Din stagnarea intereselor şcolare în mecanismul administrativ al consiliilor şi revizorilor descrişi mai sus, se vede că o parte a legii Instrucţiei publice nu este aplicabilă în ţara noastră şi trebueşte modificată. Reforma învăţământului devine astfel o problemă care trebue prezentată publicului român, şi datoria jurnalelor este de a-l lămuri din diferitele lor puncte de vedere.

Să vorbim întâi câteva cuvinte în treacăt despre reforma administrativă, obiect prea politic pentru a fi

---

1) Vezi *Convorbiri Literare* din Aprilie 1870.

tratat pe larg în coloanele acestei reviste, și să ne oprim apoi mai mult la reforma cărților de școală.

O reformă presupune o formă stabilită de mai 'nainte; căci ea este o formă nouă în locul unei forme vechi. Insă cum la noi, care deabia am avut timp a introduce formele, să fie deja vorba de reforme?

Aci este o anomalie, ca în toate, dar anomalia nu se comite acum când cerem reforma, ea s'a comis atunci, când s'a introdus legea cea nouă a instrucției, lege nouă în aparență, în realitate, învechită din ziua promulgării ei, cel puțin nepotrivită pentru noi.

La noi, după cum se știe, legile nu se fac pentru a îndeplini trebuințele simțite de societate, ci vor a produce mai întâi trebuințele pe care le îndeplinesc mai pe urmă; ele se fac dar din sus în jos și nu viceversa. La această cale, dela sine nenaturală, nu se întrebuințează cel puțin prudența de a se consulta mai întâi persoanele practice, cărora li se încredințează aplicarea. In cazul nostru legea instrucțiunii s'a lucrat de fostul Consiliu de Stat, și s'a decretat și promulgat fără o prealabilă desbatere a cercurilor competente, fără consultarea corpului profesoral, fără consultarea cel puțin a deputaților din Cameră. Astfel în primul an al aplicării ei s'a dovedit nepracticabilă; câteva dispoziții administrative, de ex., cele relative la vacanțe, s'au schimbat îndată, altele nu s'au aplicat deloc, restul cere a fi reformat.

Cererea de reformă era generală din partea învățătorilor; dar ea a pătruns acum mai departe și în anul curent 1870 însuși Consiliul permanent al Instrucțiunii publice; ne-a surprins cu un întreg proiect de modificări menite „a ridica școalele inferioare și

superioare la nivelul intelectual şi moral la care Statul şi Naţiunea doresc ca să fie".

Noi ajunsesem mai întâi prin organe oficiale la cunoştinţa acestui proiect de ridicare şi preferam atunci a ne ascunde sub discreţiunea de funcţionar pentru a-l trece sub tăcere. Din nenorocire de câtva timp elaboratul consiliului se vede publicat prin Monitorul Oficial. Acum tăcerea nu ne mai este cu putinţă. Un proiect de reformă emanat dela autoritatea cea mai înaltă în organismul învăţământului public nu poate să fie ignorat într'un articol de revistă, ce tratează aceiaşi materie, şi lectorii vor binevoi dar a nu ne atribui nouă vina, dacă în urma acestei necesităţi de discutare o parte a lucrării noastre îşi va pierde caracterul de seriozitate, ce se cuvine elementului celui mai important de regenerare a României.

Buffon nu a fost generos, când a zis: că stilul este omul însuşi. Nu a fost generos şi, fiind prea aspru, poate nu a fost nici just. Sperăm cel puţin, că mulţi oameni sunt mai buni decât stilul lor.

Stilul raportului prezentat de consiliul permanent este deplorabil şi merită o relevare în această revistă. Să cităm câteva exemple:

„Studiul caligrafiei şi desemnului ce generalminte se propune de un maestru prezintă un mare inconvenient de a nu avea nici şcolari caligrafi, nici desemnatori".

Nu „studiul" caligrafiei şi desemmnului prezintă inconveniente, ci împreunarea acestor deprinderi; inconvenientul de a nu avea şcolari nu însemnează ceeace vrea consiliul, ci însemnează lipsă de frecven-

tare, care nu există. In fine, a produce caligrafi şi desemnatori nu este scopul şcoalelor primare.

Pe româneşte, consiliul vrea să zică: Caligrafia şi desemnul propuse împreună de un singur maestru prezintă marele inconvenient, că şcolarii nu deprind bine nici caligrafia nici desemnul.

„Instrucţia publică deşi a trecut prin diferite faze, întâmpinând în mersul ei o mulţime de dificultăţi, cu toate acestea din tabloul următor se poate vedea progresul ce a făcut ştiinţa în România".

Şcolarilor li se dă următoarea regulă în stilistică: Intr'o perioadă gândirea principală se pune în propoziţia principală, iar amplificările laterale se pun în propoziţia incidentală.

Aceasta o spune stilistica şi o spune şi mintea sănătoasă. Prin urmare vom zice pe româneşte: Deşi instrucţia publică, trecând prin diferite faze, a întâmpinat o mulţime de dificultăţi, cu toate acestea ştiinţa în România a făcut progresul ce se poate vedea din tabloul următor. Căci a zice: deşi instrucţia a trecut prin faze, cu toate acestea din tabloul următor se poate vedea ceva, este fără înţeles.

„Acest tablou, d-le ministru, din punctul de vedere numeric poate că ar satisface dorinţa ce avem pentru întinderea luminii, atât a D-voastră cât şi a Consiliului".

Dorinţa consiliului pentru întinderea luminei sale este o mărturisire a cărei legitimitate, după exemplele arătate mai sus, nu o putem contesta. Mai de contestat ar fi tactul de a exprima aceiaşi dorinţă şi

pentru întinderea luminelor domnului ministru. Insă, în comparare cu tonul foarte supus al celorlalte părți din raport, acest pasagiu apare ca o trăsură de eroism antic, care trebue să ne facă indulgenți pentru neobservarea bunei cuviințe. Continuăm:

„Cu toate aceste Consiliul crede de a sa datorie a vă arăta opiniile sale asupra mai multor ameliorații în privința diferitelor grade de învățământ, ceeace ar face a corespunde mai bine cu destinația lor".

După această neglijență în formă, ne putem aștepta la un fond mai bine cugetat?

In fond, Consiliul propune următoarele măsuri (le mărginim la școala primară și la administrarea generală, obiectul articolului de față).

Localurile în care sunt așezate școalele să fie bune.

Să se aplice obligativitatea instrucției prevăzută în lege.

Să se plătească regulat salariile;

Să se sporească salariile.

Să se publice regulamente de ordine și disciplină.

Toate aceste propuneri sunt fraze în înțelesul rău al cuvântului, fraze fără niciun folos, și nu sunt la locul lor într'un asemenea raport. „Să se, să se, să se", — aceasta o știam cu toții, întrebarea era „cum să se?! — Aci Consiliul trebuia să răspundă cu măsuri din practică, dar nu cu dorința platonice, și încă unele așa de naive, precum este aceea că „să se plătească regulat salariile". Parcă starea noastră noastră de criză permanentă în finanțe ar fi o chestiune de detaliu administrativ, care s'ar exprima numai așa

între îmbunătățirile propuse de un consiliu al instrucției publice.

De interes mai practic sunt celelalte propuneri ale Consiliului.

Să se numească de minister comisiuni pentru elaborare de cărți didactice.

Să se concentreze învățătorii rurali vechi în reședința districtului o lună la Crăciun și la Paști, unde sub conducerea institutorului urban să facă repetiții. (Unde să locuiască această mulțime de învățători timp de o lună? Cu a cui cheltuială?).

Revizia „deasă și conștiincioasă" fiind „sufletul instrucțiunii," (!) să se facă de câte un revizor pe district.

Pe lângă acestea, consiliul propune unele „măsuri generale care ar însufleți școalele inferioare și superioare și le-ar ridica la nivelul intelectual și moral la care Statul și Națiunea doresc ca să fie". Acestea sunt.

I. — Numirea a doi inspectori generali. (A aștepta însuflețirea școalelor dela numirea a doi inspectori!)

II. — Niște modificări la legea Instrucțiunei publice. Cele administrative generale sunt:

După art. 10 din L. I. Consiliul să nu se mai numească permanent, ci superior. (Numească-se cum va voi).

La art. 13 se limitează că membrii acestui consiliu să se poată numi numai dintre profesorii cu 6 sau 12 ani de serviciu. Până acum se zicea, că se puteau alege și din alte persoane distinse în sfera instrucțiunei (fraze goale amândouă redacțiile. Un guvern bun ar fi numit persoane în adevăr distinse în sfera instrucției, fără ca să fie profesori de 6 sau 12 ani;

un guvern rău va numi profesori de 6 şi 12 ani, fără ca să fie distinşi în sfera instrucţiei).

La art. 14 se specifică chestiunile de administrare, care trebuesc supuse deliberării consiliului. (De prisos, dacă Consiliul se aude şi nu se ascultă).

In fine la art. 11 actualii membri ai consiliului adaugă o dispoziţie neprevăzută în legea veche.

„Membrii Consiliului superior vor avea o diurnă de 450 lei pe lună".

Aritmetica are nu ştiu ce caracter solid şi hotărâtor; când vezi o cifră, ştii, cu ce ai a face. Poate de aci trebue să ne explicăm faptul, că din tot proiectul consiliului permanent acest articol ne-a părut cel mai lămurit.

Din celalt cuprins al raportului ne mai privesc numai două dispoziţii: una hotărăşte ca învăţătorii să fie inamovibili, însă să poată fi strămutaţi „în interesul serviciului". (Interesul serviciului trebuia explicat şi prescrisă totdeodată procedarea disciplinară regulată pentru aceasta, altfel este numai o ocazie de măsuri arbitrare). Cealaltă hotărăşte salariile, cifra şi gradarea lor. (Intr'o lege organică nu se cade a se fixa cifra salariilor. In fapt pentru starea noastră financiară de astăzi, salariile propuse ne par prea mari; mai târziu ar putea să fie prea mici).

Acestea sunt propunerile de ameliorare prezintate de actualul consiliu permanent al Instrucţiei publice. După cum s'a văzut, cele mai multe sunt în toate privinţele neînsemnate. Vom vedea îndată că acele care sunt mai însemnate, sunt în toate privinţele rătăcite.

Spiritul predominator în cele mai multe articole ale

Legii instrucției publice, precum și în ameliorările închipuite de Consiliul Permanent, este tendința spre centralizare. Toate măsurile se așteaptă deadreptul dela guvernul din Capitală și dela consiliile lui, pentru cea mai mică dispoziție se cere aprobarea Ministrului, Ministrul prin felurite organe își întinde ingerința sa pe cât se poate mai înainte, până și în viața privată, a indivizilor[1]). Lipsesc cărți de școală, Ministrul să numească o comisie pentru elaborarea lor; instrucția nu merge regulat, Ministrul să trimeată inspectori generali pentru „însuflețirea"; ei toată administrarea școlară lâncezește, să se hotărască atribuțiile consiliului superior pentru îndreptarea ei, etc., etc.

Astfel tot impulsul administrativ atârnă dela personalități: Ministrul după chibzuința sa personală va numi câțiva comisari pentru cărțile de școală, care le vor elabora după aptitudinea lor personală consacrată acum prin alegerea Ministrului și le vor impune școalelor; Ministrul va alege după arbitrul său pe cei doi inspectori generali, care după arbitrul lor subordonat vor raporta și vor propune soarta învățătorilor; Ministrul va numi după aprecierea sa cinci consilieri superiori, care după aprecierea lor inferioară vor opina asupra chestiilor școlare.

Propriu vorbind, administrarea centralistă este un

1) In anul 1865 s'a trimes universităților dela Minister foi dintr'un registru à souche, numit registru de calități cu invitare de a le îndeplini rubricele pentru fiecare profesor. In aceste liste de conduită, pe lângă notițele permise despre etatea, studiile și recompensele oficiale, se mai întreba și despre „moralitatea" fiecăruia, despre „procesele polițienești", dacă are avere „ereditară" sau „câștigată", dacă are zestre, etc.

sistem de neîncredere mutuală pentru toate gradele. Numai Ministru face excepție; el este încrederea însăși, dela el emană binele și lumina, moralitatea și inteligența. Dar îndată ce ne coborîm mai jos, începe neîncrederea; cu cât autoritatea este mai inferioară, cu atât neîncrederea este mai mare, și fiindcă tot sistemul este personal, neîncrederea are aerul de insultă. In liceu de ex. unde se propune enciclopedia științelor, învățătorii secundari așează în timp de 7 ani în capul tinerimii fundamentul culturii moderne. Dar când e vorba de examenul general pentru acest învățământ, de diploma de bacalaureat, administrația unde poate nu se încrede în profesorii, cărora le-a încredințat totuși întreaga instrucțiune, de șapte ani, ci numește opt profesori de Universitate pentru examinare. Dar nici în verdictul acestora nu se încrede, ci raportul lor îl supune aprecierii Consiliului superior, care îl poate modifica. (Să ne închipuim situațiunea! Opt profesori de Universitate examinează în Iași băieții din liceu la toate obiectele; după aprecierea lor, după impresia de bună conduită și silință adesea produse prin aparența personală, profesorii opinează asupra maturității la aceste examene. Această opinare se trimite la București, și cinci persoane de acolo au dreptul de a modifica rezultatul aprecierii făcute la Iași).

Alt exemplu: E vorba a se face concurs pentru ocuparea unei catedre superioare de liceu. Juriul examinator se compune ad-hoc din șapte membri. Trei sau patru se trag la sorți dintre profesorii Universității, pe ceilalți patru sau trei îi numește Ministrul deadreptul. Acest juriu trecător, care lucrează numai

vreo câteva zile, nu-şi poate alege însuşi prezidentul, el trebue să fie numit de ministru, deşi nu are nici o importanţă specială. Petiţiile de concurs nu se adresează la Universitate; ele trebue să meargă întâi la ministerul din Bucureşti, care trimite comisiunei lista concurenţilor înscrişi. Comisiunea nu poate lucra în majoritate; pentru orice operaţiune ea trebue să fie în numărul complect de şapte. Ea nu poate examina după aprecierea ei, ci întrebările, sub pedeapsă de nulitate, trebue să se scrie pe bilete care cuprind toată materia (ce va să zică toată materia pentru un profesor de limbele clasice de ex.?) şi care se aruncă într'o urnă. Ea nu merită încrederea de a trage obiectul fiecărei întrebări din urnă, ci pentru tragerea acestor sorţi trebue să se aducă un copil. Cine a asistat vreodată la o asemenea scenă, care numai fiindcă este prea ridiculă nu este insultătoare, cine a văzut şapte bărbaţi maturi care compun juriul, în prezenţa a altor bărbaţi maturi, care se prezintă pentru catedre de liceu, aşezaţi toţi în sala Universităţii înaintea unei urne cu bilete, aşteptând ca vătaful să le aducă un copil nevârstnic de pe stradă, care să tragă sorţii şi să dea întrebările concurenţilor; acela a văzut într'un model mic de cristalizare, ce vrea să zică administraţie centrală.

Aceasta ne pare cu atât mai greşită în învăţământul public, cu cât modul ei de neîncredere şi de control din sus în jos este tocmai falsificarea raportului adevărat. Poate ar fi just a zice în genere pentru orice sferă de administrare, că dacă există odată răul în majoritatea unei societăţi, atunci acest rău este cu atât mai mare, cu cât te urci mai sus în ierarhia con-

venţională. Dar cât pentru şcoli, din experienţa avută până acum, această teză ne pare incontestabilă.

Vorbind în total, institutorii primari din oraşe sunt mai buni în sfera lor decât profesorii de licee, aceştia mai buni decât cei dela Universitate, şi toţi aceştia mai nimeriţi la locul lor decât membrii Consiliului permanent de Instrucţiune, pentru a nu mai vorbi de miniştri. Comparând cu această stare de lucruri, sistemul centralizator, controlul şi iniţiativa încredinţate acestor miniştri, revizori şi consilii permanente, trebue să mărturisim că avem a face cu o răsturnare a raportului natural şi că printr'o ironie a soartei piramida administrativă stă pe vârful ei, în loc de a fi aşezată pe fundamentul sigur.

Un alt simptom, care vorbeşte în contra centralizării în învăţământul public, este faptul, că tocmai miniştrii şi directorii cei mai răi o susţin; că acolo, unde legea are câteva dispoziţii descentralizate, ei caută a le eluda prin măsuri deturnate. Numirile de învăţători se fac prin concurs, zice legea şi concursurile se judecă de juriuri locale; acest principiu de descentralizare ce e drept e foarte redus în valoarea sa prin numirea directă a câtorva membri din juriu din partea ministrului, prin facultatea ce are de a nu confirma rezultatele concursului şi prin facultatea ceşi atribue de a le modifica uneori. (Concursurile pentru ocuparea catedrei de istoria universală la liceul din Iaşi de ex.: au trecut prin multe peripeţii; primul juriu examinator a propus un bărbat foarte capabil pe care însă ministrul nu l-a primit, ci a publicat un nou concurs; al doilea juriu a propus pe cel mai eminent dintre concurenţii examinaţi, dar ministrul l-a

trimis la Botoşani şi în Iaşi a confirmat pe altul). Dar, în fine, este un principiu de descentralizare. De-aceia guvernul face toate încercările, pentru a-l ocoli. Cea mai blândă este cea arătată de a modifica raporturile juriilor examinatoare confirmând pe alt concurent care la examen pare ministrului a nu fi dobândit note prea rele. (Pare că notele la un concurs ar avea alt înţeles decât de a arăta tăria relativă a concurenţilor şi de a spune dar numai care a fost concurentul cel bun, în faţa căruia notele tuturor celorlalţi nu pot rămâne decât rele). Mai bizantină este altă manieră. In momentul, când devine o catedră vacantă, Ministrul numeşte deadreptul un „suplinitor", fiinţă neprevăzută în lege, pe care însă Ministrul o introduce zicând că nu poate lăsa catedra neocupată până la publicarea concursului. Dar publicarea concursului atârnă tot dela Ministru. Legal ar fi dar, ca odată cu numirea supleantului să se publice concursul şi să se numească apoi la catedră pe cel mai bun din concurenţi. Insă cu acest chip persoanele favorizate, care sunt de regulă cei mai răi dintre concurenţi, nu ar ajunge la post, de aceea guvernul nu publică concursul, aşteaptă doi ani, şi apoi dă supleanţilor săi dreptul de a fi confirmaţi la catedra lor fără examen, după o falsă interpretare a dispoziţiei legale întru aceasta. Din norocire, Ministerul actual a început a stăvili abuzul arătat, cerând dela toţi supleanţii examinare la concurs.

Insă dacă se închide această cale de înrâurire arbitrară a guvernului central, se încearcă deschiderea alteia. Se interpretează că toţi aceia care s'au supus odată la concurs pentru vreo catedră, însă după exa-

minarea lor, deşi au avut note bune, au rămas inferiori unuia din concurenţi, au câştigat prin acest unul şi singur concurs dreptul de a ocupa în viitor vreo altă catedră vacantă de aceiaşi categorie fără examen; şi astfel Ministrul la o nouă vacanţă deschisă poate interveni cu ingerinţa sa personală şi alege şi pe cine vrea dintre toţi aceia, cari au căzut la concursurile anterioare, numai să nu fi căzut prea rău. Eroarea acestei procedări este manifestă.

Concursul nu poate judeca niciodată capacitatea unui aspirant pentru toate cazurile, aceasta se judecă prin atestatele de studii teoretice, Concursul judecă pentru fiecare caz determinat, cine este cel relativ mai bun dintre cei înzestraţi cu studii teoretice, care arată dorinţa de a ocupa funcţia practică vacantă. El prin urmare nu poate să fi fost făcut şi să aibă valoare pentru viitor, neştiindu-se dacă nu se vor prezinta atunci aspiranţi cu mai multe merite.

In fine, dacă se închide şi această cale de abuz, guvernul va profita de lacuna legii, care nu vorbeşte de strămutările învăţătorilor inferiori, pentru a trimite cel puţin după arbitrul său un învăţător dintr'un oraş în altul, deşi o simplă justiţie ar cere pretutindenea o procedare disciplinară regulată şi pentru aceasta. Şi aşa mai departe in dulce infinitum caută toţi miniştri arbitrari a eluda orice umbră de dispoziţie descentralizatoare.

In rezumat, lucrul ne pare a sta aşa: sau majoritatea funcţionarilor merită încredere, atunci este mai bine a lăsa pe cei inferiori cu un cerc mai mare de activitate independentă; sau majoritatea nu merită

încredere, şi atunci este mai rău a lărgi competenţa celor superiori.

Acestea sunt câteva din considerările speciale, pentru care noi nu putem vedea îndreptare prin sistemul centralizator de până acum şi pentru care dar chiar punctul de vedere al proiectului de reformă prezentat de Consiliul permanent ne pare rătăcit. Prin modificarea atribuţiilor unui consiliu, prin inspectori generali, prin revizii oricât de frecvente, prin comisii numite de guvern pentru elaborare de cărţi, etc., nu se îndreaptă nimic, ci se risipesc numai banii publici cu lucruri nefolositoare. Să mai observăm lângă acestea, că art. 132 din Constituţia noastră prescrie cu drept cuvânt a se face „în cel mai scurt timp“ legi asupra descentralizării administrative, revizuindu-se legile existente pentru a se pune în armonie cu aceasta şi cu celelalte dispoziţii din Constituţie, şi că prin urmare este deadreptul o călcare de lege constituţională de a mai prezinta un proiect de reformă a actualei legi de Instrucţie Publică în care centralizarea deja prea mare a acesteia să fie şi mai accentuată.

Să descentralizăm dar! şi cu această provocare să încercăm totodată a arăta în scurt măsurile de reformă, ce le credem mai oportune pentru starea noastră şi mai potrivite cu spiritul salutar al Constituţiei, mărginindu-ne la obiectul articolului de faţă, la învăţământul primar.

Descentralizarea în instrucţia publică (ca în celelalte ramuri de administrare) se face după două principii: I. Sufletul învăţământului este — nu inspectorul, ci învăţătorul însuşi; acestuia trebue dar lăsată independenţa cea mai mare ce se poate acorda, pre-

cum el are şi deplina răspundere pentru ceeace face. II. Funcţionarea maşinei administrative (ocupare de locuri vacante, promovări, etc.) trebue să se facă prin ea însăşi şi dela sine, adecă prin o metodă generală, şi nu din impulsul şi arbitrul guvernului central.

Câteva cuvinte pentru lămurirea acestor principii şi pentru tragerea concluziilor din ele: Administrarea proprie, fie centralizată, fie descentralizată, nu se face niciodată de şefi, ci de funcţionarii cei mai de jos, fiindcă numai aceştia intră nemijlocit în contact cu obiectele şi cu persoanele de administrat. Siguranţa cetăţenilor este în mâna sergenţilor şi nu a prefecţilor, adunarea banilor Statului în mâna subperceptorului şi nu a ministrului de finanţe, învăţătura copiilor în mâna institutorilor şi nu a consiliilor superioare. Invăţătorii înşişi sunt dar singurele organe adevărate ale instrucţiunii publice şi astfel ei au lucrarea cea mai grea şi importantă, sau mai bine zicând ei au singura lucrare. Inspectări, organizări, raporturi, concursuri — toate acestea sunt relaţii fictive; ceeace e real şi rămâne, este lecţia profesorului cu şcolarii săi. Prin urmare de fapt, acesta are toată sarcina, toată răspunderea şi după ce i s'a încredinţat deja partea cea principală, trebue să-i fie lăsată şi toată independenţa posibilă întru aceasta. De aici rezultă că ingerinţa subrevizorilor, revizorilor, inspectorilor, consilierilor sau cum se mai numesc nu poate fi decât un lucru secundar. Ea este stricăcioasă, când molestează pe învăţător degeaba, îl împiedică în celeritatea lucrărilor sau îl atinge în demnitatea sa; ea este stricăcioasă când amestecându-se în prea multe, îl face

nepăsător şi îl dedă a aştepta orice îndreptare dela alţii; ea este stricăcioasă, când reclamă un mare aparat financiar sau un mecanism complicat al administraţiei; ea nu este niciodată de folos esenţial în şcoală fiind un element de critică negativă şi nu un factor productiv. Rolul ei trebue dar mărginit. Alegerea cărţilor de şcoală, darea notelor, facerea examenelor, promovarea şcolarilor, eliberarea de diplome, trebue lăsate în libera dispoziţie a acelor persoane cărora li s'a încredinţat şi însuşi învăţământul, adecă institutorilor.

La această propunere radicală, cei dedaţi cu spiritul vechii administrări se vor găsi jigniţi în obiceiurile lor cele mai scumpe, şi noi ne întemeiem pe această jignire, ca pe un mijloc de a se lăţi mai curând înţelegerea adevăratelor împrejurări în această materie. Cum institutorul să dea singur diplome? să fixeze singur premii? să nu accepte cartea şcolară aleasă din Bucureşti? Ministrul şi Consiliul permanent să nu mai facă nimic în acestea? Prea mare pericol!

Fără îndoială, mare pericol, zicem şi noi! Dar ce naivitate, a simţi mărimea pericolului în aceste goale formalităţi externe, în premii, note, diplome şi cărţi, şi a nu o simţi în faptul interior mult mai însemnat, de a da însăşi mintea şi inima copiiilor nevârstnici în dispoziţia învăţătorilor! Aci este pericolul, pe care tot aparatul de centralizare nu-l înconjură întru nimic, ci din contra îl augmentează, producând o iluzie de siguranţă, îndată ce mecanismul sec al controlului asupra formelor externe îl vede pus în mâna ministrului şi al funcţionarilor săi administrativi, şi-l crede acolo bine garantat.

Indată ce va dispare acest mecanism al controlului, va dispare şi iluzia de siguranţă, şi atunci toată atenţia şi toate puterile, care astăzi se consumă într'un formalism inutil, se vor concentra la înlăturarea reală a acelui pericol, şi această înlăturare este una şi singură; producerea de învăţători capabili şi oneşti. Nu controlarea învăţătorului, după ce l-ai pus odată pe catedră, este întrebarea cea mare; ci creşterea lui înainte de a-l pune pe catedră.

Aci este dar primul fundament de reformă; şi după ce l-am arătat în teorie să atingem şi câteva măsuri practice mai detailate pentru realizarea lui.

Ştiind, că este mai bine a nu înfiinţa o şcoală de loc, decât a înfiinţa o şcoală rea, vom decide mai întâi a nu deschide nici o şcoală elementară înainte de a avea învăţătorul ei bine preparat.

Invăţătorii elementari bine preparaţi însă se produc şi nu se pot produce decât prin o studiere specială a didacticei, adecă a sistemului de a propune diferitele ştiinţe elementare, aşa încât să fie pe deplin înţelese de şcolarii începători şi să le desvolte inteligenţa până la o face independentă. Acest adevăr este astăzi constatat; noi îl vom dovedi în partea a doua a articolului de faţă, când vom trata despre reforma cărţilor de şcoală. Până atunci anticipăm rezultatul, şi cetitorii vor binevoi a ne crede deocamdată când zicem: că arta de a propune în şcoala elementară, adecă didactica sau metodica, este o specialitate, ce trebueşte anume studiată şi pentru care nu este deajuns a şti obiectul ce vrei să-l propui, ci îţi trebue încă ştiinţa metodelor cum trebueşte propusă.

De aci rezultă necesitatea de a deschide mai întâi şcoli speciale pentru prepararea învăţătorilor elementari, sau cum se numesc la noi, institute preparandale sau normale, şi anume atâtea institute, câte se cer pentru a prepara toţi învăţătorii destinaţi la şcoale primare săteşti şi urbane. Obiectele de propunere în aceste institute sunt alese cu două scopuri: întâi pentru a înzestra pe învăţător însuşi cu cunoştinţele necesare şi a-i produce ideea misiunii lui pedagogice, al doilea, şi aci este studiul special, pentru a-i însuşi metoda de a propune elementele ştiinţei la copii începători, aplicând-o aceasta la cursuri practice din toate cunoştinţele elementare.

Spre a putea deschide asemenea institute se cer mai întâi profesori capabili. Aceştia lipsesc la noi cu totul pentru didactică şi cursurile ei practice. Noi ce e drept avem două institute preparandale, unul în Iaşi şi unul în Bucureşti. Dar acestea nu au deocamdată nici o valoare, sunt numai ca mai toate instituţiile noastre forme fără fond, fiindcă profesorii lor nu au idee despre ceeace vrea să zică metoda tuturor ştiinţelor elementare în şcoala primară, şi prin urmare nu pot produce învăţători speciali, ci în cazul cel mai favorabil numai oameni care ştiu o învăţătură pentru uzul lor privat. (Când s'a deschis în Bucureşti institutul preparandal s'au grăbit o sumă de persoane mai mult sau mai puţin distinse, diferiţi doctori şi licenţiaţi, a da serviciile lor acestei şcoli; multe ştiinţe erau pe program, numai cu ştiinţa de a le propune. Fără această ştiinţă însă, care, începută de Pestalozzi [1])

---

1) Unul din cei mai „iluştri“, Profesori de pe primul program al acelui institut din Bucureşti, când a auzit numele Pestalozzi ne-a întrebat cine e?

şi realizată de succesorii săi, a produs o întreagă revoluţie şi din cele mai binefăcătoare în învăţământul elementar, institutele preparandale sunt lipsite de singura lor raţiune de a fi).

Pentru a ne procura dar profesori buni la asemenea institute, trebue să trimetem în străinătate un număr suficient de bursieri capabili, aleşi dintre studenţii facultăţilor de litere care în acele state, unde instrucţia metodică elementară este în floare, să-i studieze teoria şi organizarea. Fiindcă ei sunt prima necesitate în învăţământul nostru public, celelalte considerări trebue să cedeze, şi astfel în dificultatea noastră financiară, trebuiesc suprimate orice alte burse, care ar împiedica crearea lor, în prima linie cele ale pictorilor şi muzicanţilor, apoi ale juriştilor.

După trei ani, la întoarcerea profesorilor normali preparaţi, trebuesc înfiinţate cel puţin 6 institute preparandale. Ele se vor frecventa de cei mai buni şcolari primari în etatea cerută, care vor fi trimişi pe contul Statului din districte pentru a se întoarce ca învăţători fiecare în comuna sa, aşa încât nimeni să nu fie învăţător, decât dacă a absolvit institutul preparandal şi toţi cei ce l-au absolvit să devină numaidecât învăţători. Pentru a afla mijloacele materiale la susţinerea acestei organizări, fără a încărca bugetul deja exagerat al cheltuelilor statului nostru, trebuesc cu rigoare absolută şterse din buget toate cheltuelile care în starea de astăzi sunt rău aplicate sau numai superflue, toate internatele liceelor, seminariile eclesiastice (în locul lor un curs teologic de 1 şi 2 ani ataşat pe lângă mitropolii şi frecventat după absolvirea gimnaziului ori liceului laic), şcoalele de mu-

zică, de bele arte, facultatea de medicină, poate şi alte facultăţi. Cu mijloacele rezultând din asemenea principiu salutar de economie se vor întreţine institutele preparandale şi se vor crea şcoalele săteşti noui în proporţia, în care ies învăţătorii bine preparaţi.

Acestor învăţători li se poate atunci încredinţa cu inimă liniştită educarea poporului din sate şi alăturea cu aceasta tot formalismul administrativ, facultatea de a alege cărţi, de a face examene, de a da note şi diplome. Căci ei au dobândit de mai nainte conştiinţa misiunii lor şi în aceasta constă siguranţa cea mai tare pentru buna lor conduită şi pentru demna reprezentare a primului şi celui mai important element de adevărată reformă a învăţământului public.

II. Al doilea principiu de administrare descentralizată a fost: funcţionarea maşinei administrative trebue să se facă prin ea însăşi după o metodă generală, care să excludă necesitatea unei perpetue impulsiuni din partea guvernului central. Pe când astăzi primirea într'o şcoală se face de o autoritate, examinarea de alta, eliberarea diplomelor de o a treia, ţinerea concursurilor iarăşi de alta, numirea la post de o a cincea, inspectarea de a şasea, supra-inspectarea de a şaptea etc., şi în toate aceste rezultatul final atârnă dela hotărârea personală a ministrului, într'o administrare sănătoasă se va simplifica acest mecanism complicat care se razimă pe neîncredere perpetuă şi cere timp prea mult şi prea multe mijloace materiale şi se va reduce la expresia cea mai simplă, cea mai expeditivă cea mai simplă, şi cea mai demnă. Pentru a da un exemplu, revenim la institutele noastre preparandale şi ne închipuim că funcţionează deja. Atunci

credem, că este bine să funcţioneze în următorul mod: Directorul cu dreptul profesorilor facultativ de a asista şi opina, primeşte în şcoală pe elevii trimişi din districtele rayonului său, el asistă la examenele anuale, însă asupra promovării şi repetiţii decid profesorii şcoalei; la examenul final directorul este asistat de şeful diviziei şcolare înfiinţate pe lângă prefectură (vezi mai jos) şi de profesorii şcoalei; majoritatea acestora decide asupra admiterii. Elevii absolvenţi astfel examinaţi dobândesc prin chiar aceasta calificarea de învăţători, şi fiind fără amânare confirmaţi de prefect după lista şefului diviziei, se retrimit la comunele lor, unde încep îndată funcţionarea în şcoală. Școala acum trebue să se deschidă. Infiinţarea ei se impune în bugetul comunei de prefect, a cărui îngrijire întru aceasta se susţine prin secţia respectivă. Unde comuna nu are mijloace suficiente, se subvenţionează de consiliul judeţean sau de guvern. Cheltuelile pentru şcoala sătească sunt neapărate. Guvernul nu se poate dispensa de ele. In dificultatea noastră financiară, se suprimă toate cheltuelile de lux şi toate, care nu sunt strict necesare, precum am arătat mai sus, şi se fac şcoalele săteşti, în proporţia în care dobândesc învăţători preparaţi.

Pentru efectuarea lucrărilor de administraţie şcolară în district, pentru raportare de locuri vacante, de comune care nu au încă şcoală şi trebue să aibă, pentru asistare la examenele finale din Institutele preparandale, care sunt totdeodată mijlocul numirii învăţătorilor, pentru activarea acestei numiri din partea Prefectului, etc. se ataşează lângă fiecare prefectură o divizie a şcoalelor. Șefii ei se numesc numai

dintre institutorii cu experienţă, la început şi fiindcă astăzi prefecţii nu se pricep în asemenea chestiuni, va fi bine să fie desemnaţi prin alegere din partea institutorilor reşedinţei districtului. Şeful diviziei şcoalelor este inamovibil, adecă nu se poate schimba decât pentru cazuri prevăzute prin lege şi după o procedare disciplinară regulată. Odată pe an el revede fiecare şcoală comunală din districtul său şi când constată insuficienţa deplină a unui învăţător, provoacă în contra lui măsurile disciplinare până la destituire, consultând profesorii Institutului preparandal sau institutorii superiori din reşedinţa districtului său.

Iacă, în scurt, câteva idei despre reforma învăţământului primar în ceeace priveşte administraţia. Faţă cu legea actuală a instrucţiunii publice, ele nu sunt numai ameliorări ci constitue o reformă radicală. Insă reforma este făcută în spiritul constituţiei şi cât pentru radicalismul ei, să nu uităm, că este radical şi răul ce vrea să-l îndrepte şi că în materii de această natură nu se operează cu mijloace paliative.

IV.

Idei dintr'un ciclu de „prelecţiuni populare“ din cursul anului 1868

Scopul acestei antologii este, după cum am mai spus, de a pune la îndemâna publicului cititor o serie de texte rare ori cu o circulaţie restrânsă, raportându-se la ideologia şi fizionomia morală a Junimii, *mai ales în prima ei fază de elaboraţie şi de formulare; de data aceasta prezintăm un text maiorescian care constituie totodată şi o noutate în structura sufletească a unui om considerat ca o unitate de cristal.*

Intre 11 Febr. — 17 Martie 1868 T. Maiorescu a ţinut următorul ciclu de şase „prelecţiuni populare“, cum le numea el:

1. Despre osebirea între inteligenţă şi pasiune.
2. Despre valoarea istorică a acestor două elemente sufleteşti.
3. Despre imperfecţia radicală a inteligenţei.
4. Despre individualitate şi egoism.
5. Despre adâncimea sufletului.
6. Despre importanţa lumii interioare.

Ca şi la atâtea alte „prelecţiuni“ chiar amintirea li s'ar fi pierdut, dacă n'am avea o serie de trei articole ale lui C. Eraclide intitulate Reflecţiuni asupra prelecţiunilor d-lui T. Maiorescu *apărute în* Convorbiri literare, *II, 1868, p. 27, 36, 55. Faptul că rezumatele s'au publicat chiar în* Convorbiri literare *ne face să le considerăm autentice, iar înălţimea susţinută a stilului ne face să bănuim uneori o reproducere textuală. Ideile reproduse aici nu se integrează în personalitatea de mai târziu a lui T. Maiorescu; au fost, prin urmare, idei părăsite. Cum nu urmărim decât scopuri ştiinţifice, le-am reprodus totuşi, din sentimentul obligaţiei isto-*

ricului de a aduna toate elementele, fie ele cât de divergente, pentru a se ţinea seama de dânsele în studiul formaţiei unui om de importanţa lui T. Maiorescu, mai ales când se crede că bronzul lui a fost turnat dintr'odată şi n'a cunoscut evoluţia.

Destinul umanităţii este de a realiza progresiv în societate, în familie, în individ, libertatea, ştiinţa şi justiţia care singure pot asigura unei naţiuni, prosperitatea, ordinea şi pacea. Libertatea, ştiinţa şi dreptul şi fericirea au drept corolar necesar egalitatea. Da, noi zicem şi o susţinem, cu toate aparenţele contrare, că societăţile păşesc astăzi prin drept, prin ştiinţă, prin producţie, prin justiţie, către egalitatea condiţiilor şi a averilor. Dela egalitatea înaintea legii la egalitatea condiţiilor şi averilor, nu este decât distanţa dintre principiu şi universalitatea aplicaţiei lui.

Democraţia, precum am zis, este regina epocei; ea dirijă politica naţiunii. Ea operează pretutindeni unde există spirite independente, conştiinţi care raţionează, acolo mai cu seamă unde guvernele privesc ca cea mai glorioasă a lor prerogativă a lumina poporul asupra drepturilor şi datoriilor lor. Democraţia nu este astăzi un partid, ea este naţiunea întreagă, căci puterea ce vine din jos simpatizează mai bine cu poporul.

Urmând cu atenţie învăţămintele istorice, vom putea concepe, puţin câte puţin adevăratul principiu de guvernământ, condiţiile echilibrului social, regulile economiei publice.

Dreptul modern inaugurat în locul celui vechi, a pus faţă în faţă, pe aceiaşi linie, două puteri paralele, care în trecut erau într'un raport de subordonare. Aceste două puteri sunt statul şi individul, cu alte cuvinte, guvernul şi libertatea. Este de notat aci, că

Statul în sensul modern, nu este un lucru abstract, o ficţiune legală, el este o realitate atât de pozitivă ca şi însăşi societatea, ca şi individul. Statul este o putere de colectivitate şi libertatea este o facultate pozitivă.

Sub regimul vechi, raţiunea de Stat confundată cu raţiunea dinastică, aristocratică sau clericală, putea prea bine a nu fi conform cu justiţia. Sub regimul nou, din contră, raţiunea de Stat trebue să fie în totul conformă cu justiţia, expresia adevărată a dreptului, raţiune esenţial generală şi sintetică, şi prin urmare, distinctă de raţiunea individuală.

Statul, putere de colectivitate, este protectorul libertăţii şi a proprietăţii cetăţenilor, păzitorul credinţei publice. Tutela sa înfăţişează prezentul şi viitorul, şi fiindcă Statul este subordonat justiţiei, el este pus sub controlul cetăţenilor. Nici o idee, nici un progres pacific şi măsurat nu se poate naşte decât într'o societate fundată pe justiţie şi pe raţiune.

Societăţile moderne stabilite asupra dualismului libertăţii şi a Statului, tind esenţial spre descentralizare şi mişcare. Prin descentralizare se ucide germenul sau principiul absolutismului; se suprimă luxul, sinecurile şi favoritismul, se dobândeşte controlul, publicitatea, economia, chiar şi impozitul reintră în proporţia sa normală.

A institui puteri în Stat, a numi reprezentanţi, a face şi a desface dinastii, a mânui şi a remânui neîncetat menajul şi personalul Statului, a împărţi pământul şi a combate privilegiul, toate acestea nu rezolvă însă problema organizaţiei sociale. Ceeace e mai cu seamă dificil, este de a găsi un sistem legitim

de ponderații, unde facultățile și averile să tindă la echilibru prin însăși legea lor de expansiune; înlesnirea traiului să fie precumpănită prin egalitatea sarcinelor, unde virtutea civică să se vulgarizeze prin identificarea sa cu rațiunea de Stat. Națiunile trebue să pășească în viitor prin dreptul științei, iar nu prin rațiunea de Stat. Această maximă este esențială societăților moderne. Sub regimul dreptului feudal, în care justiția exista numai în stare de mit, unde știința era nulă, unde națiunea avea o viață factice superstițioasă, Statul nu subsista decât prin puterea centralizării sale, societatea nu se mișca decât sub impulsiunea autorității: individul, familia, corporația, comuna, națiunea, erau sub deplină tutelă. Acolo, din contra, unde justiția a stabilit și desvoltat regulele ei, unde știința și-a așezat diviziile sale; unde economia politică a început demonstrația teoremelor sale; unde istoria studiată sub punctul de vedere filosofic, dă bărbatului de Stat fructul experienței secolelor trecute, unde Statul și societatea apar ca un organism care are propriile sale legi, este clar și evident că acolo, guvernul comunității nu mai cere o direcție așa de autocrată, națiunea este aptă a se guverna de sine, fără altă inspirație decât conștiința și rațiunea sa.

Inima omenească conține trei fapte principale: sensibilitatea, inteligența și libertatea. Dacă omul n'ar avea darul prețios al libertății și prin urmare moralitatea cu tot cortegiul său ordinar de talente și de virtuți, el ar fi numai un agent al naturii; nu s'ar urca niciodată la gloria de a face ceva mai bine decât planta sau animalul. Dacă inima omenească nu ar fi

liberă, nici morală, ea nu ar avea demnitatea şi destinul ce are.

Distincţiile între nobil şi nenobil, între seniori şi vasali, sunt acum abolite; astăzi nu maî există în statele culte decât cetăţeni liberi, egali în drepturi, în credinţă şi în pedepse. Aceasta este noua dogmă care a luat posesiune de societăţile regenerate. Principiul egalităţii a deschis un abis între regimul vechi şi acel ce a ieşit din revoluţiile sociale ale timpurilor moderne.

Urcarea continuă a claselor inferioare spre clasele superioare, este fără dubiu, un mare progres; învingerea aristocraţiei facţioase, era un act de justiţie. Ea a pierdut acum tot ce făcea forţa unui corp politic, adică unitatea în scop şi omogenitatea în elemente. Privilegiul însă nu transige, pentrucă el este negaţia dreptului chiar. Sub suflarea populară au dispărut acum toate fărămiturile feudalităţii; în locul privilegiului s'a pus dreptul comun. Securea revoluţiilor sociale apărute în timpurile moderne a sdrobit abuzurile şi aberaţiile seculare unde nu puteau străbate razele binefăcătoare ale libertăţii. Raţiunea omenească sau simţul comun s'a însărcinat cu această lucrare.

Umanitatea ca şi individul începe opera sa socială prin instinct, îl continuă prin raţiunea empirică şi-l sfârşeşte prin raţiunea propriu-zisă. Cu alte cuvinte, ea începe prin instinct, continuă prin egoism şi sfârşeşte prin morală. Nu trebue însă să luăm această aserţie într'un sens absolut, căci există oarecare concomitenţă între punctul de vedere egoist şi punctul de vedere moral. Instinctul este strigarea organismului nostru, vocea naturii care având conştiinţa exis-

tenţei sale, aspiră la scopul pentru care e creiată, fără însă a-l înţelege; când vine raţiunea să asiste la acest fenomen al desvoltării primitive, şi spontanee a naturii omeneşti, ea examinează formula generală a determinaţiilor noastre instinctive sau egoiste şi reformează sau modifică viciile şi defectuozităţile impulsiunii noastre primitive, mai înainte de a-i da satisfacţia legitimă; raţiunea individuală care nu este decât emanaţia raţiunii divine, recunoaşte legile care sunt comune tuturor raţiunilor. In consecinţă, ordinea universală prin care creaţiunea păşeşte spre menirea absolută şi definitivă a lucrurilor, nu este alta decât totalitatea legilor raţiunii absolute a lui Dumnezeu, prin urmare a oricărei raţiuni individuale.

In concluziile ce vom formula la sfârşitul schiţei de faţă, ne vom încerca a proba această aserţiune. Aci nu facem decât a aşeza peristilul unui sistem, pe care ne vom sili a-l rezuma în toate părţile sale.

Istoria ne învaţă că viaţa popoarelor faţă de viaţa indivizilor este o luptă şi o reformă continuă. Să reformăm dar şi noi neîncetat, însă cu măsură şi cu pătrundere. Să studiem faptele, sistemele şi chiar utopiile. Principiile nu au patrie, ele sunt cosmopolite. Nimic nu este inutil în ceeace poate lumina poporul. Nimic nu serveşte mai mult la prosperitatea şi moralizarea naţiunilor decât ideile juste. Să vulgarizăm dar adevărul; astfel numai vom putea opera reforme compatibile cu starea instituţiilor noastre şi vom putea da problemelor sociale o soluţie realizabilă, Din ochirea retrospectivă ce am aruncat cu repeziciune asupra unor fapte ale istoriei, rezultă că trei mari principii împart lumea: autoritatea, individualismul şi fra-

ternitatea. Principiul autorităţii este cel ce reazimă viaţa naţiunilor pe credinţe acceptate cu orbire, pe inegalitate, pe respectul superstiţios al tradiţiei şi care întrebuinţează constrângerea ca mijloc de guvernare. Principiul individualismului este acela care, luând omul în afară de starea socială, îl constitue singur judecător a tot ce-l înconjură, îi dă un simţământ exaltat al drepturilor sale, şi-l abandonează propriilor sale puteri. In fine, principiul fraternităţii este acela care, privind ca solidar pe toţi membrii asociaţiei omeneşti, tinde a organiza societăţile după modelul corpului omenesc, şi întemeiază puterea de a guverna asupra persuasiunii şi a simţământului voluntar al inimilor. Din aceste trei principii, cel dintâi produce opresiunea, cel de al doilea conduce la anarhie, cel de al treilea singur, prin armonie, aduce progresul şi adevărata civilizaţie.

VASILE POGOR

H. T. BUCKLE

Istoria civilizaţiunii în Englitera

E un fapt cunoscut ca Istoria civilizaţiunii în Englitera *a lui Buckle a fost una din cărţile cele mai discutate în şedinţele primilor ani ale* Junimii. *„Cel ce răspândise gustul citirii uvrajelor lui Buckle fu Maiorescu, scrie G. Panu în* Amintiri [1]), *D-sa nu numai că a făcut prelegeri populare pe tema ideilor învăţatului englez dar a făcut chiar un curs la Universitate asupra lucrărilor lui Buckle".*

Cel dintâi care s'a ocupat însă în scris de Buckle a fost devoratorul de cărţi nou apărute Vasile Pogor într'un articol publicat chiar în primul an al Convorbirilor literare, *I, 15 Mai 1867, p. 80.*

Despre „prelecţiunea populară" asupra lui Buckle a lui T. Maiorescu avem indicaţii într'un „Rezumat de prelecţiunile populare ale d-lui Maiorescu" *cu caracter redacţional apărut în anul următor 1868 în* Convorbiri literare *(p. 47). „Vorbind despre valoarea istorică a factorilor psihologici, afirmă redactorul, d. Maiorescu a profitat de ocazie pentru a expune teoria civilizaţiei formulată în timpul din urmă de Buckle, şi a demonstrat, pentru ce progresul se face numai prin inteligenţă şi nu prin morală".*

Un studiu mult mai vast cu o latură critică foarte susţinută avea să publice după un an A. D. Xenopol sub titlul „Istoriile civilizaţiilor" *în* Convorbiri literare, *III, 1869, p. 106, 121, 145, 164, 203, 217, 235, 251, 281, 293, 309, înglobând în el şi pe Guizot, Lecky şi Draper. Acest studiu foarte documentat a constituit, probabil, teza de doctorat a lui A. D. Xenopol la Giessen* [1]). *L'am fi reprodus, dacă el singur n'ar lua proporţiile unei adevărate cărţi.*

---

1) G. Panu, *Amintiri,* II, p. 147.

2) I. E. Torouţiu, *St. şi doc. lit.,* II, p. 117.

Studiul lui V. Pogor e mai modest; el nu-şi propune decât să dea un rezumat al teoriilor lui Buckle, în care „junimiştii" aveau să-şi găseasca atâtea puncte de plecare. Căci, de pildă, nişte idei ca aceste că măsurile legislative n'au înlăturat niciodată relele sociale ori că legile sunt rezultatul şi nu cauza progresului social — au un timbru „junimist". Acelaş timbru îl au şi idei ca: „Tendinţa legislaţiei moderne este de a aduce toate lucrurile pe calea lor naturală, cale dela care au fost abătute prin ignoranţa legislaţiei precedente. Din aceste rezultă că, dacă oamenii politici nu s'ar fi amesticat spre a împiedeca şirul natural al lucrurilor, progresul ar fi urmat o mai mare repeziciune".

Guvernele, după Buckle, sunt cei mai mari duşmani ai progresului; prin legislaţiile lor ele pun numai piedeci adevaratului progres ieşit din legi naturale, organice...

Un op de o mare însemnătate a mişcat, în timpurile din urmă, lumea ştiinţifică; el tinde la nimic mai puţin decât de a strămuta bazele pe care s'a rezemat istoria până acum, şi de a o aşeza pe baze mai puternice şi mai armonice decât cele admise de istoriografi trecuţi.

Acest op este intitulat *„Istoria civilizaţiei în Englitera"* de H. T. Buckle; el merită o serioasă luare aminte chiai din partea celora care nu vor adera în totul la sistemul autorului, şi credem profitabil pentru lectorii noştri de a le face o scurtă expunere a principiilor emise de D. Buckle, principii care sunt de natură a schimba opiniile noastre asupra mersului omenirii şi a punctului de vedere a istoriei generale.

Cadrul nostru nu ne permite de a urmări aci înrudirea ideilor D. Buckle, cu ideile altor scriitori anteriori, ne vom mărgini dar de a reproduce unele din liniile principale ale acestui mare tablou, care cuprinde evoluţiile omenirei dela timpurile primitive până în zilele noastre.

Mai întâi de toate, D. Buckle se încearcă a proba că istoria nu este, nici nu poate fi, o serie de fapte ce se produc unele după altele, fără legătură între dânsele.

A aminti acţiunile regilor, a descrie războaiele urmate, nu este îndestul spre a scrie istoria unui popor.

Aceste detalii sunt cu atât mai puţin importante în ochii autorului cu cât el crede că guvernul unei ţări nu este chemat niciodată a da celor guvernaţi o impulsie oareşcare pe calea civilizaţiei, ci stimă ferice ţările acelea unde guvernul cel puţin se abţine de a împiedica progresele poporului, progrese care se fac totdeauna afară de iniţiativa guvernelor şi cele de mai multe ori în contra voinţei lor.

D. Buckle combate de asemenea istoricii acei cari, precum Bossuet, s'au încercat de a supune evenimentele omenirei la planurile misterioase a unei providenţi şi mai misterioase încă. Câmpul istoric fiind astfel curăţit de arbitrariul regilor şi de norii providenţiali, am putea crede că libertatea şi iniţiativa individuală or să profite de aceasta spre a se arăta sub adevărata lor lumină şi că vor să ocupe tronul pe care au fost aşezat-o un timp atât de îndelungat uzurpatorii acum înlăturaţi. Eroare!

D. Buckle ne va demonstra că individul, este atât de strâns legat cu societatea care-l înconjoară, încât acţiunea lui dispare cu desăvârşire, mai ales în cadrul întins pe care istoricul ni-l desvoltă când vorbeşte de vechile civilizaţii ale Asiei.

Dacă individul depinde imediat de mijlocul în care s'a desvoltat; societatea întreagă nu este mai puţin dependentă de oareşcare legi fizice pe care avem a

le studia; iată cum D. Buckle expune această dependență: Cea dintâi condițiune, pentru desvoltarea unei societăți civilizate, este sporirea și acumulația avuției. Pe cât timp toți membrii unei societăți vor fi obligați a munci cu brațele lor, pentru a-și câștiga viața de toate zilele, acea societate va rămâne în barbarie; știința, care constitue adevărata civilizație, nu se poate întemeia decât în societățile acelea care produc mai mult decât consumă; care prin urmare au ajuns la acumularea unei avuții destul de însemnate spre a permite unui mic număr de indivizi măcar, de a se deda la studiu, adecă a lucra nu cu brațele, dar cu spiritul lor.

Acest adevăr odată admis, să vedem la ce lege, sau influență fizică, este supusă creația avuției, care s'au stabilit ca punctul de plecare a oricărei civilizații. Creația avuției depinde de două mari cauze fizice, care sunt climatul și fertilitatea pământului.

Aceasta din urmă influență se explică dela sine, iar influența climatului se explică prin faptul bine probat, că dela climatul unei țări depinde energia și regularitatea lucrului celor ce locuiesc în ea. Afară de aceasta, influența climatului și a fertilității pământului sunt cu atâta mai importante cu cât, precum vom vedea mai departe, dela ele depinde chiar și înmulțirea populației.

Acumularea avuției odată începută, acea avuție se va împărți întâi în două părți (salariu și profit) apoi, într'o stare mai înaintată a societății în trei părți (salariul, profitul și interesul sau dobânda).

Salariul este partea cuvenită lucrătorilor, adică acelor cari prin munca lor produc avuția în mod direct.

Profitul este partea cuvenită combinatorilor, adecă acelor care prin ştiinţa şi capacitatea lor conduc şi economisesc energiile fizice a clasei lucrătoare.

Dobânda în fine este partea rezervată celor care strâng capitalurile şi le împrumută celor care combină sau care lucrează.

Precum am zis mai sus, chestiunea dobânzilor nu capătă o mare importanţă decât în o stare foarte înaintată a civilizaţiei, de aceea D. Buckle, spre a studia stabilirea societăţilor primitive, o lasă la o parte şi nu se ocupă decât de salariu şi de profit. Iată în ce mod se rezolvă aceste două chestiuni: Cu cât într'o ţară lucrătorii se vor afla în număr mai mare, cu atâta salariul va fi mai mic, şi profitul mai mare şi mai în disproporţie cu salariul.

Numărul lucrătorilor depinde dela înmulţirea populaţiei şi dacă vom proba ca în climatele calde populaţia creşte mai repede decât în climatele reci, atunci va fi evident că în civilizaţiile care se produc sub un climat cald vom avea (salariile fiind mici şi profitele enorme), o inegală împărţire a avuţiei, apoi, consecinţă fatală, o inegală împărţire a puterei politice şi a influenţei sociale.

Populaţia creşte mai repede în climatele calde pentru două rezoane:

1. Pentru că lucrătorii din climatele calde au trebuinţă de mai puţine nutrimente decât popoarele de nord.

2. Pentru că chiar alimentele consumate de popoarele de sud, sunt cu mult mai ieftine şi mai lesne de căpătat decât alimentele necesare locuitorilor unui climat mai aspru. Fiziologia ne probează că climatele

reci cer nutrimente bogate în carbon precum carnea animalelor, untura de peşte, etc., etc., pe când un climat cald se mulţumeşte cu alimentele bogate în oxigen; în alte cuvinte, pe când locuitorul din sud se nutreşte mai mult cu vegetale, locuitorii Europei din nord se nutresc cu carne şi alte ingrediente animale. De aci, d. Buckle având în vedere că înmulţirea populaţiei nu are altă margine decât numai neputinţa de a se nutri, conchide că o ţară călduroasă fiind mai populată decât o ţară rece, va produce totdeauna sărăcia masselor, adică a numărului celui mare a lucrătorilor, şi ca consecinţă a acestei inegale distribuţii a avuţiei, despotismul, adică inegala distribuţie a puterii politice şi a influenţei sociale. Spre a susţine teoria mai sus expusă autorul trece în vedere toate civilizaţiile care s'au produs în Asia şi în Egipt şi vechea civilizaţie din Mexico; şi ne probează cum în aceste diferite ţări s'a produs mai acelaş şir de împrejurări politice şi sociale, provenite toate din aceleaşi cauze fizice.

Dacă condiţia materială a omului este supusă la influenţele naturii şi stă în strânsă legătură cu calitatea nutrimentului, a climatelor şi a pământului; condiţia morală a omului, departe de a se bucura de o întinsă libertate, depinde la rândul său de aspectele (sau înfăţişările) generale ale naturii.

Omul este înzestrat de raţiune şi de imaginaţie; aceste două facultăţi, în naturile bine organizate, se ajută una pe alta şi stau într'un echilibru perfect; în cele mai multe cazuri însă, raţiunea este prea slabă spre a pune o stavilă imaginaţiei arzânde, care prin fanteziile sale multiple întunecă şi de multe ori înă-

dușă rațiunea noastră. De aci, mai ales în privința popoarelor primitive, un mare pericol se prezintă la formarea societăților.

Toate fenomenele naturale care inspiră sentimente de teroare sau mirare; tot ce ne aruncă în nedumerire sau ne apare ca un ce irezistibil, toate acestea au de efect de a înflăcăra imaginația și de a supune sub al ei imperiu operațiile rațiunii; așa dar în țara care ne prezintă fenomenele cele mai importante, cu cât munții vor înălța o creastă mai măreață neatinsă de piciorul omenesc, cu cât deșertul va întinde mai în apropiere valurile sale de nisip fără de margine, cu cât oceanul va răsturna întreprinderile neputincioase ale unei navigații născânde, cu cât furtunile, vulcanii, cutremurele de pământ, epidemiile cele mari vor răspândi teroarea și nesiguranța, cu atât imaginația poporului care locuește acea țară va predomina asupra rațiunii sale; omul convins de neputința sa vis-à-vis de puterile naturii, este cuprins de superstiții, el se închină și adoră puterile pe care nu se simte în stare de a combate și atribuindu-le la influențe supranaturale, nu se încearcă de a mai pătrunde cauzele lor naturale.

Pe cât am putut constata până aci, puterile naturii au produs un rău nemăsurat, căci parte din ele au cauzat o inegală distribuție a avuției, iar altă parte a cauzat o inegală distribuție a gândirii, concentrând atenția asupra unor subiecte proprii de a înflăcăra imaginația.

Putem adăoga că pentru toate civilizațiile din afară de Europa, obstacolele naturii au fost și au rămas neînvinse. Iar Europa fiind clădită pe un plan mai

restrâns decât celelalte părţi ale lumii, situată într'o regiune mai rece, oferind fenomene fizice mai slabe, locuitorii din ea au putut mai cu înlesnire să înlăture superstiţiile inspirate de natura imaginaţiei lor, au putut mai cu înlesnire efectua — nu, de sigur, o dreaptă împărţire a avuţiei, dar cel puţin ceva mai apropiat de echilibrul adevărat.

In Europa tendinţa a fost de a supune natura omului, afară de Europa de a supune omul naturii.

Gradul suprem al civilizaţiei este triumful spiritului asupra agenţilor exteriori; de aci rezultă că legea mentală este mai importantă decât legea fizică; căci pe când natura rămâne tot în aceeaşi stare, spiritul omenesc face progrese pe toată ziua şi înmulţeşte neîncetat mijloacele sale de a utiliza şi a învinge puterile naturii.

Legea mentală este sau intelectuală sau morală. Legea morală este cu mult mai puţin importantă decât legea intelectuală, fiindcă, în morală, progresul se face cu încetul, pe când progresul adevărurilor intelectuale se operează cu o surprinzătoare repeziciune. In materie de morală, oamenii de astăzi nu sunt cu mult mai înaintaţi decât acei din antichitate. Evanghelia nu conţine un singur percept, care să nu fi fost cunoscut şi formulat de înţelepţii timpurilor anterioare.

Afară de aceasta, adevărul moral are un caracter mult mai personal decât adevărul intelectual şi, pe când cel dintâi se stinge dimpreună cu persoana care l-a conceput, cel de al doilea, departe de a pieri cu omul care-l descopere, trece mai întotdeauna posterităţii şi devine bunul întregii omeniri.

O altă inferioritate a legii morale este aceea că, singură, ea nu este capabilă de a îndeplini scopul său; aşa omul cel mai moral, de va fi ignorant, nu poate ajunge decât a face răul; probă întru aceasta avem persecuţiile religioase, care deapururi au fost conduse de oamenii cei mai virtuoşi şi înzestraţi de cele mai bune intenţii; proba încă războaiele pe care legea morală nu le-a putut stârpi, din contra: ele însă devin astăzi din ce în ce mai rare, numai din cauza progreselor intelectuale; şi iată cum: invenţia prafului de puşcă, deşi este o invenţie războinică, a servit însă cu puteré interesele păcii în rezultatele sale; apoi legile economiei politice, mai bine studiate şi răspândite într'un cerc mai întins, au înăbuşit gelozíile comerciale care au fost, timp de atâtea secole, sorgintea unor lupte nesfârşite; în fine vaporul, drumurile de fier, apropiind naţiunile, le-au învăţat a se stima una pe alta şi a respecta interesele lor reciproce.

Toate progresele care se fac într'o societate, purcedând dela starea de barbarie şi până la civilizaţia cea mai înaltă, sunt rezultatele civilizaţiei intelectuale. Legea morală a rămas pretutindeni subordonată legii intelectuale, fiindcă în morală progresul este insensibil sau nul. Intre pasiunile ce aducem cu noi la naştere, unele sunt mai puternice în timpul tinereţii, altele devin puternice în urmă, însă experienţa ne arată că ele, fiind întotdeauna opuse unele cu altele sunt menţinute în echilibru prin puterea propriei lor opoziţii. Ceeace este adevăr pentru indivizi este şi pentru societăţi: acţiunile celor răi nu produc decât un rău trecător, acţiunile celor buni, decât un bine trecător; în curând binele şi răul dispar cu totul,

neutralizate de generațiile următoare, absorbite de mișcarea necurmată a secolelor viitoare. Dar descoperirea spiritelor celor mai înalte nu ne părăsesc: nemuritoare, ele conțin acele adevăruri eterne care trăesc peste răsturnarea imperiilor și rămân nestrămutate, privind luptele credințelor rivale și schimbarea religiilor ce se succeda una alteia.

Toate aceste lucruri trecătoare au timpul și greutatea lor, însă la un moment dat, ele dispar ca niște visuri. Singure, invențiile geniului omenesc rămân: lor datorăm tot ce posedăm, ele sunt destinate la toate secolele, la toate timpurile; nici tinere, nici bătrâne, ele poartă cu dânsele semințele vieții. Tezaurul lor se mărește din zi în zi mai mult, influența lor se întinde până la posteritatea cea mai depărtată: ani, secole pot să treacă; ele produc adeseori mai multe efecte după scurgerea unui secol decât chiar în momentul în care s'au născut.

Am expus cât s'a putut mai pe scurt, legile generale care prezidă la progresele civilizației omenești, ne rămâne, pentru a completa acest studiu, a examina care este rolul religiei, al literaturii și al guvernului în desvoltarea vieții unui popor.

După opinia generală se crede că religia, literatura și guvernul joacă rolurile cele mai importante în orice civilizație; și că lor datorăm cele mai importante din progresele noastre. Buckle se încearcă a proba că aceasta este o eroare; și că religia, literatura și guvernul, departe de a fi înainte mergătorii progresului, nu sunt decât efectele, iar nu cauzele civilizației.

Un popor ignorant, lăsat de propriile sale inspi-

rații, va adopta o religie plină de miracole, înzestrată de un mare număr de zeități care să prezideze la toate evenimentele vieții. Un asemenea popor nu va recunoaște niciodată că religia sa este rea, dacă activitatea rațiunii nu-i va inspira îndoială. Intrucât știința va fi stătătoare, nimic nu va împinge la îmbunătățirea religiei și dacă o asemenea religie se poate reforma și îmbunătăți, aceasta se va datora nu elementului religios, dar numai și numai elementului rațional care progresând are înrâurirea naturală asupra religiei și este capabil a o purifica.

Se poate întâmpla ca o religie înaltă și pură să fie impusă unui popor puțin luminat și incapabil de a o înțelege, s'ar putea crede în acest caz că religia grăbește progresele intelectuale ale acestui popor; dar nu: religia va aștepta desvoltarea neintelectuală spre a produce efectele sale.

Poporul evreesc este un exemplu evident și bine cunoscut în această privință. Doctrina Monoteismului, impusă lui, pe când nu se afla încă în stare de a o înțelege, a degenerat întotdeauna în idolatrie. La toată ocazia poporul era gata de a adora sau vițelul de aur sau șarpele de oțel; afară de aceasta el avea nevoe de miracole perpetue spre a fi încredințat despre existența unui singur Dumnezeu. Astăzi evreii sunt mai civilizați, monoteismul este pentru ei o credință nestrămutabilă; spre a rămâne fideli acestei credințe, ei nu cer nici coloane de fum care să-i dirijeze noaptea, nici unul din numeroasele miracole, necesare imaginației lor din timpurile barbare și primitive.

Religia creștină, atât de simplă și de sublimă, a-

fost obligată, spre a prinde rădăcină în mijlocul popoarelor inculte, de a adopta o mulțime din superstițiile și ceremoniile păgânismului încât cereasca sa figură a devenit mai necunoscută sub aceste forme străine de principiul său. Când s'a încercat a se înlătura aceste elemente de corupție? Târziu, după un șir de secole în care intelectul popoarelor Europei a avut timp a se desvolta și atunci numai prin efectele progresului intelectual s'a început reformarea religiei creștine.

Cele zise despre religie se pot aplica și la literatură. Literatura în starea ei normală nu este decât forma în care trebue să se verse cunoștințele unui popor; precum religia, ea este efectul, iar nu cauza civilizației. Un spirit înalt poate adeseori să treacă peste nivelul secolului său, însă dacă între clasa intelectuală și clasele practice distanța va fi prea mare, clasa intelectuală va rămâne fără nici o influență și celelalte clase nu vor trage nici un avantaj din luminile ei. Aceasta s'a văzut în lumea antică unde distanța între idolatria poporului și între sistemul epurat al filozofilor era prea mare, încât aceste două clase de inteligență au rămas fără influența uneia asupra alteia și au format două lumi cu totul despărțite.

Dacă Europa a tras mari avantagii din literatura sa, aceasta provine nu dela cele ce a produs literatura, dar dela cele ce ea a păstrat; literatura este arsenalul spiritului omenesc, dar e lesne de înțeles că trebue să căpătăm mai întâi cunoștințele și apoi să le dăm forma literară.

O literatură care nu dispune de o sumă de idei și de cunoștințe generoase și binefăcătoare, e un ce

atât de frivol şi de inutil încât ea poate dinainte să se condamne la o tăcere absolută. Afară de aceasta, oricât de bună să fie o literatură, ea nu poate profita unui popor dacă spiritul lui nu va fi trecut printr'o pregătire preliminară, nu va fi îndestul de luminat spre a se pătrunde de frumuseţile ei. Aci analogia ce există între literatură şi religie este completă. Dacă religia şi literatura unei ţări nu sunt proporţionate cu trebuinţele ei, ele vor fi fără nici o utilitate, literatura va rămâne neînţeleasă şi religia fără efect. Cărţile cele mai bune vor fi fără lectori; doctrinele cele mai pure vor fi dispreţuite.

Dintre toate teoriile sociale care s'au născocit, nici una nu e mai eronată decât aceea care atribue civilizaţia Europei la dibăcia de care au uzat diferite guverne şi la înţelepciunea cu care măsurile legislative au înlăturat relele sociale.

Pentru a combate această fatală teorie, trebue mai întâi să ne aducem aminte că indivizii care guvernează o ţară, sunt mai întotdeauna locuitori în ţara aceea, crescuţi în literatura şi în tradiţiile ei, şi participă astfel la toate prejudecăţile care domnesc în ea. Asemenea oameni sunt cel mult creaturile secolului, niciodată creatorii lui; măsurile luate de dânşii sunt rezultatul, iar nu cauza progresului social.

Nici una din reformele cele mari, fie legislative, fie executive, n'au fost, nici într'o ţară, opera celor ce guvernau. Autorii acestor mişcări au fost deapururi nişte spirite profunde şi semeţe care au ştiut să descopere abuzurile, să le aducă la cunoştinţa publică, şi să arate calea de a le îndrepta.

După ce asemenea spirite au împlinit misiunea lor,

guvernele cele mai luminate urmează încă un timp îndelungat de a sprijini abuzurile și de a refuza îmbunătățirile propuse. In fine, dacă împrejurările sunt favorabile, impulsia pornită din afară, devine atât de puternică încât guvernul se vede obligat de a ceda; și atunci, după îndeplinirea reformei, se cere ca poporul să admire înțelepciunea șefilor lui, ca și când totul ar fi pornit dela dânșii. Iată marja a orice îmbunătățire politică.

Trebue încă să arătăm o altă împrejurare ce vine în sprijinul teoriei noastre, aceea că toate reformele cele mari care s'au produs, au consistat, în cazurile cele mai numeroase, nu în a face ceva nou, dar în a desface ceva care exista din vechi. Cele mai folositoare din legile noui au fost acelea care am desființat pe cele vechi; și au pus lucrurile în starea ca și când legislația n'ar fi intervenit nici odinioară în asemenea materii.

In acest mod s'a produs de exemplu progresul legislației moderne în ceeace privește persecuțiile religioase; legislatorii s'au întors pe pașii lor și au dărâmat opera clădită de ei. Tendința legislației moderne este de a aduce toate lucrurile pe calea lor naturală, cale dela care ele au fost abătute prin ignoranța legislației precedente. Din acestea rezultă că dacă oamenii politici nu s'ar fi amestecat spre a împiedeca șirul natural al lucrurilor, progresul ar fi urmat cu o mai mare repeziciune și singura recunoștință la care au dreptul astăzi este: că au înlăturat barierele artificiale clădite de semenii lor din trecut.

Cine a pus în contestație și a înăbușit atâtea secole drepturile imprescriptibile ale omului, pe care civili-

zaţia modernă le-a răscumpărat cu atâta sânge? Cine, decât guvernele şi legislaţiile trecute? De fapt, intervenţia claselor guvernante a cauzat rele atât de întinse, încât ne întrebăm astăzi cu mirare cum civilizaţia a mai putut progresa în faţa unor asemenea obstacole.

In multe din ţările Europei aceste obstacole nu s'au putut încă învinge şi progresul naţional a fost oprit cu desăvârşire.

Cine va putea descrie relele cauzate de către clasele guvernate în materie de comerţ? In câte state mâna guvernului se apasă încă până astăzi asupra comerţului şi-l seacă în sorginţile sale cele mai vii? Câte piedici, drepturi asupra importului, drepturi asupra exportului, prime acordate unei industrii în decadenţă, impozite spre a înăbuşi un comerţ remunerator, cutare ramură oprită, cutare stimulată în mod artificial, cutare articol de comerţ oprit de a se cultiva fiindcă era deja cultivat în colonii, alt articol se putea cultiva însă fără a se putea revinde, un al treilea se putea cumpăra şi vinde, însă nu putea să iasă din ţară!

Mai aflăm legi pentru a regula dobânzile capitalului, legi vamale schimbătoare şi vecsatoare, iată cum s'a înţeles protecţia ce guvernele au binevoit a acorda comerţului.

Fără îndoială guvernele sunt absolut necesare, în orice ţară, pentru înfrânarea crimelor şi stabilirea legilor fără de care o naţiune cade în anarhie; însă toate guvernele până astăzi au trecut marginile misiunii lor, şi au cauzat un rău necalculabil voind a reglementa nişte materii care nu cad în atribuţiile lor.

Singurele servicii ce un guvern poate aduce civilizației, sunt de a menține ordinea publică; de a împiedeca pe cei tari să impileze pe cei slabi. Rolul guvernului este de a face progresul posibil prin măsurile enumerate mai sus; însă dela aceasta până a zice că progresul provine dela guvern, avem o mare diferență; cu cât luminile se răspândesc mai mult, cu atât raporturile complicate ale vieții sunt mai bine înțelese și omul civilizat reclamă abrogarea legislațiilor protectoare care erau considerate de clasele guvernante ca triumful prevederii administrative.

Am schițat punctul de vedere general sub care autorul nostru consideră istoria civilizației. Nu vom urmări aplicarea ce el face de aceste principii la istoria Angliei, a Franței, a Spaniei, ne vom simți fericiți dacă acest studiu va inspira dorința de a ceti opul lui Buckle, din care desigur oricine poate trage învățămintele cele mai înalte și mai utile.

TH. ROSETTI

Despre direcţiunea progresului nostru

Ca şi P. P. Carp, ca şi Vasile Pogor, Th. Rosetti, cel de al treilea din cei cinci întemeietori ai Junimii, *a scris puţin, necolaborând la* Convorbiri literare *în spaţiul unui sfert de veac decât cu următoarele trei articole:*

1. Despre direcţiunea progresului nostru, *C.L. VIII, (1874), p. 1, 53.*
2. Mişcarea socială la noi, *C.L. XIX, (1885), p. 609 şi 911.*
3. Scepticismul la noi, *C.L. XXV, (1891), p. 875.*

Din aceste articole reproducem numai cel dintâi, scris în 1874, adică în epoca de formaţie a ideologiei junimiste.

Articolul respiră acelaş pesimism faţă de situaţia materială a ţării noastre, ca şi articolele lui T. Maiorescu faţă de starea culturii; el este, prin urmare, expresia criticismului junimist în ordinea politică şi economică, Rosetti pleacă dela concepţia statului ca exponent al vieţii naţionale şi, prin urmare, ca organul, prin care trebue satisfăcute toate nevoile ei, sufleteşti, culturale, economice. Pornind dela această premisă, el îşi aplică criticismul, constatând „carenţa" statului în toate domeniile vieţii publice. Statul îşi exploatează rău avuţiile sale naturale, ducând la „secarea pământului strămoşesc", deoarece nu se îngrijeşte să refacă puterile productive pierdute: aşa e cu agricultura, cu pădurile, cu salinele, cu pescăriile, cu vânatul; chiar şi în problema căilor ferate, unde statul s'a arătat mai activ, s'au făcut greşeli enorme (afacerea Strousberg, de pildă), risipindu-se banul public în disproporţie cu mijloacele şi nevoile lui...

Valoarea instituţiilor unui stat atârnă dela conştiinţa ori dela instinctul identităţii dintre popor şi individualitatea absolută a statului... Drama ţării noastre stă tocmai în lipsa acestei identi-

tăţi: Rosetti desvoltă, şi el, pe urma lui Carp şi Maiorescu, ideea fundamentală junimistă, că, prin introducerea unor forme împrumutate dela popoare cu o civilizaţie înaintată „s'a rupt şirul desvoltării istorice". „In loc de a desvolta în sens modern datinile şi instituţiile strămoşeşti, în loc de a căuta şi găsi formele sub care ideea modernă a statului s'ar fi putut introduce în conştiinţa poporului, noi am găsit mai lesne de a implânta „en bloc" şi fără cea mai mică cugetare critică, formele prelucrate de alte ginţi, care oricât de perfecte ar putea fi, nu corespund nici trebuinţelor, nici trecutului, nici simţimintelor intime ale poporului nostru". In chipul acesta s'a săpat o prăpastie adâncă între clasele culte şi cele inculte, în ceea ce priveşte limba, traiul, viaţa economică, morală. Progresul realizat până acum de stat în orice direcţie e iluzoriu, „până când nu vom avea o legislaţie română, o organizaţie în stat şi română, originală şi adaptată trebuinţelor noastre, până când nu vom avea o istorie, o limbă, o ştiinţă română, nu vom fi un popor, ci cel mult o expresie geografică expusă fluctuaţiilor zilnice, amestecului fără sfârşit al vecinilor noştri"...

După aceste constatări generale, atât de caracteristice pentru mentalitatea junimistă a epocii, autorul trece la cercetarea amănunţită şi la dovedirea „carenţei" statului în tot ce a făcut el pentru: 1) sporirea fizică a populaţiei; 2) pentru desvoltarea ei economică; 3) pentru dezvoltarea ei intelectuală... Pretutindeni găseşte „formă goală fără fond".

Asupra impresiei produsă de lectura articolului lui Th. Rosetti la o şedinţă a Junimii *avem câteva relaţii ale lui G. Panu, pe care găsim potrivit să le reproducem*[1]:

„Vinerea viitoare Junimea *era la d. Negruzzi. D. Rosetti veni, acelaş de astăzi, mai puţini anii, tot aşa de afabil şi politicos. Scoase manuscriptul din buzunar şi începu a-i da citire. Studiul era intitulat:* Despre direcţiunea progresului nostru. *Ce să vă spun de acest studiu? D. Theodor Rosetti îşi luase drept punct de plecare acela de a pune în evidenţă întreruperea firului istoric, prin introducerea prea pripită a ideilor şi legilor noi, confuzia ce a rezultat şi pericolul care ne ameninţă. Afară de unele observaţii juste asupra consecvenţelor ce au rezultat, în colo lucrarea dovedea un spirit*

---

1) G. Panu, *Amintiri dela „Junimea" din Iaşi*, p. 149.

cu desăvârşire reacţionar, un fel de critică nedreaptă şi foarte puţine idei lămurite la ceia ce ar fi trebuit de făcut. Aşa d. Rosetti îmbrăţişa totul în studiul său, agricultură, căi de comunicaţie, impozit, desvoltarea fizică a poporului, desvoltarea morală, intra în detalii asupra mijloacelor pentru sporirea populaţiei, pentru desvoltarea economică a ţării, pentru desvoltarea intelectuală. Aborda chestia influenţei măsurilor economice, pe care trebue să le ia statul faţă cu particularii; venea la instrucţie şi constata orice lipsă de progres. Cu alte cuvinte era un studiu greoi, pe o temă complet pesimistă; nimic bun nu se realizase în ţara aceasta, starea din timpul regulamentului organic era cel puţin o stare istorică, pe când această nouă nu avea nici o bază, totul era artificial şi factice, tot am copiat dela Francuzi, nimica bun.

Nu ştiu părerea intimă a d-lui Maiorescu şi a celorlalţi. De formă, lucrarea a fost găsită admirabilă şi chiar profundă. Eu bănuesc astăzi că erau în această apreciere şi oarecare calcule politice, Junimea *voia să-şi păstreze un om de marcă cum era d. Theodor Rosetti".*

G. Panu susţine că, în urma apariţiei acestui articol în Convorbiri literare *(Aprilie 1874), în care se vorbea şi de căile de comunicaţie, autorul lui a intrat peste câteva luni în guvernul Lascăr Catargi, ca un om „competent" în materie.*

Un învăţat modern a avut ideia originală de a stabili un fel de termometru social sau cum îl numeşte el un sociometru, prin care să se poată judeca la prima vedere gradul de desvoltare al deosebitelor popoare comparate între dânsele. Ca bază unitară a acestei măsuri acel învăţat voia să adopte numărul forţelor naturale, pe care un popor oarecare a ajuns a-l face tributar omului. Căldura şi greutatea erau singurii agenţi fizici, pe cari societăţile antice şi le supusese. Aceea a vântului sau a aerului pus în mişcare veni pe urmă şi la aste trei, se mărgini mult timp stăpânirea omului asupra naturii din afară. Veacul de

mijloc ne aduce cu descoperirea busolei folosirea magnetismului, timpurile mai noui în sfârşit expansiunea gazului, electricitatea şi lumina.

Dacă, fără a ne ascunde cât e de rudimentară ideea aşa numitului sociometru, totuşi am încerca a face aplicarea ei la poporul nostru, întâiul lucru ce va frapa pe observator este că societatea noastră a rămas în privinţa stăpânirii asupra acestor agenţi fizici în starea primitivă. In uzul şi viaţa poporului nostru putem zice că n'a intrat până astăzi nici una din descoperirile moderne, care înzecind puterea braţului omenesc caută a emancipa din ce în ce mai mult pe om de munca veşnică la care e osândit în lupta pentru existenţă. Toate îmbunătăţirile mijloacelor de muncă, câte le vedem introduse până acum la noi nu sunt în adevărata lor fire, decât un produs exotic. Stăpânirea peste materia brută nu stă într'adevăr în întrebuinţarea singuratecă a cutărui sau cutărui alt agent îmbunătăţit, ci în intrarea acestor agenţi în viaţa zilnică şi obişnuită a poporului. La noi însă, câte încercări s'au făcut în acest înţeles, nu au venit până acum decât dela străini şi nici o descoperire, nici o îmbunătăţire cât de mică, proprie neamului nostru nu o găsim înscrisă în cartea cea mare a biruinţelor spiritului omenesc asupra naturii inerte. Intrucât poporul nostru nu a stat în legătură cu neamuri străine, întrucât îndemnul şi sila unei civilizaţii externe nu l-a îndatorit până la un grad oarecare a eşi din amorţirea sa, el a urmat lupta pentru existenţă în contra naturii cu aceleaşi unelte simple şi nemeşteşugite pe care le-a primit dela străbunii săi. Un car şi un plug precum le vedem zilnic în lucrare

la noi, ne pot spune mai mult asupra adevăratului progres, decât toate declamaţiile jurnalistice, decât urmărirea tuturor discuţiilor de politică transcendentă.

„A şti este a putea" — a zis părintele ştiinţei moderne, vestitul Baco de Verulam. De vom aplica această axiomă la starea intelectuală a poporului nostru, vom trebui să mărturisim cu uimire, că nu numai poporul român e unul din acelea care ştie mai puţin, ceeace s'ar putea explica într'adevăr din împrejurările nepriincioase, în care a trăi pân'acum; dar ce e mai rău că e un popor care se hotăreşte cu greu de a voi să ştie. „Nil admirari" era o zicătoare a străbunilor noştri, şi în adevăr oricine cunoaşte poporul român, trebue să vadă, că acel „nil admirari" se aplică tot aşa de bine la ţăranul Dunării ca la strămoşul său de pe ţărmul Tibrului. Dacă la acest din urmă însă era poate rezultatul simţului de sine ce era în drept a-l avea ca stăpân al lumii, la cel dintâi nu poate fi decât rezultatul unui soi de lene, care menţinând spiritul întregei naţiuni în cărările bătute de demult, a desvăţat-o de orice acţiune proprie, de orice manifestare vitală. Această lâncezire a intelectului naţional se arată, precum nici putea fi altfel, sub îndoita formă: a unei retrogradări economice simţite şi a unei capacităţi şi mai simţite încă pe tărîmul organizării sociale.

In lupta sa contra naturii omul a trebuit de timpuriu să se asocieze cu semenul său. In adevăr, oricât ştiinţa modernă a putut trage vălul de pe originile ginţii umane, oricât a urmărit în decursul veacurilor obârşia omenirii, nicicând nu s'au găsit urme de om izolate. Populaţiile lacustre, locuitorii peştere-

lor, ca şi sălbatecii cei mai depărtaţi şi izolaţi pe care i-am cunoscut, ne-au dat pururea icoana unei împreună vieţuiri, unei organizări sociale oarecare. Neputinţa în care se află omul izolat de a se împotrivi cu izbândă puterii duşmane a naturii, neajunsul mijloacelor sale fizice a trebuit dela cea dintâi ivire a sa pe pământ să-l aducă în asociere cu semenul său. Dacă deja în unele soiuri de animale vedem o astfel de conlucrare adeseori chiar foarte desvoltată, cu atât mai mult o putem privi ca starea normală a omului, care prin limbă şi inteligenţă posedă singurele mijloace de desvoltare ale unei aşa stări de împreună lucrare care la animale le vedem staţionare. Fără a intra în desvoltări asupra punctului atât de discutat al originii societăţii omeneşti, putem constata după starea ştiinţii de astăzi că această societate, departe de a fi produsul liberului arbitru al unor indivizi, e din contra un produs natural. Teoria contractului social e o teorie învechită, şi a voi astăzi a explica societatea prin acel contract sinalagmatic ar fi o erezie ştiinţifică tot aşa de mare, ca de a admite că lumea fizicá se compune numai din patru elemente. Slăbiciunea individuală a omului a trebuit să conducă de timpuriu pe cel mai tare sau pe cel mai inteligent la subjugarea semenului său, pentruca, sporindu-şi acţiunea individuală prin adăogirea unei alte acţiuni adequate cu a sa, să-şi sporească puterea de rezistenţă şi de acţiune în contra agenţilor naturali. Desvoltarea acestei stăpâniri individuale a omului asupra omului a fost sâmburele din care s'a desvoltat ideea statului, a cărui raţiune de a fi nu este alta decât

neajunsul omului izolat de a realiza tainicul scop al existenței sale.

In loc de a vedea prin urmare în stat o ființă absolută și bazată pe raționament, vom găsi în el o ființă reală anterioară oricărei raționări asupra necesității și scopului, o personalitate colectivă cu un organism mai mult sau mai puțin desvoltat, dar pururea cu o voință, cu scopuri, cu forțe cu totul deosebite de acelea ale indivizilor din care se compune. Bazat în esența sa pe conformitatea de trebuinți și interese a unei despărțiri de oameni mărginite pe un teritoriu oarecare, el are în țară și populație elementele sale primordiale. Unitatea de ginte, deși nu neapărată pentru existența sa, este, totuși, un postulat, care decurge deja din caracterul de personalitate al existenței sale. De-aci tendința tuturor statelor de a reduce prin orice mijloace populația lor la omogeneitate, tendința ginților împrăștiate în mai multe state, de a se contopi într'un singur stat.

Acest caracter al statului ca o personalitate deosebită de individualitățile, din care se compune, îl face a fi primul și adevăratul purtător al culturii. Precum numai în el o viață individuală ajunge a fi cu putință, care după îndestularea trebuințelor curat materiale ale omului, să-i lase timpul slobod pentru ocupația dezinteresată a inteligenței, așa numai prin el se poate realiza cerințele mai înalte ale naturii omenești. Dela situația statului și a individului către olaltă va atârna în ultima instanță desvoltarea intelectuală și mai mult sau mai puțin normală a caracterului acestuia, prin urmare tot ceeace numim progres. El fiind manifestarea cea mai puternică a intelectului

uman, fiind forma în care întrupează tendinţele şi puterile unui popor întreg, îl vom putea considera cu dreptate ca şi purtătorul cel de căpetenie al vieţii unei naţiuni. Cu dânsul stă şi cade individualitatea colectivă ca al cărui mădular numai omul poate realiza toate tendinţele proprii ale naturii sale; în el se oglindeşte singur acel substrat al individualităţilor deosebite, care-l numim caracterul sau geniul unei naţiuni. Oricâte roade bogate ar produce individualitatea cea mai bine constituită, numai în stat aceste roade ajung a fi comune omenirii, numai în el şi prin el se îmbogăţeşte comoara de cunoştinţe şi forţe adunate, comoară compusă tot atât din mulţimea obolurilor date de săraci, cât şi din rarii talanţi aduşi de cei bogaţi.

Am zis mai sus, că statul are ca elemente constitutive şi oarecum primordiale ale existenţei sale un teritoriu mărginit, locuit de o populaţie dată. Scopul său în realizarea forţelor ascunse aşezate de natură în embrionul omenesc, fiind cu neputinţă fără o câtime de agenţi materiali supuşi acţiunii sale, e vederat, că teritoriul va fi primul şi pentru început, cel mai important element de existenţă.

Ca formă exterioară şi oarecum fizică, sub care se înfăţişează personalitatea statului, teritoriul care-l ocupă va avea o îndoită înrâurire asupra caracterului său şi asupra relaţiunilor sale cu alte state individuale. Istoria omenirii e plină de lupte pentru stăpânirea teritorială, şi când vedem tenacitatea şi pasiunea cu care doi vecini îşi dispută un petic de pământ de multe ori neînsemnat, nu ne-am putea explica această înverşunare, dacă nu am şti, că pentru

unul sau altul acel petic în aparență neînsemnat este un element de desvoltare sau poate chiar o absolută condiție de existență.

Configurația granițelor, desvoltarea țărmurilor maritime, poziția generală geografică sau elementele cele mai importante în privința relațiilor din afară ale unui stat. Configurația geologică, proporția între văi, câmpii și munți, câtimea și puterea apelor stătătoare sau curgătoare, îmbelșugarea naturală, clima, sunt din contra elementele importante în privința vieții dinăuntru a statului. Elementele acestea naturale fiind date odată pentru totdeauna și numai într'un grad foarte mic supuse amestecului acțiunii omenești, avem a le privi pe deoparte ca pe un moment oarecum fatal în desvoltarea individuală a fiecărui popor, iar pe de altă parte prin împotrivirea sau ajutorul ce-l dau acțiunii omenești ca niște agenți puternici asupra voinții omului.

Dela gradul de iscusință, dela spiritul de consecvența, cu care un popor dat va urmări sau rotunjirea cea mai normală a teritoriului său, sau și mai mult adoptarea celui dat la scopurile sale vitale, vom putea trage o primă concluzie asupra vitalității sâmburului individual, ce se desvoltă în acel popor, asupra rodirii intelectuale, la care ne putem aștepta dela el.

Privind din acest punct de vedere starea noastră, trebue să mărturisim iarăși că stăpânirea omului asupra naturii la noi, nu a eșit încă din stadiul primitiv al unei exploatări barbare și neîngrijite. Bogățiile nenumărate ce conțin munții noștri, stau nu numai neexploatate, dar chiar necercetate. Chiar acolo unde precum în salinele noastre, interesul fiscal a

menținut exploatarea începută ab antiquo, mijloacele cu care extragem mineralele, sunt tot atât de primitive ca în timpul străbunilor, care au deschis aceste isvoare de bogăție. Neîngrijirea statului pentru aceste mine, al cărui produs formează o parte însemnată din bugetul său, e o ilustrație flagrantă de neîngrijirea economică, cu care, precum vom vedea mai jos, întregul popor tinde a seca isvoarele de avuție, puse de natură la dispoziția sa.

Isvoarele și râurile, acești sorginți de viață și rodire, curg acum ca și înainte de secole din munții noștri, fără ca omul să fi găsit vre-un singur chip de a întrebuința puterea lor, de a regula cursul lor adeseori torențial, de a-și face într'un cuvânt serviabilă, fie puterea motrice, fie acțiunea fertilizantă al acestui agent mai puternic, pe care natura a putut să-l pună la dispoziția omului; ba ce e mai mult, prin stârpirea sistematică și neîntreruptă a pădurilor noastre de munte, costul acestor râuri, în loc de a fi o binefacere, tind din ce în ce mai mult a deveni un blestem pentru împrejurările prin care curg.

Dacă, lăsând la o parte bogățiile naturale primitive date odată pentru totdeauna de natură, venim la acelea pe care natura nu le acordă decât ca rezultatul unor combinații mai perfecte de lucru, găsim în agricultura noastră aceleași elemente de neîngrijire, aceleași perspective mâhnitoare pentru popor.

Dintr'un capăt al țării în celălalt vedem aplicându-se fără milă un sistem de prădare a bogățiilor naturale, care sub pretext de cultură conduce direct la secarea pământului nostru strămoșesc. Peste tot locul pădurile seculare cad sub toporul proprietarilor, lacomi

de a-şi procura câteva sute sau mii de galbeni mai mult pe care să-i poată cheltui în desfătările străinătăţii. Iar locurile aşa deschise, dacă nu sunt osândite a fi prefăcute în imaşe sterile, cad sub nume de curături adeseori în regimul unei exploatări neinteligente, care de pildă în Moldova a prefăcut deja un număr bun de dealuri în râpi şi ponoare sterile. O neîngrijire tot atât de mare o vedem pe locurile menite prin chiar situaţia lor la arătură. Cu o nepăsare mândră de experienţele seculare ale altor popoare, de descoperirile ştiinţei moderne, agricultorul român continuă a semăna de sute de ani pe aceleaşi locuri aceleaşi esenţe şi dacă acest sistem de exploatare absurd a început în timpurile din urmă a da recolte din ce în ce mai mici, el în loc de a căuta raţiunea acestui fenomen în sărăcirea necesară a ţarinei sale, o caută în anotimpuri rele. Singura îmbunătăţire care s'au adus în exploatarea noastră agricolă, e însăşi menită a grăbi calamitatea ce ne aşteaptă, de vom urma cu acest sistem. Voim a vorbi despre instrumentele îmbunătăţite de agricultură, cu care au început cultivatorii cei mari să-şi înzestreze gospodăriile. Toate aceste îmbunătăţiri nu tind, în adevăr, decât de a munci mai bine un biet pământ ostenit deja de lucrul atâtor generaţii, a aduce la suprafaţă şi a supune la aceeaşi tratare barbară pături din ce în ce mai adânci, luând astfel generaţiilor viitoare până şi putinţa unei îmbunătăţiri. Cât pentru a reda ţarinei sub o altă formă ceeace i s'a sustras sub formă de grâne, nimeni nu gândeşte; şi chiar în jurul centrelor de populaţie celor mai mari putem vedea în movile de gunoaie neîntre-

buinţate o icoană credincioasă despre neîngrijirea nu numai sanitară, dar şi agricolă a poporului nostru.

Rasa vitelor de muncă, aceste ajutoare puternice ale agricultorului, de piere din zi în zi, şi nu e departe timpul, unde această ţară mănoasă, care hrănea cu vitele sale statele megieşite, care era renumită pentru cantitatea şi calitatea unor produse, pentru a căror creştere şi înmulţire pământul ei pare a fi menit de natură, va importa dela nemţi, englezi şi francezi până şi vitele sale domestice. (Deja statul nostru îşi cumpără regulat remontele în Rusia).

Ca să caracterizăm într'un cuvânt rezultatul definitiv al acestui sistem economic, putem zice, că românul exportă în detail şi cu încetul însăşi ţarina sa şi o preschimbă în obiecte de lux improductive. In acest mod de exploatare zace adevărata primejdie economică pentru viitorul nostru naţional. Secând unul după altul isvoarele naturale ale bogăţiei naţionale, neîngrijindu-se pentru reconstituirea puterilor productive pierdute, ea tinde a face din pământul român tot aşa o tabula rasa pentru întreprinderile economice ale capitalului şi muncii străine, precum pe tărâmul legislativ şi social prin ştergerea tuturor datinilor strămoşeşti, tuturor începuturilor de organizare proprie, am făcut o tabula rasa, pe care formele de cultură străină transplantate fără spiritul care le-a creeat şi pe care la noi aceste forme nici nu-l pot avea, a produs icoana multicoloră şi variată, dar lipsită de orice unitate a instituţiilor noastre publice. Desnaţionalizând pământul român, precum deja am desnaţionalizat instituţiile publice şi traiul privat, vom ajunge

cu încetul şi pe nesimţite, dar cu atât mai sigur la pierderea însăşi a individualităţii naţionale.

Dacă dela industria privată ne întoarcem privirile către stat şi cercăm a vedea care este îngrijirea sa pentru teritoriul naţional, găsim la dânsul aceeaşi tendinţă de exploatare iraţională, aceeaşi neîngrijire pentru viitor. Am vorbit mai sus deja despre sistemul exploatării minelor noastre de sare. Am putea cita ca exemplu de o neîngrijire poate şi mai mare administraţia întinselor păduri de pe fostele moşii mânăstireşti. Abstracţie făcând de abuzurile de tot soiul, de neîngrijirea tradiţională a unui personal silvic neîndestulător şi rău pregătit, însuşi planul şi sistemul de exploatare adoptat se poate privi ca pernicios. Bazat pe sistemul învechit al parchetării pădurilor, neţinând nici o seamă de deosebirile locale, de esenţa lemnelor din cutare sau cutare parte, fără nici o privire la vre-un scop economic oarecare pentru viitor, toate aceste păduri cad una după alta sub toporul devastator şi dacă deja lipsa de lemne de lucru a început a deveni simţitoare în unele părţi ale ţării, putem prezice, că timpul nu e departe, unde vom importa poate din America lemnul de construcţie ce ne va trebui.

Tot atât de nulă este îngrijirea statului pentru păstrarea celorlalte isvoare de bogăţie naturală. Pescăriile şi vânaturile noastre tind a seca deopotrivă cu pământul nostru. Mica parte de litoral, pe care prevederea străină ne-a încredinţat-o prin tratatul din Paris, stă şi astăzi neîntrebuinţată, şi singura încercare ce statul român a făcut-o în acea parte de ţară, era cât pe ce să conducă la dărâmarea unei prosperităţi eco-

nomice, pe care acele părţi le datorau prevederii şi gospodăriei înţelepte ale guvernului rus.

Cele două mijloace de căpetenie de a introduce şi lăţi la noi cultura mică, acest mijloc puternic pentru creearea unei populaţii rurale numeroase şi prospere, cultura tutunului şi a viilor, putem zice că a căzut pradă lăcomiei bugetare. Pe când statul printr'o organizare puţin raţională a monopolului tutunului tinde a distruge cu desăvârşire o ramură de producţie, care mulţumită pământului nostru şi a poziţiei geografice a ţării promitea să devie prosperă, comunele rivalizând cu el în înţelepciune, ruinează prin butucărit cultura viei şi prefac numeroasele podgorii în câmpii sterpe. Aceste dări iraţionale şi stricăcioase încă mai mai mult prin chipul cum se aplică, decât prin esenţa lor, după ce vor fi umplut pe vre-un timp oarecare casele publice deşertate, secând însăşi sorgintea de unde curgeau, vor lăsa un gol simţitor nu numai în acele case, dar şi în întreaga economie naţională.

Singurul punct în care statul pare hotărât a desveli oarecare îngrijire pentru teritoriu sunt mijloacele de comunicaţie. Nu avem a ne ocupa aici de influenţa economică şi politică a marilor lucrări ce s'au întreprins şi se urmăresc cu o energie dealtfel neobişnuită la noi. Privindu-le numai în raport cu teritoriul şi ca un mijloc de a învinge greutăţile, ce configuraţia pământului le pune comunicării de om la om şi liberii circulări a mărfurilor de tot soiul, trebue să zicem că în acest punct se arată poate singura acţiune raţională a statului; şi aceasta însă e numai adevărat în privinţa lineamentelor mari ale acestei acţiuni. Detaliile aplicării arată şi aici aceleaşi elemente de ne-

îngrijire, aceeaşi uşurinţă, aceeaşi disproporţie între scop şi mijloace, care putem zice este trăsătura caracteristică a întregii noastre acţiuni economice. Cu legea drumurilor copiată după cea franceză, statul a căutat să-şi însuşească deodată şi nici o tranziţie organică sistemul unor reţele complete de comunicaţie, la care statul cel mai desvoltat poate în această privinţă nu a tins şi nu a ajuns decât în decurs de secole şi într'un mod treptat şi potrivit cu desvoltarea sa industrială şi agricolă. Fără nici o lucrare pregătitoare, fără cea mai mică idee despre importanţa şi câtimea lucrărilor, despre mijloacele de executare, s'a votat o reţea de căi naţionale, judeţene şi comunale, din care unele vor fi de un folos economic îndoelnic, pe când altele nu vor ajunge nicicând a putea fi construite. In loc de a concentra prin acea lege, faţă cu mărimea obiectului de executat, mijloacele destul de mari pe care acea lege le-a creeat asupra căilor principale şi de o importanţă netăgăduită, în loc de a îngriji prin studii serioase, prin numirea unui personal technic îndestul de pregătit şi de numeros, pentru o executare solidă şi în raport cu scopul propus, ţelul pare a fi fost de a ajunge numai la cel mai mare număr de kilometri construit în fiecare an; de acolo o risipă de puteri, care în mai multe judeţe a făcut ca lucrări deja începute şi făcute pe jumătate să fie apoi părăsite; ca altele executate din cauza neîngrijirii traseului în raport cu localităţile pe care le atinge sau cu povârnişurile care formează piedeca principală de tracţiune, să nu dea rezultatele la care ne aşteptam. In multe localităţi câtimea lucrărilor întreprinse în diferite puncte

e atât de mare, încât forțele disponibile nu vor ajunge nicicând la întreținerea liniilor gata, necum la creearea lor din nimic.

Cât pentru programul cel mai însemnat realizat în acest ordin de idei: căile ferate, îndelungatele aprecieri și desvoltări, la care a dat loc incidentul Strousberg a convins pe oricine, că deși folositoare într'un grad eminent, aceste mari lucrări s'ar fi putut face într'un mod nu numai mult mai economic și mai în proporție cu mijloacele noastre, dar chiar și mai corespunzător țelului urmărit.

Ar fi fost de crezut că experiența făcută cu aceste drumuri va deștepta simțul public asupra necesității unei juste proporții între scop și mijloace, va convinge pe oricine că utilitatea oricărui lucru nu se poate judeca într'un mod absolut, ci numai în relație cu scopurile de ajuns, că de câte ori un bine cere jertfe disproporționate pentru o stare de lucruri dată, acel bine devine un rău. Văzând însă furia cu care abia acest incident închis, statul, ba chiar și consiliile județene caută a se arunca în noui întreprinderi tot atât de puțin studiate în privința valorii lor economice, tot atât de disproporționate cu mijloacele disponibile, trebue să ne zicem, că această mare lecție a trecut nebăgată de nimeni în seamă și că în loc de a fi un învățământ, nu a servit decât de a deștepta într'un mod fugitiv pasiunile cele mici ale oamenilor zilei.

Dacă în teritoriul său statul are oarecum date, elementele naturale și neschimbătoare ale existenței sale personale, el are în populația sa elementul mobil și progresiv, dela desvoltarea căruia va atârna mai cu seamă tăria și importanța sa. In acest element se con-

centrează adevărata sa vitalitate, în el şi prin el se urmăresc şi se ating scopurile vitale, pentru realizarea cărora el este creeat. Dela gradul de bărbăţie al populaţiei mai mult încă decât dela configurarea teritorială va atârna siguranţa sa; dela inteligenţa, activitatea şi prevederea economică a populaţiei, importanţa statului pe tărâmul economic; dela gradul de cultură interioară şi proprie, dela câtimea şi calitatea ideilor proprii născute într'un popor, importanţa sa în cadrul general al istoriei şi al omenirii. In raportul cu populaţia se manifestă mai ales caracterul individual şi personal al statului. Devenind purtătorul inconştient şi nereflectat, dar cu atât mai sigur al ideilor şi ţelurilor vitale ale populaţiei din care se compune, personalitatea statului reprezintă în bine şi în rău singura icoană credincioasă a poporului. Relaţia între el şi acesta nu avem a ne-o gândi ca o relaţie între două subiecte diferite. Deşi statul este o individualitate proprie şi mai înaltă, el totuşi nu se poate nici-când deosebi cu totul de popor, cel puţin nu, fără a necunoaşte misiunea sa. Datorind înfiinţarea sa luptei omului pentru existenţă, şi aceasta fiind bazată pe stăpânirea omului asupra omului, e vederat, că realizarea practică a ideii de stat va lua pururea forma stăpânirii unei clase sociale asupra celorlalte. Viaţa sa interioară va fi umplută prin lupta pentru stăpânirea acestor diverse clase. Regularea acestei lupte, menţinerea ei în marginile unui proces de desvoltare natural va fi misiunea cea mai însemnată a oamenilor de stat în privinţa politicii interioare.

Dela simţimântul de identitate, care va uni populaţia cu individualitatea absolută a statului va depinde pe

deoparte tăria instituţiilor acestuia, pe de alta îngrijirea sa pentru interesele populaţiei. Acest simţ de identitate, mai mult sau mai puţin conştient e ceeace, când se arată într'un individ sau în mase, numim patriotism. Departe dar de a fi rezultatul unei abstracţii oarecare, acesta va fi pururea instinctiv şi se va traduce prin fapte, care acestea sunt pururea rezultatul instituţiei şi nu al reflecţiei. De aici decurge importanţa pentru stat şi popor de a nu lăsa niciodată să slăbească acel simţ de identitate instinctiv, pe care natura l-a pus în sânul omului ca o conştiinţă întunecată a principalei sale condiţii de viaţă.

De privim sub acest punct de vedere starea lucrurilor dela noi, nu putem zice altfel, decât că, departe de a fi realizat vre-un progres, suntem în acest punct cu mult înapoia părinţilor noştri. In dorul nemărginit şi nesocotit de a ne însuşi formele civilizaţiei înaintate, de a introduce în viaţa noastră publică instituţiile popoarelor celor mai culte ni s'a rupt cu o mână sacrilejă toate tradiţiile vechi, tot şirul desvoltării istorice. In loc de a desvolta în sens modern datinile şi instituţiile strămoşeşti, în loc de a căuta şi găsi formele sub care ideea modernă a statului s'ar fi putut introduce în conştiinţa poporului, noi am găsit mai lesne de a implânta „en bloc" şi fără cea mai mică cugetare critică, formele prelucrate de alte ginţi, care oricât de perfecte ar putea fi, nu corespund nici trebuinţelor, nici trecutului, nici simţimintelor intime ale poporului nostru. Crescute în mare parte în străinătate, despărţite din frageda copilărie de tulpina naţională, clasele noastre culte au presupus cu uşurinţă fără de exemplu în istorie, că trebuinţele lor in-

dividuale, ca aspirațiile și necesitățile pe care le câștigase printr'un trai îndelungat între străini, în contactul superficial cu formele încântătoare ale unei civilizații desvoltate, sunt și trebuințele a însăși totalității poporului. Nicăeri prăpastia care desparte clasele culte de cele inculte ale unui popor, nu e atât de mare ca la noi. Simțul de identitate natural, de omogeneitate chiar antropologică între ele s'a pierdut. Precum țăranul nostru mai nu mai înțelege limba pe care o vorbim, așa nici noi nu mai înțelegem traiul pe care-l trăește. Tendințele noastre de a-l civiliza nu a condus până acum pentru el decât la o împovorare materială fără margini pentru el și pentru noi la simțul că suntem străini pe însuși pământul nostru strămoșesc. Așa numitele reforme pe care le-am introdus în cei din urmă douăzeci de ani nu sunt, privite la lumină, nimic alta decât rezultatul unui egoism individual sau de clasa, care pentru satisfacerea unor trebuințe adeseori deșarte nu s'a îndoit a sacrifica țelurile cele mai vitale ale poporului. Deprinși a fi înconjurați în tineretele noastre cu toate îmbunătățirile materiale ale unei stări de cultură înaintată, simțim de îndată ce revenim în țară într'un mod neplăcut și dureros lipsa lor; și fără a ține seama de relativitatea acestor bunuri, fără a reflecta câtuși de puțin, că ceeace este util și poate chiar necesar într'o țară desvoltată și avută, poate fi de prisos sau chiar stricăcios într'o stare mai primitivă, ne silim a introduce cu orice preț acele închipuite îmbunătățiri. Având trebuințe mai mari și mai variate decât părinții noștri și neputându-le îndestula, din cauza restrânselor noastre mijloace, fără de o muncă la care nu

suntem deprinşi, ne-am creeat în organismul statului, un supliment de venituri pentru a acoperi trebuinţele individuale mai mult decât un organ, care să corespundă la trebuinţele poporului. Tendinţa generală de a mări şi spori sub tot soiul de forme aparatul administrativ îşi găseşte aici adevărata explicaţie. Emancipând poporul de jos de şerbirea şi iobăgia seculară, l-am supus unei iobăgii de alt soiu, care e cu atât mai apăsătoare cu cât atât numărul indivizilor în folosul cărora ea este constituită, cât şi trebuinţele lor s'au sporit cu mult. Şi rezultatul acestei tiranii moderne e cu atât mai steril, cu cât nu putem zice că el procedează măcar dela o clasă socială oarecare ce prin însuşi faptul că ar poseda stăpânirea în stat, ar fi condusă a se identifica până la un grad oarecare cu trebuinţele obşteşti. Creşterea pe care am primit-o departe unii de alţii, supuşi unor înrâuriri atât de variate, a desfăcut tot atât de mult ca şi reformele politice, legământul social. Lipsiţi de orice simţ de solidaritate cu cercurile mai strânse sau mai largi în care trăim noi, în loc de a reprezenta o organizare oarecare, nu suntem decât o turmă turbulentă şi incoherentă de indivizi, în care cel mai uricios egoism individul e unicul mobil de acţiune. Rezultatul final al acestei desvoltări îl vedem în indiferentismul cinic cu care în urma urmelor râdem de toţi şi de toate.

Dacă întorcându-ne dela aceste aprecieri generale, la rolul statului faţă cu populaţia, cercetăm care sunt principalele puncte de vedere, din care el e chemat de a se îngriji pentru acest element constitutiv al său, găsim că punctele cele mai esenţiale sunt: îngri-

jirea pentru numărul şi prosperitatea materială şi apoi îngrijirea pentru desvoltarea intelectuală a poporului. Statul fiind o individualitate colectivă, creată pentru realizarea scopurilor vitale ale unui popor dat, el este chemat a interveni în marginea putinţei, oriunde şi oricând forţele individuale izolate sau chiar forţele colective ale unui grup de indivizi mai mic, nu ar ajunge pentru a înlătura piedicele ce natura le pune desvoltării omului. Din această misiune a statului se explică cea mai mare parte a atribuţiilor sale administrative; pe ea se întemeiază lăţirea constantă a sferei sale de acţiune, ce observăm în societăţile moderne. Fiind, faţă cu individul, oarecum nesfârşit, numai el poate concepe şi executa întreprinderi, care trecând cu mult peste sfera vieţii individuale, sunt menite a aduce roadele lor unor generaţii viitoare şi a asigura astfel desvoltarea succesivă şi, în teorie cel puţin, nesfârşită a poporului.

Dacă privim din acest punct de vedere ceeace a făcut până acum statul la noi: 1) pentru desvoltarea fizică şi 2) pentru cea morală a poporului, trebue iarăşi să ne zicem că progresul şi în această privinţă a fost mai mult iluzie decât realitate. Singurul pas deciziv dela 59 încoace a fost emanciparea muncii locuitorilor prin legea rurală. Ridicând piedica cea mai importantă, ce se opunea la desvoltarea economică şi intelectuală a maselor, eliberând pe agricultorul nostru de lanţurile seculare, recunoscându-i în sfârşit un drept asupra unei părticele din acel pământ, pe care numai munca sa îl făcuse să reprezinte o valoare economică, statul părea că a înţeles toată importanţa ce are pentru dânsul organizarea pe nişte baze reale,

a părţii celei mai numeroase a locuitorilor săi. Pe lângă îmbunătăţirea curat materială, ce legea rurală era menită să aducă în soarta muncitorilor noştri, meritul ei principal consistă în faptul moral că prin ea se înălţau la rangul de om acei lucrători, care în trecut nu figurau decât ca simplu instrument de lucru. Putem zice, că dela acea lege numai cuvântul de popor român a început a avea un sens concret şi practic. Interesând de-a-dreptul la cultivarea ţarinei române pe mulţimea până atunci desmoştenită a locuitorilor ei, legea rurală părea că urmăreşte, pe lângă scopul cel mai apropiat al unei reforme economice, acel mai înalt al unei reforme sociale şi politice, că ţinteşte într'un cuvânt la creearea unui popor acolo unde până atunci nu fusese decât o turmă inertă de muncitori. Pentru ca legea rurală să fi putut avea însă această înrâurire binefăcătoare, ce eram în drept a aştepta dela dânsa, ar fi trebuit ca odată cu ridicarea tutelei economice, în care până atunci trăise cea mai mare parte a populaţiei noastre, să introducem un sistém administrativ şi financiar, menit a completa emanciparea claselor de jos. Nu destul că am ridicat sarcinile ce apăsau populaţia din partea claselor privilegiate, trebuia să ne'ngrijim ca ele să fie scutite până la consolidarea lor economică şi morală, de apăsarea mea grea, pe care o poate aduce însuşi statul asupra acestor clase. In loc însă de a le permite printr'o reformă administrativă şi mai ales financiară de a căpăta simţul de sine, independenţa economică, pentru care legea rurală nu dăduse prin înlăturarea piedicei principale decât putinţa negativă, reformatorii noştri, anticipând asupra efectelor re-

formei, scontând oarecum un progres posibil, dar încă nerealizat, s'a grăbit a înlocui sarcinile, pe care le ridicase cu o mână, prin altele, adeseori mai grele şi mai vexatorii. Considerând pe plugarul nostru ca un individ înzestrat deja, cu o responsabilitate economică şi socială deplină, legiuitorul s'a grăbit pe deoparte a înlătura toate măsurile tutelare cu care administraţia veche căuta a apăra pe clasa cea mai puţin desvoltată, fie de influenţele duşmane ale naturii, fie de o exploatare prea mare prin clasele aşa numite culte; iar pe de alta a trage din ea tot venitul financiar, de care avea nevoie pentru inaugurarea sistemului de civilizaţie aparentă şi iluzorie, de care erau pătrunse spiritele claselor dominante.

Prin putinţa dată nouilor proprietari de a împărţi în nesfârşit moşiile lor, legiuitorul a nimicit dela început speranţa constituirii unei clase numeroase şi prospere de proprietari mici, acest stâlp al oricărei ţări agricole. Prin introducerea simultană cu legea rurală a unui şir de reforme administrative, care în starea actuală a populaţiei sunt lipsite de orice sens, care însă sunt cu atât mai costisitoare, cu cât nu au nici un folos imediat şi practic, legiuitorul pare că a voit să reducă la starea de proletariat agricol acea populaţie, pe care de abia glasul său puternic o trezise din neantul moral. Introducând o organizaţie administrativă şi judeţeană fabricată în cursul a vreo câteva luni după calupul unor legislaţii menite de a regula viaţa unor popoare cu mult mai înaintate şi mai cu seamă industriale, el a răpit poporului nostru putinţa chiar de a organiza şi desvolta pe nouile baze economice, ce le creease. Ştergând rudimentele exis-

tente de organizaţie comunală pentru a le înlocui cu legea actuală, al cărei defect cel mai mic este, că presupune dela întreaga populaţie ştiinţa de carte pe care de abia o aveau cei ce făcuseră legile, el nu a făcut alta decât a transmuta stăpânirea de fapt din mâna proprietăţii mari teritoriale, în mâna unei noui clase amfibie de scribi, care străină cu desăvârşire de interesele administraţilor lor, nepăsătoare pentru orice desvoltare a populaţiei, nu vedea în numărul cel mare al foştilor clăcaşi decât o materie de impus pentru dări publice şi private. Aducând în exerciţiul stăpânirii ei, toată asprimea, pentru a nu zice cruzimea omului care singur a suferit până atunci, îngâmfată de importanţa pe care şi-o vedea câştigată în stat, fără ca pentru căpătarea acelei importanţe să fi lucrat sau muncit ceva, acea clasă de slujbaşi publici, rezultată în mare parte din slujbaşii privaţi ai fostelor clase privilegiate, a fost darul cel mai funest pe care starea de lucruri sdrobită a trecutului l-a putut lăsa generaţiilor actuale. Impreunând corupţia foştilor stăpâni cu lipsa de cultură şi servilismul foştilor iobagi, acea clasă nu a adus altă dorinţă nouă, alt mobil de viaţă în societatea română decât scepticismul cel mai perfect şi setea plăcerilor materiale. Lipsiţi de orice tradiţie istorică, de orice solidaritate de clasă ba chiar de familie, aceşti noui stăpâni ai României au fost şi sunt purtătorii cei mai cinici ai egoismului individual, pentru care isbutirea practică e totul, ideea şi principiul nimic. Incapabili de a înţelege în adevăratul ei sens mişcarea, căreia au datorit înălţarea lor repede, ei au întreprins introducerea nouilor forme de organizare nu atât într'un spirit de creaţie, cât de

distrugere. Nepăsători pentru patimile altora, ei au grămădit asupra muncitorului, sub pretext de reforme şi îmbunătăţiri, sarcini pe care vechile clase privilegiate s'ar fi sfiit de a le impune dacă nu din umanitate şi înţelepciune, cel puţin dintr'un simţ intuitiv de o solidaritate economică. Pretextând desvoltarea individualităţii statului, ei au ştiut a-şi creea în buget şi în numeroasele funcţii salariate mii de sinecuri prin care să poată duce o viaţă lesnicioasă, fără vre-o muncă simţitoare. Pe când însă această nouă clasă socială se forma şi prospera, adevăratul popor, pentru a cărui ridicare toate acele reforme fuseseră întreprinse, decădea din ce în ce mai mult. Impiedecat în desvoltarea sa economică prin sarcinile ce noui săi stăpâni îi impuneau sub mii de forme diverse, împins prin nouile legi organice ale statului, prin noua legislaţie penală şi civilă într'o atmosferă vitală nouă şi neînţeleasă, văzând cum se dărâmă una după alta toate tradiţiile, datinile şi obiceiurile sale, auzind vorbind în jurul său o limbă barbară şi pentru dânsul neînţeleasă, el începu degrabă a simţi că reforma pe care o salutase un moment cu semne de bucurie, nu însemna pentru dânsul decât o schimbare de stăpâni. Supus acum arbitrarului unui cârd de tirani mici, cuprins în mrejele unei legislaţii pe care nu o înţelege, unei organizaţii publice formaliste şi prea complicate pentru viaţa sa simplă, el e dat fără nici o apărare în mâna exploatatorului său. Dela momentul când intră în lume până la cel mai fericit când o părăseşte, cedând sub mii de forme produsul sudorii sale clasei lacome de paraziţi, care se nutreşte pe corpul social, el păstrează abia ca rezultat al muncii

sale seculare cu ce întâmpina trebuinţele cele mai neapărate ale existenţei. Desgustat de o muncă zadarnică şi fără folos, el a început a se osteni de a ridica pururea din nou piatra de Sisif a instituţiilor creeate pentru fericirea sa. Lăsându-se la nepăsarea şi la fatalismul raselor nefericite, el priveşte cu resemnare cum trec anii, dela care nu mai speră nici un bine, care mai nu-i mai pot aduce nici un rău. Unealtă fără voinţă şi fără gândire în mâna unui adevărat proletariat, el până acum a avut cel puţin meritul de a păstra cu tenacitatea tradiţională a părinţilor săi datinile şi obiceiurile strămoşeşti. Atins deja dar încă nu răsbătut din putreziciunea socială obştească, el este singurul element dela care să putem spera vre-odată în viitor regenerarea simţului naţional.

Numai făcând abstracţie de formele goale şi fără sens ale civilizaţiei noastre superficiale, numai întorcându-ne la isvorul primitiv şi nesecat al vieţii populare, numai studiind datinile şi obiceiurile, ca şi limba poporului nostru de jos, clasele culte ale societăţii române se vor putea înţelege pe ele înşile ca un element propriu şi distins, ca un mădular neatârnat şi necesar în lanţul omenirii. Numai printr'un studiu conştiincios al naturii proprii poporului român, ele vor putea ajunge a da o formă nouă şi originală ideilor generale importate.

Pe cât timp ne vom mărgini a rumega ideile şi cultura altor popoare nu vom fi în stare a produce nimic original pe tărâmul gândirii, nu vom justifica prin urmare prin nimic pretenţia de a forma un grup distins şi autonom în marea familie europeană. Până nu vom avea o legislaţie română, o organizare în

stat şi comună originală şi adaptată trebuinţelor noastre, până când nu vom avea o istorie, o limbă, o ştiinţă română, nu vom fi un popor, ci cel mult o expresie geografică expusă fluctuaţiilor zilnice, amestecului fără sfârşit al vecinilor noştri. Soarta noastră viitoare ca grup politic, probabilitatea mai mică sau mai mare de a ne menţine intacţi în lupta pentru existenţă cu alte popoare nu va atârna nici de numărul puştilor Peabody sau cu ac, nici de acela al tunurilor Krupp, ce le vom plăti cu sudoarea muncitorilor noştri. Ori câte instrumente de acestea vom avea, ele totuşi vor fi neîndestulătoare în comparaţie cu numărul de care vor putea dispune alte popoare. Acea probabilitate va atârna şi mai puţin încă de relaţiile efemere de urbanitate şi bunăvoinţă platonică, ce le întreţinem cu alte popoare. Scăparea noastră în lupta pentru existenţa exterioară va fi numai în vigoarea sâmburelui vital al rasei noastre. Asupra desvoltării acestei vitalităţi, asupra căutării, descoperirii şi cultivării a tot ce poate fi original în noi trebue să ne concentrăm puterile intelectuale; desvăţându-ne de a privi ţara ca o tabula rasa deschisă fanteziilor noastre creatoare, renunţând la îngâmfarea care ne-a făcut să credem, că pentru a fi mari legislatori, e destul de a transplanta pe ţărmul Dunării puţinele idei ce le-am cules cu multă osteneală prin enciclopedii şi manuale de bacalaureat, trebue să ne dedăm a studia mai înainte de toate viaţa adevăratului popor. Cercetând apoi toate instituţiile pe care ni le-am dat cu atâta uşurinţă, cu o critică aspră, trebue să ne silim a înlătura tot ceeace nu a putut prinde rădăcină pe pământul nostru, a schimba şi a

desvolta într'un sens original şi adaptat cu gradul de cultură actual al poporului, ceeace va fi dovedit că are vitalitate; a urmări şi a scoate la lumină mai cu seamă tot ceeace rezultând din trebuinţele zilnice, din organizaţia naturală a societăţii noastre, ar avea mai mult drept la existenţă decât nişte teorii abstracte şi rău înţelese. Trebue să ne pătrundem înainte de toate de conştiinţa că legile, care le facem, nu le facem pentru noi, ci pentru mulţime şi introducând aparenţele unei civilizaţii perfecte, nu înşelăm prin aceasta pe nimeni, nici asupra culturii, nici asupra puterii noastre; trebue într'un cuvânt să rupem odată pentru totdeauna cu minciuna perpetuă, pe care am introdus-o în toată viaţa noastră. Numai privind lucrurile precum sunt, numai cercetând în antecedentele istorice şi în drumul urmat, cu sânge rece şi fără pasiune cauzele stării actuale, numai înturnându-ne la observarea *unei juste proporţii între ţelurile urmărite şi mijloacele de care dispunem,* vom intra într'o desvoltare normală şi progresivă. Apropierea ce se face din ce în ce mai mult între noi şi lumea civilizată, face cu neputinţă construirea unei ţări efemere şi înşelătoare, menită, ca satele lui Potemkin, de a induce străinătatea în eroare. Interesul ce-l vom inspira altor popoare, simpatiile reale ce ni le vom putea câştiga, nu vor mai atârna în viitor de ceeace vom *părea,* ci numai de ceeace vom *fi.*

După ce am ilustrat mijlocul social, în care s'a operat reforma cea mai însemnată, destinată a ridica poporul nostru agricol şi felul cum s'a făcut că acea-

stă reformă, falsificată prin mijlocul prin care a trebuit să treacă, deveni în mare parte iluzorie, revenim spre îndemnarea lectorului la tema formulată în începutul desvoltării: îngrijirea statului pentru populația sa.

Recapitulăm. Ingrijirea aceasta cuprinde în sine mai toată acțiunea statului. Orice măsură emanată dela acesta are într'un mod mai direct sau mai indirect o influență oarecare asupra stării populației. Dar făcându-se abstracție dela puncte mai puțin importante, am putut subevalua acțiunea lui relativă la desvoltarea populației sub trei puncte de vedere generale: 1) măsuri relative la sporirea fizică a populației; 2) măsuri relative la desvoltarea lui economică; 3) măsuri pentru desvoltarea intelectuală.

De considerăm starea lucrurilor dela noi sub întâiul punct de vedere, suntem înainte de toate loviți de un fapt, care deși nu este încă bine constatat, totuși după puținele date care până acum au străbătut în publicitate, pare a fi adevărat și care este menit a inspira celor ce se gândesc la viitorul nostru, temerile cele mai grele. Voim a vorbi de stagnarea populației în privința desvoltării sale numerice. Deși un recensământ al populației noastre nu s'a făcut dela 59 încoace, totuși comparația registrelor stării civile a arătat prin multe localități o preponderanță a cazurilor de moarte asupra acelor de naștere. Acest fapt statistic e cu atât mai îngrozitor, cu cât se prezintă într'o țară, unde populația fiind rară și condițiile primordiale de existență destul de lesnicioase, după regula generală ar trebui să ne așteptăm la un spor repede și continuu al numărului locuitorilor.

Ea este pentru cine ştie a înţelege sensul datelor statistice, cea mai tristă ilustraţie a stării noastre, Acest fapt e, credem, de atribuit pe lângă neîngrijirea atât de lăţită în privinţa sanitară a populaţiilor noastre de jos, pe lângă insalubritatea bine cunoscută a unui mare număr de judeţe, în care frigurile dominante în toţi anii decimează şi slăbesc populaţia mai ales în vârsta ei fragedă, mai cu seamă unui sistem administrativ, care în anii din urmă a grămădit sarcini peste sarcini pe populaţia de jos şi a condamnat într'o ţară atât de mănoasă, pe o parte a muncitorilor ei la o existenţă plină de lipsuri şi de nevoi de tot soiul.

Greutăţile ce noua noastră legislaţie civilă implică în formalismul ei pentru contractarea căsătoriilor între oamenii din popor, greutatea ce rezultă pentru mulţi dintre ei în legile noastre militare, trebue şi ele să aibă o influenţă neobservată încă în destul în privinţa sporului numeric al populaţiei. Cel mai important obstacol însă este într'o ţară agricolă ca a noastră, greutatea pentru însurăţei de a-şi creea o poziţie satisfăcătoare. Prin legea rurală s'a mărginit în adevăr câtimea pământului pus la dispoziţia ţăranilor noştri. Organizarea noastră agricolă întreagă, excluzând în cele mai multe cazuri putinţa pentru muncitorul agricol însurat în urma acelei legi, de a deveni altfel proprietar al unei mici părticele de pământ decât prin împărţirea ţarinei părinteşti, şi această împărţire fiind mărginită prin exiguitatea locurilor pe pământ date primitiv prin legea rurală, nu mai puţin decât prin modul extensiv al culturii noastre, e vederat că în această împrejurare va zace o pie-

decă din ce în ce mai mare la desvoltarea numerică a populaţiei. Statul, care prin secularizarea moşiilor mânăstireşti a devenit proprietar a poate a patra parte din întregul teritor al ţării, ar putea printr'un mod mai raţional de vânzare al latifundiilor sale, dacă nu înlătura cu desăvârşire, dar cel puţin scade cu mult această piedecă. In loc de a desface în bloc acele latifundii, ar fi, credem mai nimerit dacă statul le-ar parcela. Greutatea mai mare ce ar rezulta pentru el din acest mod de desfacere ar fi mai mult decât compensată prin preţul mai avantajos care l-ar obţine şi mai ales prin influenţa salutară ce ar avea asupra întregei vieţi naţionale, constituirea unui număr însemnat de mici proprietari prosperi.

Această influenţă a măsurilor economice ale statului asupra populaţiei devine şi mai simţitoare, dacă ţintim privirile noastre asupra sistemului de impozite ce-l avem. Am zis mai sus că pentru ca legea rurală să poată avea toată influenţa binefăcătoare, ce o putem aştepta dela ea, ar fi trebuit să meargă paralel cu dânsa o dispovorare economică a claselor de jos, care să le permită consolidarea nouii existenţe ce le-a fost creeată. In statul nostru regulamentar toate sarcinile noastre publice zăceau în principiu numai pe clasele inferioare ale societăţii. Populaţia întreagă părea despărţită în două tabere inegale, din care una avea numai drepturi, cealaltă numai îndatoriri. Dacă cu toată monstruozitatea acestei stări de lucruri, populaţia rurală a putut-o suferi, ba a putut chiar a se desvolta în aparenţă mai bine decât sub regimul libertăţilor inaugurate dela 59 încoace, secretul acestei anomalii aparente îl vom găsi în exiguitatea sarcini-

lor publice de sub acel regim. Statul patriarhal şi semifeudal al regulamentului, fiind în mare parte calculat numai pentru trebuinţele clasei dominante, excludea a priori din sfera sa cele mai multe ţeluri şi prin urmare şi cele mai grele sarcini ale statului modern. Tradiţiile şi moravurile impuneau pe de altă parte până la un grad oarecare şi într'un mod indirect, clasei dominante îndeplinirea unui număr de servicii, pe care în statul modern le îndeplinesc funcţionari salariaţi. Aparatul administrativ modern a trebuit prin urmare să devie neapărat mai oneros decât cel vechi. Prin întinderea pripită a acestui aparat s'a sporit într'un mod înspăimântător numărul persoanelor care, în loc de a-şi câştiga existenţa printr'o muncă productivă, trăesc din salariile ce primesc dela stat, judeţe sau comune. Precum şi gospodăriile noastre private, mulţimea servitorilor pe care am moştenit-o prin starea organizaţiei patriarhale anterioare, a devenit un soi de plagă, care absoarbe cea mai mare parte a veniturilor individuale, fără vre-o compensaţie echivalentă prin serviciile ce le aduc, aşa în economia generală a poporului, funcţionarii de tot soiul au devenit o plagă cu atât mai serioasă, cu cât din cauza unei pregătiri neîndestulătoare pentru funcţiile ce sunt chemaţi a îndeplini, prin schimbările perpetue la care sunt supuşi, serviciile lor sunt în mare parte mai mult decât problematice.

Disproporţia între ţelul urmărit şi mijloacele disponibile e o altă cauză din care o mare parte din aceste funcţiuni devine inutilă. Neputându-se, din cauza insuficienţei mijloacelor disponibile, sau din cauza stării generale de cultură intelectuală şi eco-

nomică obţinea de pe acum un rezultat de o însemnătate oarecare, lucrul unei mari părţi a administraţiei noastre e cu desăvârşire iluzoriu; şi dacă acest aparat inutil şi stricăcios se menţine cu toată conştiinţa generală despre netrebnicia lui, nu avem a atribui aceasta decât dificultăţii ce întâmpină statul de a se întoarce înapoi pe o cale, fie ea chiar greşită, şi interesului ce au clasele dominante a menţine o stare de lucruri atât de favorabilă indolenţei lor. Pe când însă statul sporea fără nici un soi de chibzuire sarcinile publice, el neglija de a le face cel puţin tolerabile printr'o repartiţie mai justă, mai conformă cu principiile economice. Indus în eroare de o teorie superficială, el crezu că este destul de a supune nominal pe toţi cetăţenii săi la aceleaşi impozite pentru a se apropia de ţelul oricărei legislaţii financiare raţionale, adică: de egalitatea impozitelor. El pierdu cu desăvârşire din vedere împrejurarea că această egalitate consistă în proporţionalitatea impozitului cu venitul liber, adică cu aceea a venitului fiecăruia, care după îndestularea trebuinţelor neapărate traiului său şi reproducţia capitalului întrebuinţat, îi rămâne disponibil. El pierdu tot atât din vedere tendinţa şi posibilitatea pentru clasele economice mai puternice de a prăvăli sarcina impozitelor pe clasele inferioare. Pentru a ne convinge de acest adevăr, nu avem decât a considera chipul cum s'a aplicat principiul egalităţii impozitelor la noi. Cel dintâi pas a fost supunerea la darea capitaţiunii a claselor până atunci privilegiate. Acest impozit, care formează şi astăzi partea cea mai productivă a bugetului nostru e însă de mult condamnat de ştiinţa economică şi întinderea lui asu-

pra întregii populații nu a putut fi nici o ușurare pentru clasele de jos asupra cărora câtimea greutății ce le apăsa a rămas tot aceeași. Această câtime încă s'a sporit într'un mod însemnat prin noua organizare județeană și comunală. Acest organism fiind firește avizat a se susține printr'un mod analog cu acela prin care se susține statul, au găsit și ele în zecimile adiționale asupra impozitelor directe și prin urmare asupra principalului din aceste impozite, adică asupra capitației, singurul mijloc de a menține bugetele lor pururea amenințate prin gusturile inovatoare a legislatorilor noștri, într'un echilibru oarecare. De acolo o sporire de sarcini cu atât mai simțitoare, cu cât o mare parte din serviciile pentru care se crease, erau numai niște servicii, pe care înainte le îndeplinea statul, sau a căror utilitate locală este mai mult decât îndoelnică. Averea mobiliară, acest factor care tinde a deveni din ce în ce mai însemnat în desvoltarea noastră, e mai scutită de orice impozit, iar o mare parte din trebuințele publice precum cheltuiala pentru căile de comunicație, pentru o parte din serviciul militar, pentru paza holdelor, se acopăr prin prestații în natură, care fiind bazate pe aceeași repartiție atomistică și neproporțională ca darea capitației, prezintă aceleași neajunsuri ba chiar neajunsuri mai mari însă, dacă ținem seama de ușurința cu care o parte din populație și tocmai cea mai puternică se sustrage dela aceste sarcini. Taxele de tot soiul introduse pentru mii de servicii, care înainte nu existau sau erau gratuite, lovesc deopotrivă într'un mod mai apăsător tocmai clasele inferioare ale populației. In adevăr, nu putem considera fără un sentiment de în-

grozire coloanele jurnalului nostru oficial, care mai ales sub formă de dări comunale conține mai pe toată ziua sporiri de sarcini; și când considerăm scopurile efemere și luxoase, pentru care se crează aceste dări, trebue să zicem, că la starea actuală, departe de a fi ajuns la o egalitate înaintea impozitului, ne depărtăm din ce în ce mai mult de acest postulat al rațiunii. Pentru a procura micilor populații din târguri înlesnirile costisitoare ale civilizației, pentru a creea câteva grădini publice, a pava câteva străzi, pentru a înființa o rețea de căi, pe care dacă ar fi gata, nu am avea ce transporta, pentru a hrăni profesori fără școlari și ofițeri fără soldați, statul român seacă însăși măduva națiunii, irosind în cheltueli de lux, ceeace deabia ar ajunge pentru acoperirea trebuințelor vitale. Disproporția ce există în toate gospodăriile noastre private în privința veniturilor și a cheltuelilor necesare, neproductive și sterile, o vedem reprodusă în gospodăria publică într'un mod mai înspăimântător.

Pe lângă efectele dezastroase, ce acest sistem le produce pe tărâmul curat economic, avem a înregistra niște efecte morale tot atât de grave. Precum ţelul fiecărui membru al claselor desmoștenite în regimul cel vechi era de a obține o boerie oarecare, pentru a se scuti prin aceasta de sarcina ce-l apăsa, așa sub regimul nou tendința cultivatorului a devenit de a face din fiul său un oaspe la masa cea mare a bugetului. Părăsind carierele productive, oricare om care, cuz ziceau părinții noștri, știe doue buche, nu are altă tendință decât de a deveni funcționar. Asediind de dimineață și până seara ușa puternicilor zilei, dela

Ministru şi până la subprefect, o populaţie întreagă de postulanţi flămânzi pierde în intrigi şi stăruinţe un timp şi o inteligenţă, pe care le-ar putea utiliza în alte întreprinderi într'un mod fructifer pentru economia naţională. Satisfacţia, ce pentru o mare parte din aceşti oameni e legată cu ocuparea unei funcţiuni publice, tinde a deveni o boală naţională, nu mai puţin decât degradarea caracterului individual, ce e rezultatul firesc al meseriei de postulant. E într'adevăr de temut, că dacă nu se va pune în curând o stavilă acestei tendinţe generale, vom ajunge o avea o populaţie compusă numai de impiegaţi şi că vom realiza pe această cale inusitată aspiraţiile de egalizare ale societăţii noastre moderne.

Avem în sfârşit a cerceta, care este progresul realizat pe tărâmul învăţământului. Importanţa acestei părţi a desvoltării naţionale a fost şi este viu simţită de toţi acei ce se ocupă cu afacerile publice şi de comparăm starea actuală cu cea de acum 20 de ani, trebue să convenim că bunele intenţii şi jertfele din partea statului şi a particularilor nu au lipsit pentru a ridica nivelul intelectual al naţiunii. Trebue să convenim că acest nivel e astăzi ceva mai înalt, că un progres oarecare s'a realizat prin urmare în această privinţă.

Un studiu mai adânc totuşi ne va arăta şi aici aceeaşi lipsă de claritate asupra ţelului de urmărit, aceeaşi irosire a puterilor vii, pe care le-am întâmpinat pe celelalte tărâmuri ale vieţii publice. Cel dintâi simptom pe care-l observăm şi care trebue să ne pună pe gânduri, este lipsa de orice mişcare ştiinţifică. Dacă masa celor ştiute a sporit, aceasta avem

mai puțin a o datori unui lucru propriu, unei silințe originale a intelectului național, decât unei educații mai îngrijite. Generația actuală, fiind pusă mai de timpuriu și mai des în contact cu civilizația europeană, nu a putut decât să primească o câtime mai mare de materie științifică. Această primire însă, departe de a fi avut asupra desvoltării intelectului național o înrâurire salutară, a servit putem zice, în mare parte mai mult a-l opri în desvoltarea sa. Inlesnind putința de a înlocui prin fraze gata, prin teoreme enciclopedice și superficiale munca propriei gândiri, ba chiar până și dorința de a afla adevărul, ne-a introdus în societatea noastră acea superficialitate, acea suficiență intelectuală, acea beție de cuvinte, care e atât de caracteristică pentru starea noastră. Această educație a mai avut răul efect de a despărți clasele culte ale societății din frageda lor copilărie de tulpina vieții naționale, de a transfera tocmai partea aceea a populației, care prin poziția și antecedentele sale e mai accesibilă adevăratei culturi, într'un mijloc cu totul străin și aceasta tocmai într'o vârstă în care mulțumită impresionabilității mai mari ce posedă, omul adună acel fond de impresii, care devine determinant pentru întreaga viață.

Dacă în generația trecută desnaționalizarea claselor superioare apărea ca un fenomen social izolat, asistăm astăzi la spectacolul curios al unui întreg popor, care nu are nimic mai grabnic de făcut, decât de a condamna, de a renega tot trecutul său istoric, de a schimba precum părinții au schimbat șlicul și antereul cu pălăria și surtucul, toată legislația, toate moravurile, toată viața într'un cuvânt, a poporului. Pătrunsă

de propria sa importanţă, această generaţie, cu toate decepţiile pe care ar fi trebuit să le aibe, nu se îndoeşte de nimic, precum nu respectă nimic. După ce a dărâmat credinţa părintească, şi aceasta nu dintr'un scepticism filozofic sau fiindcă un studiu pătrunzător al marilor probleme i-a arătat insuficienţa tendinţelor teologice pentru a găsi şi explica adevărul, ci din simplă fanfaronadă şi pentru a-şi da sie însuşi o dovadă despre adâncimea ei intelectuală, a întreprins cu aceeaşi uşurinţă dărâmarea tuturor instituţiilor sociale şi de stat. Sigură că a câştigat în câţiva ani universitari cheia cu care se desleagă toate problemele cele mai încurcate ale vieţii, ea a aplicat teoriile abstracte ale culturii sale enciclopedice cu acel fanatism teribil, care caracterizează toate convingerile profunde. Considerând restul populaţiei ca un corp inert, ea nu s'a sfiit de a se sluji de el ca de un obiect de experimentaţie socială şi politică. Isvoarele dela care îşi culesese puţina ştiinţă fiind variate şi diverse, această experimentare nu a avut nici măcar folosul de a fi făcută într'un sens sistematic. Ambiţia de autor, cea mai mare şi mai iremediabilă din toate, făcând pe fiecare din doctorii noştri sociali a susţine sus şi tare reţeta sa pentru fericirea poporului român, am văzut enunţându-se lângă olaltă teoremele cele mai contrazicătoare, care toate pot fi excelente în principiu, dar au numai mica greşeală de a nu se potrivi la starea noastră. Pe când unul vedea în desfăşurarea nemărginită a individualităţii singurul panaceu, altul găsea numai în spiritul de autoritate, salvarea poporului român. Pe când unii ne recomandau cu tot dinadinsul Statele-Unite din

America drept model de urmat, alții voiau tot așa de dinadins a ne duce înapoi la starea primitivă a strămoșilor noștri de acum optsprezece secole. Pe când unii ne cântau franțuzește refrenul de libertate, egalitate și frăție, alții ne spuneau nemțește că numai prin solidaritatea umanitară, poporul român își va câștiga rangul între celelalte popoare civilizate. Puținii, destul de fericiți pentru a ști ceva englezește, ne aduceau din parlamentul britanic teorii gata, pilde neîndoelnice de urmat. Unii, mulțumită culturii lor clasice, vorbeau și se agitau deja ca și cum ar fi pe malurile Tibrului dictând urbi et orbi, și nu pe malurile Istrului, apărându-ne abia existența în contra înăbușirilor din afară de tot soiul.

Ce mirare, că în acest haos de idei și tendințe contradictorii, orice sens pentru adevăratul progres de realizat pare a fi dispărut? Pe când în școlile noastre de mijloc și superioare, limba națională nici nu mai formează obiectul vreunui curs, o academie compusă din somitățile literare se silește printr'un dicționar al limbii, a consemna pentru generațiile viitoare faptul straniu dar interesant, că Românii pe la sfârșitul secolului al 19-lea nu știau românește. Pe când întreținem cu grele sarcini numeroase catedre de literatură, isvorul poeziei naționale care acum 30 de ani începuse a curge atât de viu, a secat aproape cu desăvârșire. Pe când avem o școală de bele-arte și o artă patronată de stat, ale cărei producții le-am văzut la expoziția din Viena (din nenorocire ascunse după clăile de grâu) puținele monumente istorice, care au o însemnătate estetică oarecare, cad în ruină. Pe când avem catedre de logică, până și bunul simț, această

calitate tradiţională a poporului român, începe parcă a dispare.

Statul, în loc de a combate şi stăvili aceste tendinţe eronate, a fost putem zice instigatorul şi apărătorul lor cel mai puternic. Deschizând prin creearea de posturi noui, pentru care lipseau încă oamenii, gloatei numeroase a semidocţilor, perspectiva unei cariere lesnicioase; încurajând printr'un sistem de stipendii distribuite fără principiu şi fără vreo scrutare conştiincioasă a capacităţilor, tendinţa înstrăinării junimii noastre; lăţind prin maniera sa de a ocupa posturile, ideea că un brevet de doctor sau licenţiat dela vreo universitate oarecare este şi un brevet de capacitate absolută, el a contribuit într'un mod puternic a lăţi şi a întemeia acea superficialitate generală, acea suficienţă pe care am arătat-o mai sus ca nişte semne caracteristice ale generaţiei noastre. Chemând la posturile cele mai înalte şi mai grele ale statului tineri abia eşiţi de pe băncile şcoalei, el a nutrit acea uşurinţă cu care se atacă la noi problemele cele mai grele. Creând catedre pentru care nu avea profesori şi academii pentru care nu avea învăţaţi, el a discreditat ştiinţa şi a făcut ceeace e menit pentru aflarea absolută şi necondiţionată a adevărului, un simbol al minciunii. Tolerând ca învăţătorii poporului să considere postul lor ca un fel de sinecură care să le permită urmărirea scopurilor lor politice, el a introdus până şi în şcoli acel spirit de nedisciplină, acele tendinţe individualiste care formează otrava vieţii noastre publice. Intinzând şi pe acest tărâm acţiunea sa peste limita mijloacelor disponibile, uitând şi aici ca peste tot locul, salutarul percept: „non

multa, sed multum", el a creeat un aparat cu totul impropriu la serviciul pentru care e destinat. Pe când catedrele universitare nu sunt mult mai mult decât nişte sinecure bine remunerate şi acordate unor oameni, ale căror ocupaţii variază în politică şi societate nu le lasă nici timpul necesar pentru o ocupaţie ştiinţifică, la un număr de licee şi gimnazii se pregăteşte după o rutină câştigată şi fără vre-un interes mai adânc pentru ştiinţele învăţate o generaţie care după un bacalaureat trecut cu mai multă ori mai puţină uşurinţă, e menită a umple cancelariile publice sau ca stipendişti ai statului cafenelele şi locurile de petrecere din centrele cele mari din străinătate. Lipsiţi de orice control, pierduţi în noianul desfătărilor uşoare, aceşti juni, după ce au risipit cea mai mare parte a capitalului sănătăţii şi delicateţii lor morale, se silesc către finitul anilor reglementari a câştiga un grad academic oarecare şi prin el „pita lui Vodă" tradiţională; iar cei mai înţelepţi îmbrăţişând cariera liberă de avocat, găsesc un mijloc mai lucrativ şi mai fecund de a trăi din fondul comun de mizerie socială.

Cât pentru lucrul real şi tehnic, întrucât nu ne putem trece cu totul de el, avem în prisosul şi adeseori în lepădarea claselor culte din străinătate, un tărâm de recrutare cu atât mai comod cu cât dintr'un spirit de liberalitate strămoşesc, Românul nu a disputat şi invidiat decât concetăţenilor săi remuneraţiile splendide.

Dacă, părăsind tărâmul ilustraţiilor de detaliu, căutăm să rezumăm oarecum într'un tablou general starea actuală a societăţii noastre, faţă cu ideea progresului, suntem pătrunşi de dureroasa observaţie, că în cea mai mare parte poporul român s'a hrănit până acum şi se hrăneşte încă cu iluzii. Luând mai în toate, forma goală pentru fond, el şi-a construit sie însuşi o casă splendidă în aparenţă, dar fondată pe nisip; el a făcut ca acei copii care smulgând flori variate şi frumoase şi punându-le fără rădăcină într'un strat de nisip, gândesc că au plantat o grădină trainică. Reforma începută nu de mult de o generaţie care în mare parte trăeşte încă, apare deja ca efemeră. Frazele mari, dogmele politice şi sociale, invocate cu atât entuziasm după ce au dovedit neputinţa lor, zac dispreţuite. In locul aspiraţiilor exaltate, în locul unui simţ de sine însuşi prea mare, se lăţeşte din ce în ce mai mult o lipsă de inimoşie, un scepticism şi un indiferentism obştesc şi mai funest încă. Depărtându-se cu desgust dela jucărica reformelor improvizate, individul îşi concentrează din ce în ce mai mult acţiunea asupra câştigului material, fără nici un scrupul asupra isvorului acestui câştig. Fără grije pentru generaţiile viitoare, precum fără respect pentru cele trecute, Românul de azi nu se vede în egoismul său decât pe sine însuşi, pasiunile şi aspiraţiile sale copilăreşti mici. Ideea de abnegaţie, de sacrificiu au lipsit pare cu totul nu numai din viaţa noastră publică, dar şi din cea privată. Di-

soluția constantă și progresivă a familiei e rezultatul acestei dispariții a spiritului de abnegare.

De voim a ne da seama de cauza acestui rău, vom trebui a ne întoarce înapoi la starea de lucruri anterioară dela noi și a căuta oarecum sensul marei mișcări, ai cărei martori am fost în anii din urmă. Societatea română regulamentară și mai mult încă cea anterioară regulamentului, era o societate bazată esențialmente pe divergență de clase, de proprietate teritorială. Acest aparat patriarhal și simplu putuse îndestula trebuințele poporului, pe cât timp acesta nu era pus în contact cu forme de organizare mai înalte și pe cât timp necesitatea apărării țarinei strămoșești dădea acestei organizări un sens politic mai înalt. In timpurile vechi, în adevăr, ca și în întreaga societate a veacului de mijloc, privilegiile claselor superioare erau compensate și cumpănite prin serviciile personale ce membrii lor aduceau comunității, fie ca ostași, fie ca judecători. Din momentul însă când, prin defavoarea împrejurărilor exterioare, clasa privilegiată înceta de a fi o clasă militară, privilegiile de care ea se bucura începură de a lipsi de o justă compensație. Statul fiind înainte de toate bazat pe abnegația voluntară sau silită a fiecărui individ în favoarea personalității de un ordin mai înalt pe care-l reprezintă, elementul esențial în el este datoria, iar drepturile unor clase sau unor indivizi nu sunt decât consecința datoriilor ce le sunt impuse. Din momentul dar din care, printr'o schimbare de fapt a împrejurărilor, acest echilibru e perturbat și rămân drepturi care nu mai sunt bazate pe nici o îndatorire, ordinea politică e supusă, fie unei perturbări violente, fie unei îmbol-

năviri progresânde. Această boală, care caracterizează toată epoca de tranziție între statul feudal al veacului de mijloc și statul modern a fost menținută la noi mai mult decât oriunde din cauza unor împrejurări istorice. Drepturile publice fiind concentrate în mâna mădularelor unui mic număr de familii, acesta se deprinsese din ce în ce mai mult a considera statul ca lucrul lor. Despărțind din ce în ce mai mult interesele lor de acelea ale masei poporului, ele nu vedeau în acesta decât o materie de exploatat în sensul unor interese cu totul private. Precum administrația publică nu se deosebea mult de aceea a marilor moșii, asemenea justiția exista în realitate numai pentru membrii acelei clase privilegiate. E destul ca să deschidem vechea noastră legislație penală, ba chiar și cea civilă, pentru a găsi în monstruoasele diferențe ce ea făcea între evgheniști și proști, dovada cea mai palpabilă a acestui adevăr; și de ne vom reaminti practica administrativă și județeană de toate zilele, vom vedea că interpretarea zilnică a acelor legi și arbitrarul guvernamental al clasei dominante exagerau încă tendința dispozițiilor legale.

In o așa stare de lucruri simțul de solidaritate comună a trebuit să dispară cu totul; individul incapabil de a găsi în stat o garanție care să-i asigure o existență demnă de o ființă umană, s'a deprins din ce în ce a nu-l vedea și a nu-l aprecia decât ca pe un mecanism de exploatare a omului prin om. Oricare se ridica asupra nivelului comun nu găsea altă scăpare prin sine decât, sau de a intra ca un membru activ în numărul clasei dominante și exploatante, sau cel puțin de a se pune sub puternica protecție a

unui membru al acestei clase. Aceasta nefiind posibil decât prin relaţiuni de subordonare personală, s'a introdus în întreaga populaţie acea tendinţă la servilism, acea lipsă absolută de opinii proprii, de convingeri bine stabilite atât de caracteristică pentru epoca trecută. Ideea dreptului ca şi aceea a demnităţii întunecându-se din ce în ce mai mult în conştiinţa obştească, buna plăcere şi capriciul individual al stăpânilor zilei şi al slugilor lor a devenit cu încetul singura regulă de purtare în afacerile publice, ba chiar şi în acelea private. Generaţiile crescute în această şcoală de arbitrar şi servilism a câştigat credinţa naivă, că masa poporului nu există decât pentru ei şi că este predestinată dela Dumnezeu a le servi numai de bază pentru propria lor existenţă. Poporul întreg a pierdut conştiinţa despre necesitatea datoriei, s'a deprins a aspira numai la drepturi şi scutiri, pe care le urmărea pe calea excepţiei particulare acolo unde nu se puteau obţine pe calea legislaţiei. Hatârul personal, această boală mai rea decât corupţia cumplită ce cuprinsese toată viaţa publică, deveni din ce în ce mai mult normă generală, după care se conduceau afacerile publice.

Pe când însă statul deperea din ce în ce sub acest regim, clasa dominantă însăşi era supusă unei descompuneri progresive şi nerezistibile. Pierzând orice înţelegere a afacerilor, dedându-se din ce în ce mai mult unei vieţi oţioase şi fără de un conţinut moral sau intelectual mai înalt, lăsă să alunece pe nesimţite puterea efectivă în mâinile acelor Majordomi (ca să nu zicem vătafi) care pe lângă cunoştinţa practică, ce le dădea conducerea efectivă a afacerilor publice,

adăoga avantajul economic de a fi o clasă nouă şi crescândă, pusă faţă în faţă cu una bătrână şi degenerândă. Economia unora contrasta tot atât de puternic cu prodigalitatea altora, ca şi munca cu inactivitatea lor. Cu mult până a nu se îndeplini reformele sociale şi politice moderne, dominaţia şi puterea efectivă în stat trecuse dacă nu în aparenţă, dar în realitate în mâinile acestei clase intermediare de majordomi. Origina acestei noui clase tranzitorii nu a putut rămâne fără influenţă asupra ideilor, asupra principiilor ei vitale. Emanciparea ei nefiind rezultatul unei lupte deschise, nici a unei opoziţii de principii în contra stării sociale anterioare, ci al unei insinuări încete şi individuale, ea nu avea sensul unei reforme a principiilor de guvernare, ci mai mult sensul unei lărgiri a privilegiilor trecutului sub o altă formă. Şcoala la care această generaţie fusese crescută, învăţând-o interesul şi arbitrarul individual, ca singura regulă de purtare, nimic mai firesc decât că ea a transferat în noua ordine de lucruri maximele de purtare, aplicării cărora datorise ridicarea ei sub regimul trecut. In maxima: „la instituţiuni noui, oameni noui", în realitate numai oamenii erau noui; cât pentru instituţii, ele afectau numai o formă nouă pe când sensul adevărat rămăsese tot acela. De aici se explică contrazicerea aparentă între principiile emise şi acţiunile cu care acele principii se pun în aplicare, de aici minciuna perpetuă în care viaţa noastră publică pare cuprinsă ca într'o mreajă. Nouile forme sociale şi politice nefiind decât un pretext, necorespunzând unui conţinut real, sunt negrijite şi dispreţuite de toţi. Progresul,

a cărui expresie ele au pretenţia de a fi, nu există nicăieri, sau există cel puţin numai în mărturisirea indirectă despre inanitatea vieţii reale actuale, care pentru a se produce a trebuit să recurgă la masca unei perfecţiuni pe care e departe de a o fi ajuns. In această contrazicere între esenţă şi formă în această deşertăciune a vieţii consistă adevăratul şi marele pericol al acestei situaţii.

Veniţi în anii din urmă într'un contact mai imediat cu civilizaţia apuseană, tinzând prin puterea lucrurilor a deveni un membru activ în marea familie Europeană, Românii au încetat de a fi poporul interesant dar necunoscut, care era în trecut. Având pretenţia de a ocupa locul lor în lupta popoarelor, ei vor fi datori a da probele de vitalitate, fără de care nici o fiinţă nu se poate susţine în această luptă cumplită pentru existenţă. Istoria ca şi natura nu suferă nici un vacuum şi oricine pretinde a ocupa un loc oarecare în această lume, trebue să fie pururea pregătit de a şi-l susţine prin punerea în joc a întregei sale existenţe. In conflictul de interese ce agită lumea, numai acela se poate menţine care prin valoarea sa intrinsecă răspunde unei trebuinţe oarecare a omenirii. Precum natura în procesul ei de selecţie înlătură şi confundă în neantul uitării formele hibride şi tranzitorii, astfel şi istoria înlătură popoarele care nu au ştiut a-şi menţine intact sâmburele vital care constituie originalitatea lor.

Acest pericol de cucerire pe tărâmul luptelor deschise de absorbţie, pe tărâmul luptei nu mai puţin crâncene al intereselor economice, ajunge a fi ameninţător, de câte ori contactul între două popoare de-

vine nemijlocit, de câte ori cercurile lor de acțiune, de interese se încrucișează. Puși pe marginea a două culturi obosite, în mijlocul unei amestecături de neamuri atât de felurite, la gurile râului celui mai însemnat al Europei, Românii nu au datorit până astăzi păstrarea existenței lor decât rivalității vecinilor puternici pe care i-au avut.

Prin decăderea acelui din vecini, care după ce fusese atâtea veacuri dușmanul cel mai neîmpăcat, a ajuns a fi scutul lor cel mai puternic, Românii vor fi siliți a sta pe propriile lor picioare. Neavând nimic a aștepta dela simpatia, pentru a nu zice dela mila altor neamuri, ei mai curând sau mai târziu vor fi chemați a susține acea luptă „pro aris et focis", care amenință pururea existența popoarelor celor mai mici ca și a celor mai mari.

A se pregăti pentru acea luptă, a-și concentra în vederea ei toate puterile, este adevărata lor chemare. Fiind puțin numeroși și puși în multe alte privințe în condiții de luptă defavorabile, ei au mai mult decât oricine nevoe de a spori puterile lor prin cultura intelectuală, mijloacele lor printr'o înțeleaptă economie. In aceste două cuvinte se va încheia pentru ei orice progres adevărat.

A. D. XENOPOL

Studii asupra stării noastre actuale

Seria de „Studii asupra stării noastre actuale" *a lui A. D. Xenopol a apărut în* Convorbiri literare, *pe când autorul se afla la studii la Berlin, trezind vii discuţii în sânul* Junımii, *al căror ecou îl găsim în corespondenţa Xenopol-Negruzzi din acea epocă, apărută de curând în* Studii şi Documente literare *ale D-lui I. E. Torouţiu* [1]: *„Articolul tău despre „starea actuală a ţării noastre", îi scria I. Negruzzi la 28 Decembrie—9 Ianuarie 1869* [2]) *a ridicat o adevărată furtună în* Junimea. *A fost combătut cu cea mai mare violenţă. Tu îl împarţi oarecum în trei părţi. 1) Demonstrezi analogia între redeşteptarea noastră prin contactul cu civilizaţia occidentului prin desmormântarea antichităţii. 2) Defavoarea poziţiei noastre în comparaţie cu poziţia Europei occidentale. 3) Indicaţii de modul cum trebue îndreptat răul.*

Partea a doua a fost admisă ca justă, a treia a fost combătută întrucâtva, cea dintâi a fost declarată falsă şi anti-istorică. S'a susţinut următoarele: aşa numita Renaştere a Europei este un cuvânt istoriceşte greşit: n'a fost nici o Renaştere ci o perpetuă continuitate de desvăluire.

Studiul antichităţii a urmat în Europa neîntrerupt. Reluarea studiului antichităţii cu mai mare energie, n'a făcut nici un serviciu Europei ci i-a făcut un rău. Căci de unde se desvelia civilizaţia în mod liber, ea şi-a pus o barieră prin imitaţia antică. De aceia, câtă vreme Europa nu şi-a prea bătut capul de antichitate, a propăşit mai grabnic şi mai temeinic decât în urmă. In stat, — prin ideia egalităţii, abolirea sclaviei, recunoaşterea individua-

1) *C. L.* IV, (1870) p. 1; 121; (1871), p. 111; 233, 285, 316.
2) I. E. Torouţiu, *St. şi Doc. lit.* III, p. 394.

lităţii, în faţă cu statul, în arte, prin întrecerea antichităţii cu lucrările sale neatârnate: (stilul gotic în arhitectură, pictura italiană, drama lui Shakespeare, muzica, afară de pictura care a dispărut). In ştiinţă, nu mai rămâne îndoială. Din contra studiul antichităţii a împiedecat liberul sbor, scoţând numai imitatori, mai răi se înţelege decât vechii producători. In arhitectura (St. Pietro de la Roma; în poezie: Corneille, Racine; în sculptură nu mai rămâne îndoială). Nici studiul antichităţii n'a făcut vreun bine ca studiu, *ca ocupaţie intelectuală, căci acei ce ne-au dat tonul în toate, nici nu au cunoscut antichitatea: ziditorul catedralei din Strassbourg, Shakespeare, pictorii italieni, etc., etc.*

Toată expunerea părţii întâia a articolului tău ar fi în faţă cu ştiinţa de astăzi „ein überstandener Standtpunkt" şi tu te-ai afla încă în faşe din cauza celor mai de pe urmă scrieri literare, critici, mai cu seamă engleze.

Carp, Pogor chiar şi Burghelea te-au combătut. Cu toate acestea pe propria mea răspundere, articolul va apărea în Convorbiri. *Iţi dau numai consiliul să cugeţi bine în viitor la orice scriere critică vei trimete, căci ai în* Junimea *judecători cu multe cunoştinţi şi cu multă subtilitate. Este drept că poziţiunea ta ca absent era dezavantagioasă, neputând răspunde la argumentele celor ce te atacau, decât prin mine şi Ganea, care amândoi nu suntem oameni critici".*

Uluit de a afla că punctul lui de vedere era „depăşit", A. D. Xenopol se răcori răspunzându-i la 19 Ianuarie 1870 lui Iacob Negruzzi între altele:

„In toate cele ce-mi spui, un lucru a făcut să se nască şi în mine o furtună, anume imputarea că opinia mea despre raportul lumii antice cu cea modernă ar fi „ein überstandener Standpunkt". Aş vrea să ştiu de unde a luat-o Junimea *aceasta ca ceva atât de sigur, că nici ar mai rămâne îndoială. Inţeleg să se discute asupra unei opinii, să se expună temeiurile pro şi contra, dar să se hotărască lucruri aşa cu un ton dogmatic, mi-e cam greu a pricepe.*

Vorba asta „ein überstandener Standpunkt" a devenit un abuz ce se face în contra adevărului, mai pe fie ce moment. Originea ei este în tendinţa după originalitate, în întrebările ştiinţifice". Urmează lungi desvoltări asupra originalităţii care are o im-

portanță în sfera frumosului nu și a adevărului. „Ideia, continuă el, că civilizația modernă e datorită în parte celei antice, nu este de loc „ein überstandener Standpunkt", este credința marei majorități a învățaților, prin urmare opinia publică a lumii științifice, singura garanție de adevăr pentru întrebările, care încă până acuma sunt sprijinite de autorități". Urmează altă lungă demonstrație a impulsului, pe care l'a căpătat spiritul european prin reînvierea antichității în toate domeniile spirituale.

Continuarea seriei de articole a lui A. D. Xenopol este primită la Junimea *în aceiaș atmosferă de discuțiuni, după cum reiese dintr'o scrisoare a lui Negruzzi din 18/30 Aprilie 1870: „Am primit scrisoarea ta, împreună cu articolul trimis. El este bine scris.* Junimea *a contestat oare care teorii puse de tine înainte. Ca orice idee nouă apare întâi exagerată și trebue să apară astfel pentru a fi folositoare. Unii au mers până a zice că ai creat o teorie ad-hoc — pentru cele ce erau să urmeze. Alții că dai lui Petru Maior o însemnătate științifică ce nu are, de vreme ce tot ce s'a făcut serios în literatura noastră (Alecsandri, etc.) a fost departe de a împărtăși părerile lui Maiorescu* [2]). *Adevărul* este că tu vezi de departe lucrurile cam altfel decât cum sunt *și multe nimicuri îți par importante, văzute prin ochiana care de aproape apare cu totul altmintrele, căci ochiana mărește. „...Ori cum articolul tău respiră seriozitate și se publică într'un singur număr, după cum dorești și cât mai curând".*

Din relatarea acestor discuții în sânul Junimei *cu privire la articolele lui A. D. Xenopol, scoatem concluzia că, în realitate, tânărul student dela Berlin nu era cu desăvârșire în „tonul"* Junimii. *El nu profesa o critică integrală a tot ce se face la noi ca ceilalți Junimiști (de ex. articolul reprodus al lui Th. Rosetti), ci făcea o distincție între principii și aplicarea lor; principiile constituției, de pildă, rod al unei evoluții seculare a spiritului omenesc sunt bune, numai aplicarea lor e defectuoasă. „Cine deci, scrie el în al treilea articol, învinuind Constituția țării de relele ce ne bântue, înțelege prin ele principiile generale de ocârmuire, pe care le-am enumărat mai sus, acela se află în o mare*

1) I. E. Torouțiu, *op. cit.* IV, p. 407.
2) Textul nu e clar.

înşelare. Cine însă înţelege sub acel cuvânt aşezămintele speciale, care caută să realizeze la noi aceste principii, acela a nimerit unde stă cauza răului şi, deci, care este calea ce trebue apucată spre îndreptarea lui". Nu ne sfiim să afirmăm că felul acesta de a vedea e mai îndreptăţit decât cel al junimismului ortodox, care pleca dela refuzul categoric al tuturor ideilor străine. Se înţelege dela sine ostilitatea junimiştilor faţă de aceste infiltraţii „liberale"...

Peste şase ani, în C. L. XI *(1877), p. 7, 4, 102, 107, A. D. Xenopol şi-a continuat seria articolelor sale, dar noi nu o mai reproducem.*

Cu toată prolixitatea lor, studiile lui A. D. Xenopol din această epocă şi anume:

1. Cultura naţională *în* C. L. *II (1868), p. 159, 181, 194, 210, 231, 247, 261, 280.*

2. Istoriile civilizaţiunii, studiu istoric, *în* C. L. *III, (1869) p. 105, 121, 145, 164, 203, 217, 235, 251, 281, 293, 309.*

3. Studii asupra stării noastre actuale, *în* C. L., *IV, (1870), p. 1, 121; V (1871), p. 117, 233, 285, 316; XI (1877), p. 7; 41, 102, 107. ar trebui adunate într'un volum, prezentând importanţă pentru istoria culturii noastre.*

I. [1])

Dacă antichitatea ar fi ajuns în timpurile moderne întreagă și neatinsă, profitul ce s'ar fi tras din comorile ei ar fi fost mai mic.

Acest aforism cuprinde în sine un adevăr, a cărui desvoltare, ne va lumina asupra unui mare neajuns a stării noastre de astăzi, față cu civilizația Europei.

Ca punct de purcedere a celor ce avem de spus, stabilim analogia următoare, care de sigur nu va fi contestată de nimeni: Civilizația Europei moderne e datorită în mare parte atingerii spiritului barbar cu civilizația antică; renașterea vieții noastre, atingerii spiritului nostru cu civilizația apusană.

Năvălirea barbarilor combinată cu decăderea morală și intelectuală a lumii antice rupse firul progresului omenesc. Producerile mărețe ale spiritului antic — arta și știința elină, dreptul și organizarea statului roman — erau tot atât de puțin înțelese de barbarii năvălitori cât și de Romanii și Grecii degenerați. Spiritul Europei reîncepu o desvoltare oarecum din capăt și în parte independentă de înrâurirea antichității, deși aceasta îl încunjura încă din toate părțile, și

1) *Conv. lit.* IV, 1 Martie 1870, p. 1.

merse astfel înainte până ce ajunse în stare de a putea lega iar firul desvoltării de civilizaţia antică. Aceasta se întâmplă la renaşterea ştiinţelor şi artelor în secolele XV şi XVI, de când începe civilizaţia Europei moderne, pe când lunga perioadă cunoscută sub numele de Evul Mediu este numai desvoltarea pregătitoare a spiritului european pentru a fi în stare să continue progresul antic.

Dacă privim la istoria noastră, vedem că ne înfăţişează aceleaşi faze, deşi în perioade diferite. Până către începutul secolului de faţă, Românii au fost în epoca Evului-Mediu a istoriei lor. Caracterele acestei perioade le regăsim în istoria noastră, ori unde ne vom întoarce, atât în bine cât şi în rău; din contra, în zadar vom căuta semnele distinctive ale civilizaţiei moderne la noi, până la începutul secolului acestuia. Virtutea neînfricoşată, luptele politice şi religioase, o ţesătură nesfârşită de ambiţiuni, înălţări şi căderi, într'un cuvânt, o mişcare mai mult fizică, exterioară, decât o mişcare a ideilor caracterizează Evul-Mediu atât al Europei cât şi pe al nostru, cu deosebire, că pe când în Europa religia joacă adesea rolul de căpetenie, la noi a fost totdeauna politica, raporturile de putere şi de dominare, centrul în jurul căruia se învârtia istoria noastră — în timpurile mai ferice luptele pentru neatârnare; în cele de durere, pierzătoarele lupte de intrigă şi de partidă. In acest timp îndelungat care se sfârşi mult mai târziu la noi decât în apusul Europei, avurăm deci momente însemnate de viaţă, a căror înrâurire în bine şi în rău stă încă puternică înaintea noastră; avurăm războinici şi politici însemnaţi în sfera lor, avurăm şi timpuri de schin-

giuire precum le-a avut şi Europa — aceasta prin dominarea papală şi urmările ei, noi prin acea a Fanarioţilor.

Dar atâta numai am avut şi nimic mai mult; căci dacă căutăm caracterele distinctive ale timpurilor moderne — ştiinţele, artele, industria, comerţul, rafinarea moravurilor, slăbirea credinţelor religioase, într'un cuvânt după mişcarea interioară — toate aceste nu le întâlnim la noi într'un mod care să aibă o influenţă puternică şi definitivă asupra vieţii noastre, înainte de începutul secolului acestuia. Ştim prea bine că am avut încă în secolul al XVI-lea o universitate la Cotnar şi că şcoala lui Vasile Lupu datează de pe la 1640; dar cine va pretinde că aceste institute au avut o mare înrâurire asupra desvoltării noastre, de vreme ce unul dispare fără urme, celalt renaşte abia în timpurile noastre după o lungă amorţire? Până în secolul nostru, în zadar căutăm o literatură de o întindere şi o valoare deosebită; şi cu toate că ne rămase ici şi colea câte o cronică de o nespusă valoare istorică, sau chiar câte un monument literar, nu putem deloc pretinde că asemenea scrieri ar avea un alt caracter decât memoriile istorice ale Evului Mediu german, francez sau englez, sau că ar fi de o valoare superioară literaturii aceluiaş timp a acestor popoare. Literatura cea mai însemnată a Românilor până pe la începutul secolului nostru, este literatura populară, de a căreia avuţie abia am început a ne face o idee, de când s'a pus a se culege şi a se scăpa astfel de peire, această floare care se vestejeşte la suflarea civilizaţiei. Dar literatura populară e tocmai caracteristică Evului-Mediu şi pieirea ei semnul timpurilor

moderne. Desvoltarea teatrului şi a poeziei dramatice e de sigur unul din cele mai însemnate caractere ale acestor timpuri. Oarecum semnul momentului în care spiritul modern intră în popor. Teatrul se fundează în Franţa cam pe la 1550, în Anglia puţin mai nainte; în Germania teatrul devine un institut de însemnătate abia pe la 1620 prin aşa numiţii „comedianţi engleji". La noi însă, înfiinţarea chiar a teatrului cade în secolul de faţă. Literatura în sensul propriu al cuvântului nu are la noi o vechime mai mare decât o jumătate de secol şi e încă departe de a cuprinde în sine toate formele sub care fantezia obişnueşte a se manifesta. Cât despre arte, ştiinţe, comerţ, industrie, ele abia că încep a lua un avânt pe ici pe colo. Intr'un cuvânt, pentru orice om care vede lucrurile aşa cum sunt, care caută să înţeleagă unde se află, ce e de făcut şi ce e cu putinţă de făcut, şi care nu-şi aruncă singur un văl peste ochi care să-l orbească asupra stării noastre şi să-l facă să creadă că avem toate, că în toate suntem cei dintâi şi că nu ne mai rămâne decât a ne mândri de cele ce am produs, — pentru orice om cu minte, zic, părerea ca şi istoria noastră până pe la începutul secolului acestuia a fost în perioada Evului-Mediu, şi că abia de atunci a intrat în perioada modernă va fi un adevăr nerăsturnat.

Tot atât de vederat e acuma că precum avântul Europei moderne e datorit mai cu seamă atingerii spiritului său cu comorile antichităţii, aşa şi avântul Românilor e datorit atingerii spiritului lor cu civilizaţia apuseană. Dovezi pentru aceasta credem că nu va cere nimeni, şi de aceia nu voim a le mai înşira.

Deci Evul-Mediu al Europei se sfârşeşte către se-

colul al XV-lea, când Europa venind în atingere cu spiritul antic, leagă iarăşi firul desvoltării pe progresul lumii vechi.

Evul-Mediu al Românilor — căci pentru ei încă nu ne e dat a numi o ţară — se sfârşeşte pe la începutul secolului al XIX-lea când spiritul lor vine în atingere cu civilizaţia apuseană.

Până aici analogia; de acum începe deosebirea şi din ea vom vedea unde stă neajunsul poziţiei noastre, faţă cu civilizaţia Europei, în asemănare cu poziţia în care se afla Europa faţă cu civilizaţia antică.

Popoarele Europei veniră în atingere cu producerile unei civilizaţii dispărute; noi stăm în faţa unei civilizaţii existente, vie în corpul ei dinaintea noastră. De aici rezultă toată deosebirea stărilor respective ale noastre şi ale Europei faţă cu isvoarele de unde fiecare a supt avântul spre progres, deosebire în două priviri în nefolosul nostru, şi din care una este tema ce voim a trata noi acuma.

Partea cea mai însemnată a spiritului antic nu fu aceea ce rămase în memoria popoarelor, pentrucă, după cum am spus-o, lumea de pe timpul năvălirii nu era în stare să înţeleagă şi să pătrundă producerile mareţe ale spiritului antic. Aceste produceri, în faţa amestecului de neamuri ce ieşi din năvălirea barbarilor, erau asemenea unei cărţi mari, frumoase, puse înaintea unui copil care nu cunoaşte încă cheia cetirii. Precum în amintirea lui se păstrează numai forma exterioară, coloarea şi poate înfloririle legăturii, iar nici de loc comorile de înţelepciune şi de frumuseţe adevărată ce stau ascunse sub literele tipărite în ea — astfel şi în memoria lumii de atunci ră-

mase desigur câte una şi alta din cele ce compuneau viaţa antichităţii, dar principalul fu neînţeles. Ca printr'un instinct despre mărirea lumei ce dispărea, se continua învăţătura limbilor latine şi eline, care însă se desfăceau din ce în ce de pe bazele existenţei lor, de popoarele ce le vorbise, şi treceau în starea de limbi moarte. Textele opurilor nemuritoare fură întrebuinţare ca modele de prescris pentru pedeapsa călugărilor cari greşeau întru ceva. Resturi din formele administraţiei romane, unele din principiile de drept cele mai însemnate se păstrează şi influenţează asupra constituirii nouilor state barbare... Dar toate aceste amintiri erau numai coaja, nu miezul obiectelor dela care purcesese. Pentru ca spiritul civilizaţiei antice însuşi să reînvie, trebuia să se producă un spirit care să-i dea viaţă. In cărţile mucezite prin beciurile mânăstirilor, în statuile îngropate, în templele şi amfiteatrele ruinate de timpuri şi de oameni, zăcea o lume întinsă, productul şi imaginea unei vieţi bogate, unei mişcări puternice a sufletului omenesc. Această lume de urme trebuia reînviată, precum reînvie spiritul geologului lumile antedeluviene din urmele plantelor şi a scoicelor în tărâmurile sădite peste ele. Din fiecare carte pornea câte o rază de adevăr, din fiecare statuă, templu sau poezie câte o icoană a frumosului; dar ele se pierduseră până atuncea în infinit, nefiind o oglindă care să le resfrângă, un mediu care să le oprească şi să le concentreze. Oglinda pentru producerile sufleteşti e însă numai sufletul, şi până nu se şterse ceaţa care împiedicase până atuncea

resfrângerea lor în sufletul omenirei europene, lumea antică în partea ei cea mai bună, fu pentru el o literă moartă.

Când spiritul european ajunse însă la punctul de a putea simţi valoarea ce s'ascundea sub formele ce până atunci stătuseră neînţelese înaintea sa, când el voi să ia în sine lumea antică, să o reînvie în propriul său interior din rămăşiţele ce îi lăsase — în ce stare o găsi el atunci? — Cărţile fusese copiate şi recopiate de călugări, fără nici o luare aminte pentru sens şi idei; cuvintele erau ades legate de cuvinte; frazele de fraze; notele ce vreunul mai iscusit făcuse pe la margini fură copiate de altul ca făcând parte din text; în fine, fiind lipsă de material pentru scris, multe opuri însemnate fură acoperite cu o vopsea, pe care apoi se scriau texte bisericeşti sau se copia vreun alt autor. Astfel, era deja forma exterioară sub care cele mai multe din opurile antichităţii se prezentau spiritului modern. Dară aceasta era puţin: limbile antice, deşi studiul lor nu fusese niciodată părăsit, erau foarte rău cunoscute. Sensul a o mulţime de cuvinte şi expresiuni, neînţeles, mai ales în limba elină, căci cea latină, oricât de stricată, tot fusese întrebuinţată în drept, politică şi filozofie. Apoi chiar de se înţelegea limba până la un punct, sfera de idei ce conţinea ea, nu putea fi pătrunsă aşa de uşor. Lumea nouă barbară şi creştină, cu forme de viaţă atât de deosebite de cele a lumei antice, civilizate şi păgâne, nu putea deodată să-şi reprezinte în mod lămurit idei şi forme dispărute acum de secole întregi din realitatea vieţii, şi păstrate numai în nişte monumente, a căror înţelegere mecanică prezintă deja atâtea greutăţi. In privinţa

ştiinţei, starea era şi mai grea. Tradiţia ştiinţifică se rupsese cu totul; cărţile de medicină, de astronomie, de matematică erau şi mai puţin înţelese, şi dinaintea adevărurilor ştiinţifice conţinute în ele, spiritul sta ca dinaintea unor hieroglife. Dreptul de care avea atâta nevoie societatea acelui timp, în care pe deoparte domina forţa, pe de alta un instinct nehotărât dar puternic începuse a se arăta în contra-i, — dreptul roman, pe care biserica începuse a-l aplica, cu succes, şi spre care se întoarseră în curând multe spirite alese, era adunat într'o compilaţie[1]) curioasă compusă din bucăţi culese de prin opurile juriştilor Romani, din legile împăraţilor, mai cu seamă a celor creştini dela Constantin înainte, şi din reformele lui Justinian însuşi, deci cuprindea în sine elemente foarte variate, din diverse timpuri şi împrejurări, a căror înţeles şi relaţiune nu puteau fi pătrunse decât după un studiu de secole întregi şi care astăzi încă ocupă spiritul unei sume de învăţaţi ai Europei.

Astfel, ni se prezintă adevărul şi frumosul cel cuprins în scrisoare. Dacă trecem la arte, găsim alte piedici şi greutăţi. Templele, monumentele fusese în mare parte sfărâmate de timpuri sau de fanatismul creştinesc; statuile cele mai multe erau ciuntite şi îngropate sub ţărâna ruinelor.

Din orice parte deci spiritul european tindea a pătrunde în lumea ce zăcea în rămăşiţe dinaintea sa, el întâlnea piedici pe care trebuia să le învingă înainte de a pătrunde în interiorul comorilor ce erau să-i dea o viaţă cu totul nouă şi puternică. Textele trebuiau lă-

---

1) Aceia a lui Justinian cunoscută sub numele de *Corpus juris.*

murite, interpunctate pentru a scoate din ele un sens, lipsurile umplute prin conjecturi pentru a lega ideile de olaltă, vopselele şterse pentru a ceti, sau a ghici mai bine, ceeace stătea ascuns dedesubt. Cuvintele, expresiunile, sensurile trebuiau înţelese; şi deci studiul limbilor antice reluat cu energie. Opurile, fiind copiate adeseori şi în diverse locuri, prezintau o nenumărată mulţime de variante, care trebuiau confruntate pentru a se alege sensul cel mai potrivit, din toate aceste se explică cum de filologia şi critica au fost cele dintâi ştiinţe ale Europei moderne. In ştiinţe trebuiau întâi înţelese noţiunile elementare şi apoi pătruns cu încetul în opurile lăsate de antichitate. In drept, asemenea trebuiau înţelese noţiunile de drept, şi cu ajutorul lor căutat a pătrunde în adânca raţionare a juriştilor Romani, de aci apoi a se păşi abia la aplicarea practică a principiilor de care avea atâta trebuinţă societatea acelui timp. Cât despre obiectele de artă, munca fizică trebuia să le scoată la lumină, lucrarea intelectuală să împlinească ceeace lipsea, întâi prin fantezie, în curând apoi prin faptă, pentru a se bucura astfel de frumosul după care sufletul aspira atât de tare.

Atingerea spiritului Europei cu lumea antică avu deci de efect de a-l împinge la o activitate puternică interioară care indirect îi aduse mult mai mult bine decât cunoaşterea cuprinsului însuşi a comorilor antichităţii. Rezultatul principal al silinţelor ce-şi dădeau filologii[1]) pentru înţelegerea autorilor nu fu atât înţelegerea însăşi a acestora, cât spiritul de alegere şi

1) Şi e de notat că orice om învăţat era pe acel timp şi filolog.

de critică la care se deprinseră cei ce se dădeau la astfel de ocupațiuni, care spirit se răspândi în curând în toate părțile și avu o înrâurire atât de puternică asupra Europei, încât formează unul din caracterele fundamentale ale desvoltării sale. Efectul principal al muzeelor de arte ce se ridicară în toate părțile, nu fu atâta contemplarea frumosului, ci obicinuirea spiritului de a restaura el însuși ceeace lipsea, o exercitare a fanteziei a căreia urmări se arătară în curând în noua producere artistică ce se născu mai întâi în Italia. In științe nu profitară atâta spiritele de însăși adevărurile conținute în opurile științifice rămase, pe cât de munca ce constă în înțelegerea lor, și care deschise calea unui spirit științific independent. In drept, folosul cel mare deși mai îndepărtat, nu fu aplicarea principiilor dreptului roman, ci lucrarea intelectuală necesară pentru a descurca și înțelege aceste principii, care nu se prezintau minței în cărți școlare clare și lămurite, ușoare de înțeles pentru ori și cine.

Intr'un cuvânt, profitul ce-l avu Europa din atingerea sa cu rămășițele lumii vechi, rezultă mai cu seamă din activitatea intelectuală ce trebui să desvolte pentru a învinge piedicele de tot soiul ce se opuneau pătrunderii în ele. In acest sens, avem dreptul de a spune că „dacă antichitatea ar fi ajuns în timpurile moderne întreagă și neatinsă, profitul ce s'ar fi tras din comorile ei ar fi fost mai mic".

Și desigur numai acele cunoștințe pe care ni le agonisim cu greutate pătrund în adevăr în spiritul nostru; numai ce am câștigat prin noi înșine se încorporează oarecum cu însăși ființa noastră. Tot ce

intră în spirit sub forme uşoare, pregătite gata pentru a pătrunde în el, fără ca să mai fie nevoie de o încordare deosebită a acestuia spre a şi le apropia — nu ne aduce decât un folos îndoelnic. Se introduc astfel în mintea noastră numai cunoştinţe străine, lucrări câştigate cu sudoarea altora; se înfrumuseţează spiritul nostru cu ornamente străine, dar nu se frământă însăşi natura lui, nu se amestecă, nu se încorporează cu el nimica. Stau numai pe suprafaţa lui ca uleiul pe apă; o pătură străină peste acelaş spirit, o aurire înşelătoare peste aramă sau cel mult argint.

Şi tocmai la astfel de stare nenorocită suntem noi Românii condamnaţi, faţă cu civilizaţia apuseană. Având dinaintea noastră nu rămăşiţele ciuntite şi fărîmate a unei vieţi dispărute de mult timp, ci un corp imens în deplină activitate şi în floarea desvoltării, suntem condamnaţi a primi toate gata. De ne trebue o constituţie nu avem nevoie de a trece prin sute de încercări pentru a vedea care e mai potrivită cu caracterul nostru, ci introducem vreuna gata ce ne o prezintă Europa; de ne trebue un codice nu trebue să ne chinuim în timp de ani şi de secole pentru a înţelege o legislaţie minunată, dar străină şi cuprinsă într'o formă plină de greutăţi şi a deveni astfel singuri în stare de a produce un codice, ci traducem unul gata, clar, întocmit pentru aplicare. Dacă ni se înfăţişează întrebări îndoelnice, ştiinţa şi jurisprudenţa străină, care a găsit răspunsurile după muncă îndelungată, ne stau deschise. Dacă voim a cunoaşte conţinutul scrierilor antice, nu ne trebue să stabilim textele, să criticăm, să căutăm a înţelege ideile autorului; ediţii corecte şi comentarii învăţate ni le pre-

zintă Germania, traduceri şi studii pline de fineţe şi eleganţă le găsim în Franţa. De avem nevoie de diversele ştiinţe, nu suntem siliţi a cerceta, a face descoperiri, căci ştiinţele sunt deja înaintate în Europa, şi prea destul dacă putem să ne apropiem ştiinţa şi câtă este... Şi aşa mai departe în cele mai multe din ramurile vieţii noastre, peste tot locul suntem condamnaţi a avea toate gata, pregătite de alţii, nu avem nevoie de a ne încorda spiritul pentru altă activitate decât pentru acea a memorizării sau a pătrunderii unui înţeles mai mult sau mai puţin uşor, iar nici de cum pentru o activitate creatoare, singură de un merit adevărat. In scurt, diferenţa între starea noastră faţă cu Europa şi starea acesteia faţă cu civilizaţia antică, este că, Europa a învăţat fără profesori — şi că noi şi cât învăţăm, învăţăm numai cu profesori. Că e mai uşor, e clar — dar că e spre nefolosul nostru e din nenorocire şi mai clar.

Tendinţa unui popor care vrea să lase urme în istorie trebue să fie aceea de a contribui întru ceva la binele comun al omenirei. Aceasta nu o va putea ajunge prin adoptarea producerilor gata a unui alt popor — aceste rămân a celui ce le-a produs, ori şi cât le-am schimba şi naţionaliza — ci numai prin creaţiuni noui, prin noui adevăruri descoperite care să vină în folosul omenirei întregi, prin noui icoane a frumosului de care să se bucure sufletul oricăruia, în fine, prin îmbunătăţirea formelor de viaţă care să mărească fericirea omului întrucât e cu putinţă. Numai astfel unind silinţele sale cu acelea a restului lumei pentru măreaţa realizare a idealului omenesc, va avea şi dreptul de a fi numit între întemeietorii

săi, şi nu va fi ca trântorul ce se foloseşte numai de munca străină fără a adăoga nimic din propria sa sudoare. Dar pentru a produce de sine trebue ca spiritul să se deprindă la o activitate creatoare, la o activitate astfel ca să lucreze el însuşi la ceva nou şi să nu-mi ia numai în sine producte gata făcute de alţii. Cât timp vom învăţa dreptul după compendiile şi comentariile minunate ce stau deschise tuturor, cât timp vom studia, oricât de perfect medicina, matematica, ştiinţele naturale, etc., câte stau depuse în opurile străine, cât timp ne vom mulţumi a cunoaşte oricât de bine istoria, câtă e scrisă până acum — într'un cuvânt, cât timp nu vom căuta să iasă ceva din spiritul nostru şi nu numai să intre în el, şi anume să iasă ceva nou, iar nu o mistuire necomplectă a producerilor străine ce au intrat în el, atâta timp nu vom fi demni a fi consideraţi că luând parte activă la civilizaţia Europei, şi toate laudele noastre vor fi numai expresiunea unei oarbe zădărniciri.

Nu că facem o mustrare ţării noastre pentru starea în care se află. Starea e în mare parte motivată prin puterea împrejurărilor; dar am ajuns deja în destul la cunoştinţa de sine pentru a pune toate silinţele noastre spre îndreptare măcar a acelor rele care sunt cu putinţă de îndreptat. Recunoaştem iarăşi că desvoltarea noastră fiind încă la răsăritul timpurilor moderne, nu putem intra de pe acuma în curentul civilizaţiei apusene; dar trebue să ne pregătim spiritul pentru aceasta, trebue să ne învăţăm a crea, mai întâi în mic pentru apoi a crea în mare. Tocmai aici însă vedem un pericol mare pentru spiritul nos-

tru, căci el primind toate gata dela civilizația apuseană nu are nevoie să creeze nimica și nici nu crează.

Aceasta este, după cum am arătat, una din deosebirile poziției noastre față cu civilizația Europei, de poziția acesteia față cu rămășițele civilizației antice, și anume în nefolosul nostru.

Singurul mijloc în contra acestui neajuns a stării noastre este de a îndrepta activitatea spiritului nostru spre câmpuri în care să ne putem mișca în mod liber sau măcar ceva mai neatârnat de producerile altor popoare. In frunte stă desigur literatura și această formă de viață este chiar singura în care am produs ceva de sine. Ceeace avem mai însemnat ca propriu al nostru este literatura[1]) câtă o avem. Dar atâta nu e destul; trebue să începem serios și cultivarea celorlalte ramuri de cunoștințe și pentru aceasta propunem ca principiu: să avem deocamdată în privire cunoștința țării și a poporului nostru sub toate punctele de vedere. Să studiem istoria noastră în modul cel mai serios și după caracterul ce-l ia în istoria timpurilor noastre[2]) să studiem desvoltarea dreptului nostru din timpurile cele mai vechi pentru a introduce astfel un spirit științific în jurisprudența noastră; să adunăm cu silință literatura populară și să căutăm a recunoaște din ea calitățile sufletului poporului nostru; să căutăm a înțelege starea socială și economică în care ne aflăm. In fine, nu numai din partea spiritului, ci și din cea fizică să învățăm a cunoaște

1) Că înțelegem cea bună nu mai e nevoie de spus.
2) Vezi studiul nostru asupra *Istoriilor Civilizațiunii* în această foaie. Anul II.

țara noastră: geologia, geografia fizică, fauna și flora câmpiilor și a codrilor noștri, geografia plantelor, și câte alte științe care nu aparțin numai rațiunii pure, ci pornesc dela cunoștința unor fapte mai mult sau mai puțin locale, să fie obiectul studiilor noastre.

Pornind din acest cerc modest vom putea să ne urcăm cu timpul la cultivarea treptată a tuturor formelor vieții omenești. Deocamdată urmând această cale, vom avea un folos din toate punctele de vedere. Pe deoparte vom adăugi ceva la cunoștințele generale omenești, făcând studii asupra unor obiecte direct mai neatinse, pe de alta vom introduce o mișcare științifică care va prinde cu atâta mai curând rădăcină cu cât va avea de obiect cunoștința țării noastre, dela care trebue să pornim și la care trebue să ne gândim oricând, iar mai cu seamă astăzi, când noi, fiind încă în timpurile de consolidare a naționalității, un oarecare egoism național este iertat și necesar[1]).

Dar numai astfel înțelegem noi iubirea patriei și a

1) *Observare*. A doua deosebire în nefolosul nostru este că Europa avea dinaintea sa numai partea cea bună, spiritul unei civilizații; noi ne atingem cu corpul unei civilizații, în care pe lângă elementele bune sunt și multe rele, toate necesare a oricărei desvăliri. Răul care plutește la suprafață se lipește mai ușor decât binele care cere muncă și mulțumește mai greu. Deaceia avem nenorocirea de a vedea pătrunzând la noi, întâi vițiile apusului, alungând moravurile mai pure a unei stări mai simple, fără însă ca să intre în sufletul nostru și elementele bune — seriozitatea, iubirea pentru știință, cultivarea artelor și a industriei, exercitarea dreptului și iubirea de independență adevărată — care precumpănesc în țările Apusului relele ce le însoțesc.

poporului său; prin fapte care să-i asigure sau măcar să-i deschidă un viitor — iar nu vorbe şi declamaţiuni şi mai cu seamă nu prin laude exagerate şi orbire definitivă asupra propriilor noastre merite actuale. Demult există convingerea că prin măguliri nu s'a făcut vreodată bine unui om; de acelaş lucru ar trebui să se convingă şi o ţară în privirea unei direcţii care, în loc de a arăta relele, neajunsurile şi a însemna mijloacele spre îndreptare, împinge sufletul încă tânăr al poporului nostru într'o încredere înşelătoare, într'o mulţumire ba chiar o mândrie cu starea sa de astăzi, prin care-i răpeşte adevărata putere de care are nevoie spre a progresa, puterea aceia ce o dă silinţa de a ajunge la un ideal care pluteşte înaintea sufletului nostru şi de a căruia îndepărtare suntem adânc convinşi — dar convinşi totodată că apropierea de ea este deschisă, dacă numai vom avea virtutea şi răbdarea de a ne supune muncii.

II.

Raportul nostru cu Romanii [1])

Dacă vreodată a avut amintirea o puternică înrâurire asupra vieţii unui popor, apoi desigur că aceasta s'a întâmplat la noi care datorim renaşterea noastră acestui fenomen psihologic. Din fundul unui suflet amărât de chinuri, amintirea originei noastre se înălţa deodată cu putere însemnată — şi dacă astăzi ne putem măguli cu speranţe de viitor, apoi existenţa lor e datorită mai cu seamă acelei idei care, în momentul cel mai critic al vieţii noastre, dar totodată acela în care un avânt era cu putinţă, împinse cu energie sufletele mai bune spre înălţarea naţiunei din decăderea în care zăcea. Ideea aceasta însă era că suntem de viţă Romană.

Fusese odată pe pământul Europei un mare popor care adause o parte însemnată la tezaurul ce-l moştenesc generaţiile omeneşti, un popor ce strălucise atât prin fala armelor sale cât mai mult încă prin unele însuşiri nepreţuite a sufletului său prin putere, energie şi iubirea de libertate, nu sălbatece şi fără de frâu, ci ţinute în cumpătul şi măsura cea mai potrivită

1) Discurs ţinut în una din şedinţele societăţii române „Familia" din Berlin.

pentru a contribui pe acea treaptă a desvoltării la realizarea fericirii omeneşti. Acel popor era originea poporului nostru însuşi!... Şi toate momentele păreau că se unesc pentru a mări puterea acestei amintiri: chipul măreţ al lui Traian, care păru că readuce pentru un moment în Romanii decăzuţi ai timpului său, sufletul epocii pe libertate, energia poporului învins, luptele crâncene cu multele episoade, isvoare de vecinică poesie, în genere întreg acel farmec al puterii şi virtuţei pe care popoarele iubesc a-l avea la începutul vieţii lor pentru a suge apoi din amintirea lui tăria necesară pentru îndeplinirea scopurilor mai înalte — toate acestea, zic, se grămădeau în suflet pe lângă ideea originei noastre, o înconjurau cu un farmec nespus, şi atrăgând toată activitatea sufletului în serviciul ei, îi dădură în totul o putere care avu cel puţin de rezultat posibilitatea unei desvoltări, pe care acuma e treaba generaţiei prezente şi a celor viitoare de a o duce mai departe.

Astfel, datorim renaşterea noastră ideei că suntem de viţă Romană. Această idee, atât de importantă în viaţa noastră, voim a o supune unei cercetări, a vedea care este înţelesul ce i se dă în timpul de astăzi, care sunt tendinţele şi urmările ce se leagă de dânsa.

Binele şi adevărul stau în strânsă legătură unul cu altul. Măsura ce-i măsoară pe amândoi este aceiaşi. O idee adevărată are urmări bune, una falsă urmări rele, şi această legătură e uşor de înţeles. Lumea, cum este ea, e supusă unui complex de lege după care se petrec fenomenele ei. Adevărul pentru mintea omenească constă în recunoaşterea acestor legi nestrămu-

tabile, în apropierea de ele direct sau indirect; neadevărul este îndepărtarea de dânsele. Binele însă nu poate să existe decât în armonia cu legile lumei, dar lucrarea în contra lor e isvorul răului şi al nenorocirei. Omul, căruia e dată cunoştinţa, are datoria de a-şi îndrepta mintea spre recunoaşterea adevărului şi voinţa spre îndeplinirea lui; astfel este el însuşi făptuitorul fericirei sau al nefericirei sale şi al semenilor săi. Dacă binele şi adevărul stau în strânsă legătură, urmează că orice idee va produce bine numai întrucât va fi adevărată; şi dacă măsura libertăţii omeneşti constă în facultatea ce o are omul prin cunoştinţa şi urmarea legilor lumei de a fi el însuşi făptuitorul fericirei, sau prin necunoaşterea şi neurmarea lor acel al nefericirei sale şi al neamului său, atunci urmează ca cea mai înaltă datorie morală căutarea adevărului şi răspândirea lui. E deci de cea mai mare însemnătate şi de cea mai sfântă datorie de a-şi da seama de orice idee care are înrâurire asupra vieţii, de a căuta a-i recunoaşte exact marginile până unde este adevărată, adică până întrucât este conformă cu legile lumei, pentru a nu-i da o valoare mai mare de cum o are, pentru a nu crede de adevărată şi partea prin care trecând peste sfera ei, ea ajunge în contrazicere cu legile lumei şi devine un isvor de rele şi nenorociri.

Această critică serioasă a oricărei idei însemnate este cu atâta mai necesară, cu cât la ele se manifestă cu deosebire urmările neajunsului inteligenţei noastre de a nu putea privi deodată în întregimea ei ideea şi legăturile ei. Cu cât o idee este mai însemnată cu atât ea răpeşte mai tare spiritul în care se pro-

duce, cu atâta ea se manifestă mai tare cu pretenţiunea de a conţine adevărul întreg şi absolut. Margini nu voeşte a recunoaşte. Centrul mic al universului minţei omeneşti crede că corespunde cu centrul universului mare în care suntem aruncaţi şi că toate razele ce pornesc din el se contopesc cu razele acestuia; nu gândeşte că omului, popoarelor, perioadelor istorice înşile nu le este dat a aduce la lumină decât câte o parte din nesfârşitul adevăr ce pluteşte necunoscut asupra omenirei şi că întreaga revelaţiune a acestuia stă la capătul istoriei. Această excluzivitate nu este însă numaidecât un rău — din contra e ceva absolut necesar. Ea poate însă deveni periculoasă când trece peste sfera, în care este îndreptăţită să se manifesteze. In adevăr, orice idee nouă când vine la lumină întâlneşte un complex de idei existente adevărate sau nu, care i se opun. Pe cele neadevărate trebue să le învingă, cu cele adevărate să se pună în armonie; de aici urmează ca o luptă proporţionată cu importanţa ideei este oare cum taxa intrării ei în suma adevărurilor ce posedăm. Pentru astfel de luptă ea trebueşte să fie pregătită şi armele ei consistă tocmai în exagerarea ei, în excluzivitatea cu care pretinde la adevăr. Dacă nu am avea neînvinsă convingere sau oarbă credinţă nu am avea neobosită energie. Numai nestrămutata încredere că singuri şi în totul posedăm adevărul, dă spiritului puterea de a-l aduce la lumină. Deaceea geniile cele mai mari sunt cele mai excluzive şi mai excluzive încă sunt spiritele popoarelor. De aici contrazicerile în aparenţă radicale între sistemele filozofice, între privirea teologică, ştiinţifică şi poetică a lumei, de aici ura între rase şi popoare.

Dacă această excluzivitate a ideilor însemnate e naturală şi necesară la începutul formării lor, nu urmează că ea este îndreptăţită pentru totdeauna. Toată energia e de nevoe la început cât timp misiunea ideii este de a scoate la lumină o nouă faţă a adevărului şi de a atrage cu sila asupra acesteia luarea aminte a omenirei. Odată ce aceasta s'a făcut, excluzivitatea ideii nu mai are nici un sens, ba atunci ea începe a deveni periculoasă pentru că neconţinând decât o parte de adevăr, dar pretinzând la o sferă mult mai întinsă decât aceea ce o are în realitate, devine după cum am arătat-o un isvor de rele şi de rătăciri. Atunci ea trebueşte oprită, supusă cercetării, readusă la adevărata ei măsură pentru ca să poată urma înainte cu producerea binelui ce mai e în stare a produce. A recunoaşte aceasta, a limita mărginile adevărului ideilor este treaba eminentă a istoriei.

Recapitulăm cele spuse pe scurt înainte de a merge mai departe:

O idee are urmări bune numai întrucât e adevărată. Ideile însemnate apar însă la lumină cu un caracter excluziv; ele pretind a conţine în totul adevărul. Această excluzivitate e necesară la început pentru ca noul adevăr să ajungă a ocupa atenţiunea. Mai încolo însă ea tinde a deveni periculoasă, căci ideea pretinzând la o sferă de adevăr, mai întinsă decât aceea ce conţine în realitate, vine în conflict cu legile lumei şi devine un isvor de rele din unul de bunuri ce fusese până atunci. Deaceea într'un moment oarecare, ideile cele mai importante din viaţa unui popor trebue supuse unei critici serioase şi reduse la măsura de adevăr ce conţin. Momentul acela — putem

adăoga — ni-l indică chiar simptomele răului, adică urmările rele a unei idei bune.

Unei asemenea critice voim a supune ideea originei noastre care ne pare că a ajuns în acel stadiu unde, trecând peste sfera ei naturală începe a deveni periculoasă. Mai înainte însă voim a demonstra prin câteva exemple însemnate adevărul principiilor înfăţişate mai sus.

Unul din cele mai cunoscute este antagonismul ce există acuma de secole întregi între spiritualism şi materialism. Desigur că existenţa unei părţi specifice în fiinţa omenească, unei părţi diferite de lumea înconjurătoare, unei oglinzi deosebite de obiectele ce se reflectă în ea, conţine în sine un adevăr, şi efectele bune ale acestei idei nu au nevoe de a mai fi enumerate. Totuşi exagerarea acestei idei adevărate în sine a mers până la negarea totală a realităţii lumei exterioare, sau în alt sens la dispreţuirea întregului progres material al omenirii. De asemenea, cu materialismul: Nimic mai natural decât de a susţine şi importanţa corpului, a materiei în fiinţa omenească, de a considera şi pe om ca o parte din univers şi deci supus legilor sale. Această idee iarăşi trecând peste sfera de adevăr ce conţine a cercat să explice toate fenomenele până şi acele sufleteşti prin teorii chimice sau mecanice, a negat cu totul existenţa unei părţi specifice în fiinţa omenească cu legile sale proprii şi diferite de acele a lumei înconjurătoare. Astfel, vedem două idei, în sine adevărate, în loc de a rămâne în sfera lor, trecând departe peste ea şi producând o mulţime de rele mortale şi materiale, până când Kant prin *„critica raţiunei"* vine de face partea sufletului

şi partea lumei exterioare în construirea lumii interioare şi readuce astfel aceste două sfere de idei la o măsură mai potrivită.

Un alt exemplu foarte important se petrece în sfera socială. Desigur că ideea unei împărţiri mai drepte a puterii şi bogăţiilor între membrii societăţii are pentru sine adevărul, şi această idee, pentru a putea fi adusă la conştiinţa omenirei, trebuia să se prezinte sub caracterul cel mai excluziv, sub paradoxe cum le-a susţinut Prudhon că „proprietatea e un furt“ şi altele asemenea. Dar această idee a avut urmări fericite, a dat naştere unor sisteme economice ca acele ale lui List, Carey, Duhring, care nu caută să bazeze nedreptatea şi jefuirea în mod ştiinţific ca Malthus şi Ricardo, ci recunoscând dreptatea cererii omenirii caută să descopere legile ce predomină în armonia universului pentru a deduce din ele mijloacele de îndreptare. Pe de altă parte, însă exagerarea ideii tinde de a deveni pierzătoare pentru întreaga civilizaţie dând naştere unor monştri ca socialismul şi forma lui cea mai violentă, comunismul. Şi aici ştiinţa are datoria de a lucra cu energie pentru a mărgini ideea în sfera până unde este adevărată.

Un ultim exemplu cu totul cunoscut ni-l oferă Creştinismul. Despre binele ce l-a făcut nu voim a mai vorbi; e un câmp prea întins pentru a-l însemna în câteva cuvinte; şi totuşi nimenea nu va nega că tot din ideea creştinismului, se înţelege că exagerată, s'a produs inchiziţia, călugării, iezuiţii, direcţiuni nebune ca acele ale Stilparilor şi ale Anabaptiştilor, lucruri dispărute acuma şi altele care încă se petrec sub ochii noştri, precum starea lucrurilor în Roma.

Să vedem acuma ce se întâmplă la noi cu ideea că suntem de origină romană, cu acea idee care, cu jumătate de secol înainte, produse rezultate atât de priitoare pentru desvoltarea poporului Român.

Când ideea aceasta a început a se manifesta cu putere în sufletul poporului nostru, ea luă un caracter excluziv, după cum şi trebuia să se întâmple. Dacă nu s'ar fi pretins că suntem curat Romani, că toţi Dacii au fost stârpiţi, că elementele străine cu care apoi am venit în contact au fost numai un rău de a căruia urmări trebue să căutăm a ne curăţi, iar nu un fenomen istoric natural — dacă, zic, nu s'ar fi pretins astfel de lucruri cu consecvenţă şi energie, atunci ideea că suntem o naţionalitate de viţă latină iar nu un amestec de oameni fără legătură naturală nu ar mai fi ajuns a fi un adevăr recunoscut. Prin această înfăţişare excluzivă a ideii, noul adevăr atrase asupră-şi atenţiunea. Până aici excluzivitatea era la locul ei şi trebue justificată[1]).

(Dacă teoria excluzivităţii ideilor nouă expusă mai sus nu ne pare a fi absolut adevărată, mai puţin încă ne unim cu explicaţiunea ei la cazul special despre care vorbeşte autorul aici. — Nota redacţiei).

Acuma stau lucrurile cu totul altminterea. Nu mai avem de adus la lumină adevărul că suntem de viţă latină, ci de a-l baza mai adânc, de a recunoaşte până întrucât aceasta e adevărat şi de a trage din ideea, astfel limitată, consecvenţele pentru viaţa noastră, dacă această idee nu este o idee moartă.

1) Din punctul acesta de vedere trebue judecat Petru Maior şi nu din acel ştiinţific.

In loc de a face astfel, se persistă în menținerea excluzivă a ideei, tot atât, ba poate mai mult încă decât în timpul când aceasta era necesar. Nu se susține numai că elementul predominant care a contribuit la formarea naționalității noastre a fost cel Roman, ci se susține fără cea mai mică îndoială că suntem Romani curați; că elementele străine care au jucat și ele un rol în formarea spiritului poporului nostru, sunt numai o calamitate de a căreia urmări trebue să căutăm a ne desbara; se pretinde tot cu așa energie — ca și în timpul când asemenea pretențiuni erau la locul lor — că toți Dacii au fost uciși; se uită că imperiul Romano-Bulgar a avut o durată de mai multe secole, perioadă plină de crâncene lupte, de dureri și fericiri gustate împreună; se consideră tot atâta de străbunii noștri, numai mai bătrâni se înțelege, contemporanii lui Fabiu și Cincinat ca și cei ai lui Radu și Dragoș; se admite o continuitate de desvoltare, ca și cum istoria noastră n'ar fi decât urmarea istoriei poporului Roman; se învață până prin școli că Livius și Cicero sunt autorii noștri, și așa mai departe — într'un cuvânt nu se pretinde nimic mai puțin decât că suntem urmașii, strănepoții Romanilor și că deci șirul secolelor ce apasă atât de greu asupra istoriei noastre nu a avut alt efect decât de a înmuia puțin sunetul unei litere în numele comun ce-l avem cu vechii Romani.

Că acest tablou nu este exagerat o va mărturisi ori

şi cine[1]). Cei mai mulţi încă desigur se vor mira că noi am considera o astfel de stare de lucruri ca ceva rău, când din contra s'ar părea că am trebui să fim cei mai fericiţi când toţi am avea asemenea credinţe şi când aceste ar fi adevărate. Cercetarea va căuta să demonstreze însă contrarul.

Să presupunem un moment că aceste pretenţiuni ar fi adevărate, că am fi deci Romani curaţi, urmaşi şi strănepoţi ai acelui popor, iar nu un popor cu totul nou, şi să căutăm din punctul de vedere ştiinţific care ar fi urmările unei asemenea stări de lucruri.

Dacă privim în univers la toate fiinţele ce conţine şi dacă rechemăm în mintea noastră amintirea celor ce au dispărut, recunoaştem o lege generală de care ascultă toate fără excepţiune: Orice fiinţă mare sau mică are un început, o creştere şi un infinit; această lege a existenţelor finite în mijlocul universului in-

---

1) Până şi străinii: Intr'un discurs al profesorului de istorie din Heidelberg D-nul Wattenbach, aflăm următoarele asupra Românilor din Transilvania: „Eigenthümlich ist es mit welcher Ernsthaftigkeit sie sich als Nachkommen und Rechtsmachfolger nicht romanisirter dacischen Bauern, sondern der wahren alten Römern darzustellen lieben, und deren Thaten und Grosse für sich in Anspruch nehmen. Man lehrt das in den Schulen; Livius und Cicero betrachten sie als ihre Schriftsteller, und die natürliche Folgerung ist, dass Siebenbürgen, Kraft der traianischem Eroberung, ihr Eigenthum sei". (Die Siebenbürger Sachsen, ein Vortrag von dr. Wattenbach).

Cuvintele de pe urmă ne arată desigur cu ce tendinţă aminteşte d-l Wattenbach faptul ce ne interesează; ar dori să fie Transilvania proprietatea Saxonilor (!). Dar faptul e aşa... şi e trist că Românii caută să bazeze drepturile lor pe astfel de teorii şi nu pe altele mai serioase şi mai fără teamă de a fi răsturnate.

finit se impune în mod absolut spiritului omenesc. Piatra se desface prin acțiunea timpului și a fluidelor și se preface în lut; planta iese din sămânță, crește, se desvoltă, înflorește și rodește pentru a dispărea apoi, lăsând în locu-i o ființă analoagă, dar alta decât dânsa. Animalele de asemenea se urmăresc după perioade anumite de viață, perpetuindu-și genul, prin ființe altele decât cele ce au dispărut. Cum că obiectele asupra cărora se îndreaptă atențiunea noastră sunt mai însemnate, cu atâta vedem legea manifestându-se în mod mai lămurit. Câte familii de plante, câte rase de animale nu s'au urmărit pe coaja pământului, lăsându-și urmele împlântate în stâncile lui! Ele au venit în timpuri și împrejurări anumite pentru a împodobi și a împopora pământul și apoi au dispărut pentru totdeauna lăsând locul liber altor formațiuni.

O a doua parte a legei expuse mai sus este că orice ființă nouă este alta decât acea dispărută și cu atâta mai deosebită de dânsa cu cât treapta ce ocupă în șirul existențelor este mai înaltă. Puțină deosebire este între piatră și formațiunile ieșite din ea; mai mare între planta mumă și cea produsă din sămânța ei; și mai mare între animale — și această deosebire iarăși apare în toată puterea ei când considerăm familiile și rasele în loc de indivizi, în plante și animale. Câtă deosebire între ferigele cele înalte ca brazii ce se găsesc între păturile geologice și acele ce se târăsc astăzi printre arborii pădurilor noastre, între Mastodonți și Elefanții urmașii lor, între șopârlele noastre și colosalul Ichtyosaurus... Cu cât ființa e mai înaltă cu atâta individualitatea e mai tare

desvoltată; prin urmare între forma ce dispare şi aceea care o înlocueşte va fi mai mare deosebire. Fiinţa nouă conţine mai mult element nou decât elementul comun cu fiinţa ce înlocueşte.

Aceste legi generale rămân adevărate şi când le aplicăm la om; ba aici ele devin încă şi mai clare, căci avem a face cu o fiinţă şi mai înaltă decât cele considerate până acuma. Indivizii se nasc, cresc şi mor — şi fie ce individ e cu totul deosebit de acei din care s'a produs.

Oare această lege să nu fie aplicabilă şi la popoare, la aceste fiinţe şi mai înalte decât omul individual în şirul existenţelor universului?

Un popor este o existenţă tot atât de bine determinată ca şi acea a unui individ singuratic. Deşi el nu apare în mod aşa plastic ochilor noştri nefiind încorporat într'o singură formă exterioară, ci într'o grupă de indivizi în aparenţă neatârnaţi unii de alţii, totuşi el formează o fiinţă una şi aceiaşi care îşi are rădăcinile în sufletele acelor indivizi determinaţi de natură pentru o conlucrare mai strânsă spre scopul comun al omenirei. In legătura interioară stabilită prin forme identice ale gândirii, simţirii şi a exprimării acestora nu există mai puţină putere decât în legătura exterioară a membrilor unui corp. Aceste fiinţe au şi ele ca toate celelalte, o naştere, o creştere şi un sfârşit. Ele se urmăresc în şirul secolelor dând naştere istoriei omeneşti, apar în timpuri şi sub împrejurări anumite, desvoltă tot ce sufletul lor conţine, precum desveleşte floarea corola ei până i se zăreşte inima, apoi puterile le slăbesc, elementele li se desfac ca frunzele ce se pierd în vânt.

Omenirea în masa ei nu pare a se schimba în mod însemnat; o câtime de indivizi se află în orice timp pe suprafaţa pământului; numai sferele sufleteşti reprezentate prin popoare se schimbă necontenit. Ori când privim omenirea o vedem împărţită în diverse popoare ajunse fiecare într'un punct al existenţei sale: unele în timpul copilăriei lor, altele în floarea desvoltărei, altele iarăşi reţinute prin piedici exterioare pe care trebue să caute a le învinge înainte de a merge mai departe în producerea interiorului lor, şi în fine, altele cărora veacul li s'a împlinit, sau dispărând cu totul de pe faţa lumei, sau trăind o existenţă mai mult vegetivă până să-i sune momentul nimicirei. Din câmpiile Mesopotamiei şi de malurile Nilului vedem cum se strămută culmea geniului omenesc în Grecia şi Italia, cum apoi peste Persia şi Egipt se'ntinde spiritul ce a dat Califilor. Grecia şi Roma dispar la rândul lor, şi pe aceleaşi câmpii, sub acelaş cer, alte neamuri, alte genii vin să reverse comorile sufletului lor. Se nasc popoarele moderne din combinarea elementelor lumii vechi cu acele ale lumii barbare, popoare ce unesc existenţa lor din capăt, cu perioada copilăriei, cu cânturi şi epopee ca Elinii cu Omer. Aceste popoare se desvoltă unele grabnic, altele mai încet, unele liber altele muncite prin felurite apăsări şi înfăţişând o desvoltare întreruptă[1]. In partea de răsărit a lumei noastre — celei vechi — vedem poporul chinez care a produs tot ce putea produce şi astăzi duce o existenţă monotonă fără progres, fără viitor. Peste tot locul vedem manifes-

1) Italienii, Spaniolii şi Românii.

tându-se legea generală, căreia desigur e supus şi însuşi neamul omenesc şi — mergând cu spiritul mai departe — însuşi universul soarelui nostru în sânul universului nesfârşit a corpurilor cereşti.

Popoarele deci se nasc, se desvoltă şi apoi dispar pentru totdeauna. Ele revarsă în lume conţinutul sufletului lor, aduc la lumină şi lasă în memoria omenirii ideile şi simţămintele care după natura lor specifică erau destinate a produce şi apoi încetează...

Până când un popor a fost reţinut în desvoltarea sa prin cauze exterioare, până când această desvoltare nu a fost completă, el are totdeauna posibilitatea de a urma mai înainte desvoltarea întreruptă. E numai leşin, nu e moarte[1]). Când însă un popor a terminat desvoltarea sa, atunci chiar de ar exista fiziceşte e mort sufleteşte, puteri producătoare nu mai sunt în el; va duce o viaţă cârcită, incapabilă de progres până să vină o cauză care să stârpească din lume o formă de spirit a căruia miez a dispărut. Exemplul îl avem în poporul chinez.

Deci, orice popor care poate să aibă încredere în viitorul său trebue să fie un popor nou cu putere productivă în sine, un popor care simte în el o comoară ce are de datorie a o lăsa geniului omenesc... In zadar ar mai ţinti ochiul spre viitor bătrânul ce s'apropie de groapă — în zadar poporul ce odată a trăit.

Acuma să reluăm presupunerea că suntem Romani curaţi — sau chiar puţin influenţaţi de alte elemente

---

1) In această lege stă explicarea unor reînceperi ca acele a Spaniei, Italiei şi a noastre.

după cum unii vor acorda poate — şi nu un popor cu totul nou, tot atât de nou ca Francezii, Italienii, care lucru curios, nu pretind numaidecât a fi Romani curaţi. Ce va fi atunci urmarea necesară? Poporul Roman s'a desvoltat odată şi s'a desvoltat atât de complet cum poate nu s'a mai desvoltat altul; el a pierit prin însăşi mărimea lui; tot ce conţine sufletul său, a produs, apoi a căzut, în aparenţă sub năvălirea barbarilor, în fapt însă, pentrucă putrezise înlăuntrul său. Dacă e aşa, ce mai căutăm noi atuncia? Dacă suntem Romani curaţi, dacă elementele cu care am venit în contact nu ne-au influenţat mai deloc, dacă toţi Dacii au fost stârpiţi — apoi atunci ce mai aşteptăm dela istorie, dela viitor? — Numai atâta poate să mai fie ambiţiunea noastră de a reprezenta paralela Chinejilor pe pământul Europei.

Toată întrebarea viitorului nostru stă aci: dacă suntem Romani — degeneraţi — sau un popor cu totul nou, Românii[1]). A crede că suntem Romani curaţi şi că totuşi am putea să ne mai desvoltăm odată poate fi o idee foarte măgulitoare pentru cei ce o au, dar pentru a fi adevărată ar trebui ca natura să ne fi dat privilegiul de a ne sustrage dela legile ei. Deosebirea însă între legile naturei şi acele omeneşti constă tocmai în aceea că cele dintâi nu cunosc asemenea privilegiuri. Condiţiunea esenţială a desvoltării noastre fiind existenţa unei diferenţe între spiritul nostru şi spiritul Roman ar trebui să încetăm odată pentru tot-

2) Aceiaşi întrebare hotărăşte şi viitorul Greciei moderne. Sau sunt Elini degeneraţi, sau un popor nou.

deauna cu nişte pretenţiuni tot atât de absurde pe cât de ridicule.

Noi, care credem în viitor, nu avem astfel de pretenţii şi avem convingerea că suntem un popor nou — la a căruia formare au conlucrat multe elemente — iar nu Romani degeneraţi. Avem această convingere pentrucă cucerirea Romană în Dacia nu a putut avea un efect cu totul altul decât cuceririle aceluiaş popor în Spania sau Franţa, anume de a introduce o doză puternică de spirit Roman în acel al poporului învins prin amestecarea cu dânsul; — pentrucă schimbarea de climă are o înrâurire nemăsurată asupra spiritului unui popor, şi că unei asemenea înrâuriri a fost supus acel al coloniştilor Romani strămutaţi în Dacia; — pentrucă îndecursul lungei perioade a invaziunei am fost în contact cu o sumă de popoare care au modificat puternic spiritul poporului năvlit şi că în genere în urma acelei perioade poporul nostru apare ca constituit, există ca naţionalitate. Avem acea convingere din considerarea caracterului limbei noastre, care dacă elementul latin predomină în ea, după cum ne-o demonstrează fără îndoială flexiunile şi construcţiunea sintactică, este totuşi departe de a fi limba latină însăşi, în care voesc a o preface filologii noştri, — din considerarea moravurilor noastre întrucât există, şi mai ales din faptul cel mare că pe când Romanii au fost singurul popor aric (indo-german) din Europa ce n'a avut poesie populară, şi noi din contra avem o asemenea poezie şi anume una de care cu drept cuvânt putem să ne mândrim. Aceasta e de mare însemnătate pentru cel ce înţelege, căci un popor care are poezie arată prin aceasta cu totul

alte dispozițiuni sufletești decât unul care nu are asemenea — arată că poate avea filozofie, știință și arte, ceeace Romanii nu au avut.

Ideea deci de care ne ocupăm redusă la adevărata ei măsură este: că noi Românii suntem un popor de viță latină, adecă: elementul care a jucat rolul principal în formarea naționalității noastre a fost cel latin, dar că suntem departe de a fi Romani curați, ci că multe alte elemente, a căror natură și grad de influență, știința ar trebui să caute a le stabili, au conlucrat la formarea spiritului poporului nostru — spirit nou, deosebit de acel al Romanilor, și deci în drept de a spera în viitor.

Ne mai rămâne de arătat că această idee a originei noastre ajunsese în momentul când reducerea la adevărata ei măsură devenise necesară. Acest moment este, după cum am arătat mai sus, acela în care dintr'o idee bună se nasc urmări rele, semn că ideea pretinde la o sferă mult mai întinsă de adevăr decât acea ce o posedă în realitate. Rezultatele rele produse până acuma sunt următoarele:

1. *Stricarea limbii*[1]. Ideea că suntem puri Romani are de urmare necesară că trebue să avem o limbă pe cât se poate de latină, că ea trebue curățită de toate elementele așa numite străine ce conține. Această procedare are de urmare pe deoparte de a sărăci limba de toate expresiunile sub care poporul nostru și-a exprimat în timp de secole gândirile și simțămintele sale, pe de alta de a falsifica expresiunea însăși a acelor gândiri și simțăminte, îmbrăcându-le sub

1) Cu care stă în legătură încurcala ortografiei.

forme noui împrumutate dela Romani — străbunii noştri, sau dela Francezi — fraţii noştri, forme care nu se potrivesc cu conţinutul ce voim a pune în ele şi deci nici că sunt în stare a-l reproduce. Dar la aceasta nu mai precugetă închinătorii ideei că suntem curat Romani; nu gândesc că jertfesc unei năluciri periculoase întreaga comoară poetică a poporului Român!

2. *Idei necoapte republicane.* Suntem Romani? prin urmare trebue pe cât se poate să luăm de model pe străbunii noştri şi precum le copiem limba să le copiem şi instituţiunile.

Timpul cel mai frumos al vieţii Romane a fost însă republica. Se crede acuma că e destul de a copia acel timp şi nu altul pentru a răsădi şi în sufletul nostru frumoasa floare a libertăţii şi puterea morală fără de care libertatea e un abuz... Ar trebui să-şi aducă însă aminte aspiranţii la „consulat" sau „tribunat" că republica Romană ea însăşi a avut un sfârşit şi că acest sfârşit a fost adus printr'o stare a spiritului poporului, asemenea celeia în care ne aflăm noi astăzi care am dori să fundăm republica! Nu se îndreaptă spiritul unui popor prin schimbarea formei de guvern, ci forma de guvern prin spiritul poporului [1]).

---

1) Atât consequenţele în privirea limbei — deşi numai în parte — cât şi acelea în privirea instituţiunilor au fost criticate în mod eminent de d-l Maiorescu *(scrierea limbei Române şi critica şcoalei Bărnuţu,* apărute în broşuri separate şi în *„Convorbiri Literare"* anul 1), dar până nu se va tăia răul până la rădăcină nu se va asculta niciodată vocea raţiunii. Măcar să tot demonstrăm că ortografia d-lui Ciparu, sau teoriile d-lui Bărnuţu sunt imposibile... ni se răspunde: Nu suntem oare Romani? şi cu aceasta victoria e sigură.

3. O îngâmfare cu meritele altora care întrece până şi marginile bunei cuviinţi. Sunt cunoscute pretenţiunile ridicate de unii — la care mulţi vor fi aderat în tăcere — că noi am fi dat semnalul revoluţiei franceze, unirei Germaniei, acelei a Italiei, schimbărei regimului în Franţa, etc.; se cetesc apoi pe fiecare zi atâtea laude despre poporul nostru în ziare, broşuri; se aud de acestea în discursuri publice — încât până şi urmele modestiei par a se fi şters din sufletul nostru. Toată această orbire asupra unei stări de lucruri spre îndreptarea căreia ar trebui să aplecăm toate puterile noastre în loc de a le pierde în măguliri otrăvitoare — toată această orbire zic se explică uşor când ne amintim că suntem Romani, că putem număra între străbunii noştri o serie de caractere ca acele ale republicei Romane, că ne putem considera ca urmaşii nemediaţi ai poporului ce odată prin însuşirile sufletului său introduse în spiritul mai întregii lumi cunoscute pe atunci formele de viaţă proprie sieşi. Cum să nu uităm micimea actuală, înaintea unui trecut atât de glorios! Dar se mai uită un lucru care este ultimul punct ce mai voim a atinge; se uită că prin pretinderea unei continuităţi de desvoltare (probă modul cum se predă istoria noastră în şcoli şi cărţi).

4. Micşorăm noi înşine valoarea trecutului nostru propriu, punându-l în o asemănare necesară cu un altul ce-l sfarmă prin mărimea sa. Se înjoseşte istoria noastră la rolul unei continuări mici a unei perioade însemnate, la un pârâu ce iese dintr'un râu pentru a seca în pustii, în loc de a-i lăsa acela a unui început

de desvoltare, care totdeauna trebue să fie mic, dar poate să devină mare.

Atâtea avem de spus despre ideea originei noastre, despre frumoasele ei rezultate în timpul renaşterii noastre, despre caracterul sub care se prezintă ea astăzi şi relele ce se leagă de ea.

Dacă vocea adevărului mai are răsunet la noi, apoi poate că această cercetare va contribui întrucâtva la întărirea unei direcţiuni care caută a-şi da seamă de starea în care ne aflăm. Dacă însă sistemul urmat până acuma de a nu lua nici măcar în băgare de seamă orice idee care nu vine îmbrăcată sub formele măgulirii, va persista neînvins, atunci convingerea noastră că nu suntem Romani curaţi va fi foarte slăbită.

Vom începe a crede şi noi — în felul nostru — că suntem Romani curaţi; dar gândind la anul 106 după Christ, ne vom aminti că suntem Romani din timpul împăraţilor, Romani din timpul decadenţei!

III.

Reforma așezămintelor noastre [1])

In timpurile din urmă ideea că bântuelile vieții noastre publice sunt în mare parte datorite așezămintelor politice pe care le avem, a prins rădăcina din ce în ce mai mult, astfel că timpul pare a fi venit, când o înțelegere, atât asupra naturii răului ce decurge din așezămintele noastre, cât și asupra modului cum trebue concepută o reformare a lor, devine de neapărată trebuință.

Aceste întrebări se înțelege că privesc deadreptul numai pe Românii din România liberă, apoi ele par a avea un caracter politic, astfel că din ambele puncte de vedere s'ar putea crede, că nu se potrivesc a fi tratate în foaia „Convorbirilor", care este o foaie literară și științifică, deci menită a reprezenta numai interese de această natură, care prin sine însuși sunt și comune tuturor Românilor. In ceeace privește punctul al doilea, nu cred, că ni se va ține de rău tratarea unui interes care, deși pare local, are însă o însemnătate pentru toți căci dela prosperitatea părții, ce are fericirea de a fi liberă, atârnă în mare parte soarta întregului popor, fiindu-i aceasta centrul în

1) *Convorbiri literare,* V, 15 Iunie 1871, p. 117.

jurul căruia în speranță se grupează în viitor. Cât despre teama, că întrebarea ar fi mai mult de natură politică, ea se îndreptează ușor prin modul pertractării. Politica nu este, sau cel puțin nu ar trebui să fie, decât mijlocirea între știință și practică în ceeace privește ocârmuirea unei țări. Bazele politicei sunt dar de o natură științifică și vor putea întotdeauna lua loc într'o foaie științifică și literară.

Când îi merge rău unui om, dacă el cunoaște cauzele din care aceasta i se întâmplă, atunci el se silește din puteri ca să-și îndrepte soarta. Dacă este cauza propria nedibăcie, se ajută prin sfat și luare aminte; dacă este răutatea altora, se apără de ea. Când însă îi este cu neputință a descoperi cauzele nenorocului său, atunci el se revoltă contra soartei, își turbură mintea luptându-se cu un dușman nevăzut, învinovățește pe unul și pe altul fără de cuvânt și confunzându-se din ce în ce, își risipește puterile minții în zadarnice sbuciumări, care-l duc din treaptă în treaptă spre întreaga-i nimicire. Tot astfel se întâmplă și cu un popor în asemenea împrejurare. Cât timp nu-și dă seama de cauzele bântuelilor ce-l sfâșie, el se desface în numărate partide, care se învinovățesc unele pe altele, se mănâncă în lupte, ce consumă puterile inteligente ale națiunii fără de nici un rol folositor. Unde apoi starea poporului e rea, siguranța externă și internă zdruncinată, acolo egoismul devine în curând luceafărul fiecăruia. Disperând de scăparea întregului, fiecare caută și-și asigură soarta sa, ca și corăbierii unei năi, ce se cufundă. Singurul mijloc de a scăpa dintr'o stare critică — cât timp o scăpare este încă cu putință — este o încordare

a tuturor în contra răului, *o cercetare a cauzelor lui* şi o încercare de a le îndepărta.

Aceasta pare a fi venit întrucâtva la conştiinţa poporului nostru. Duşmăniile care până acuma erau numai personale încep a se îndrepta şi în contra unui nou obiect. Incepe a se înţelege, că rădăcinele răului sunt nu numai în persoanele ce compun statul, şi că poate răul cauzat prin persoane însuşi este în mare parte numai rodul neapărat al unor cauze mai adânci. Obiectul însă în contra căruia de o bucată de timp se îndreaptă atacurile sunt aşezămintele politice ale ţării, adesea cuprinse sub cuvântul de constituţiune.

In această învinuire a constituţiei ţării de relele, ce ne sdruncină viaţa, găsim o mişcare de propăşire spiritului politic la noi. Este cel dintâi simptom de trecere dela o viaţă politică predominată numai de spiritul de partid la o concepţie mai raţională a conducerii soartei unui popor. Cât timp credem că răul provine numai dela caracterul poporului şi al oamenilor săi politici, până atunci — cel puţin pentru o generaţie — nu poate fi speranţă de îndreptare. Când însă începem a ne convinge că răul vine şi de aiurea, şi anume din cauze ce se pot îndrepta, atunci suntem de sine împinşi spre cercetare, şi din aceasta spre aflarea mijloacelor de îndreptare. Mişcarea deci, ce se arată în spiritul nostru politic, trebue aprobată în principiu. Dar pentru ca ea să producă efectul bun ce se poate aştepta dela dânsa, trebue contribuit din toate puterile la luminarea ei. Instinctul popoarelor le indegetează întotdeauna calea naturală,

pe care își pot găsi binele. Forțele inteligente trebue însă să vină în sprijinul instinctului sănătos dar orb și necunoscut, dacă este să se tragă vre-un folos din ele. Dacă deci se pretinde acum, că o mare parte din relele, de care suferim, este datorită așezămintelor noastre politice, trebue căutat de a lămuri până întrucât aceasta este adevărat și unde stau mijloacele de îndreptare.

Pentru a se putea da o deslegare serioasă la aceste întrebări, ar trebui lucrarea neobosită și repetată a tuturor celor ce cugetă la noi asupra fenomenelor vieții popoarelor, ar trebui studii conștiincioase asupra stării noastre politice, sociale, economice și financiare, asupra administrației, a justiției, a învățământului și cultului, într'un cuvânt, asupra tuturor ramurilor vieții noastre publice, toate sprijinite pe observarea reală a faptelor și pe date statistice, și concepute dintr'un punct de vedere cu totul obiectiv și științific. Dar nici măcar începutul unor asemenea studii nu s'a făcut la noi; deaceea nici că poate fi vorba de a deslega acum într'un mod mulțumitor întrebarea, până întrucât împrumutarea așezămintelor străine a pricinuit starea cea rea în care ne aflăm, și ce trebue deci făcut pentru a o îndepărta. Tot la ce țintim aici este, de a expune o idee critică pe care o credem de fundamentală în această privință. Aceasta este, că nu introducerea *principiilor* celor mari de viață a timpurilor moderne este cauza mai adâncă a turburărilor vieții noastre publice, ci împrumutarea formelor și legilor speciale, sub care acele principii căutau a fi realizate la popoare străine.

Este de cea mai mare însemnătate de a deosebi

întotdeauna principiile acestea de viaţă mari ale libertăţii sub cele patru forme ale ei fundamentale, a egalităţii înaintea legii, a guvernării autonome (self-government), a participării poporului la conducerea ţării prin reprezentare şi la darea dreptăţii prin juriu, a ridicării torturii şi pedepsei de moarte şi celelalte, sunt cu toate bunuri mari şi scumpe, una din cuceririle cele mai mândre ale geniului omenesc, produsul unei desvoltări de multe secole agonisite cu sângele şi lacrimile a multor generaţii, ce şi-au pus fericirea şi viaţa în cumpănă pentru susţinerea şi apărarea lor. Cu toate adevărurile generale omeneşti, aceste mari principii nu sunt proprietatea niciunui popor în parte. Precum fiecare generaţie le suge dela altele, astfel fiecare popor le împrumută dela altul, care în realizarea lor au apucat mai înainte. Introducerea acestor principii în viaţa unui popor, care nu se bucură încă de ele, este deci o necesitate istorică, şi faptă cu totul normală, bazată pe solidaritatea popoarelor şi a desvoltării lor în istoria omenirii. Nu deci în introducerea acestor principii trebue căutată cauza relelor ce ne bântue. A le ataca pe acestea, este numai un semn de barbarie. Când unui popor nu-i merge bine cu ele, atunci desigur că nu sunt ele de vină, ci alte împrejurări cu totul neatârnate de principiile însăşi şi anume: sau elementele poporului sunt decăzute, şi atunci ele putrezesc şi se desfac mai repede la contactul aerului liber, ce pluteşte acolo unde predomină acele principii; sau aplicarea lor la starea particulară a unui popor anumit este astfel, că realizarea practică a principiilor este cu neputinţă. Cazul întâi se întâmplă acolo unde poporul, ce

se bucura de aşezăminte libere, începe a decade; al doilea, când un popor împrumută dela altul aşezămintele speciale, sub care principiile generale căutau a fi realizate la celălalt. Noi credem că poporul nostru nu se află în cazul dintâi, căci este un popor nou, tânăr, ce încă nu s'a desvoltat. Aerul cel mare şi aspru al libertăţii îi va fi spre priinţă, şi viaţa poporului se va desvăli mândră şi sănătoasă la atingerea lui cu brazii de pe poalele munţilor săi; dar pentru aceasta trebue ca acele principii să fie aplicate într'un mod potrivit cu starea în care se află. Greşeala fundamentală a vieţii noastre politice, păcatul de moarte al oamenilor noştri de stat a fost, că nu au introdus numai spiritul aşezămintelor străine, ci însăşi aşezămintele în toate amănunţimile lor, astfel precum ele erau întocmite pentru starea de cultură politică şi socială a popoarelor, cu care ne-am atins mai de aproape.

Nu s'a introdus numai sistemul constituţional, adică principiul general că poporul trebue să participe la legiuirea ţării şi să privegheze ocârmuirea ei, ci s'au introdus şi legile străine, care orânduesc modul cum are să se proceadă pentru a căpăta o reprezentare a ţării, între altele legile electorale. Pasul întâi a fost un bine, al doilea un rău, care a nimicit binele ce l'ar fi putut produce cel dintâi şi pentru ce? pentrucă clasele societăţii noastre şi raportul de însemnătate în care stau, apoi graadul de cultură şi împărţirea acesteia, sunt la noi cu totul deosebite de aceleaşi împrejurări în ţările dela care am împrumutat mai mult sau mai puţin acele legi speciale. Deasemenea nu s'a introdus numai principiul judecăţii prin juriu,

adică ideea de a face pe popor să ia parte la darea dreptății, mai ales în lucruri criminale, pentru a oțeli pe deoparte conștiința juridică în el, pe de alta, pentru a îndepărta o aplicare mai logică, care în curând devine scolastică, a legilor; nu s'a făcut numai aceasta, ci s'au copiat toate legile relative la juriu; astfel, acele care privesc cauzele ce se cuvin a fi atribuite juriului, acele care orânduesc formarea listelor anuale și a celor de sesiune ș.a.m.d. Nu s'a îmbunătățit numai sistemul financiar, acel de contabilitate, organizarea tribunalelor, a administrației centrale și comunale, după principiile cele mari câștigate de știință sau de practică veche a altor țări, ci s'a introdus toată organizarea financiară, tot sistemul de contabilitate, toată întocmirea tribunalelor, toată orânduirea administrației centrale și comunale ale altor țări fără a se lua în seamă cât de puțin, dacă toate aceste așezăminte speciale ale acestora se potrivesc cu starea noastră.

Răul deci stă în împrumutarea legilor speciale și nu în aceea a principiilor generale de viață publică. In contra aplicării acestor principii trebue să îndreptăm silințele noastre, nu în contra principiilor însăși. Cine deci învinuind „Constituția" țării de relele ce ne bântue, înțelege prin ele principiile generale de ocârmuire pe care le-am enumerat mai sus, acela ce se află într'o mare înșelare. Cine însă înțelege sub acel cuvânt așezămintele speciale, care caută să realizeze la noi aceste principii, acela a nimerit unde

sta cauza răului şi deci care este calea ce trebue apucată spre îndreptarea lui[1]).

In lume însă astfel se compromit cauzele cele mai bune şi mai drepte. Pentru că se aplică rău sistemul constituţional, apoi se atribuie acestuia relele ce bântuie viaţa publică, ce a reclamat numai numele lui. Pentru că se aplică rău juriul, apoi aşezământul însuşi e de vină şi să-l lepădăm! Pentru că se proclamă libertatea presei, fără a se lua şi măsurile de trebuinţă, pentru ca această libertate să rămână în marginile dreptului şi al moralei, singura libertate demnă de om, se atribuie libertăţii însăşi degenera-

1) Se înţelege că documentul însuşi al constituţiei noastre nu conţine numai principii, ci şi norme de aplicare practică; deci s'ar putea întâmpla ca, în întrebarea reformării aşezămintelor noastre, chiar paragrafe din actul constituţiei să vină în cercetare. Aceasta însă nu ar îndreptăţi deloc a vedea în asemenea lucru o călcare a principiilor însăşi. Aşa bună oară am pune o întrebare foarte importantă; până întrucât s'ar jicni sistemul constituţional suprimându-se senatul şi concentrând reprezentarea ţării într'o singură cameră, „adunare obştească" cum ziceau cei vechi? Totodată ar fi interesant de a ştii cauzele, care au împins pe oamenii noştri politici de a adopta sistemul de două camere. Acest sistem nu ştim ca să fi fost de vreun folos undeva, dar el se află la Englezi, din cauze cu totul proprii poporului englez. Dela ei l'au împrumutat Francezii fără să ştie pentru ce, dela Francezi toate popoarele celelalte, care au copiat mai mult sau mai puţin aşezămintele Franţei. Aşa am ajuns şi noi a avea acel corp „greoi" care însă în timpurile din urmă a început a se găsi de prisos de către popoarele care cugetă. Constituţia imperiului german nu admite decât o cameră. In orice caz, credem că ziarele noastre politice ar face mai bine să se ocupe şi cu asemenea întrebări, în loc de veşnice batjocuri personale, care degradează cu totul presa noastră.

rea ei şi s'ar cere ca să fie suprimată. Pentrucă se ridica pedeapsa de moarte fără a se lua măsurile de trebuinţă spre îmbunătăţirea sistemului penitenciar, se atribuie ridicării acelei pedepse barbare înmulţirea crimelor şi crearea nesiguranţei, şi s'ar cere reînfiinţarea ei! Oamenii sunt însă astfel. Setoşi de bine, de fericire, se alungă după ele; împlinesc însă din lene sau nedibăcie numai o parte din condiţiile ce le cere realizarea lor, şi apoi se minunează că aşteptarea le dă de greş.

Până acum am deslegat întrebarea propusă într'un mod cu totul general. Deşi nu este scopul nostru a o trata aici în amănunţimile ei, totuşi nu credem de prisos a lămuri mai de aproape pentru ce, pe când introducerea ideilor morale şi politice fundamentale ale secolului al XIX-lea în viaţa noastră publică este de considerat ca o propăşire normală, împrumutarea formelor speciale, sub care aceste idei erau realizate mai mult sau mai puţin la popoare străine, este numai decât un mare rău şi cauza principală a turburărilor vieţii noastre.

Ceeace lipseşte de obicei în tratarea întrebărilor sociale este o privire clară în lucrurile de care e vorba. De obicei se mulţumesc cei ce spun, şi cei ce ascultă, cu cuvinte generale, cu gândiri de tot abstracte şi nehotărâte, al căror înţeles fiecine-l poate întinde sau restrânge după plac, astfel că adesea şi cei care sunt pentru şi cei care sunt contra au dreptate. Aşa bunăoară întrebarea ce ne ocupă aici, se tratează în de comun la noi, în modul următor: cei care sunt pentru bunătatea fără asemănare a aşezămintelor noastre cred, că demonstrează aceasta repe-

tând, că ele sunt garanţiile libertăţii, egalităţii, dreptăţii, cei care sunt în contra, le combat iarăşi susţinând că ele sunt nepotrivite cu starea noastră, cu moravurile şi spiritul poporului. Dacă rămânem aşa numai la aceste generalităţi fără a le sprijini pe o demonstrare bazată pe fapte reale, atunci nu am îmbogăţit cunoştinţa noastră despre întrebările de care e vorba nici câtuşi de puţin, ba vom merge şi mai departe susţinând că asemenea fraze generale în gura unui om, ce joacă un rol în conducerea unei ţări, sunt, când stau singure fără un sprijin pe fapte reale, întotdeauna un semn de şarlatanism politic.

Mulţimea se orbeşte de strălucirea cuvintelor, crede că înţelege şi nu a înţeles nimic.

Unde e vorba de progres practic, acolo proclamarea de principii, de adevăruri generale nu înseamnă nimic, dacă nu se găseşte şi calea intelectuală, prin care aceste principii să se coboare în carnea şi sângele vieţii reale.

De aici urmează că nici principiul critic expus mai sus nu are deadreptul o valoare practică. Insemnătatea lui constă în recunoaşterea adevărului, că nu principiile de ocârmuire a secolului al XIX-lea sunt cauzele răului ce ne bântuie, deci că scăparea noastră de el nu trebue căutată într'o mişcare înapoi, într'o reaacţiune, ci că modul aplicării lor prin copierea legilor străine este greşit, şi că deci în reforma legilor noastre, după starea noastră păstrându-se neatinse principiile generale proclamate la noi stă îndreptarea mersului lucrurilor. Pentru a îndruma însă şi realiza aceste reforme trebue studii speciale asupra fiecărui ram al vieţii noastre publice, în care să se despartă

întâi în mod critic principiul general, care predomină într'un ram oarecare de viaţă publică, de aplicarea aceluia; apoi să se studieze elementele ţării noastre asupra cărora este să se aplice acel principiu, pentru a se afla calea intelectuală a realizării practice, în fine, să se cerceteze până întrucât legile speciale împrumutate nu corespund cu aceste elemente, deci până întrucât trebuesc modificate.

Aceasta ne vom încerca a o face aici cu unul din aşezămintele noastre, anume cu juriul, care în modul cum a fost introdus, documentează cu deosebire lipsa de judecată a legislatorilor noştri de nefericită memorie. Se înţelege că nu vom putea intra în toate amănuntele; vom înfăţişa însă o considerare bazată pe fapte, care sperăm, că va corespunde principiilor expuse până aici.

Ideea judecăţii prin juriu este pornită din cerinţa unei drepte aplicări a legii penale. Legea penală este o normă rece şi abstractă, prin care însăşi natura sa nu poate să ia în băgare de seamă elementul individual. Dar când această lege este să se aplice, când se coboară în viaţa reală, ea loveşte tocmai în indivizi, din care nu sunt doi să se asemene, nu sunt doi a căror constituţie fizică, ale căror aplicări sufleteşti, al căror curs al vieţii şi împrejurări momentane să fie aceleaşi. Dacă aplicarea legii penale cată să nu fie o veşnică nedreptate, o nimicire a conştiinţei juridice, trebue ca ea să ia pe cât se poate în băgare de seamă aceste elemente individuale, care modifică în mod atât de însemnat vina faptei după omul ce a îndeplinit-o. Dreapta aplicare a penalităţii cere deaceea neapărat două lucruri: întâi o determinare numai re-

lativă a pedepselor, adică fixarea unui maximum și unui minimum înlăuntrul cărora judecătorul să poată măsura pedeapsa luând în băgare de seamă elementul individual. Al doilea, o prețuire a acestui element individual și în privința vinovăției, ceeace nu se poate face decât punând să se pronunțe asupra acestui punct nu juriști de profesie, care să aplice categoriile logice de învinuire, stabilite de legea penală, ci oameni din popor care să considere pe acel învinuit în toată individualitatea lui, pentru ca din toată ființa lui, din toate împrejurările ce au însoțit fapta lui, să se deducă elementele vinovăției sale. Această din urmă condiție se îndeplinește prin așezământul juriului.

In juriu deci judecă oamenii nejuriști după prețuirea naturală a bunului știut, vinovăția unui individ.

Prin acest așezământ însă, nu numai că se apără legea penală de a degenera într'o aplicare curat formală, care, neținându-se seama de elementul individual, produce numai nedreptăți, dar se ridică conștiința juridică în popor, făcând însuși să producă efectul viu al acelei puteri cumplite a dreptului care apără sau nimicește cele mai înalte bunuri omenești. Cât timp dreptul stă ascuns numai în formule întunecate, cât timp el este o știință oarecum laică și cabalistică, pe care numai cei inițiați o înțeleg, cât timp individul nici simte nici vede puterea lui reală decât atunci când însuși e lovit de ea, până atunci dreptul nu e decât o literă moartă, care nu are valoare pentru cei ce nu au venit încă în contact cu dânsa. Când însă însuși cetățeanul aruncă ruina meritată pe concetățeanul său, sau când ia însuși asupră-i răspunderea achitării unui vinovat și deci încurajarea

crimelor şi a nelegiuirilor care primejduesc în curând siguranţa tuturor şi pe a sa proprie, când, zic, se face ca poporul însuşi să mânuiască acea sabie cumplită, să simtă această putere vie şi măreaţă, realizarea conştiinţei morale omeneşti, atunci dreptul încetează de a fi o simplă literă, ci fiecare-l vede trăind în realitate, fiecare-l priveşte ca baza acelor mari bunuri atât ale poporului, cât şi ale individului, fiecare-l respectă chiar înainte de a fi simţit el însuşi efectul puterii lui. Atunci se trezeşte şi se întăreşte conştiinţa juridică, bazele Statului se consolidează prin respectul legilor şi conştiinţa datoriei. Juriul deci este un element însemnat de cultură. Orice popor care vrea să meargă înainte, trebue să-l admită în numărul aşezămintelor sale fundamentale.

Pentru ca această idee a juriului să se realizeze, se cere însă neapărat ca numai acei doi indivizi să fie chemaţi a lua parte la el, care înfăţişează garanţiile intelectuale şi morale trebuitoare de a hotărî asupra celor mai mari interese omeneşti: viaţa, onoarea, averea indivizilor, siguranţa publică. Numai astfel de oameni vor fi pe deoparte în stare să preţuiască în întregimea ei individualitatea învinuitului, pe de alta însă vor. avea puterea sufletească necesară pentru a se feri de înrâuriri străine dreptăţii. Toată valoarea juriului atârnă deci dela oamenii ce vor compune comisiunea de judecată, deci dela elementele societăţii, care vor fi chemate la această funcţiune, şi dela mecanismul de legi, prin care aceste elemente vor fi spicuite din massa poporului.

Să vedem acum până întrucât s'a realizat la noi

această cerință, neapărată pentru formarea unui juriu bun.

Legile speciale care regulează așezământul juriului la noi, au fost copiate după legile franceze anterioare legii asupra juriului din 10 Iunie 1853, luându-se din această lege de pe urmă, prin care legislația franceză a făcut un mare progres, numai câteva dispoziții neînsemnate. Această procedare a legislatorilor noștri de a nu împrumuta măcar într'un mod mai rațional, alegând între ce e bun și ce e rău, chiar disperăm de a nu ne-o explica. Legislația franceză asupra juriului, anterioară legii din 1853, pornea din principiul cel fals, că juriul este un așezământ politic, că funcția de jurat este un drept politic. De aici urma ca fiecare cetățean, care întrunea oarecare condițiuni formale determinate prin lege, avea și dreptul de a fi jurat, deci, dacă era trecut cu vederea în listele de jurați, el avea dreptul de a cere a fi înscris. Acest principiu este fals, atât dacă-l vom considera din punct de vedere istoric, căci juriul la Englezi, de unde l-au luat toate popoarele celelalte, nu este considerat ca un așezământ politic, cât și după natura lucrului însuși. In adevăr, sub nici un cuvânt funcția de jurat nu poate fi considerată ca exercitarea unui drept politic individual. Cum poate fi vorba de exercitarea unui drept politic individual, când pronunțăm asupra vieții, onoarei, averii unui concetățean, asupra siguranței publice? Cum poate cineva numai pe baza că are 100 galbeni venit pe an, sau că exercită o profesie liberă, sau că e patentaș până și de gradul al IV-lea, să pretindă la dreptul de a veni să pronunțe în mod absolut asupra celor mai mari bunuri

omeneşti, când poate însuşirile lui intelectuale şi morale nu-l deosebesc întru nimic de cei pe care legea îi opreşte de a fi juraţi, fiindcă „nu ştiu a scrie şi citi româneşte" sau au fost osândiţi criminaliceşte? Funcţia de jurat nu este un drept politic individual, ci o sarcină publică. Nu fiecare cetăţean care împlineşte oarecari condiţiuni formale poate pretinde la dreptul de a funcţiona ca jurat, ci din contra, atât acuzatul cât şi societatea au dreptul de a cere ca Statul, dacă deleagă pronunţarea dreptăţii unor indivizi din popor, aceştia să fie astfel, încât să înfăţişeze garanţiile necesare pentru înalta chemare, ce au de împlinit. Nu oricine însă a fost profesor, sau are venit de 100 galbeni, sau e meseriaş cu patentă este eo ipso şi înzestrat cu însuşirile eminente recerute pentru a fi jurat. Condiţiunile formale însemnate de lege ar trebui numai să mărginească sfera, din care au a se recruta elementele juriului. Aceasta însă nu înseamnă deloc că toţi cei care întrunesc acele condiţiuni formale sunt şi demni de a fi juraţi. O legislaţie care nu recunoaşte aceasta, documentează că nu a pătruns adevăratul principiu al juriului.

Astfel era legislaţia franceză înainte de 1853 şi această legislaţie s'a introdus la noi. Dar în Franţa acest mod de a privi aşezământul juriului, deşi fals, avea temeiul său într'o necesitate istorică. Juriul fusese introdus în Franţa sub înrâurirea ideilor revoluţiei celei mari. Aceasta fiind esenţial politică, urma ca toate reformele să ia o culoare politică. Aşa se întâmplă şi cu juriul. Acesta fu considerat ca un aşezământ politic, ca un câştig al libertăţii în contra absolutismului, deci ca un drept individual al fie-

cărui cetăţean care întrunea oarece însuşiri formale. Juriul nu era deci un aşezământ al justiţiei, ci un instrument politic întrebuinţat de diversele guverne pentru îndeplinirea planurilor lor prin înrâurirea asupra justiţiei. Deaceea organizarea juriului în Franţa a schimbat de vreo nouă ori dela introducerea lui până în timpurile din urmă. Ce devine însă dreptatea când nu normele ei proprii, ci alte considerente determină hotărârile judecătorilor, aceasta din nenorocire se cunoaşte şi la noi destul de bine. Acest sistem periculos, dar care decurgea cu necesitate din faptele anterioare, fu îmbunătăţit în mare parte prin legea din 1853. Se recunoscu prin această lege principiul adevărat al juriului, anume că funcţiunea de jurat este o sarcină publică şi nu un drept individual. După această lege, nu fiecare ce întruneşte nişte condiţiuni formale are şi dreptul de a fi jurat, ci din acei care înfăţişează şi garanţiile de capacitate şi moralitate necesare pentru a putea fi juraţi. Un drept de a fi jurat nu există şi persoanele omise din liste nu pot reclama pentru a fi înscrise. Operaţiunea alegerii persoanelor ce au a compune lista juraţilor se face în modul următor: Din toţi cetăţenii care au însuşirile formale cerute, o comisiune compusă din primarii cantonului prezidaţi de judecătorul de pace, înscrie în listă pe acele persoane ce li se par demne de a funcţiona ca juraţi. De pe aceste liste cantonale o altă comisiune compusă din toţi judecătorii de pace prezidaţi de prefectul departamentului aleg numărul de juraţi necesar pentru umplerea listei arondismentului. De pe listele arondismentului formează prefectul lista anuală pentru departament, luând nu-

mărul de nume necesar pentru aceasta, după ordinea alfabetică. Din lista anuală se trag la sorţi 36 de juraţi pentru lista de sesiune, din care apoi printr'o a doua tragere la sorţi combinată cu dreptul de recuzaţie al acuzatului şi al ministerului public, se formează comisiunea de judecată pentru fiecare cauză. Importante sunt cele două operaţiuni dintâi, adică ale ambelor comisiuni. Aici intră în joc preţuirea personală a indivizilor ce vor fi chemaţi a funcţiona ca juraţi. Dela modul cum e compusă comisiunea atârnă deci şi formarea listelor fundamentale. In Franţa se dă prefectului prea mare înrâurire în formarea listelor, şi deaceea consideraţiunile politice joacă un rol mult mai mare în alegerea persoanelor ce au a fi juraţi, decât capacitatea lor. Cu tot defectul însă, legea franceză din 1853 conţine un progres însemnat în hotărârea că funcţiunea de jurat nu poate fi cerută ca un drept de nimeni, că numai acele persoane pot fi juraţi care după aprecierile comisiunilor însărcinate cu aceasta, vor prezenta garanţii individuale de capacitate şi moralitate îndestulătoare.

In copierea legilor franceze tocmai acest progres împlinit prin legea din 1853 s'a scăpat din vedere. Fără nici o umbră de temei s'a considerat şi la noi juriul ca aşezământ politic, dând fiecărui cetăţean care întruneşte oarecare condiţiuni formale dreptul de a fi jurat, dreptul de a cere să fie înscris în listă. Acest de pe urmă drept nu are prin sine urmări rele, pentrucă desigur nu e nimeni bucuros de a fi jurat,

şi dacă-l trece cu vederea în listă, nu poate să fie decât mulţumit. Răul constă însă în alte urmări din acelaş spirit al legii din care decurge şi dreptul de reclamă. Fiecare având dreptul de a fi jurat, de o alegere între persoane, de o preţuire a capacităţii şi moralităţii lor nici mai poate fi vorba. Deaceea procedarea formării listelor la noi e foarte simplă, anume: prefectul înscrie pe toţi cetăţenii ce întrunesc condiţiile formale determinate de lege, dacă ei persistă sau nu şi garanţiile de capacitate şi moralitate, fără de care juriul devine o nenorocire publică, aceasta nu e treaba prefectului. Dacă şi-ar permite o astfel de preţuire, ar încălca un drept politic al cetăţeanului. S'ar crede însă că poate această măsură oarbă este îndreptată prin alte dispoziţii. Nici deloc. Lista anuală se formează de pe această listă trienală în mod tot aşa de orbesc; anume prefectul ia de pe lista trienală după ordinea alfabetică numărul de juraţi necesar. Vrea să zică, faptul orb că pe unul îl cheamă Stan, pe altul Bran, hotăreşte în a doua instanţă asupra chemării persoanelor ce au a pronunţa asupra celor mai multe bunuri omeneşti. A treia operaţiune se face prin tragerea la sorţi a numărului de 36, care formează lista de sesiune; cu care apoi se urmează ca şi în legea franceză. Trei mijloace deci cu totul oarbe, anume nişte condiţiuni formale, apoi alfabetul, în fine, sorţii au să aducă în comisiunea de judecată oameni demni de a hotărî asupra celor mai însemnate interese ale individului şi ale poporului! In legislaţia franceză aceste mijloace oarbe sunt întrebuinţate numai după ce două comisiuni au ales, după aprecieri individuale, pe oa-

menii cei mai capabili[1]). In adevăr, astfel de mijloace oarbe, precum sunt luarea numelor după alfabet sau tragerea la sorţi, au numai atunci un înţeles, când elementele asupra cărora se aplică, sunt atât de egale în calitate, încât nu ar fi nici un temei de a te pronunţa pentru cutare sau cutare. Deaceea recrutarea prin tragerea la sorţi e foarte raţională: de vreme ce atâţi tineri sunt în toate condiţiile cerute pentru a fi luaţi ca militari, dar se cere numai un număr mai mic, este natural de a determina prin sorţi, care să fie acei ce au să fie luaţi. Când deci aplicăm luarea numelor după alfabet şi tragerea la sorţi pentru formarea listei juraţilor, aceasta are un înţeles, numai când mecanismul întrebuinţat mai înainte este atât de perfect, încât după puterile omeneşti să se fi făcut tot ce e prin putinţă pentru a însemna în listele pregătitoare numai oameni capabili în toată puterea cuvântului de a fi juraţi. Fiind cu toţii unul şi unul, formarea listei anuale, prin luarea după alfabet şi aceea a listei de sesiune prin sorţi, nu înfăţişează nici un neajuns. După modul însă cum se formează la noi lista preparatoare, în care se înscriu fără deosebire toţi cei ce „au trecut învăţăturile unei şcoli secundare" sau se bucură de un venit de o sută galbeni „sau" exercită o profesiune liberă „sau" plătesc o patentă până la gradul al patrulea incluziv", luarea numelor după alfabet pentru formarea listei anuale este mai mult un joc de copii decât o metodă legislativă, iar formarea listei de sesiune prin tragerea

1) Şi dacă aceasta nu se întâmplă întocmai aşa, vine din modul cum e compusă comisia ce alege, după cum o spuseserăm şi mai sus.

la sorţi este numai o ironie. Tot atât de bună ar fi şi dacă prefectul ar alege el însuşi şi pe cei 36[1]).

Legea aceasta pentru formarea juriului ar fi rea chiar la poporul cel mai cult. La noi e ceva monstruos şi iată pentru ce. La noi unde cultura e puţin răspândită, unde tocmai acea clasă a societăţii, ce ar putea mai ales să procure pe juraţi, anume clasa industrială şi comercială, este pe deoparte de mică însemnătate, pe de alta, şi întrucât este, este reprezentată, mai cu seamă prin străini ce nu pot fi juraţi, la noi zic tocmai considerarea elementului personal ar trebui ţinut în seamă cu deosebire luare aminte. Cine cunoaşte cât de puţin societatea noastră, ştie desigur cât plătesc în privirea intelectuală mulţi din cei ce se bucură de un venit de o sută de galbeni, sau sunt patentaşi de gradul al patrulea. Cât despre elementul moral, cel mai important, acesta, după legile noastre, nu poate fi luat deloc în băgare de seamă, dacă nu cade anume sub un paragraf scris. Câţi sunt însă, care deşi nu au fost „condamnaţi la o pedeapsă criminală, etc.", nu se deosebesc în realitate întru nimic de unii ca atare. Opinia publică îi ştie, dar e neputincioasă. Individul stă în listă în puterea dreptului individual, şi dacă nu stă, poate să ceară înscrierea lui!

Subt asemenea împrejurări e peste putinţă ca aşezământul juriului să nu producă rău. Cauza este că cea mai mare parte din juraţi sunt oameni nedemni de a fi. O reformă a juriului este deci neapărată.

1) In legea franceză din 1808, preşedintele curţii alege pe cei 36 juraţi pentru lista de sesiune.

Această reformă trebue să caute a stabili un mecanism de legi, prin care numai persoane capabile să ajungă la funcţiunea de juraţi. Trebue mai întâi abrogat dreptul de reclamă, apoi încredinţat formarea listelor preparatoare unei comisii compuse din magistraţi comunali, care sunt mai departe de mişcările politice, apoi fiind în relaţiuni dese cu cetăţenii sunt şi ca vecini mult mai însuşiţi pentru a face preţuirile personale necesare spre alegerea unor oameni demni. Comisiunea ar trebui să fie destul de numeroasă şi compusă din elemente destul de diverse, pentru ca alegerea persoanelor ce au a fi chemate ca juraţi, să nu se facă după simpatie, antipatie sau alte motive străine scopului aşezământului. In legătură cu această reformă care ar micşora în mod însemnat numărul persoanelor ce pot fi juraţi, ar trebui restrânsă sfera cauzelor atribuite juriului; aşa spre exemplu s'ar putea atribui tribunalelor corecţionale o mare parte din furturile calificate, bună oară cele ce nu întrec o sumă oarecare. Astfel s'ar mărgini sfera activităţii juriului, încredinţând însă această înaltă chemare unor oameni demni de a o împlini. Cu timpul apoi, întinzându-se cultura, desvălindu-se industria şi comerţul s'ar putea reda juriului cauzele criminale în totalitatea lor, ba s'ar putea chiar introduce juriul peste tot locul, după cum începe acum a se face în organizarea nouă prusiană, introducându-se juriul, se înţelege că modificat, la tribunalele de poliţie simplă, aşa că numai cele corecţionale sunt compuse numai cu judecători în sensul propriu.

Cred că din cele enumerate se va fi văzut în destul că, dacă aşezământul juriului produce la noi efecte

periculoase[1]), cauza nu stă în aşezământul juriului însuşi, ci în aplicarea lui nesocotită. Tot aceasta s'ar demonstra şi pentru toate celelalte ramuri ale vieţii noastre publice. Greşeala, lipsa cea mai mare nu e în principii ci în legile speciale care regulează aplicarea lor. Dacă am şi lua în revizuire tot documentul constituţiei, fără a pune mâna la reforma aşezămintelor speciale, nu am produce nici un bine. A proclama alte principii, fie progresive, fie reacţionare, fără a da o îngrijire specială normelor speciale, care regulează aplicarea lor, nu va fi de nici un folos. Aplicarea rea rămâne rea sub oricare principii ar rămâne. Dar o aplicare bună a unor principii bune este mai bună decât o aplicare bună a unor principii mai rele. Dacă ne vom da osteneala a aduce la o aplicare potrivită principiile cele mari proclamate la noi vom intra pe calea ordinei şi a progresului normal fără zguduirile cumplite ale propăşirii nesocotite şi ale reacţiunilor, care conduc pe popoare din zbuciumări în zbuciumări la totala lor peire. Oamenii noştri de stat de până acum au păcătuit printr'o propăşire pripită, printr'o proclamare de teorie fără a da şi calea intelectuală pentru aplicarea lor. Oamenilor de stat ce au acum în mână destinele ţării, le este impusă sarcina cea grea de a îmbunătăţi starea de lucruri, alungând numai răul, re-

1) Achitarile sunt aproape de 90%. Cât despre dilapidările de bani ele trec mai toate nepedepsite. Cauza e lipsa de conştiinţa asupra însemnătăţii statului care e considerat ca ceva străin, duşman.

ținând binele, ce ne turbură viața și principiile adevărate de viață ale oricărui popor care nu merge spre peirea lui.

Toți cei al căror suflet bate pentru țara lor, ar trebui ca în aceste momente, — căci astfel sunt toate momentele în care cuțitul experimentării se împlântă în viața poporului — în aceste momente, zic, să contribue cu spiritul și cunoștințele lor la luminarea grelei întrebări, până întrucât sunt bune și din ce cauză sunt rele așezămintele ce le avem.

IV.

Despre învățământul școlar în genere și în deosebi despre acel al istoriei

I.

Este un fenomen prea bine cunoscut că oamenii obișnuesc a împlini îndelung timp apucăturile lăsate de generațiunile de mai'nainte, fără a-și da seama de cauza pentru care o fac. Aceste apucături mai toate, când se ivesc, au cuvântul lor de a fi în împrejurările înconjurătoare; cu timpul însă, deși ocaziunile de care e legată venirea lor pe lume dispar, totuși, prinzând ele odată rădăcină în suflet, oamenii urmează înainte cu împlinirea lor, deși nu și-ar putea deloc da seama pentru ce o fac.

Această procedare este și foarte firească într'o sferă anumită, adică în aceea a simțimântului, deci în mo-

ravuri şi obiceiuri. Acestea capătă prin curgerea timpului un caracter de stabilitate, ba chiar de sfinţenie, şi cu drept cuvânt, căci simţimintele omeneşti neschimbându-se decât foarte puţin în natura lor, e foarte firesc lucru ca şi formele lor de exprimare să se păstreze pe cât se poate de mult timp astfel cum au fost dela început. Moravurile şi obiceiurile înfăţişând continuitatea sufletească între timpurile trecute şi cele de faţă, ele menţin în mod puternic legăturile omeneşti, fie cele religioase, fie mai ales cele de naţionalitate. Un popor în care respectul moravurilor şi obiceiurilor strămoşeşti se calcă cu uşurinţă, în care cu grăbire se adoptă forme de viaţă străine, documentează întotdeauna o plăcere spre o viaţă turburată şi neorânduită, o uşurinţă de caracter pe care o plăteşte cu grele încercări. Se înţelege că şi moravurile şi obiceiurile trebue să se schimbe, dar aceasta trebue să se facă foarte încet, foarte treptat şi oarecum pe nesimţite, căci moravurile sunt o parte din elementul stătător al poporului pe baza căruia se mişcă acel progresiv.

Dar obişnuirea de a lucra şi făptui aşa după cum s'au apucat de mai 'nainte, fără a-şi da o seamă raţională despre aceasta, se întinde adeseori şi acolo unde nu este îndreptăţită deloc, anume în sfera gândirii. Multe aşezăminte, multe moduri de a lucra, sisteme de guvernare, de educaţie, de instrucţiune ş. c., rămase din timpuri de mai 'nainte, când luminile erau puţin răspândite şi adevărul respectiv necunoscut, se păstrează, mai că ai putea zice cu un fel de sfinţenie, şi atunci când luminile căpătate ne arată relele lor şi calea de apucat spre a lor îndreptare. Se în-

ţelege acum dela sine că în cazul de faţă această procedare este cu totul greşită. Unde e vorba de lucruri intelectuale, acolo o păstrare nestrămutată a stării din trecut nu are nici un înţeles. Adevărurile descoperite trebue şi realizate; îmbunătăţirile arătate prin teorii trebue introduse şi în practică. Luminile inteligenţei nu trebue să rămână numai ca atare spre bucurarea minţii teoretice, şi precum lumina soarelui este nu numai lumină spre desfătarea ochiului, ci şi element de viaţă pentru plante şi vietoare, astfel şi lumina inteligenţei trebue să trezească în viaţa reală chiar, puterile de trai şi de propăşire ale unui popor. Dar deşi raţiunea ne vorbeşte astfel, o lene intelectuală şi o teamă de reforme ne fac de suferim mult timp relele şi greşelile să trăiască în mijlocul nostru, mulţumindu-ne uneori de a împăca cerinţele adevărurilor descoperite prin mici concesiuni, care însă nu contribue deloc a îndepărta răul însuşi, ci numai atât au bun că arată sub o lumină mai puternică neîmpăcarea stării vechi a lucrurilor cu cerinţele spiritului în propăşire.

In secolele din urmă în care omul se deprinsese a-şi da seama de toate, supunând orice faptă, orice mişcare a sa unei analize, cu scopul de a arăta până întrucât corespunde ea cu principiile raţionale deduse din natura lucrurilor, în aceste timpuri caracterizate prin predominarea unui spirit din ce în ce mai critic, se înţelege că nici sistemul de învăţământ nu putea să fie scăpat din vedere, ci că trebuia să treacă şi el sub piatra aceea de probă ce se cheamă raţiune. Din acel moment, câte lumini s'au răspândit asupra instrucţiei, câte spirite eminente s'au silit a

ne arăta scopurile şi mijloacele adevăratei instrucţiuni, precum şi relele şi neajunsurile stării de lucruri existente! Şi cu toate acestea, ce puţine sunt îmbunătăţirile din trecut! Puţine sunt popoarele care au avut inima de a pune în aplicare principiile raţionale şi sănătoase ale instrucţiei; dar acestea au şi cules foloasele silinţelor lor. Chiar la ele însă departe e de a se fi ajuns în totul la ţel, de a se fi urmat şi cu clădirea zidirii în mod tot aşa de raţional ca în punerea fundamentului ei; ba nici teoria însăşi nu e în totul formulată, ci numai o mişcare a spiritului în sensul propăşirii se întăreşte pe zi ce merge.

E timp ca şi la noi în ţară să se trezească acest spirit de cercetare, să ne întrebăm între altele multe, ce vrem să ajungem prin sistemul de învăţământ ce-l avem şi dacă acest sistem este acel nimerit.

Din cauze binecuvântate vom mărgini cercetarea noastră numai la învăţământul şcolar, lăsând la o parte studiile universitare, care sunt sau ar trebui să fie cu un caracter liber, deci nesupuse unei reglementări atât de strânse precum sunt cele secundare şi mai ales cele primare. In aceste şcoli, şcolarii învaţă ceeace li se propune; orizontul lor intelectual este acel al profesorilor şi al cărţilor ce li se dau. In universităţi câmpul este liber; profesorii sunt mai mult nişte diriguitori în studii, ideile şi opurile tuturor învăţaţilor lumei stau deschise studentului spre libera formare a opiniilor sale. Neajunsurile care se află în metoda studiilor universitare sunt deci de o natură cu totul alta decât acele ce le găsim în şcolile inferioare şi deaceea le vom lăsa la o parte. Ochiul nostru fiind apoi ţintit asupra rezultatului de produs

prin învăţământul şcolar inferior, se înţelege că toată luarea aminte a noastră va fi îndreptată asupra învăţământului secundar, cel primar fiind privit, din acest punct de vedere, numai ca o treaptă pregătitoare.

Scopul învăţământului şcolar este pregătirea teoretică generală a spiritului atât pentru cultivarea teoretică mai departe a ştiinţelor speciale, cât şi pentru intrarea în viaţa practică. Cea mai mare parte din oameni nu au spirit teoretic; ei îşi aplică deci puterile lor sufleteşti la ajungerea scopurilor practice ale vieţii ca învăţători, meseriaşi, dregători şi aşa mai departe. O parte mult mai mică uneşte în genere împreună cu o activitate practică una curat teoretică, care tinde la descoperirea şi lăţirea adevărului, la producţia frumosului şi altele, Toţi aceştia însă, oricât de deosebiţi ar fi în ocupaţiunile lor speciale ca profesionişti, învăţători, negustori, militari, dregători, sunt legaţi împreună în sfere din ce în ce mai întinse şi plecări comune cu alţi oameni. Sunt legăturile breslei din care face parte cineva, acelea ale intereselor locale (sau comunale), acelea ale naţiunii. Fiecare individ nu e deci numai medic, numai stoler, numai negustor, numai legist, ci este înainte de toate şi om, cetăţean al comunei şi al statului din care face parte. In viaţa lui el va avea şi multe alte lucrări de împlinit, decât acele atârnând de specialitatea lui şi aceste lucrări[1]) vor fi cu atât mai variate cu cât desvoltarea politică va fi mai înaltă, cu cât poporul îşi va căuta mai mult el însuşi de interesele lui private şi de cele publice.

---

1) Ca alegător, deputat, jurat, membru al Consiliului comunal şi celelalte.

Pentru ca mai multe elemente să conlucreze spre acelaş ţel, trebue să existe între ele o legătură. Legătura cea mai generală între oameni este aceea a spiritului; dacă deci fiecare individ are de conlucrat şi la ajungerea unor scopuri generale, va trebui pentru ca această conlucrare să fie cu putinţă, să existe între spiritele lor o legătură, o asemănare în modul de a gândi, o convingere despre, sau măcar o credinţă în nişte adevăruri sau idei ţinute ca atare de toată lumea.

Dar nu numai din punct de vedere al lucrării vrea să zică a rolului activ al omului în societate, este necesară această bază intelectuală comună. Din clasa cultă a unui popor, compusă în genere din acei ce au trecut prin şcoală, numai puţini indivizi se înalţă la rolul de elemente active, care aduc la lumină idei asupra întrebărilor ce mişcă societatea sau determină voinţa ei de a lucra într'un mod sau într'altul; masa cea mare rămâne pasivă, ascultă de aceştia, se uneşte cu ideile unuia sau altuia, punându-şi puterile sale morale, sociale, ba chiar şi materiale întru susţinerea lor. Acest răsunet general al ideilor unora în masa clasei culte este aceea ce se numeşte opinia publică. Acesta este se'nţelege numai un instrument. Fără a fi pus în mişcare, el nu are nici un efect; este el însă însufleţit, fie de un interes general, fie de focul unui spirit individual deosebit, atunci devine una din puterile cele mai cumplite. Pentru ca acest instrument să nu poată fi deci întrebuinţat spre însăşi dauna şi nefericirea poporului, trebue ca el să înfăţişeze oarecari garanţii, că nu va putea fi întrebuinţat decât în serviciul binelui şi al adevărului. Opinia publică trebue să fie numai un ridicător puternic pentru silin-

ţele ce tind spre bine şi adevăr, ci şi o piedică nerăsturnată pentru acele care au de ţel răul şi minciuna.

Pentru ca opinia publică să fie un control al binelui şi adevărului, trebue neapărat ca ea însăşi să se bazeze pe aceste două puteri. Sunt în sufletul omului două rădăcini puternice din care acestea pot să se desvălească şi anume: bunul simţ şi conştiinţa morală. Dar pentru ca acestea să se poată manifesta cu toată energia lor, ele trebue cultivate şi cultura uneia se face prin învăţământ, a celeilalte prin creştere. Omul în stare de natură are numai imboldiri spre lucrarea morală şi raţională; nesusţinut de cugetare, de cunoştinţele şi exemplele lumii înconjurătoare şi a generaţiilor trecute, acele colţuri preţioase se usucă în sânul lui. Pentru a avea deci o opinie publică în adevăratul înţeles al cuvântului, trebue să conlucreze la formarea ei pe deoparte creşterea în familie, pe de alta învăţământul în şcoală.

Atât pentru cei ce lucrează împreună într'un mod oarecare la desvoltarea unui popor, cât şi pentru masa părţii culte a acelui popor care sprijină sau respinge ideile înaintate de inteligenţele active, este deci de neapărată trebuinţă ca să existe între toţi o bază comună de înţelegere. Unde aceasta nu există, acolo o înţelegere este peste putinţă, pentrucă orice înţelegere, unire asupra unei întrebări noui, presupune că suntem de mai 'nainte înţeleşi asupra altor întrebări din care vom putea deduce argumente pentru convingerea noastră mutuală în ceeace priveşte întrebarea cea nouă. Lipseşte orice puncte de înţelegere comună între mai mulţi oameni, atunci o unire în ideile lor este ceva peste putinţă, pentrucă oricât

de departe ar căuta ei în mintea lor un adevăr admis de toți, spre a deduce de acolo prin argumentare susținerea unei idei noui de care să se convingă toți, ei nu-l vor afla. Această stare se înțelege că nu există nicăieri întocmai așa; căci atunci nici doi oameni n'ar mai trăi împreună și s'ar ține fiecare izolat. Dar cu toate că oamenii în genere trebue să aibă câteva idei comune, totuși în ce stare am fi puși noi dacă de câte ori am voi a ne convinge mutual despre o întrebare oarecare, ar trebui început a argumenta dela primele adevăruri recunoscute de orice om cuminte, și construit deci în fiecare caz o filozofie întreagă cum a încercat să o facă Descartes pornind dela *cogito ergo sum* al său. Tocmai la aceasta tinde școala în mod deosebit de a lăți pe cât se poate baza comună de înțelegere, astfel că pornind dela oarecari idei generale admise de întreaga clasă cultă, noi să putem fi de îndată înțeleși și să nu fim nevoiți a reconstrui cu fiecare individ întreaga știință omenească spre a ne înțelege asupra lucrurilor celor mai simple.

Școala deci trebue să tindă a forma spiritele încredințate ei, astfel că o înțelegere comună între ele să fie pe cât se poate de ușurată; pentru aceasta trebue:

1. Invățată mintea a cugeta într'un mod rațional și precis și a ști să-și exprime în mod înțeles cugetările sale.

2. Inzestrată cu cunoștințe și idei generale despre lucrurile și mersul naturii și al omenirii, idei care sunt rezultatul muncii intelectuale a omenirii de până acum.

Dacă școala nu are în vedere aceste țeluri, atunci

lucrarea ei este fără de folos. Dacă ea crede că tot ce i se cere este de a înflori mintea tinerimii cu fel de fel de cunoştinţe singuratece despre cele ce se petrec în jurul nostru şi s'au petrecut în timpurile mai dinainte, atunci rezultatul ei este egal cu nimic. Dacă individul eşit din şcoală nu e în stare să-şi coordoneze în minte un şir de idei şi să le expună acestea altuia, fie prin grai, fie prin scris, într'un mod mai logic şi mai înţeles de cum o face acela ce nu posedă nici măcar începuturile învăţământului, atunci ce a lucrat şcoala asupra inteligenţelor care au trecut prin ea şi care este profitul care l'au avut ele? Şi ce folos rezultă pentru individ şi pentru societate dacă în timp de zece sau mai mulţi ani cât şade copilul în şcoală, aceasta se sileşte numai a-i introduce în minte o amestecătură periculoasă pentru inteligenţa lui, de greceşte, latineşte, geometrie, fizică, trigonometrie, religie, poveşti şi biografii numite istorie, ş. c.? Printr'o memorizare mecanică, cel mult printr'o înţelegere a faptelor singuratece, aceste cunoştinţe se anină puţin de mintea lui, cât timp le citeşte şi le reciteşte necontenit; cum însă au trecut examenele, cărţile acele variate din care a cules cunoştinţele lui, sunt aruncate la o parte: din minte fug cu o mare repeziciune toate cunoştinţele adunate cu atâta osteneală; greceasca se uită cu totul, din latineşte se mai ţin minte câteva cuvinte, din aritmetică cât trebue pentru viaţa practică, teoremele de algebră şi geometrie devin din ce în ce mai străine, din ştiinţele fizice mai ţinem minte explicaţia naturală a fenomenelor celor mai comune pentru a nu fi luaţi drept ignoranţi. Apoi acesta oare să fie scopul şcoalei? Raţiunea noastră se revoltă

când ne gândim la asemenea lucru şi nu fără temei se ridică din toate părţile glasuri pentru modificarea programelor pentru alungarea limbilor clasice, pentru separarea bacalaureatului în litere şi ştiinţe, pentru înfiinţarea de şcoale reale pe lângă licee şi gimnazii, pentru ca şcolarii să nu mai înveţe lucruri „ce nu le sunt de nici un folos".

Şi într'adevăr aşa este, că nu le sunt nici de un folos, dar aceasta nu din cauza materiilor în sine, ci din cauza modului cel rău de propunere, care iarăşi vine din lipsa cunoştinţei scopului pentru care se învaţă cutare sau cutare obiect.

Uitarea cunoştinţelor singuratece este peste putinţă de împiedecat. Dela un timp oarecare al vieţii, omul trebue să se hotărească a îmbrăţişa un ram de activitate; timpul îi lipseşte pentru a-şi împrospăta necontenit amintirile învăţăturilor şcolare, şi acestea se întunecă cu atât mai curând în minte cu cât erau mai variate şi mai numeroase. In acest sens nu e nimic de reformat. Nici o metodă de propunere din lume nu va împiedeca pe cel ce devine inginer sau negustor de a uita greceasca şi latina, pe cel ce devine profesor de limbi clasice, de a uita clasificarea plantelor şi a animalelor sau teoremele de algebră şi de geometrie. Dacă deci uitarea acestor cunoştinţe singuratece nu se poate împiedeca, şi şcoala îşi dă seama de aceasta, e foarte clar că tendinţa ei trebue să fie cu totul alta decât fixarea acestor cunoştinţe singuratece în mintea tinerimii, şi că deci şi metodele de propunere trebue să tindă la un alt rezultat decât la o îmbogăţire trecătoare a minţii cu cunoştinţe de lux.

Acest ţel este tocmai acela ce l-am formulat mai sus, anume formarea logică a minţii şi înzestrarea ei cu câteva cunoştinţe şi idei generale.

Şi marea însemnătate a şcoalei consistă tocmai în aceea că acest ţel care pare atât de simplu se poate ajunge numai şi numai prin lucrarea înceată şi treptată a învăţământului şcolar.

Intr'adevăr, pentru a forma mintea spre o cugetare corectă, logică şi spre o exprimare curată şi lămurită a cugetărilor, trebue o lucrare foarte înceată şi treptată. Precum mâna pictorului şi a sculptorului nu ajunge decât după mult exerciţiu şi îndelungată obişnuire a întrupa pe pânză culorile sau a săpa în piatră figurile maestre, aşa şi inteligenţa omului deşi mai flexibilă, mai lesne de deprins, totuşi numai treptat şi pe încetul se învaţă a umbla după cum trebue cu raţiunea şi cu argumentele logice ce decurg din ea. Şi nu mai puţin greu de educat este facultatea exprimării celor gândite, prin grai şi scrisoare plăcută şi înţeleasă. Apoi îl cunoşti îndată pe omul care a apucat pe ici pe colea, din ziare, din conversaţie sau din citire de diletant câteva principii generale. Acestea nu s'au născut în mintea lui prin lucrarea înceată a şcolii, nu au rezultat din înlănţuirea a o mie de fapte singuratece, nu au crescut împreună cu mintea lui pe băncile şcolii, astfel ca să devină un ce nedespărţit, o convingere adâncă, o parte integrantă din însăşi mintea lui. Ele au venit şi s'au lipit de dinafară, din întâmplare şi tot aşa se vor duce la cea dintâi ciocnire cu interesele sale cele mai meschine individuale. Nu sunt aceşti oameni puterea unui stat; dar din nenorocire tocmai ei sunt marea majori-

tate acolo unde şcoala nu este aceea ce ar trebui să fie: pregătirea unei baze de înţelegere comună.

Scopul raţional al şcoalei secundare este deci de a deprinde mintea printr'o lucrare înceată şi treptată a cugeta logic şi a-şi exprima gândurile precis şi înţeles, pe de altă parte a face să se trezească în ea din studiul fenomenelor singuratece ideile generale care le domină şi care să rămână în minte şi după uitarea amănuntelor, ca o reţea puternică de gândire pe care să se poată înălţa pe deoparte ştiinţele speciale studiate mai în urmă, iar spiritul, prin jocul şi combinarea lor să fie pus în stare de a-şi forma opinii drepte şi lămurite asupra diverselor fenomene ce se prezintă în viaţa unui popor şi a omenirei.

Astfel trebue să fie formate spiritele adevăraţilor cetăţeni ai unui popor care-şi pun fericirea şi în viaţa întregului şi deci trebue să conţină un întreg de gândiri pentru a putea înţelege, judeca, primi sau respinge, susţine sau combate toate cele ce se referă la trebuinţele lui. Numai în această viaţă comună cu întregul este adevărată mulţumire, numai prin ea omul trăeşte în deplina ei măsură viaţa aceasta omenească. Cine-şi are spiritul format numai într'o parte, fie cât de ager şi de deplin, cine deleagă altora până şi simpla opinie asupra unei propuneri, unei idei, unui op de arte sau unei iscodiri, zicând că nu e competent, acela nu este făcut pentru viaţa liberă după care năzuesc şi spre care merg popoarele, viaţă în care firele de trai se ţes multe şi dese sub stativea timpului şi se întind în val frumos şi plin ochilor posterităţii.

Dar pentru ca această participare a tuturor la viaţa

întregului să nu fie izvorul unui rău nesfârşit, trebue ca ea să se bazeze pe un şir de idei şi de principii sănătoase crescute şi identificate cu însăşi mintea noastră, peste care apoi orişicât s'ar ivi deosebiri, acestea să nu poată niciodată avea de rezultat împiedecarea oricărei înţelegeri oricărei lucrări împreună. Tocmai aceasta se întâmplă însă acolo unde spiritul tânăr nu iese din şcoală decât cu un tezaur pestriţ de cunoştinţe singuratece de tot felul. Acestea se şterg cu timpul; rămâne numai o inteligenţă deprinsă a măcina orice gândiri i se prezintă, fără control, fără cercetare, neavând un criteriu în ea. Patimile, interesele zilei, cele personale, amăgirile celor vicleni vin atunci de înlocuesc critica ce ar fi să se facă de complexul de idei generale ce ar trebui să se afle în minte. Acele elemente hotăresc atunci asupra devizei ce fiecare înscrie pe drapelul său, asupra credinţelor ce fiecare primeşte, asupra ideilor pe care le respinge şi le condamnă. Să te îndrepţi, spre a combate o eroare, la raţiune, să apelezi la cugetarea cea înţeleaptă, la adevăr, totul este zadarnic, pentrucă lipseşte baza comună de înţelegere. Pentru a face pe cineva să înţeleagă că este bună sau rea cutare idee, trebue să fie de mai înainte în mintea lui o reţea de alte idei comune cu ale tale, dela care deducând demonstrarea, să poţi ajunge la o convingere. Lipsind această bază, împărtăşirea ideilor pe calea convingerii şi a raţiunii este peste putinţă. Duşmănia sau prietenia personală, interese de orice natură, învăluiri ale simţimântului, entuziasmul sau nepăsarea, acestea hotăresc asupra formării opiniilor, asupra admiterii sau respingerii ideilor. Unde astfel este starea

spiritelor şi poporul se bucură de aşezăminte libere, acolo pericolul este iminent, pentrucă adevărul nefiind nici când regulatorul voinţelor omeneşti, ci fiind înfrânt şi încălcat la fiecare pas, el îşi răzbună sub formă de rău, decădere şi pieire de necunoştinţa sau nesupunerea la veşnicile sale legi.

Sunt atunci două căi pentru a eşi din acest haos: restrângerea sau năduşirea vieţii libere pentru a face nevătămătoare anarhia spiritelor nelăsându-le nici o înrâurire asupra vieţii poporului, sau îndreptarea acestei anarhii însăşi prin lăţirea ideilor, năzuinţelor şi convingerilor comune ca bază de înţelegere, păstrându-se viaţa cea liberă, singura demnă de om.

Pentru un popor care vrea să propăşească, nu rămâne îndoială pe care din aceste două căi trebue să apuce — şi unul din mijloacele cele mai puternice este un bun sistem de învăţământ secundar.

La noi relele unei asemenea stări sunt încă îngreunate prin împrejurări speciale. Partea activă a masei culte a poporului nostru se compune în genere din oameni care şi-au cules cunoştinţele lor în ţări străine deosebite. Cine cunoaşte nemăsurata deosebire între spiritul francez, german, rusesc sau italian nu se va mira deloc dacă între reprezentanţii acestor spirite, dela noi din ţară, o înţelegere este mai cu neputinţă. Să nu se creadă însă că răul provine din cauză că noi mergem să ne adăpăm la cultura străină. De aceasta mai întâi nu putem a ne feri; apoi e ceva absolut necesar dacă voim şi nici putem altmintrelea — să trăim în comunitate cu naţiunile europene. Din contra un rău mare mai provine de acolo că sunt mulţi din acei care au înrâurire asupra opiniei publice, care nu

au fost introduşi decât prin reflexe foarte slabe în cultura occidentului; de aici o nouă cauză de discordii între cei cu cultură străină şi cei cu cultură numai din ţară. Din aceste împrejurări se înţelege uşor cum anarhia spiritelor şi neputinţa de a se înţelege împreună ajunge la culme.

Răul fundamental provine de acolo că tinerimea noastră, fie aceea care merge în străinătate, fie aceea care rămâne în ţară şi intră mai curând în viaţa practică, nu împărtăşeşte nici un principiu, nici o idee fundamentală comună care să nu se mai poată răsturna nici prin înrâurirea culturii străine, nici prin înrâuririle individuale în ţară. Mintea tânără ce merge în ţară străină sau intră în viaţa practică este o tabula rasa, întrucât e vorba de principii generale. Acestea le culege abia sub înrâurirea străină sau cea individuală şi pasionată, acasă, după opiniile şi principiile la ordinea zilei în străinătate, după interesele şi patimile la ordinea zilei în ţară. Câţi nu sunt la noi care jură în principiile lui Proudhon, Rousseau, etc. fără a se gândi măcar în ce raport stau ele cu adevărul şi cu starea şi nevoile în care ne aflăm! Dacă noi am merge în străinătate cu un spirit bine pregătit prin învăţământul secundar, atunci varietatea ideilor culese în ţările deosebite străine ar fi o adevărată binefacere, pentrucă am putea să ne folosim de toate punctele de vedere deosebite care predomină în popoarele culte asupra diferitelor materii de cugetare. Deosebirile între aceste principii nu ar putea să ne despartă pe noi înşine atât de tare, precum despart pe naţiunile dela care le culegem, pentrucă ele ar fi hultuite la noi pe o bază comună, pe reţeaua de idei

generale întipărite de învăţământul şcoalelor noastre. Nu ne-am deosebi de Germani, Francezi, Ruşi, Italieni, ş. a. m. d., după principiile noastre, ci am păstra individualitatea noastră de naţiune deosebită, folosindu-ne de ştiinţa, de modelele de artă, de experienţele practice ale tuturor popoarelor în desvoltarea unei culturi omogene şi întru adevărat naţională.

Ce să zicem însă despre starea noastră când nu numai că ne ducem în străinătate numai cu cunoştinţe singuratece în minte, dar când chiar studiile secundare se fac adesea în străinătate, ba se trimit acolo copiii chiar de mici, smulgându-i din sânul familiei, depărtându-i din mijlocul ţării lor, pentru ca să se reîntoarcă acasă după mulţi ani fără a ştii măcar limba ţării în care au de trăit.

Ar trebui deci să ne punem toate silinţele spre îndreptarea învăţământului secundar. Prin aceasta s'ar opri emigrarea copiilor şi înstrăinarea lor, s'ar împlânta în mintea şi în inima lor o bază comună de gândiri şi simţiminte şi s'ar pune odată cuţitul la rădăcina răului ce ne bântue acum: anarhia în cugetările noastre, cauza ascunsă a anarhiei exterioare.

In partea a doua a acestui studiu vom arăta în mod concret defectele învăţământului secundar în genere şi în special întrucât priveşte propunerea istoriei. Ne vom sili totodată a însemna şi modul cum ar trebui să fie predate obiectele acestui învăţământ pentru ca el să-şi ajungă scopul său raţional. O reformă spre bine nu trebue aşteptată aici numai pe calea legislativă sau reglementară. Ea va fi mai ales produsul luminării prin discuţie. Din nenorocire însă

la noi până acum nu se prea discută asupra unor asemenea întrebări.

Pentru a ne face o idee despre neraționalitatea sistemului de învățământ secundar în genere și în special a celui ce este la noi, n'avem decât să aruncăm privirile pe programele de liceu și să ne întrebăm de unde provin, din ce cauză se învață anume cutare sau cutare științe și nu altele, bună oară pentru ce se învață trigonometrie, chimie, cosmografie și nu se învață statistică, noțiuni de drept și de economie politică. Fără a pune deloc în discuție care din aceste două serii de științe este mai necesară, numai atât voim să constatăm că desigur nu o cugetare rațională a condus pe oameni a admite ca obiect de studiu unele științe și a respinge pe altele, ci că numai mersul instinctiv al lucrurilor și înrădăcinarea obiceiului sunt izvorul de unde au eșit programele noastre de astăzi. Căci desigur nu va nega nimeni că noțiunile de statistică și de drept au și ele măcar tot atâta însemnătate ca și acele de trigonometrie și cosmografie, și că dacă se găsește de cuviință ca mintea tânără să fie orientată în privirea locului ce omul îl ocupă în univers, e cel puțin tot atât de folositor ca să fie orientată asupra locului ce-l ocupă aici jos între oameni. Cerul cu stelele e departe de om și mic este rolul ce-l joacă acesta în viața noastră de astăzi; legăturile omenești însă înconjoară pe om din toate părțile; oriunde se întoarce, se atinge de ele; ele sunt o mreajă care prinde adesea pe cel ce nu știe a umbla printre ele. Dacă ne-ar mai trebui încă un exemplu despre lipsa unei cugetări raționale în întocmirea programelor de învățământ, n'am avea decât să ne gân-

dim cum se învaţă alături istoria testamentului celui vechi, cu expunerea creaţiei pământului după legendele evreeşti şi geologia, care tratează aceeaşi materie pe baze ştiinţifice, punând pe profesori în trista poziţie de a se desminţi mutual, şi pe elevi adesea în confuzie periculoasă, neştiind pentru care adevăr să se pronunţe, pentru cel religios, sau pentru cel ştiinţific, şi mai la urma urmelor aducându-se discreditarea religiei în mintea tinerimei care desigur întotdeauna se va aplica mai curând la ideile susţinute prin demonstrare decât la acele susţinute prin autoritate.

Din cele expuse se va fi convins oricine că nu o cugetare serioasă şi îndreptată asupra obiectului a făcut pe întocmitorii programelor să le compună aşa cum le vedem astăzi şi într'adevăr ele s'au produs într'un cu totul alt chip.

La renaşterea ştiinţelor tot învăţământul avea de scop studiul antichităţii; pentru aceasta întâia necesitate erau limbile clasice, apoi cunoştinţele celelalte trebuincioase pentru înţelegerea ideilor cuprinse în opurile scriitorilor antici, geografie, istorie, mitologie, gramatică, ş. a. Studiile se şi mărgineau la început în aceste obiecte pe lângă studiul religiei, obiect ce se'nţelegea de sine în timpurile credincioase în care au luat naştere programul nostru. Cu desvoltarea ştiinţelor naturale şi matematice în secolele XVII şi XVIII s'au admis în şcoală şi noţiunile de matematică şi de ştiinţele naturale; apoi cunoştinţele de istorie şi de geografie începură a fi învăţate prin ele înşile, nu numai ca mijloc pentru înţelegerea autorilor clasici; se mai introduse apoi studiul limbii naţionale şi aşa

se formară cu încetul programele studiilor secundare de astăzi, admiţându-se în şcoală unele părţi din ştiinţele ce se desvoltau odată cu propăşirea culturii, întrucât interesele bisericii sau acelea ale statului sau prejudeţe de tot felul permiteau o asemenea introducere. Câţi nu sunt care şi astăzi privesc ca o periculoasă înoire introducerea studiului geologiei în şcoli, şi adesea şcoala trebue mult să lupte pentru a căpăta dreptul de a introduce adevăruri în mintea tinerimii.

Programele de astăzi sunt deci un produs istoric. Mersul instinctiv al lucrurilor a determinat formarea lor. In ele sunt urme ale tuturor secolelor care au trecut dela renaşterea culturii în Europa. Numai un secol însă este slab reprezentat, acesta este secolul XIX cu ştiinţele care sunt produsul său, şi timpul a sosit când şcoala trebue să deschidă porţile sale şi ideilor ce ele au adus la lumină. Pasul cel dintâi, cel mai greu l-a şi făcut prin admiterea geologiei ca obiect de studiu în liceu.

Acest mers instinctiv însă nu este mulţumitor. Trebue să ne dăm seama de scopul ce-l are şcoala astăzi şi potrivit cu acest scop să întocmim programele de studiu lepădând ceeace este învechit, admiţând ceeace este neapărat pentru un om cult din Europa din secolul al XIX-lea. Iată problema de deslegat.

Pentru a ne întoarce la ţara noastră, apoi aici ne încredinţăm şi mai mult cum numai imitaţia, mersul cel orb al lucrurilor au determinat întocmirea programelor. Ca toate aşezămintele vieţii noastre în genere, aşa şi acelea privitoare la învăţământ au fost luate dela Francezi, bune sau rele cum erau, fără ca

să se gândească cei ce le-au copiat la vre-o modificare sau îmbunătăţire a lor, sau măcar la o potrivire cu trebuinţele noastre. Până unde a mers lepădarea de judecată a oamenilor noştri, se poate vedea din faptul unic poporului nostru că numai la noi limba şi literatura ţării, multă, puţină cum e, nu este un obiect al învăţământului secundar, ci se lasă numai în clasele primare ca obiect preparator pentru scriere şi citire în limba română, fapt pentru a cărui explicare mărturisim că avem numai un singur răspuns şi anume că limba română nu era prevăzută în programele franceze care s'au copiat şi s'au introdus în şcolile noastre!

După ce am arătat neraţionalitatea sistemului de învăţământ în genere şi în special a acelui ce se află la noi, ne vom sili a fixa pe baza raţională stabilită în partea I a acestei lucrări, care sunt obiectele de studiu trebuincioase pentru a forma un bun sistem de învăţământ secundar şi modul cum ele trebue propuse pentru a ajunge la rezultatul de dobândit prin acest învăţământ. Cu aceasta împreună vom arăta şi defectele propunerii fiecărui obiect în special. Totuşi necunoscându-ne cu totul competinţi în toate materiile de învăţământ vom căuta a fixa numai prin fapte concrete ideile generale expuse mai înainte, tratând mai pe larg numai despre învăţământul istoriei. De dorit ar fi ca oameni mai competenţi decât noi în celelalte materii ale învăţământului să le trateze în deosebi, arătând ceeace ne vom sili a arăta din partea noastră care obiecte şi pentru ce anume sunt folositoare, şi cum trebue propuse şi învăţate,

pentru ca să producă rezultatele cerute dela învățământul secundar.

Scopul cel dintâi al învățământului secundar este, după cum am spus mai sus, de a învăța mintea să cugete într'un mod rațional și precis și să știe exprima în mod înțeles cugetările sale.

Pentru acest scop servesc: 1) limbile clasice, 2) logica și matematicile, 3) limba română.

Folosul studiului limbilor clasice[1]) nu constă în aceea ca să știm acele limbi pentru înțelegerea autorilor vechi. Pentru a putea gusta pe deplin frumusețea clasicilor ar trebui o cunoștință a limbii lor care cu greu se poate cere dela un școlar; apoi dacă numai acesta ar fi scopul acelui studiu, el nu ar fi atât de neapărat, de vreme ce s'ar putea ajunge prin citirea unor traduceri bune. Dar cu totul altul este folosul ce-l tragem dela studiul acestor limbi.

Acest studiu este o gimnastică a spiritului analoagă celei produse prin studiul logicei și al matematicii. Toată însemnătatea studiului acestor limbi constă în osteneala ce o pune spiritul pentru a pătrunde legătura cuvintelor și aceea a gândirilor autorului vechi; prin această osteneală se deprinde spiritul a urma șirul logic al gândirii, a gândi el însuși logic umblând după descoperirea unui asemenea șir. Silințele pe care le pune spiritul nostru de a scoate înțelesul ascuns sub forme de limbă necunoscută, străine, având de călăuză în această cercetare numai legătura logică a noțiunilor între ele, este o îndeletnicire care nu se poate înlocui prin nici un altfel de studiu. Și este

---

1) Vezi Maiorescu în Anuarul liceului din Iași din 1864.

de observat că numai limbile clasice, adică limbile moarte sunt acele care răspund în totul la cerinţele unui asemenea studiu; mai întâi fiindcă ele nu sunt vorbite astăzi, ele nu pot fi învăţate în mod instinctiv precum pot fi învăţate limbile străine moderne, şi tocmai aici stă tot folosul studiului lor. Intr'adevăr, când învăţăm o limbă vie, o limbă care se vorbeşte, căpătăm cunoştinţa ei în mod analog cu aceea a limbii naţionale, adică într'un mod mai mult instinctiv, fără să ne dăm seama pentru ce se zice astfel cutare lucru şi nu altmintrelea, pentru ce cutare noţiuni stau în cutare legătură şi aşa mai departe. Invăţătura unei limbi din viu grai, din contactul cu formele ei cum ele trăesc în mintea poporului ce o vorbeşte din auzirea şi repetarea frazelor şi legăturilor de fraze particulare ei, exclude cu totul cugetarea noastră asupra limbei însăşi, asupra legăturii însăşi a gândirilor, asupra formării cuvintelor ş. a. m. d. E lucru ştiut că gramatica cea mai puţin cunoscută este gramatica propriei limbi şi aceasta e foarte natural pentrucă limba naţională ne este cunoscută până la un punct şi fără ajutorul gramaticei. Studiul gramatical al limbii în genere este ceva absolut necesar şi acest studiu nu se va putea face niciodată în mod mulţumitor decât asupra unei limbi străine anume asupra acelora al căror studiu instinctiv este cu totul cu neputinţă, deci asupra limbilor moarte, al căror studiu este numaidecât reflexiv, adică nevoesc cugetarea şi nu numai obişnuinţa.

Dacă în genere se pune preţ pe desvelirea puterii de a gândi, cu atât mai mult când această putere are a se executa asupra însuşi instrumentului exprimării

sale, asupra limbei, atunci desigur nimeni nu va nega însemnătatea studiului limbilor clasice. A cere excluderea lor este să se atingă condiţia cea dintâi a oricărui studiu, exercitarea facultăţii gândirii, este a se slăbi baza pe care se ridică orice cultură.

Dacă privim acum la programele noastre de învăţătură şi la metodele de propunere urmate în predarea limbilor clasice, vom vedea cât de puţin corespund ele cu scopul raţional al învăţăturii limbilor clasice şi prin urmare cât de nefolositor este acest studiu la noi.

Este prea cunoscut că lucrul principal pe care se pune preţ la noi este ca şcolarul să ştie a traduce cutare sau cutare autor. Mijlocul cum ajunge la această traducere este considerat ca secundar; deaceea şi de o bucată de vreme am văzut introducându-se în şcoli traducerile juxta liniare ale autorilor clasici, un import francez din cele mai periculoase. Prin aceste traduceri unde frazele sunt descurcate cuvânt cu cuvânt şi tot astfel şi traduse din latineşte sau greceşte în franţuzeşte, se scuteşte şcolarul de orice osteneală în descoperirea şirului logic al gândirilor. Prin aceste traduceri juxta liniare care s'au răspândit pretutindeni se nimiceşte cu totul folosul studiului limbilor clasice. Profesorii care-şi înţeleg menirea ar trebui să persecute aceste cărţi periculoase cu toate mijloacele şi chiar guvernul ar trebui să intervină în modul ce va găsi mai cu cale pentru scăparea şcolilor noastre de acest rău care ruinează învăţământul clasic în Franţa şi care ameninţă a împiedeca pentru totdeauna desvoltarea lui la noi. Chiar întrebuinţarea unor traduceri libere a autorilor clasici, deşi nu trebue permisă decât la nevoe este departe de a pricinui răul

ce fac traducerile juxta-liniare, pentrucă o traducere liberă nu scuteşte pe şcolar de a umbla cu mintea lui după descoperirea înşirării gândurilor în autorul clasic tradus.

Dintre limbile clasice adoptate pentru învăţământul secundar, cea latină corespunde cu deosebire scopului acestui învăţământ prin preciziunea logică şi limpezeala cu totul deosebită a înşirării gândirilor. Cea greacă, bogată în forme, dar prin aceasta însăşi mult mai puţin precisă, înfăţişează alte folosinţe. Ea serveşte mai mult la deprinderea minţii cu acest joc variat de forme, cu această însuşire de a exprima aceeaşi gândire în multe şi deosebite moduri şi într'un cuvânt desvoltă într'un mod minunat fantezia, jocul acela liber al noţiunilor care este nu mai puţin necesar minţii decât înlănţuirea lor cea logică. Este însă evident că pentru a ajunge acest scop este nevoie de o îndeletnicire cu limba greacă într'o măsură tot atât, ba chiar mai întinsă decât cu cea latină. Tocmai fiindcă limba greacă e mult mai bogată în forme, trebue şi mai mult timp, pentru cunoaşterea şi deprinderea lor, ba chiar o înţelegere mai deplină a limbii greceşti este de nevoie pentru ca mintea să poată profita de bogăţia, de forma ei. Din aceasta rezultă că ar trebui fixat în programe un curs tot aşa de întins şi pentru limba greacă ca şi pentru cea latină. In loc de aceasta ce vedem? Un curs de vre-o trei ani, în care şcolarul, cu multă osteneală, deabia începe a deprinde formele gramaticale, pe care e nevoit să le înveţe în mod pripit, pentru ca deodată să fie pus la traducerea lui Omer, Tucidid, Platon,

s. c., traducere pe care o face cu ajutorul juxta-liniarelor domnilor Sommer & C-ie.

Este acesta studiu sau jucărie? Nu se profanează scopurile cele mai sfinte ale omului printr'o imitare seacă a formelor exterioare, nu este timpul întrebuinţat pentru un astfel de studiu al limbilor clasice un timp cu totul pierdut, timp preţios al tinereţii în care mintea culege din toate părţile elementele din care va fi compusă când va intra în viaţa cea mare?

Ce să mai zicem despre complimentul natural al învăţământului limbilor clasice, despre învăţătura limbii române. Oricine cugetă cât de puţin înţelege că tot folosul ce-l tragem din studiul limbilor clasice este perfecţionarea cugetării şi a facultăţii exprimării gândirilor în limba naţională. Dar pentru aceasta numai studiul clasicilor nu este îndestulător, dacă nu este însoţit de o îndeletnicire cu limba naţională, în care să se introducă treptat şi amăsurat cu propăşirea în studiile clasice, claritatea, legătura logică şi bogăţia de forme în exprimare ce le deprindem dela limbile clasice. La noi însă tot atât de puţin se gândeşte cineva la aceasta că la trebuinţa studiilor clasice în genere, astfel că noi suntem singurul popor din lume care vrea a-şi cunoaşte limba şi a se servi de ea fără a se îndeletnici măcar cât de puţin cu dânsa. De aici urmează ca cei care ies din şcolile noastre pot să ştie multe, una însă desigur nu, anume să-şi exprime prin grai şi scrisoare în mod lămurit, înţeles şi atrăgător gândirile sale în limba română. Studiindu-se pe cărţi franceze sau traduceri rele, ascultându-se profesori care vorbesc în mare parte tot aşa de necorect, necitindu-se niciodată puţinele mo-

dele de stil pe care literatura noastră le-a produs până acum, nedându-se mai nici o valoare temelor în scris în ceeace priveşte limba şi înşirarea ideilor, se contribue încă din şcoală la coruperea limbii române, astfel că oricine vrea în urmă a se desbăra de formele străine de care e plină şi a găsi forme potrivite, pentru exprimarea celor cugetate, trebue să se dedea unei grele osteneli ale căror rezultate sunt rareori cele dorite, pentru că, după cum au mai spus-o, lucrarea înceată a şcolii prin nimic în lume nu se poate înlocui.

Să ne mai mirăm oare de stilul cel prea sec sau prea umflat, de lipsa unei legături de idei, unei cugetări raţionale care predomină în cele mai multe din scrierile noastre şi care adeseori ajunge la aşa grad încât mai că te-ar pune în îndoială despre sănătatea deplină a minţilor ce le produc! Şi să nu se creadă că acesta e un rău mic. Din cauza lui nu au ideile la noi mai nici o înrâurire, şi deaceea sunt pururea învinse de interes care nu se îndreaptă spre sufletul omului prin forme logice, prin argumentări puternice, clare şi înţelese, printr'o limbă precisă şi bogată care să atragă mintea cititorului şi să o predispună pentru ascultarea de ideile conţinute, ci se lipeşte de el prin gâdilarea patimilor sale, printr'o lucrare oarbă pornită din instinctul ce-l are omul de a căuta binele şi îndemânarea traiului său personal. Cât timp ideile nu vor fi înfăţişate sub o formă potrivită, ele nu vor avea nici o înrâurire în viaţa noastră ca popor; ele vor fi aruncate la o parte din cauza formei celei confuze sau lipsite de gust sub care se prezintă; ba încă obişnuirea publicului de a se aştepta la lucruri rău scrise, îl va face să treacă cu

nepăsare chiar excepţiile ce s'ar putea ivi şi astfel ideile vor rămâne la o parte, iar viaţa va fi condusă în jocul ei zgomotos şi turburat de puterile oarbe şi egoiste ale intereselor. O formă potrivită însă nu-şi vor găsi niciodată ideile la noi fără un studiu serios al limbilor clasice şi o ocupare conştiincioasă cu limba naţională. Iată unde constă importanţa acestor studii pentru cine ştie s'o vadă.

La această formare logică a minţii concurează, după cum am spus-o mai sus, şi studiul logicei şi al matematicei. Aceste studii însă nu tind atât la cultivarea înşirării gândirilor şi a modului exprimării lor, cât la întărirea însăşi a facultăţii omului de a cugeta, şi mai ales la exercitarea cugetării abstracte, adică a combinării de noţiuni generale şi nu numai la aceea de fapte singuratece. Se recunoaşte îndată omul incult după nevoia ce simte de a-şi clarifica orice cugetare prin exemple, prin fapte singuratece. E greu, ba chiar cu neputinţă de a-l face să se convingă despre un lucru printr'o combinare a câtorva principii generale. Aceasta însă este o lipsă imensă: cugetarea numai prin mijlocirea de exemple, de fapte concrete, este o cugetare copilărească, barbară; în timpurile noastre o asemenea cugetare este cu totul nemulţumitoare. Astăzi avem atâtea idei generale după care îndreptăm interesele noastre cele mai de căpetenie, încât, dacă nu vom putea cugeta cu ele, dacă nu ne vom îndeletnici cu combinarea lor şi deducerea urmărilor ce rezultă dintr'o asemenea combinare, atunci vom fi întotdeauna în pericol de a nu şti care este calea de urmat în orânduirea vieţii noastre. Aşa bună oară ideile economice joacă astăzi rolul cel mai mare în

viaţa popoarelor şi aceste idei trebue să fie cât se poate de răspândite într'un stat liber care prin opinia publică e chemat a înrâuri asupra guvernului în conducerea intereselor economice ale ţării; dacă acum nu va fi în stare publicul a umbla cu aceste idei — care sunt toate foarte abstracte, foarte deslipite de faptele concrete de pe care sunt deduse — atunci se naşte pericolul cel mare că nu se va şti niciodată cum trebue urmat în conducerea intereselor economice ale ţării; opinia publică nu se va putea forma, neputând niciodată, pe un om care e deprins numai a cugeta că: dacă vinde grâu el ia parale pe dânsul — fapte concrete — a-l face să înţeleagă că exportarea materiilor brute dintr'o ţară şi importarea lor sub forma de fabricate pune pe ţara ce o face, în atârnarea, în sclavia altor ţări — idei abstracte. Lăsând cu totul la o parte chiar înţelegerea noţiunilor abstracte înşile, susţinem, că chiar pentru un om care le înţelege, cugetarea cu ele, adică combinarea lor în minte şi deducerea rezultatelor este o lucrare foarte grea pentru cei ce nu şi-au exercitat spiritul mai mult timp cu această cugetare abstractă. Oricine a avut aface cu oameni culţi şi cu oameni inculţi ştie cât de mare e deosebirea între uşurinţa cu care ajungi a te înţelege cu unii sau cu ceilalţi.

La această întărire a cugetării abstracte contribue în mod eminent studiul logicei şi din sfera matematicei anume acel al aritmeticei, dar mai cu seamă acel al algebrei şi geometriei inferioare. Trigonometria ne pare din acest punct de vedere cu totul de prisos. Ea încurcă numai mintea şcolarului cu o mare câtime de formule unde nu joacă atât rol cugetarea, cât me-

moria. Ea este departe de a înfăţişa aceeaşi necesitate logică în demonstrare pe care o întâlnim în teoremele de algebră şi de geometrie. Deci trigonometria, dacă este de admis în studiile secundare, ar trebui considerată numai ca o ştiinţă de ajutor pentru studiul fizicei şi cosmografiei.

Din acest scop al studiului matematicilor se deduce uşor metoda de propunere. Toată atenţia trebue dată pătrunderii logice a teoremelor şi la aceasta se ajunge nu prin învăţarea pe de rost a teoremelor şi a demonstrării lor, ci prin exercitarea şcolarului la deslegarea problemelor şi la aflarea de demonstrări. Oricine a trecut prin şcolile noastre ştie însă dacă aceasta e metoda întrebuinţată. Din contra se cere o memorizare oarbă a acestui obiect care se îndreaptă cu deosebire la înţelegere, şi astfel, nu ne temem a o spune, studiul matematicelor şi mai ales al geometriei este în cea mai mare parte a şcolilor noastre un puternic mijloc de tâmpire a inteligenţelor.

In această privinţă reforma învăţământului secundar ar trebui să tindă la restrângerea obiectelor de studiu şi învăţarea acestora într'un mod inteligent prin marea însemnătate dată deslegării de probleme pentru care învăţarea teoremelor să nu fie decât un mijloc.

Cât despre folosul ce se deduce din studiul logicei pentru întărirea cugetării abstracte, nici nu credem că mai este nevoie de a se insista, de vreme ce logica este ştiinţa relaţiunii gândirilor înşile, deci ştiinţa mecanicei intelectuale. Neocupându-se deloc de cuprinsul gândirilor, ci numai de raporturile dintre ele, ea este cu deosebire menită pentru întărirea cuge-

tării abstracte. Greutatea ei însă, ca aceea a tuturor obiectelor de pură cugetare sau filozofie, restrânge folosul ce se poate căpăta din îndeletnicirea cu ea, numai la capetele mai clare, apoi numai la minţile mai coapte, pe când matematica este o gimnastică bună pentru inteligenţele de tot soiul şi pentru orice vârstă. Se'nţelege dela sine că şi logica şi mai ales ea, trebue studiată cu pătrundere şi nu pe de rost prin recitarea formulelor ei, barbara, celares, etc. şi compunerea mecanică a formelor silogismelor, etc. Lipsa şi defectele studiului logicei şi ale propunerii ei sunt mai greu de îndreptat de vreme ce ea presupune capacităţi deosebite pentru profesarea ei.

Atâta despre partea formală a învăţământului secundar, despre formarea logică a minţii şcolarului.

Să venim acum la complexul de idei pe care şcoala trebue să se silească a-l introduce în mintea tinerimii, idei generale, după cum am explicat-o mai sus, care să rămână pentru totdeauna în spiritul şcolarului ca principii pătrunse în sufletul său, ca elemente constitutive ale spiritului său care să-l conducă atât în preţuirea împrejurărilor vieţii sale, a poporului său, sau a omenirii, cât şi în scopurile practice ale vieţii — idei generale care însă să fie învăţate nu în mod papagalicesc, ci deduse cu încetul prin lucrarea inteligenţei din nenumărate fapte singuratece expuse prin obiectele de studiu minţii tinerimii.

Vom avea de considerat în această privinţă ştiinţele naturale, adică zoologia, botanica, mineralogia, geologia, fizica, chimia şi cosmografia; apoi ştiinţele sociale, adică câte se propun până acum: filozofia, geografia, istoria şi cele care ar trebui să se pro-

pună: statistica, economia politică şi dreptul. Conform scopului nostru vom da o luare aminte deosebită istoriei pe care o vom trata la finitul acestui studiu, împreunând cu ea tratarea studiului geografiei.

In ceeace priveşte studiul ştiinţelor naturale în înţelesul cel mai întins al cuvântului, vom observa conform principiului stabilit în partea I-a a acestei lucrări, că însemnătatea acestui studiu va consta în ideile generale care vor rămâne în mintea şcolarului după eşirea lui din şcoală şi după uitarea faptelor sau demonstrărilor singuratece pe care se bazează. Aceste idei generale sunt legile după care se produc fenomenele naturale. Şi mai înainte de toate ideea fundamentală care trebue să se întipărească pentru totdeauna în mintea şcolarului este ideea însăşi de lege, ideea că există nişte norme veşnice, nestrămutate, după care îşi îndeplinesc regulat cursul lor toate fenomenele naturii, dela sistemele solare ce se'nvârtesc în jurul unui centru necunoscut, până la respirarea plantelor şi a animalelor, la cristalizarea mineralelor şi combinarea atomică a corpurilor. Intotdeauna trebue atrasă şi menţinută luarea aminte a tinerimii asupra acestei idei măreţe a unui univers ce se mişcă în întreaga lui splendoare, în nesfârşita lui bogăţie şi varietate, după nişte legi veşnice, agenţi nevăzuţi ai fenomenelor exterioare şi pe care omul este chemat a le înţelege, a le descoperi şi a le aplica spre folosul său moral şi material, material: prin descoperirea raportului în care stau puterile naturii, folosirea de ele spre îndeplinirea trebuinţelor sale; moral, prin contemplarea şi scufundarea minţii în această măreaţă armonie universală din care să înveţe respectul

ideii de lege, ascultarea de normele fixe şi nestrămutate după care se îndreaptă şi mersul lucrurilor omeneşti, normele sădite în adâncul sufletului său şi pe care i le destăinueşte cugetul sau cugetarea spre îndreptarea lucrărilor sale întru împlinirea menirii omului pe pământ. Numai din acest studiu al naturii poate omul dobândi pe deplin ideea despre măreţia şi neînduplecarea legilor care guvernează lumea; pentrucă legile naturii sunt clare, se petrec afară de om; ochiul său e liber să le contemple, să le înţeleagă. Din contra, legile după care se îndreaptă mersul lucrurilor omeneşti sunt puteri ce lucrează asupra însuşi sufletului omenesc, ce-l îndreaptă prin resimţirea binelui şi a răului spre lucrarea conformă cu menirea sa; ele nu pot fi văzute cu limpezeală, studiate în linişte de însuşi acela în care lovesc, conştiinţa despre ele, despre puterea lor este întunecată în sufletul său; el nu le cunoaşte, cade victima neînduplecatei lor tării, şi turburându-se tot mai mult la fiecare răsunet al lor în adâncurile fiinţei sale, umblă în nesiguranţă, pierde cumpătul purtării potrivite şi se afundă din ce în ce mai mult în relele de care l'ar scăpa o purtare conformă cu cerinţele legilor care ocârmuesc mersul lucrurilor omeneşti.

Din această stare îl scoate contemplarea şi înţelegerea universului şi a legilor sale. Odată ce privirea este deprinsă, mintea învăţată cu această idee de lege, atunci şi în interiorul omului va vedea mai clar; legile după care se îndreaptă mersul omenirii vor fi descoperite, puterea lor recunoscută şi ascultarea de ele îndrumată. Atunci şi legile făcute de om pentru înlesnirea împlinirii menirii sale, legi pozitive

care nu sunt decât nedeplinele reflexe ale legilor interioare, se vor bucura de o ascultare şi un respect mai deplin; se va adânci ideea dreptului statului, a familiei în mintea fiecăruia, pentrucă fiecare nu va mai vedea în ele produse ale capriciului şi ale întâmplării, ci necesităţi decurgând din natura omenească, precum decurge gruparea sateliţilor şi a sistemelor solare din constituţia fundamentală a universului.

Această idee a unei ocârmuiri a lumii după legi, este una din cele mai salutare pentru omenire şi este una din cele dintâi pe care profesorul de ştiinţe trebue s'o sădească în mintea tinerimii.

Intipărirea adâncă a ideii de lege în mintea tinerimii se va face numai prin studiul conştiincios al ştiinţelor naturale, arătându-se cum în fiecare din ele fenomenele se petrec după nişte norme nestrămutate. Totodată cu întărirea acestei noţiuni fundamentale se vor întipări în spirit şi cele mai principale din legile naturale al căror complex formează cuprinsul diferitelor ştiinţe. Nu vom intra aici în amănunte pentru a arăta asupra căror legi naturale anume este necesar de a atrage luarea aminte a tinerimii, ci vom cerca numai a arăta cum ar trebui propuse ştiinţele naturale pentru a corespunde acestui scop.

Când studiem de ex. ştiinţele naturale propriu zise, astfel cum se face de obicei, mărginindu-ne la descrierea animalelor, plantelor şi a mineralelor şi la clasificarea lor pentru a le putea recunoaşte, atunci profitul ce-l tragem dintr'un asemenea studiu este mai nul; pentrucă îndată ce nu ne mai ocupăm cu ele, semnele distinctive ale claselor de animale, apoi caracteristica speciilor se uită mai cu desăvârşire;

cu cât mai mult acele ale plantelor şi mineralelor; am încărcat numai mintea cu cunoştinţe singuratece care, îndată ce dispar, nu mai lasă nimic în locul lor, şi pentru agonisirea cărora deci, mintea s'a ostenit zadarnic. In loc de aceasta, să studiem zoologia astfel, ca să ne ocupăm de anatomia comparată a animalelor, să arătăm desvoltarea treptată a sistemului circulator, a celui digestiv, respirator sau nervos, dela infusor şi până la om, şi să atragem luarea aminte a şcolarului asupra legilor generale după care se modifică organismele; să-i întipărim în minte că, pe cât se localizează şi se despart funcţiunile organismului, cu atât acesta e mai complet şi stă pe o treaptă mai înaltă de desvoltare; să-l convingem că animalele acelea sunt cele mai superioare care au sistemul nervos cel mai desvoltat, că desvoltarea acestui sistem stă în raport invers cu puterea reproducerii, şi alte legi generale de acestea, întipărite în mintea lui, nu printr'o repetare mecanică, ci printr'un studiu lent al unei mari câtimi de fapte singuratece din care să decurgă acele legi — să facem aceasta deasemenea pentru botanică, pentru mineralogie, şi atunci vom fi produs un rezultat trainic în mintea şcolarului. Câteva idei generale se vor întipări în mintea lui, care vor rămâne acolo ca o reţea comună de gândiri tuturor celor ce vor fi trecut prin şcoală şi după ce vor fi uitat faptele singuratece de pe care vor fi fost deduse, şi care vor forma între ei o bază puternică de comună înţelegere, o normă de purtare în viaţa lor, o normă de judecată în aprecierea fenomenelor vieţii.

Intr'adevăr să nu uităm niciodată adevărul cel mare spre a cărui demonstrare păşeşte pe fiece zi ştiinţa

modernă că legile naturale sunt baza fundamentală a legilor sociale, că deci studiul legilor naturii are importanţă pentru orice om; căci deşi puţini se vor ocupa cu studiul naturii însăşi, mai toţi au nevoie de a cunoaşte legile ei fundamentale, pentrucă ele îşi găsesc aplicarea lor şi în viaţa socială a omenirii, în care fie ce individ e o parte cu atât mai activă cu cât societatea înaintează mai mult în libertate şi civilizaţie. Când legile sociale vin şi ne arată că un popor nu poate să propăşească decât atunci când se înmulţeşte în el varietatea ocupaţiilor, când fiece parte a sa este deosebită de cealaltă, cu activitatea ei proprie, când nu sunt numai agricultori, dregători şi militari elementele ce o compun, — atunci o asemenea lege capătă o tărie de mii de ori mai mare când ne încredinţăm că nu este decât o lege generală a naturii aplicată la omenire, căci organismele acelea sunt mai perfecte în care, nu ca la vierme, fiecare parte a corpului seamănă cu cealaltă, ci fiecare are forma şi activitatea ei deosebită, inima pentru a da impuls circulaţiei, arterele pentru a duce sângele, vinele pentru a-l readuce, plămânii pentru respiraţie, stomacul pentru mistuire, nervii motori pentru mişcare şi cei sensibili pentru simţire, etc. etc. Când mintea este astfel pregătită din şcoală pentru a primi în ea astfel de adevăruri mari, atunci convingerea este uşoară şi efectul ei este puternic. Ideile emise asupra statului şi a sistemului de legi sub care trăeşte, asupra reformelor de introdus cad sub controlul unei adevărate opinii publice, adevărul nou sprijinit de bunul simţ, bazat pe un şir de adevăruri primite, nediscutate se introduce în realitatea lucrurilor spre

fericirea tuturor. Atunci statul, națiunea și individul propășesc; mersul lor se asigură, pentrucă este determinat în direcția ce i se dă de principii statornice, deduse din însăși natura lucrurilor și nu de patimile momentului și șovăirile veșnic schimbătoare ale intereselor individuale; atunci și cei ce lucrează o fac din toată inima, cu toată căldura de care e în stare să fie cuprinsă ființa omenească când știe că lucrează pentru stabilitate și adevăr. El simte că nu este decât instrumentul inteligent și ascultător al veșnicilor puteri, că fapta bazată în natura lucrurilor are pentru sine lung viitor.

Ce deosebire de nepăsarea cu care lucrează acela care conducându-se de impulsul momentului, știe că poate mâine va fi răsturnată fapta pentru care astăzi s'a ostenit!

Oricine cunoaște școlile noastre nu va nega că sistemul adoptat pentru predarea științelor naturale nu are drept țintă ideile expuse de noi mai sus[1]). In cele mai multe din școlile noastre secundare se predă zoologia, botanica și mineralogia numai în mod descriptiv; cât despre fizică și chimie trebue să mărturisim că în genere chiar de către profesorii cei buni nu se dă destulă luare aminte legilor naturale din sfera acestor științe și această lipsă este cu deosebire simțită în chimie unde mai că nu se pomenește despre legile combinării elementelor, ci mai mult se studiază proprietățile corpurilor singuratece și modul de preparare al unor corpuri chimice. Dar chimia în genere încă nu a ajuns la o fixare a legilor sale și deaceea

1) Deși sunt excepții eminente în această privință.

ne pare mult mai puţin importantă decât fizica pentru pregătirea spiritului, şi deaceea ar trebui să se predea mult mai restrâns, pentru a nu se îngreuia mintea şcolarului cu cunoştinţe numai singuratece.

Din punctul nostru de vedere capătă o însemnătate deosebită studiul geologiei şi al paleontologiei; această ştiinţă admirabilă care este menită a introduce în spiritul omenirii o revoluţie tot aşa de puternică şi de întinsă ca aceea adusă la începutul timpurilor moderne prin sistemul lui Copernic[1]), este aceea care cuprinde complexul de legi cel mai întins şi cel cu importanţă mai deosebită pentru oricine, căci legile geologiei nu sunt în mare parte decât legile desvoltării însăşi. Prin studiul lor capătă legile sociale baza lor adâncă naturală şi încetă de a mai părea nişte abstracţii arbitrare deduse din necompleta observare a faptelor omeneşti.

Atâta despre scopul studiului ştiinţelor naturale şi despre modul cum ar trebui predate pentru a se ajunge la acest scop. De dorit ar fi ca oamenii competenţi în această privinţă să arate care este complexul de legi pe care se bazează fiecare din aceste ştiinţe pentru a se atrage astfel luarea aminte a profesorilor de ştiinţe asupra modului cum trebue să propună fiecare din aceste spre a corespunde cu scopul raţional al învăţământului secundar.

Dacă însă legile naturii nu sunt decât bazele legilor sociale, şi dacă studiul lor are însemnătate mai mult prin aceea că ele fiind clare şi deja fixate în

---

1) Vezi asupra însemnătăţii geologiei studiul nostru asupra „Creaţiei“ de Edgard Quinet, în *Conv. Lit.* an. IV, Nr. 11 şi urm.

mod precis fac să pătrundă mai bine în mintea tinerimii ideea generală de lege şi caracterul special al fiecăreia din ele — cu atât mai necesar trebue să fie pentru mintea tânără studiul legilor sociale înşi-le, studiul omenirii, al societăţii cu care va fi în atingere în fiecare moment! Deci studiul ştiinţelor sociale va fi de un folos şi mai mare decât al ştiinţelor naturale. Acestea sunt numai mijloace indirecte de îmbogăţire a minţii cu ideile generale conducătoare în viaţă; celelalte sunt acele idei înşi-le care însă nu se pot implânta bine decât în mintea pregătită, întâi în ceeace priveşte forma prin studiul limbilor clasice, al matematicei, al logicei şi al limbii române, apoi prin studiul legilor naturii care fac ca spiritul să fie capabil a pătrunde în tot adâncul lor, legile după care se mişcă în spaţiu şi în timp omenirea pe pământ.

Ştiinţele care se ocupă despre om, ştiinţele sociale sunt multe şi variate. Şi din ele trebue făcută o alegere pentru mintea tânără, şi anume acele din ele trebue alese pentru studiu în care ideile generale după care se mişcă societăţile omeneşti să fie mai lămurite. Din acestea cele mai necesare sunt fără îndoială filozofia, istoria, economia politică cu statistica şi dreptul. Acestea de pe urmă sunt cu totul neglijate în învăţământul secundar, spre marea daună a tinerimii care este lipsită de noţiunile generale cele mai necesare în viaţa de toate zilele, asupra cărora e chemat a-şi da părerea pe fiecare zi cu sau fără voia lui. In rândul întâi stau noţiunile fie cât de elementare de economie politică. Din această ştiinţă se poate învăţa foarte mult. Singur faptul că mişcarea bogăţiei într'un popor e supusă unor legi, că îndreptarea bunei

stări materiale a unui popor este condiția cea dintâi a oricărui alt progres, că această îndreptare trebue făcută prin mijloace generale aplicate asupra întregei țări și nu prin îndreptări și meremetisiri de ocazie a relelor ce se ivesc, sunt de o mare însemnătate. Când ar fi mulți oameni în societatea noastră care să aibă asemenea convingeri căpătate prin studiul lent al școlii, atunci am vedea schimbându-se mersul lucrurilor. Apoi desigur că nu va fi nici spre paguba individului, nici spre aceea a societății în care el va fi chemat a chema și un rol public, de a ști ce este sistemul liberului schimb, acel protecționist, care este bunătatea lor respectivă, când se pot aplica pentru a produce rezultate bune ș. a. m. d. Nu mai puțin important este studiul dreptului. Libertatea este cu neputință dacă societatea în genere nu cunoaște marginile libertății sale. Dreptul care este regularea voinții fiecăruia trebue să fie cunoscut măcar în linia lui cea de căpetenie de orice om trăește în legătură cu semenii săi. Nici pentru drept, nici pentru economie politică, nu cerem un studiu întins asupra amănuntelor ci numai noțiuni nu elementare, ci generale, susținute pe destule fapte singuratece pentru a fi pătrunse pe deplin. Aceste studii însă cer de compliment necesar statistica fără de care atât consecințele de drept cât mai ales și cele de economie politică nu au bază sigură.

Așteptăm dela o reformă a programelor ca să ia aceste obiecte însemnate în numărul acelor obligatoare. Mărginirea câmpului acestor științe trebue să se facă întotdeauna în acel sens că nu trebue să învățăm multe amănunte, nu însă astfel ca să avem nu-

mai oarecare noţiuni cu totul incomplete, deci falşe, a ştiinţei de care e vorba. Care să fie ideile de drept, economie politică şi statistică, care ar trebui să fie învăţate în şcoala, trebue rezervată unui studiu special.

Cât despre filozofie, nu rămâne nici o îndoială că ea nu trebue neîngrijită în şcoală. Singurul fapt de a cugeta asupra omului, asupra inteligenţei sale ş. a. m. d. sunt puternice mijloace de cultură. Ea însă trebue mărginită la studiul logicei şi al psihologiei. Metafizica şi morala ating întrebări care nu pot fi tratate cu toată libertatea în şcoală şi care sunt prea adânci pentru spiritele tinere.

Paralel cu studiul filozofiei trebue să meargă acel al literaturii celei bune — clasice — atât de puţin cultivată în şcolile noastre — dintre literaturile clasice rândul cel dintâi — mai ales în privinţa formei, îl ocupă desigur cele antice, literatura Greacă şi cea Romană. Să nu credem că prin învăţarea limbilor clasice răspundem totodată şi la cerinţele unui studiu literar. Din contra studiul cel migălos şi ostenitor al limbilor antice alungă cu totul orice pătrundere a frumuseţii literare a scriitorilor vechi. Ba noi cunoscându-i pe aceştia numai din cele puţine pagini pe care le-am înţeles cu atâta amar, ne desgustăm de ei, astfel că nimic în lume nu ne pare în urmă mai respingător decât citirea unui autor cu care ne-am ocupat în şcoală. Pentru a gusta spiritul clasicităţii trebue să cunoaştem operele întregi sau părţi complete din ele, trebue ca ideile cuprinse în ei să pătrundă sub o formă uşoară în mintea noastră, iar nu sub acea atât de ostenitoare a pătrunderii în înţelesul limbii antice însăşi. Pentru ca să gustăm întregul

trebue ca întregul să se prezinte spiritului nostru şi nu fraze sau capitole despărţite, culese câte o bucăţică pe fiecare zi. Pe lângă studiul clasicilor antici în ceeace priveşte limba, trebue deci un studiu al conţinutului lor, a ideilor lor, ceeace se poate ajunge numai prin citirea unor traduceri bune. Ştim bine că niciodată traducerea nu poate să înlocuiască originalul şi că ar fi cu mult preferabil să putem ajunge a cunoaşte cu uşurinţă cuprinsul scriitorilor clasici vechi şi noui în limba originală, dar aceasta nu se poate ajunge în şcoală, în învăţământul secundar, şi deaceea trebue înlocuit într'alt mod.

Citirea scriitorilor celor mari — nu numai ai antichităţii, deşi aceştia sunt de preferat — este de cea mai mare importanţă. Printr'o îndeletnicire îndelungată cu ei, ne deprindem a gusta frumosul adevărat, şi ne formăm gustul şi judecata noastră pentru a preţui apoi producerile altora. Prin limpezirea şi înălţarea gustului publicului se contribuie însă cu deosebire la înălţarea şi propăşirea literaturii, pentrucă îndată se aleg producerile bune de cele rele; partea cultă a naţiei exercită un control ascuns dar puternic asupra scriitorilor ei şi adevăratul spirit al frumosului, iar nu aberaţiile lui, devine atunci izvorul din care scot poeţii şi literatorii opurile lor, iar publicul cititor mulţumirea şi încântarea sa.

III

Trecând acum la învăţământul istoriei, vom căuta să aplicăm principiile de mai sus pentru a arăta din scopul special al acestui învăţământ care sunt ideile

generale pe care şcoala trebue să caute a le întipări prin el în mintea noastră, şi cum trebue deci propusă istoria pentru ca acest rezultat să poată fi ajuns.

Scopul istoriei este de a ne face să înţelegem starea de faţă a fiecărui popor în parte şi a omenirii în genere şi direcţia pe care vor apuca popoarele şi omenirea în viitor. Acest scop al istoriei nu a fost formulat decât în timpurile din urmă, de când istoria tinde din ce în ce mai mult a deveni o ştiinţă, adică o pătrundere în legile după care se petrec faptele omeneşti şi numai o descriere a mersului lor exterior[1]). Până acum, dacă căutăm a ne da seama de scopul ce predomina în învăţământul istoriei, apoi aflăm că istoria se învăţa pentru ca inima tineretului să se înobileze la cunoaşterea faptelor celor frumoase a oamenilor mari, pentru ca să-şi întindă cunoştinţele şi să-şi înfrumuseţeze mintea, în fine, pentru a deduce din exemplele ce ni le înfăţişează istoria, reguli după care să ne conducem în cazuri analoage ce s'ar întâmpla în zilele noastre. Nici că istoria putea să aibe alt scop cât timp predomina convingerea că faptele istorice sunt produsul absolut al libertăţii omeneşti, că nici un fel de lege nu predomină în ivirea şi mersul lor, că prin urmare ele sunt veşnice schimbări, fără nici o legătură între ele, produs al voinţei momentane a popoarelor şi mai ales a celor ce le conduc. Astăzi istoria începe a fi bazată pe alte principii. Libertatea omului este restrânsă. Se recunosc că există legi nestrămutate după care

1) V. Studiul nostru asupra istoriilor civilizaţiunii. *Conv. Lit.* An. III şi urm. Nr.

se împlineşte soarta popoarelor şi deşi este încă mare nedumerire asupra modului cum se poate împăca ideea de lege şi aceea de libertate[2]), totuşi ceeace este sigur câştigat este convingerea ştiinţifică că fenomenele istorice se petrec după o succesiune necesară determinată de oarecari legi puternice şi nestrămutate şi mai degrabă s'ar apleca oamenii de ştiinţă să sacrifice acum ideea libertăţii, decât aceea că istoria are legile ei.

Acest caracter ştiinţific al istoriei schimbă cu totul modul pertractării ei. Până acum istoria fiind considerată ca o descriere de fapte succesive, materia ei se împărţea în mai multe câmpuri deosebite: istoria în propriul înţeles al cuvântului, adică acea politică, apoi istoria artelor, a religiei, a ştiinţelor, a comerţului, a industriei şi câte altele. Din aceste toate, istoria politică sau mai bine zicând istoria faptelor celor mai văzute, mai simple, forma obiectul învăţământului şcolar, pe când celelalte ramuri sunt neglijate aici fiind lăsate pentru studiul universitar unde sunt luate în consideraţie în aşa numita filozofie a istoriei. După aspectul cel nou sub care ni se prezintă acum istoria, ea este un singur tot ce nu se poate desface în mai multe ramuri deosebite şi studiate fiecare în parte, legătura faptelor fiind ceva necesar, toate aceste ramuri despărţite arbitrar, pornind din acelaş izvor, spiritul unui popor sau al omenirii — urmează

2) Pentru noi nu există nici o greutate în admiterea libertăţii omeneşti pe lângă aceea a unor legi de desvoltare. Modul cum se împacă acestea două l'am desvoltat aiurea. Vezi Cuvântarea rostită la mormântul lui Ştefan *Conv. Lit.* An. V Nr. 12 — *Revista practică de drept* a lui M. D. Cornea, fascicola I.

că ele vor trebui să fie tratate împreună, spre a se înțelege din unele serii de fapte explicarea celorlalte. A înțelege istoria Creștinismului fără a se cunoaște starea politică și socială a imperiului Roman, e tot atât de cu neputință ca și a înțelege revoluția Franceză fără cunoașterea istoriei literaturii dinaintea ei; deasemenea e peste putință a înțelege cum de civilizația Maură strălucește atât de tare în acelaș timp pe când Europa e scufundată în cea mai neagră barbarie și ignoranță, dacă nu luăm în băgare de seamă influențele respective ale religiilor Creștine și Mahomedane asupra culturii, ceeace iarăși nu se poate face, fără un studiu istoric al acestor religii.

Vedem dar cum un studiu științific al istoriei nu permite despărțirea ei în mai multe câmpuri, care să se învețe în parte. Faptele nefiind neatârnate unele de altele în realitate, nici studiul nu trebue să le separe dacă nu vrem a falșifica adevărul și a ne înșela pe noi înși-ne.

Pentru a ne da mai bine seama ce nerațional e studiul de astăzi al istoriei, nu avem decât să-l asemănăm cu acel al altor științe. Istoria care se învață în colegiu este ceva cu totul deosebit de aceea care cată a se învăța în universitate. In colegiu se învață fapte exterioare, politice, și apoi în universitate se iau la studiu faptele de cultură sub titlu de filozofie a istoriei. Astfel se face oare cu fizica, cu matematica? Oare se învață aceste științe într'un mod în colegiu și într'alt mod în universitate? Deloc. Se învață tot așa, numai mai departe, mai complet, mai adânc. Cu istoria numai se găsește cu cale a se urma altmintrelea; dar pentru ce? Pentru ce să nu se în-

veţe şi în colegiu faptele istorice după legătura lor interioară, pentru ce să nu se imprime în mintea tinerimii tocmai acele fapte care sunt mai importante? pentru ce să înveţe şcolarul numai numele şi anii de domnie ai regilor, luptele lor cu descrieri amănunţite şi câteva banalităţi asupra culturii şi moravurilor, la sfârşit, — şi să nu se înveţe tot atât de bine descoperirile ştiinţifice, producerile literare, fenomenele generale de cultură ale cutărui şi cutărui timp şi influenţa acestora asupra desvoltării poporului? Ce interes are pentru noi numele regilor, actele lor de eroism sau de netrebnicie? Interesul cel mare e de a se şti care sunt puterile ce împing pe popoare spre progres sau spre decădere, care este direcţia mersului lor şi aceea a mersului omenirii, de a şti pentru ce Fenicia, Cartagina, Anglia sunt ţări comerciale, pentru ce religia e caracterul fundamental al Evreilor, care este cauza corupţiei generale a caracterului acestora, care sunt cauzele ce au făcut pe Romani să ajungă la dominarea lumii şi apoi să se corupă şi să cadă, care au fost cauzele şi efectele năvălirii barbarilor, acelea ale reformei, a desvoltării fabricilor cu maşini, a desvoltării industriei în genere, a decăderii credinţelor religioase la cei vechi şi în timpurile noastre... nu mai puţin a şti, care sunt cauzele puterii poporului nostru în perioada eroică, acele ale decăderii lui, acele care au împiedecat cultura noastră intelectuală, care au întârziat începutul istoriei noastre moderne până la începutul secolului în care trăim, şi mii şi sute de alte întrebări importante asupra condiţiunilor femeilor, a populaţiei agricole, decăderii claselor privilegiate, etc., etc.

In astfel de fapte vedem noi adevărata istorie şi anume istoria care trebue să o ştie deja acela ce termină învăţământul secundar. Prin studiul acestor fapte e pus în stare a atrage un folos din studiul istoriei care să-i rămână şi după ce va fi uitat multe fapte singuratece de pe care aceste idei generale vor fi fost scoase. Această înţelegere deplină şi raţionată a fenomenelor generale din viaţa popoarelor şi a omenirii este istoria în adevăratul înţeles al cuvântului, iar nu învăţarea mai mult mecanică a unor fapte mult mai puţin însemnate, războaie, cuceriri şi nume de regi, împestriţate pe ici pe colo cu oarecare fapte de cultură care nu prezintă pentru cel ce le învaţă în acest mod decât un înţeles secundar.

Şi să se observe în genere manualele noastre de istorie — şi trebue să o mărturisim chiar şi acele străine[1]). Ce vedem alt decât istoria politică, cu nesfârşite detalii, peste putinţă de memorizat şi fără cel mai mic înţeles?

In unele din ele apoi se vede pe la sfârşitul unei perioade lungi, sau chiar la sfârşitul istoriei unui popor câteva notiţe asupra culturii, rupte din cele mai diverse timpuri şi puse la un loc. Dar cum le vom putea înţelege faptele celelalte fără aceste fapte de cultură care s'au relegat într'o notiţă la sfârşit?

Să nu se creadă că acest studiu ar fi prea greu pentru şcolari. Să ne gândim că sunt unsprezece ani

1) Istoria d-lui Măndinescu este o excepţie. Deşi e departe de a întruni toate condiţiile ce se pot cere dela un manual de istorie astfel cum îl înţelegem noi, totuşi e desigur unul din cele mai bune manuale de istorie existente, şi deaceea îl recomandăm cu deosebire.

cât stă copilul în şcoală. In acest răstimp trebue să se treacă istoria cu el de mai multe ori, pătrunzându-se din ce în ce mai adânc în legătura interioară a faptelor celor mari, generale, care sunt adevărata istorie a unui popor şi a omenirii. Să nu se creadă iarăşi că pentru studiul universitar nu ar rămâne nimic de adăogat. Tocmai aici şi numai aici se poate studia în modul cel mai complet. Bazat pe studiul serios al istoriei, din şcolile secundare, se poate păşi la explicarea legilor celor mai istorice şi la aplicarea rezultatelor deduse din istorie la politica şi guvernarea ţărilor. Aceasta este culmea învăţământului istoriei care nu se poate face decât în universitate.

In loc de studiul istoriei astfel precum l'am expus, ce vedem — cu deosebire la noi? 1) Se învaţă bucăţi din istorie, căci niciodată încă nu s'a terminat un curs de istorie în şcolile noastre, pornindu-se din timpurile cele mai vechi şi ajungându-se în zilele moderne, 2) Se dă apoi mare însemnătate unor epoce, neîngrijindu-se cu totul celelalte, întrerupându-se astfel continuitatea istoriei, deci nimicindu-se această învăţătură chiar în esenţa ei. Până unde a mers desconsiderarea legăturii necesare pentru faptele istorice se poate vedea din sistemul cel periculos de examinare după bilete, introdus chiar pentru examenul general de liceu. Astfel de mai 'nainte se încurajează şcolarii a nu învăţa bine decât întrebările din bilete, a le învăţa deci în mod separat, fără legătura necesară ce există între ele, nimicindu-se astfel cu totul scopul şi rezultatul învăţământului istoriei. 3) Se dă importanţă numai faptelor politice, lăsându-se la o parte faptele de cultură, astfel că tocmai aceea ce

este cheia istoriei rămâne necunoscută. In loc de a se învăţa deci istoria, se învaţă numai o parte a ei şi anume aceea care are cea mai slabă însemnătate. Tocmai faptele de cultură care rămân şi lasă urme sunt trecute cu vederea şi se osteneşte spiritul cu învăţarea unor lucruri care trec fără a lăsa urme în cele mai multe cazuri. Astfel fiind lucrurile, istoria nu serveşte nici la înţelegerea faptelor trecute, nici la aceea a stării de faţă, nici la îndreptarea în viitor. Timpul ce se întrebuinţează pentru învăţătura ei este un timp pierdut.

Este de cea mai mare necesitate a se îndrepta tocmai învăţământul istoriei, pentru ca cele mai multe din ideile generale conducătoare în viaţă se deduc numai din studiul ei. Numai din istorie putem înţelege marile probleme care mişcă omenirea de astăzi şi la rezolvirea cărora fiecare e chemat a contribui şi fiecare va contribui cu atât mai bine cu cât cunoscând mersul trecutului va vedea încontro tinde progresul în viitor. Cum se poate înţelege marea mişcare a naţionalităţilor fără studiul istoric al acestei mişcări; cum se poate înţelege ce vor comuniştii şi până unde au dreptate fără cunoştinţa fenomenelor istorice ce au dat naştere teoriilor lor (desvoltarea industriei, invenţia maşinilor, a aburului, etc.); cum se va putea hotărî asupra bunătăţii sau răutăţii formelor de guvern fără a se studia rezultatele lor asupra vieţii popoarelor? Toate acestea sunt întrebări mari, asupra cărora fiecare om ce iese din şcoală trebue să aibă o opinie oarecare. Apoi istoria este singurul mijloc de a deştepta în sufletul nostru iubirea cea sfântă de ţară; ea ne arată cum popoarele au fost

mari când au ştiut să sacrifice interesele pentru binele comun; tot istoria ne învaţă că moralitatea, respectul datoriei, puternica viaţă de familie sunt condiţiile înfloririi vieţii popoarelor; ea ne învaţă iarăşi că dreptatea este legea ei supremă şi că nici o faptă abătută dela norma naturală de purtare nu rămâne fără a atrage pedeapsa după sine, pedeapsă care consistă în răul ce se produce din acea faptă însăşi şi se revarsă asupra poporului ce a produs-o.

Astfel înţeleasă, istoria e o călăuză intelectuală şi un sprijin moral al cetăţeanului. Astfel studiată, ea devine o putere practică, ea ajută formarea convingerilor puternice care sunt rădăcinile opiniei publice adevărate. Când istoria ne va învăţa că familia este elementul capital în viaţa popoarelor şi când legile naturale înşi-le ne vor arăta că, cu cât sunt animalele mai perfecte cu atât tind la o viaţă oarecum de familie, atunci nimic în lume nu va mai putea răsturna convingerea noastră şi aceasta fiind lovită de slăbiciunea vieţii de familie la noi, se va întrevedea prăpastia ce ne ameninţă şi printr'o reacţie morală în sufletul celor buni se va îndruma îndreptarea. Când istoria ne va arăta că dreptatea e legea ei supremă, că orice faptă nelegiuită a unui popor lasă în el sămânţa pierderii sale, şi când vom vedea în aceasta numai o urmare a legii generale omeneşti că omul trebue să simtă sub formă de rău, abaterea de pe dreapta cale atunci ideea dreptului se va înrădăcina în sufletul nostru. O vom vedea împlântată în natura lucrurilor, fiind chiar rădăcina vieţii omenirii — atunci vom înţelege măreţia ei şi cei mai buni o vor

onora şi respecta impunând răilor pedeapsa şi dispreţul cuvenit călcării sale.

Şi astfel în toată purtarea noastră atât privată cât şi publică, învăţământul istoriei va avea un rezultat folositor, pe când acum el produce tot atât de puţin bine ca şi celelalte ramuri de învăţământ despre care am tratat.

Mijloacele practice ce le propunem pentru învăţământul istoriei sunt:

1) Modificarea împărţirii cursului ei şi anume astfel: să se facă de patru ori cursul istoriei în timpul învăţământului şcolar (primar şi secundar).

Cursul întâi va fi curat biografic şi legendar, pentru a deştepta în copii interesul pentru cunoştinţa timpurilor trecute. El va fi împărţit în două. In clasa II-a primară biografii ale oamenilor însemnaţi ai Românilor, dându-se mare importanţă şi reprezentanţilor culturii şi nu numai domnitorilor. Nu mai puţin şi legende frumoase din istoria noastră.

In clasa III-a primară biografii şi legende din istoria universală, după acelaş sistem.

Cursul al doilea mai mult cronologic, pentru a fixa bine în mintea copilului şirul faptelor înşirate după ani, cu explicaţii sumare pentru înţelegerea lor şi dându-se atenţie tuturor faptelor de cultură care să se treacă în ordine cronologică după momentul în care au apărut şi au avut influenţă istorică. Acest curs are cuprindere de trei ani.

Clasa IV-a primară Istoria Românilor.

Clasa I-a gimnazială: Istoria antică şi jumătate din Evul Mediu.

Clasa II-a gimnazială: A doua parte a Evului Mediu

şi istoria modernă până în timpurile actuale (1871).

Cursul al treilea este un curs general al istoriei cu privire deosebită la istoria fiecărui popor, cu deplină băgare de seamă a faptelor culturii şi cu deosebită explicaţie a importanţei faptelor istorice, existenţa şi înşirarea acestora fiind cunoscută din cursul al doilea. Aceasta ar cuprinde patru ani.

Clasa III-a gimnazială: Istoria Românilor.

Clasa IV-a: Istoria antică.

Clasa V-a: Istoria Evului Mediu.

Clasa VI-a: Istoria modernă.

Cursul al patrulea este un curs general de istorie cu privire deosebită la rolul ce l-a jucat fiecare popor, nu în parte, ci în istoria universală. El este şi curs pregătitor pentru examenul de bacalaureat şi este de un an de zile în clasa VII-a.

2. Suprimarea biletelor de examen pentru a nu se falşifica studiul istoriei, făcând pe şcolari să înveţe cu deosebită luare aminte întrebările din bilete şi nelegându-se continuitatea istoriei.

3. Unirea studiului geografiei cu acel al istoriei, dar într'un sens cu totul altul decât acel în care se ia deobicei. Anume studiul influenţei naturei, pământului asupra desvoltării diverselor popoare. Acest studiu important este de o mie de ori mai folositor decât al geografiei politice a popoarelor istorice. Studiul acesteia ar trebui împlinit prin facerea de hărţi istorice, prin care mijloc se întipăreşte mult mai uşor geografia istorică în mintea şcolarilor.

4. Introducerea temelor în scris, cel puţin pe fiecare lună ca obligatoare, dându-se câteva întrebări generale deduse de pe faptele studiate pentru a se

deprinde astfel şcolarii a gândi asupra faptelor istorice şi a-i deprinde a trage rezultate generale din faptele studiate.

5. Impunerea obligatoare de a se termina cursurile respective, pentru ca să nu rămână cunoştinţe fragmentare în mintea şcolară, care în ceeace priveşte istoria sunt chiar ca şi când nu ar exista.

Se înţelege că toate aceste mijloace sunt numai ajutoare necesare. Principalul este modul de predare al profesorului şi cărţile de studiu. Acestea însă nu se pot produce decât cu timpul şi nu prin mijloace artificiale. Trebue aşteptat dela desvelirea studiilor ştiinţifice o îmbunătăţire în această privinţă. O condiţie neapărată este însă pentru aceasta că acei care se simt în stare de a produce ceva, să lucreze cu energie pentru a putea provoca şi întinde o mişcare ştiinţifică atât de necesară ţării noastre şi de priitoare pentru viitorul ei.

G. PANU

Studiul istoriei la Români

Lupta dintre T. Maiorescu și Junimea, pe deoparte, și B. P. Hașdeu pe de alta, era de mult încinsă pe terenul literar, iar conflictul personal pornise încă din 1863. P. P. Carp atacase volumul de istorie romanțată. Ion Vodă cel cumplit *încă din 1865 (Cugetarea) și revenise asupra atacului său în* Revista Dunării *din 1866; în Nr. din 15 Noembrie 1867 al* Convorbirilor literare, *atacase piesa romantică* Răsvan Vodă. *In acelaș timp, impetuosul Hașdeu își ducea campania împotriva „Direcției noi" în revista sa* Columna lui Traian, *introducând* ɔ *rubrică intitulată:* „Poezia Maiorescu", *în care reproducea poezii din* Convorbiri literare *și le ridiculiza. „Pentru d. Maiorescu, scria el e în numărul din 5 Iulie 1871, Panteonul se compune din M. Eminescu, Bodnărescu, Pogor, Iacob Negruzzi, Kugler și d. Titu Liviu Maiorescu!" Acuzația lui principală era de „cosmopolitism" și de „germanism". Farsa traducerii pretinsei poeziei a lui Gablitz* El și ea *datează din 1871...*

Dacă pe tărâmul literar Convorbirile literare *răspundeau victorios prin pana lui T. Maiorescu și prin însăși literatura pe care o publicau, în domeniul istoriei Hașdeu nu găsia un adversar;* Junimea *nu avea nici un istoric capabil de a susține o polemică împotriva celui ce-și domina generația prin erudiție. Abia în 1872 ea își găsește unul în G. Panu, tânar cu o cultură improvizată, dar cu bun simț raționalist și cu spirit polemic.*

„Intr'o seară, scrie el în Amintiri dela Junimea din Iași [1]), *m'am dus la* Junimea *cu un studiu intitulat:* Despre istoria critică a Românilor de B. P. Hașdeu. *Trebue să spun că, când am anunțat*

---

1) G. Panu, *Amintiri dela Junimea din Iași,* I, p. 104.

acest lucru la Junimea, *toate figurile au devenit grave, iar unele erau neîncrezătoare. Iar d. Maiorescu foarte serios a zis:*

— Hai să ascultăm şi să vedem critica.

Punctul pe care îl criticam dela început era o chestie de delimitare între Moldova şi Muntenia, precum şi de sistemul vamal din veacul al XIV-lea. D. Haşdeu susţinea că Muntenia în veacul al XIV-lea se întindea până la Bacău şi Bârlad, eu eram de altă părere. Am dat cetire criticei mele, ascultată cu mare atenţie, din cauza gravităţii lucrului. Căci se înţelege bine, că nici d. Maiorescu, nici Convorbirile literare *nu erau dispuse ca să angajeze sub numele unui debutant o luptă cu acel înfricoşat adversar, — dela care păţise multe — şi mai ales o luptă pe terenul istoric, pe care d. Haşdeu, cu drept cuvânt, trecea drept invulnerabil.*

Când am sfârşit citirea criticei mele, atunci d. Maiorescu, cu un gest de convingere, zise:

— Evident că Panu are dreptate.

...In asemenea condiţii se hotărî publicarea în Convorbiri *a criticei mele. Frontul de bătălie, pe care se angajase de câtva timp lupta între ieşeni şi bucureşteni, se întinse şi mai mult, cuprinzând pe el şi combatanţi istorici"...*

Seria de articole a lui G. Panu apăru, astfel, în Convorbiri *din 1872—73, producând o adevărată furtună polemică.*

Reproducem totuşi altă serie de patru articole intitulată: „Studiul istoriei la Români", [1]) *ca mai semnificativă pentru spiritul junimist, întrucât lupta nu e dusă numai împotriva lui Haşdeu, pe chestiuni determinate şi astăzi fără mare interes, ci împotriva întregei istoriografii române, dela vechii latinişti până la manualele cele mai recente, sub raportul falsificării adevărului istoric... Deosebirea dintre „şcoala veche" istorică şi cea „nouă" nu e de fond ci de formă. „Şcoala d-lui Haşdeu, încheie autorul, influenţată de vechiul spirit este în privinţa adevărurilor generale aproape identică cu şcoala cea veche, ea a adus însă multe cunoştinţe lăturalnice noi şi bune, acestea rezultând mai cu seamă din bunătatea metodei ce întrebuinţează". Erudiţia nu înlocueşte însă căutarea adevărului, care trebue să fie singurul scop al istoriei".*

---

1) *Con. lit.*, VIII: (1874—75).

Este ştiut că mişcarea istorică la un popor pentru a fi bine cunoscută în mersul şi în rezultatele ei cele mai esenţiale şi cele mai însemnate, acele care dau putinţă de a te ridica la priviri mai generale, nu trebue cercetată numai dela întâmplare, în bucăţi deosebite; ci urmărită cu luare aminte în întreaga ei desfăşurare, studiată în deosebitele ei faze. Lăsând deoparte apoi tot ce-i caracteristic unui timp mărginit, sau tot ce-i particular unora din acei ce au conlucrat la acea mişcare şi păstrând ceeace-i statornic şi neschimbat pentru întreaga epocă, numai astfel ajungem la o cunoştinţă deplină a chipului cum s'a desvoltat, a trăsăturii caracteristice, a spiritului ce a insuflat acea mişcare, precum deasemenea ne putem rosti şi asupra valorii rezultatelor. Punctul de vedere general, îmbrăţişător al unei epoci mai mari ne păzeşte de a cădea în unele greşeli, în care odată căzuţi, cercetările nu mai pot avea decât un preţ momentan. Căci nu întotdeauna valoarea unor lucruri stă în ceeace-şi închipuie o generaţie istorică; frământată şi înrâurită de deosebite motive zilnice, de multe ori la ea devine însemnat şi esenţial tocmai ceeace, privit într'un şir mai mare de ani, este trecător şi momentan, aşa încât autorii acei cari, găsind mersul curentului în timpul lor, căpătase un renume întins, îndată ce curentul zilnic se schimbă, văd teoriile lor căzând în rândul curiozităţilor; ei slujesc pentru a se putea pricepe slăbiciunile acelui timp, iar laudele cu care fusese împovăraţi vădesc odată mai mult prea cunoscuta rătăcire a judecăţii omeneşti. De multe ori o generaţie se înşeală asupra propriilor sale idei şi crede că ceeace urmăreşte este cu totul deosebit de ceeace a ur-

mărit generaţia dinaintea ei, fiindcă drumul pe care a plecat este croit de ea şi mijloacele ce le întrebuinţează îi sunt deosebite. Preocupată peste măsură de aceste forme, ea nu ia seamă că acelaş spirit o însufleţeşte şi că, fără ca să ştie, duce mai departe mişcarea cea veche. Inşelăciunea vine de acolo că cu lăsarea formelor vechi şi întrebuinţarea altora noui, legătura pare că se rupe între o generaţie şi cealaltă. In această greşeală pot cădea nu numai cei ce sunt în mijlocul curentului, luând parte lucrătoare, dar chiar şi cei ce sunt afară din el, îndată ce nu se pot ridica peste măsura ideilor obişnuite ale acelui timp şi îndată ce, necercetând lucrurile mai adânc, iau faţă cu trecutul o simplă neînţelegere de cuvinte sau chiar schimbarea de metodă drept un nou şi puternic avânt al spiritului. Aceste puţine observaţii a căror naştere a fost motivată de chipul deosebit de apreciere din partea publicului a mişcării istorice actuale la noi, de ideile încurcate ce îndeobşte există asupra întregei mişcări multă puţină câtă a fost, ne-au îndemnat ca să ne încercăm a o îmbrăţişa pe toată într'un singur cadru restrâns. Astfel se va vedea întrucât deosebitele faze prin care a trecut studiul istoriei la noi au fost priincioase adevăratului progres şi întrucât vechiul spirit a fost părăsit sau numai îmbrobodit într'un vestmânt mai nou.

Cronicarii Moldovei și istoricii români din Austria

I.

Cea dintâi întrebare ce-și pune oricine se îndeletnicește cu istoria unui popor este: de ce origine și de unde este el?

Cronicarul Urechie are cunoștinți, nici se poate mai încâlcite asupra locuirii acestor țări din vechi. El știe că ele împreună cu alte dimprejur se numeau odată Scitia și crede că Moldova, după ce a stat vre-o 600 de ani deșartă, Traian venind cu oștile lui pe aici,. au trimis să o locuiască oameni din domniile ce au fost pe acele vremi la Râm [1]). Atâta tot.

Miron Costin este foarte bine încunoștiințat în această privință; el descrie războaiele lui Traian cu Dacii, apoi vorbind de cel din urmă din ele, își explică începuturile noastre astfel:

La care războì stând tare Dacii și Craiul, de sine singur a pierit Decebal la acel războì și așa a purces după acel război pierdut și peirea Craiului lor și a tot neamul Dacilor cu risipa de pe aceste țări unde este acum țara Muntenească și țara noastră Moldovenească. Câtă țară a și rămas pe loc, prostime, țărani, toată a scos-o Traian de pe aceste locuri peste munții care despart țara Ungurească despre noi [2]).

Miron Costin asigură o origine curat romană numai Muntenilor și Moldovenilor, el își făcea teoria sa istorică după ideile așa zicând politice de pe atunci în care Transilvania ca țară Românească se

1) *Cron. Roman.* t. 1. pag. 131.
2) *Cron. Rom.* vol. 1. pag. 18.

vede că nu prindea mult loc. Cu toate acestea, cunoştinţa ce avea el că se află şi acolo români, precum şi patriotismul lui de român îndeobşte nu-l ierta ca să-i lase pe ei a fi în totul scoborâtorii Dacilor fugăriţi peste munţi, ci îi mângăie şi pe dânşii cu următoarele cuvinte:

Măcar că capetele Dacilor, domnii cu toate casele lor s'au tras toţi peste munţi în Ardeal şi de acolo s'au închinat cu toţii lui Traian împărat, dar tot nu i-a crezut ci şi peste munţi printre Daci au descălicat Râmleni pentru ca să nu-şi mai poată ridica capul Dacii împotriva împăratului[1]).

Dimitrie Cantemir al cărui patriotism este, ca să zic aşa, mult mai studiat, făcând erudiţie mai multă, urmează totuşi aproape întocmai părerii lui Costin:

Deci voi mărturisi precum poporul român nu din glogozala a naşterii de strânsură să fi scornit, ci din cetăţeni Romani, din ostaşi veterani şi din mari familii să fie ales[2]).

Şi aiurea:

Şi rămăşiţa Dacilor câţi scăpase din oşteni şi altă prostime, pe toţi până la unul, precum să-i fi trecut mai spre fundurile ţării ungureşti[3]).

Cum se vede latinitatea neamului nostru a cărui legătură tradiţională nu s'a fost pierdut nici nu se

1) *Cron. Rom.* vol. I. pag. 18.
2) *Cronicul,* pag. XLIX.
3) *Cronicarul,* vol. I, pag. 50.

putea pierde, o vedem îndată proclamată de cei dintâi scriitori ai noştri, se înţelege, după cum s'a observat, învelită în acea pătură de egoism sădit în inima omenească, care face pe un individ ca şi pe o naţie de a-şi statornici o origine cât se poate mai strălucită şi cât se poate mai curată de orice amestec cu vre-un alt neam socotit mai neînsemnat, atât prin sângele, cât şi prin faptele lui.

Cu toate acestea vom avea mai jos prilejul de a cita o cronică din colecţia d-lui Cogălniceanu atribuită Spătarului Milescu, al cărui autor necunoscut, în deosebire de ceilalţi cronicari de mai sus, necontestat mai superiori, se înseamnă totuşi în această chestiune printr'o judecată mult mai sănătoasă şi un bun simţ natural care de multe ori poate ţine până la oarecare punct locul ştiinţei.

Această modestă mişcare începuse în ţările noastre pe la sfârşitul veacului al 16-lea; întreţinută printr'un şir de cronicari, ea a avut strălucirea sa mai cu seamă în veacul al 17-lea. Cam pe la jumătatea celui următor, adică după ce scrie cronicarul Neculcea ea începe a slăbi, a ajunge neînsemnată şi în această stare ea se trăgănează până pe la începutul veacului nostru. Dar pe când împrejurările sociale cele împovorătoare făceau ca la noi să se stingă orice viaţă intelectuală, în altă parte, în Austria, Românii începură a se deştepta tocmai la timpul priincios pentru a duce mai departe şi a dezvolta mişcarea strecurată cu multă greutate curs de două veacuri în ţările dela Dunăre. Imprejurările ei împiedecase de a lua încă parte la acea lucrare. In adevăr, subjugaţi de Unguri încă de pe la sfârşitul veacului al 9-lea, ei sufăr

stăpânirea lor directă întotdeauna, cu toate că nici stăpânii lor nu rămân neatârnați. Neluând parte întru nimic la afacerile țării în care locuesc, dimpotrivă șederea lor fiind numai tolerată, Românii transilvăneni împrăștiați ca agricultori sufăr sub numele de iobagi o șerbie foarte împovorătoare, neavând nici un fel de unitate politică care să-i introloace și să le dea un caracter de nație. Aceasta îi face a fi mai înapoiați în cultură decât frații lor de peste munți. Faptul că în Transilvania se tipăresc în veacul al 16-lea cele dintâi cărți românești nu poate fi numărat între semnele de mișcare intelectuală, el purcezând din partea guvernului Maghiar care voia, prin tipărirea de cărți cu principii calvinice în limba românească să-i facă pe Români a-și părăsi religia. Deosebitele stăruințe spre a-i întoarce către o religie sau alta, erau întovărășite întotdeauna de făgăduința că li se va îmbunătăți în acelaș timp și soarta lor politică, stăruințe care dela începutul veacului al 18-lea izbutesc întrucâtva, primindu-se deoparte din Români așa numita „Uniunea cu biserica catolică". Oricât de rea a fost și pe urmă starea lor, totuși acest eveniment este însemnat, căci dela el datează începutul mișcării intelectuale la ei. In adevăr, cât timp Românii de acolo se ținură strâns de ritul răsăritean, clerul care îndeobște la toate popoarele este mai cultivat ar fi trebuit să fie în fruntea mișcării. El nu putuse împlini acest rol în Transilvania mai cu seamă din două cauze. Intâi fiindcă educația care s'a dat întotdeauna clerului ortodox a fost foarte restrânsă, neînvoindu-i a se ridica până la ocupații curat intelectuale și al doilea prin faptul că preoții Românilor erau răsări-

teni, autoritățile țării de un rit străin, de multe ori nu-i recunoșteau ca pe ceva deosebit de poporenii lor, silindu-se de a-i amesteca pe toți la sarcinile iobăgiei. Trăind din aceeași viață, înconjurat de greutățile familiei, clerul nu era mult deasupra rămășiței societății. La noi clerul era în mai bune condițiuni și totuși o mișcare literară nu ar fi putut purcede dela el. Făcându-se „uniunea" cu biserica apusului lucrurile se schimbară: Clerul fiind privit ca făcând parte din religia catolică și apostolică, el începu a se bucura și de privilegiile statornicite, apoi, ceeace-i mai însemnat, tinerii ce îmbrățișau cariera bisericească erau educați și învățați în diferite institute jesuitice, etc., de unde ieșeau cu cunoștințe întinse și serioase. Astfel se iviră cei dintâi români luminați. Mișcarea începu a se întinde mai departe. Pe la 1754 erau deja înființate mai multe școli românești sub atârnarea episcopului unit dela Blaj. Aceste școli deveniră focarul deșteptării naționale. Cum că această deșteptare se face sub ocrotirea religiei, se vede și de acolo, că mai toți cei ce dintâi o răspândesc și o desvoltă: Clein, P. Maior, Șincai, etc., etc. sunt canonici. Este întrebarea acum care a fost cauza ce a statornicit caracterul predominator al acestui avânt intelectual?

Un popor căruia îi lipsește putința de a-și regula singur interesele sale și care-i lipsit de veacuri de orice fel de inițiativă politică, ducând o viață câmpenească mai mult, la acelaș sentiment de sine, de conștiința națională, cât timp mai durează încă aceeași stare de lucruri, nu se poate desvolta decât numai prin mijlocul școlii. In acest caz însă el este mult mai puternic, fiind câștigat și hrănit prin mijlocul

abstract al cărţilor. Neputându-i-se da un curs liber din cauza elementelor străine şi duşmane ce predominau în societate, sentimentul patriotic al celui apăsat se concentrează tot mai mult, el este conţinut şi nu poate să se arate decât în forma de dorinţe arzătoare, el se înăspreşte din ce în ce şi ia caracterul fanatic al unei credinţe persecutate, al unui fel de religii intime a lui, care devine cu atât mai excluzivistă cu cât el are convingerea adâncă de dreptatea cauzei sale şi cu cât simte mai tare nedreptatea ce i se face. Astfel era starea celor dintâi români din Ardeal ce se pusese în fruntea mişcării literare şi patriotice totodată. Ei sunt înconjuraţi de elemente duşmane care nu le recunosc lor, nici fraţilor lor dreptul de popor cu o origine deosebită. La desnaţionalizarea lor se lucrează pe toate căile, prin urmare şi pe cea ştiinţifică. Invăţaţii slavi îi fac slavi, cei nemţi îi fac nemţi în cărţile lor. Aceste deosebite loviri şi piedici faţă cu naţionalitatea lor, hotăreşte caracterul întregei lor desvoltări intelectuale... ea are să fie excluziv naţională, rezămată în totul pe elementul latin care mai cu seamă li se contestă.

Miron Costin şi Dimitrie Cantemir, deşi naţionali în acest înţeles, totuşi nu trecuse peste orice măsură. Acesta din urmă vorbind despre limba moldovenească zisese:

Fiindcă în limba Moldovenească se află oarecare cuvinte care nu sunt nici latineşti, nici de pe la alte limbi de prinprejur, pentru aceea se vede că sunt rămăşiţe de pe la Dacii cei vechi, căci nimic nu poate pe noi să ne împiedece a crede cum că bejenarii Romani, după ce au venit în Dacia şi-au năimit lor şi

slugi din Daci, sau poate că rămânând vreunul fără de femee s'a şi însurat luându-şi femei dela Daci[1]).

Petru Maior nu primeşte această părere, care-i o scornitură a celor ce voesc:

Să învălească strălucirea vieţii românilor.

Argumentele cu care respinge căsătoria romanilor cu femei Dace, sunt ca de acestea:

Căci deşi putea după cucerire să fi rămas femei Dace, au nu puteau ele vieţui fără a se amesteca trupeşte Romanii cu dânsele?

Şi răspunzând la o altă întâmpinare, anume la găsirea în Dacia de inscripţii cu nume neromane de femei,

unele nume nu limpede Romane... au nu se puteau vârî în inscripţiile Romane „fără numai de se vor amesteca trupeşte Romanii cu muerile Dace?"

Dar el nu crede aceasta deloc

nerezemându-se cu nici o mărturisire a unui cât de mişel vechi scriitor găcitura aceea cum că mai sus lăudaţii „Romani s'au amestecat cu muerile Dace".

Petru Maior avea pretenţii foarte curioase de vreme ce cerea că anume un scriitor să se fi îndeletnicit a scrie despre asemenea lucruri! în tot cazul el mai aducând ca dovadă:

că însuşi strălucirea sângelui Roman încă destul era a împiedeca pe Romani ca să nu se căsătorească cu unele varvare cum erau muerile Dace, închee, că asemenea căsătorii nu au avut loc[2]).

---

1) *Descrierea Moldovei*, pag. 292.
2) *Istoria pt. începutul Românilor*, pag. 12 şi 13.

Asemenea cercetări ce e dreptul erau motivate de păreri protivnice ale scriitorilor străini. Intr'o stare normală de lucruri, ele poate nu s'ar fi născut sub această formă. Dar ce era de făcut, când străinii ridicau asemenea curioase chestiuni şi le deslegau într'un chip duşman pentru Români? Discuţia nu putea să nu ia o astfel de îndreptare, de vreme ce multe din micile patimi politice zilnice se ridicau la valoarea de teorii istorice pe socoteala Românilor. Când se pretindea că Românii sunt cei mai mişei dintre toate popoarele, era firesc ca Petru Maior să pună în cartea sa un capitol întitulat „Bărbăţia Românilor" unde să înşire vitejiile lor din diferite timpuri, capitol care în alte împrejurări desigur că nu şi-ar fi avut locul. Caracterul principal al mişcării intelectuale a Românilor din Austria este: că mai toate teoriile istorice şi limbistice ale lor, le capătă şi le statornicesc mai mult prin antiteză, împotrivindu-le la altele de multe ori tot atât de exagerate ale învăţaţilor străini, şi unele şi altele fiind mai la urmă o consecinţă a stării sociale celei nedrepte a unora faţă de ceilalţi.

Cu alte cuvinte deşteptarea intelectuală şi naţională a Românilor din Transilvania, fiind un fapt ce jicnea ordinea socială cea veche în care ei nu însemnau nimic, ei sunt nevoiţi dela cele dintâi semne de desvoltare ca să intre în luptă cu un întreg sistem de idei politice şi istorice profesate de politicii şi învăţaţii Germani, Unguri şi Slavi. Această luptă nu-i găseşte având o istorie naţională statornicită, ca să zic aşa, în timp de pace, rezemată pe principii ştiinţifice şi din care ei să-şi scoată dovezile pentru a doborî pe

dușmanii lor; neavând-o, ei își fac deci această istorie zilnic, în cursul luptei, sub formă de polemică; ea este vârâtă ca argument în frământări de tot soiul, nelămurită și nesigură, mlădiată și croită după nevoia momentană a luptei. Născută din înverșunarea luptei, ea are caracterul nefiresc și exagerat a oricărui lucru eșit din idei protivnice și extreme. Punctul de luptă era latinitatea neamului pe care ne-o tăgăduiau câteodată în parte, altădată în totul; nici numele de Român nu-l admiteau a fi o moștenire dela Latini, ci îl credeau a fi un nume mai modern luat dela *Romei* ai imperiului Bizantin. Așa fiind, toate argumentele apărătorilor au trebuit să se îndrepte numai asupra acelui punct. Educația ce primise în latinește, călătoriile la Roma unde vedeau vechile și mărețele monumente Romane le mai exalta încă patriotismul. In orice întâmpinare făcută asupra oricărei părți din viață, ei căutară a răspunde nu din viața poporului român, ci din aceea a poporului Roman, ei amestecară Român și Roman, viața Română o căutară exclusiv în cea Romană, pentru ei nu mai sunt două națiuni eșite ce e drept, una din sânul celeilalte, dar care erau despărțite de veacuri, în care cea nouă s'a desvoltat în împrejurări străine de originea ei. Patrioții români înfocați, pentru care originea istorică era totodată și o chestie de interes social, fiindcă printr'însa cereau ca frații lor să aibă dreptul de a trăi ca popor deosebit cu deopotrivă privilegiu în mijlocul celorlalte, se sprijineau în această luptă de trunchiul roman din care se trăgeau și către care își întorceau toată nădejdea. Astfel ei credeau că, de vreme ce coloniștii, când se așezaseră în Dacia avuse-

seră toate elementele de viaţă, urmează că Românii ca strănepoţi ai lor să le fi păstrat neschimbate: deci toate obiceiurile, instituţiile sunt curat Romane, nici limba nu e un produs nou şi mai târziu eşit din transformarea limbei latine, ea nu este formată în Dacia, ci este un dialect rustic din Italia adus de legionari, ea era răspândită şi ştiută aşa încât chiar împăraţii romani în româneşte se adresau către legionari.

Cum se vede, pentru dânşii colonizarea Daciei se făcuse mai eri şi, trecând peste veacurile trăite în Dacia şi peste schimbările ce au putut suferi, ei luară pe Românul dela începutul veacului al 19-lea drept legionarul din veacul al 2-lea. Cu acest mijloc totul fiind Roman, învăţaţii Transilvaniei se puseră mai cu seamă limba să o latinizeze, ea fiind oglinda cea mai curată în care se poate vedea viaţa unui popor adăpostită sau nu de alte atingeri străine. Astfel Slava vine dela Salve, Ardeal dela Arie şi deal, Crăciun dela Creatio, etc., etc., toate asemănările fonetice fură puse în mişcare în această grea lucrare. Pe cele pe care nu le putură romaniza, le scoaseră afară din limbă, se înţelege din limba numai a lor.

Odată această teorie primită, se iveau o mulţime de greutăţi care o încurcau. Se năştea întrebarea dacă noi am fost aşa de bine adăpostiţi, de unde şi cum s'a furişat în limbă acea mulţime de cuvinte străine, mai cu seamă slavone, căci ori câtă osteneală îşi dăduse pe unele a le romaniza, pe altele a le alunga, totuşi, mai rămăsese încă o bună parte cu care nu mai ştiau ce să facă. De când am lăsat alfabetul strămoşilor noştri ca să împrumutăm pe cel

cirilic? Şi la aceste întrebări trebuia un răspuns priincios şi potrivit cu teoria istorică. Un loc din Dimitrie Cantemir fu găsit care descurcă toată greutatea. Iată-l:

CAP. V.

Pentru slovele sau buchele Moldovineşti

Mai înainte de soborul dela Florenţa aveau Moldovenii slove latineşti după pilda tuturor noroadelor a căror limbă este alcătuită din cea Romană, iar apoi, după aceea, unindu-se la acest sobor Mitropolitul Moldovei, cu latinii, urmaşul său Teoctist Bulgarul, arhidiaconul lui Marko Efeseanul „pentru ca să lipsească aluatul Latinilor din biserica moldovenească şi să le ridice prilejul să poată citi oamenii cei tineri amăgiturile lor, deaceea a îndemnat el pe Domnul Alexandru cel Bun ca nu numai pe oamenii cei ce aveau cugete străine la credinţa pravoslavnică „ci încă şi slovele latineşti să le lipsească din ţara lui şi să primească în locul lor pe cele slavone [1])".

Pentru orice om serios ce s'ar gândi cât de puţin, aceste rânduri sunt un amestec de neadevăruri. Sinodul nu s'a ţinut pe timpul lui Alexandru cel Bun, ci după moartea lui la 1430, apoi să ne întrebăm pentru ce se alungară literele latineşti din Moldova?

Pentruca:

Să le ridice prilejul să poată citi oamenii cei tineri amăgiturile lor (ale Latinilor).

---

1) *Descr. Mold.* pag. 294—295.

Dar de când înțelegerea unei limbi atârnă dela literile sau buchile cu care se scrie ea? Ințelegem noi limba franceză, etc. de vreme ce scrim cu aceleaşi litere astăzi? Şi înțelegeam pe cea rusească când scriam până mai deunăzi cu slovele ei? Dar istoricii patrioți nu se gândeau la de-al de astea. Ei aveau nevoe să-şi explice înrâurirea limbei slavone şi zisele lui Cantemir se potriveau minunat pentru aceasta. Petru Maior istoriseşte pe larg această poveste a lui Cantemir în cartea sa, dar el vede că cu dânsa se desleagă numai chestiunea slovelor iar nu şi a limbei slavone. Deci el continuă tot sub scutul lui Cantemir:

Dar răul nu se opri aci. Ci precum slovele strămoşeşti cele latineşti fură cu totul desrădăcinate dintre Romani, aşa şi limba românească fu izgonită de prin bisericile Romane şi „în locul lor băgară pe cea slavonă[1]).

De unde Petru Maior a luat aceasta? Nu se ştie; destul că ea trebue să-şi aibe începutul în acelaş sentiment de cucernicie patriotică care ne-a înzestrat cu cronica latinească a lui Hur şi cu o mulțime de alte de asemenea.

In adevăr, fântâna e greu de aflat fiindcă încă pe la 1780 în prefața gramaticei româneşti a lui Şincai şi Clain vedem această poveste.

Lupta Românilor cu învățații străini pe tărâmul curat istoric o rezumă cronica lui Şincai, care este cea mai însemnată lucrare a mişcării intelectuale de atunci. Ea este o adunătură ostenitoare de tot felul

1) *Ist. pentru încep. Rom.* 51—52.

de documente, acte, locuri de prin autorii vechi şi noui, atingătoare mai îndeosebi de Români, îndeobşte de popoarele ce au locuit în Orient, puse toate după şirul cronologic, un întins dicţionar de ani şi de fapte înşirate, de multe ori îngrămădite şi amestecate.

Având dinaintea sa cele mai multe izvoare ce au putut să aibă vre-un istoric român, Şincai este cel mai bine informat şi ajunge la rezultate mult mai mulţumitoare decât ceilalţi, cu toate acestea acelaş spirit însufleţeşte lucrarea. Sub anul 1439 citează pe un Ignatie de Luca care spune:

Până la anul 1439 când Damian Mitropolitul Moldovei s'a iscălit soborului din Florenţa, Românii „s'au folosit de limba latinească", ci următorul lui Damian, fiind mare împotrivitor unirii cu Biserica Romei, au băgat literile Slavinilor.

La care Şincai adaogă:

„De unde are acest Ignatie de Luca, el nu înseamnă, ci eu am arătat la anii trecuţi cum că Românii mai înainte s'au făcut creştini decât Bulgarii şi ceilalţi Slavini şi că Episcopii Românilor în oboarele cele dintâi numai latineşte s'au iscălit; „aşa dar adevărat scrie Ignatie de Luca".

Şincai crede cu greu ceva nefavorabil Românilor, aici însă fiind la mijloc limba latină, lucrurile se schimbă. Ocupat de ideea Românismului, Şincai vede pe Romani în toate popoarele ce au locuit în Dacia, aşa încât prin această curioasă măsură, firul vieţii Romanilor mai nu este întrerupt dela Traian. Sub anul 517 povestind o năvălire în imperiul bizantin a Românului Vitalian ne spune că era:

Călărime Geticească care au fost Huni sau Români.

La anul 824 citim:

Nu fără pricină am fost scris în dialogul ce voiam a-l tipări cu gramatica cea românească (ce nu m'a învoit cenzura curții cei împărătești dela Viena) „cum că sub numele Abrotiților aici vin colonii lui Traian cei în Dacia cea veche.

La anul 1085 ne mai spune că:

Românii din Ardeal se numeau Kuni sau Komani în loc de Romani.

Ceva mai jos ne adaogă că:

„Românii cei din țara Muntenească s'au chemat Pacinați".

Nu numai atâta, ei se mai numeau și Sciți și cu această împrejurare ne dă un sfat istoric:

„De aici înainte unde vei citi în istoricii grecești: „Komani, Pacinați sau Sciți, înțelege pe Românii cei din stânga Dunării".

Asemenea și din oamenii care joacă vre-un rol, mulți sunt Români, ne spune Șincai. Călugărul Metodie *era prăsit din Roma (căci era neaoș Român din colonii lui Traian).*

Acesta cu fratele său Ciril s'au dus în Moravia și nu s'au supus Patriarhului Fotie:

pentrucă acesta era grec, iar ei neaoși Români dintre „colonii lui Traian cum s'au arătat la anul 845 care „fiind uniți cu Bulgarii, pe greci mai întâi nu-i pu- „tea suferi".

Dorința de a româniza pe toți, câteodată e ară-

tată într'un chip foarte naiv. La anul 1029 aducând următoarele cuvinte ale. lui Kedren:

In vremea aceea părăsit fiind Prusian Bulgarul...
adaogă în paranteză la cuvântul bulgar:

Mai bine ar fi scris Românul.

Se înţelege că nici cuvintele nu scapă de această romanizare.

Vornic vine dela cuvântul Vernicus.

Nouă şi nu altora se cuvenea Constantinopole şi imperiul bizantin, ne spune Şincai povestind luarea acestei cetăţi de către Turci:
pentrucă prin luarea Ţarigradului de Turci s'a stins cu totul „împărăţia strămoşilor noştri care ei cu mare vărsare de sânge, dar cu mai multă dreptate o câştigară pe seama noastră a Românilor ca pe seama unor nepoţi.

Este curios de observat cum Şincai, cuprins cu desăvârşire de ideea măririi Românilor, ajunge mai la urmă a judeca fără de voe lucrurile în acest sens, aşa încât nu mai poate înţelege deloc cele mai categorice acte de vasalitate ale Românilor către regii Unguri sau Poloni.

Sub anul 1385 el aduce un chrisov de al lui Mircea prin care acesta se obligă către regele unguresc a împlini mai multe puncte ce se obişnuiau a se pune în actele de vasalitate. După ce îl reproduce în total, el adaogă cu multă curăţenie de inimă:

Chrisovul acesta arată că Mircea Vodă n'a fost vasalul, fără numai aliatul Coroanei Ungureşti.

Lăsând deoparte însă multele slăbiciuni în felul

celor de sus care sunt cel mai des o consecinţă a lipsei de spirit critic nepărtinitor, precum şi de o prea deasă întrebuinţare de autori moderni ca izvor şi dovadă pentru fapte petrecute cu multe veacuri înainte de a fi scris, *„Cronicul“* este o carte de valoare.

Adevărata valoare nu este în ceeace cred o mare parte de istorici, după cum mai jos se va vedea, ci în meritul modest dar preţios de a fi colecţie întinsă de cea mai mare parte din materialul atingător de istoria Românilor.

II.

Continuarea şcolii Transilvănene în România

Pe când Românii din Austria desvoltaseră mişcarea ce am văzut mai sus, mişcare ce avea în vedere apărarea istoriei şi a drepturilor tuturor Românilor, cei de dincoace de Carpaţi nu luase nici o parte la ea. Singur Enache Văcărescu prin gramatica sa românească publicată la 1787 şi prin alte scrieri precum *Istoria Imperiului Otoman* se întovărăşise la acea mişcare. Cronicarii lor slujiseră fraţilor din Transilvania în cercetările lor, iar ei ce-i născuseră, continuară a sta în amorţirea care-i cuprinsese încă de pe la jumătatea veacului al 18-lea. Limba greacă şi dascălii greci foarte ignoranţi ţineau locul oricărei culturi. Sentimentul de naţionalitate căzuse atât de jos, încât nici nu se presupunea că limba românească ar putea fi întrebuinţată la ceva alta, decât la vorbirea zilnică a poporului de rând. Cât despre istorie,

ea ajunsese în mâna celor ce o mai scriau din când în când a fi o înjosită linguşire pentru toţi Domnii şi o ţesătură de fabule doveditoare de ignoranţa autorilor precum şi a societăţii, a căreia de multe ori ei erau numai un răsunet. Dionisie Eclisiarcul care scrie istoria Valachiei dela 1764—1814 în întâiul pătrar a veacului nostru ne poate sluji ca să ne formăm o idee de întunericul ce domnea la noi pe atunci.

Povestind războaiele împărătesei Ecaterina cu Turcii, între altele el spune bunăoară:

Vizirul şi Căpitan-paşa, după porunca împăratului, au strâns mulţime multă nenumărată de oşti alese, călărime şi pedestrime plătindu-le lefi mari, găsit-au şi tunuri înfricoşate mari şi mici şi toţi Paşii cu oştile lor s'au gătit, spun unii că oştile cele adunate de Căpitan-Paşa şi de Vizirul „oşti alese cu leafă să fi fost „un milion, afară de oştile Paşilor".

Impotriva acestei puteri neputând sta Muscalii, împărăteasa dă poruncă ca să se întrebuinţeze la război „secreturile". Iată cum ne descrie Dionisie ce erau erau acele „secreturi".

Aşa spun că acele secreturi, două, sau precum spun unii patru, iar nu mai multe, cum că a fost pe acele vremi un Franţuz, meşter foarte iscusit la facere de tunuri şi cerând dela împăratul multe feluri de metaluri, le-a băgat în topitoare amestecându-le şi cu multe feluri de otrăvuri iuţi împreunându-le şi fierbându-le cu foc iute, după ce s'au topit toate materiile, le-a vărsat în tipar, eşind tunuri nu prea mari, cu gura ca de somn şi apoi au adunat otrăvuri foarte iuţi de pe la spiţeriile împărăteşti de India, Franţa,

Englitera iproci, amestecându-le şi folosindu-le cu pravuri iuţi şi cu alte materii veninoase şi făcându-le barut cum a ştiut, a făcut şi măsura cu cumpăna cât să bage într'unul la o umplutură şi cercându-le spune că mare trăznet fac şi numai fum iese dintr'însele, că ghiulele sau altceva nu bagă în ele şi fumul resfirându-se cine îl va mirosi moare îndată şi de năprasnă orice om, ori dobitoc şi ţine multe ceasuri acea putoare iute.

Această minunată descoperire au întrebuinţat-o Muscalii la Crim în contra Turcilor.

Deci înţeleptul Comandir văzând năvala Turcilor şi mulţimea nenumărată că s'a apropiat de ei, degrabă a poruncit de a slobozit secreturile într'înşii şi întâmplându-se (cu voia lui Dumnezeu) de a suflat vântul asupra lor pe acel şleau a mers fumul secreturilor de a intrat pe nările şi gurile Turcilor şi a cailor lor şi fiind acel fum foarte otrăvit câţi l'au mirosit toţi au murit, sbierând cai şi oameni, căzând ca snopii, etc. [1]).

Imprejurările însă vin să schimbe această tristă stare de lucruri. In Transilvania avântul ideilor româneşti era prea mare în raport cu libertatea de cugetare şi lucrare câtă le era învoită. Cenzura era cea mai mică dintre prigonirile de tot felul la care erau expuşi Românii. Cei dintâi propagandişti fuseseră destul de tari la suflet ca să sufere cu răbdare toate acele prigoniri. Răspândindu-se ideile necontenit şi înmulţindu-se prin urmare numărul celor ce le îm-

1) *Tezaur de monumente istorice*, Tom. 2 pag. 171.

părtăşeau, o parte din ei nu-şi mai pot găsi odihnă în pământul lor de naştere în care domneau duşmanii naţionalităţii lor. Ei trecură munţii pentru a putea trăi între fraţii lor dela Dunăre, cărora în schimbul ospitalităţii, le aduceau ideile şi sentimentul lor desvoltat de conştiinţă naţională. Deja o mişcare mai nouă începuse a răcori şi aici spiritele înăduşite, răsunet depărtat al frământărilor liberale prin care trecuse Europa dela revoluţia franceză. Aceste impulsii priincioase fură ajutate întru a se împuternici printr'un eveniment trist pentru aceste ţări, dar ale căror urmări nu fură favorabile. Eteria grecească dela 1821 ne scapă de Fanarioţi. Neîncrederea în Domnii români, neîncredere ce ajunge la culme prin vânzarea lui Dimitrie Cantemir, făcuse pe Turci a pune în Domniile ţării pe credincioşii fanarioţi. Revoluţia dela 1821 îi făcu pe aceştia să-şi piardă numele de slugi credincioase, motivând din nou suirea pe tron a Domnilor Români. Dela aceştia începe reacţia contra culturii greceşti obişnuită în principate şi înlesneşte introducerea culturii naţionale adusă de emigranţii din Transilvania faţă cu Ungurii şi Nemţii, ea este întocmai primită şi dusă mai departe. Aceste împrejurări erau astfel, încât chiar dacă nu ar fi fost mişcarea transilvăneană deja statornicită în direcţia văzută şi chiar dacă, născându-se mişcarea intelectuală în România, nu ar fi primit deloc la început impulsia celei de peste Carpaţi, totuşi ea ar fi trebuit ca necesitate să fie însufleţită de acelaş spirit. Şi apoi mai este, cum am zis, o slăbiciune omenească obştească care face pe popoare ca să înceapă prin a-şi împodobi cu tot felul de fapte măgulitoare trecutul lor şi a

căror ivire, oricât s'ar părea de curioase, față cu adevărul, este cu toate acestea cel dintâi semn al conștiinței de sine a popoarelor, al desvoltării lor naționale. Astfel și la noi latinitatea excluzivă a neamului este hotărâtă, precum și fala pentru trecutul nostru tălmăcită cu foarte mare bunăvoință. Răul fu însă că prin aceasta și aici se statornici, dacă se poate zice, metoda de a nu se avea în vedere, la povestirea întâmplărilor istorice, nici un fel de control sau spirit critic, cu atât mai puțin vre-un alt principiu științific. Odată ce s'a introdus acest chip de a cerceta lucrurile, justificat până la oarecare punct de împrejurările de atunci, el deveni ceva statornic și neschimbat, ceva tradițional și național care se păstra cu sfințenie de toți ce continuară mișcarea istorică. Evenimentele fură puse prin cărți, nu după puterea dovezilor, ci după interesul națiunii; cele ce nu prea veneau la cale pentru gloria strămoșească, fură trecute cu vederea, întunecate cu înțelepciune, punându-se în locul lor altele mai potrivite cu nevoile naționale. Ideile se primiră fără nici un control; pentru ca să fie bune era deajuns ca să le fi exprimat și alții înainte; cele noui care se mai adăogară fură statornicite pe sprijinul celor vechi care nu încetară de a se păstra cu sfințenie. Cunoștințele istorice crescură fără a se îmbunătăți. Cu alte cuvinte nu numai fondul acelor cunoștințe rămase acelaș, dar chiar cercetările noui fură făcute potrivit acelui fond. Un singur scriitor Nicolae Bălcescu se deosebește. Acesta, cu toate că trăește și scrie în curentul patriotic dela 1848, totuși nu este decât puțin atins de el, și scrierile sale înseamnă prin un spirit și printr'un mod de cercetare,

adevărat ştiinţific. Pentru a ajunge la depline rezultate i-au lipsit numai timpul şi mijloacele[1]). Cât despre restul mişcării, în zadar împrejurările politice se schimbară, dând fiecărui individ o deplină libertate de gândire, în zadar se dădură la lumină cărţi şi documente noui, istoria nu ieşi din calupul ei cel dintâi şi impulsia dată de Miron Costin, etc., apoi de Petru Maior şi ceilalţi fu continuată fără nici o schimbare: acelaş spirit însufleţindu-i pe toţi în cercetări, fără nici o deosebire de timp şi de împrejurări. Pentru a se vedea aceasta să trecem drept la cercetarea istoricilor noştri contimporani.

S'au văzut ideile lui Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Petru Maior, etc. relative la Daci, iată şi ale lui V. A. Urechia dela 1873.

Istorisind cel din urmă război al lui Traian cu Dacii ne spune:

Astă dată Traian nu se mai înduplecă la pace, ci cuprinse cetatea lor cea mare Sarmisegetuza, apoi una după alta pe toate celelalte cetăţi şi „alungă pe toţi „Dacii din ţară până nu rămase niciunul în părţile „acestea" [2]).

Fiindcă d-lui Urechia îi place a face asemănări între istorici şi cronicari, să facem şi noi una de acestea între d-sa (istoric) şi între cronica anonimă atribuită lui Milescu despre care amintisem la început. Iată ce zice aceasta asupra evenimentului de mai sus:

„Insă nu că doară din Daci niciunul n'a mai rămas, „cât pustiindu-se de tot şi nemai rămânând nimeni,

1) Despre aceasta ne vom ocupa în special altădată.

2) *Ist. Rom.* pag. 6.

„cine a locuit aceste pământuri, a pus Traian şi a „aşezat Romani, „ci numai a lor crăie să nu mai fie, „nici capete dintr'însa poruncitori să nu rămâie, nici „a lor nume de stăpânire să nu se audă, ci numai de „Romani".

Şi mai peste câteva pagini:

Că nu s'au putut stinge toţi oamenii dintr'o ţară, cum nici se poate, ci tot au rămas [1]).

Cu cine este oare, nu ştiinţa, dar bunul simţ? Cu d. Urechia istoricul sau cu X cronicarul? Petru Maior şi Şincai când sprijineau fabula cu litere latineşti până la Sinodul de Florenţa aveau măcar o scuză, poate ei nu văzuseră documente slavone din ţările româneşti, înainte de acea dată, această greşeală sau neadevăr istoric într'o stare normală a lucrurilor ar fi trebuit să se îndrepte de cel dintâi ce a tipărit vre-un manual de istorie, îndată ce documente anterioare scrise în acea limbă s'ar fi văzut publicate. Cu toate acestea d. Laurian vorbind despre urmările Sinodului dela Florenţa zice:

In Moldova călugărul Teoctist produse o reacţiune aşa de mare în contra latinilor încât Românii arseră toate cărţile scrise cu litere latine [2]).

Eliade în istoria sa ediţia dela 1870 merge cât mai departe.

Până aici Românii învăţau latineşte, serviciul divin se făcea latineşte după cum se făcură mai înainte de desbinarea Apusului, actele guvernului, decretele

1) *Chronicile României*, pag. 92 şi 112.
2) *Istoria Românilor*, pag. 291.

Domnilor, tractatele se făceau toate în limba latină: Mitropolitul însă ce urma lui Damian fiind foarte gelos apărător al dogmelor răsăritului, alungă limba latină din biserică şi introduce pe cea slavonă[2]).

Dacă ar fi întrebat cineva pe Eliade sau ar întreba încă pe d. Laurian în taină, de unde a scos toate acestea, desigur ar răspunde că deşi lucrurile de mai sus nu au fost poate, dar este bine ca tinerimea română să le înveţe pentru cauza naţională... Este bine ca tinerimea să înveţe neadevăruri!

Numirile de localităţi din ţară de orice origine, în mintea învăţaţilor noştri se prefac toate în latineşte. Pe când în Europa este o ştiinţă filologică cu legile ei, d-nealor rezemându-se pe asemănări întâmplătoare, pe desfaceri şi uniri de cuvinte, acoperiră întreaga ţară cu urbi şi sate Romane. Moldova se derivă dela Molis Dava, Milcovul dela Melocavus, Calmaţui dela Calametum, etc. Ceeace este de admirat în toate aceste derivări, este dibăcia cu care apropie potrivirea întâmplătoare a sunetelor, o ştiinţă foarte desvoltată la d-lor. In istoria d-lui Laurian, Alexandru Lăpuşneanu murind fu îngropat la *Monasterul Stellatina*[1]).

Monasterul Stellatina? Poate e vre-o greşeală de tipar? — Nu, căci şi soţia acelui Domn autorul ne spune că a fost îngropată tot la „Stellatina". In zadar ai căuta această mânăstire prin ţară; d-l Laurian vorbeşte despre Slatina, şi dacă îi zice Stellatina, este că Slatina e o corupţie a acelei vorbe! Să nu se uită

1) *Istoria Rom*. pag. 33.
2) *Ist. Rom*. pag. 330.

că d. Laurian lucrează la dicționarul Academic, biblia naționalității noastre după expresia fiului său!

Repausatul Eliade deduce numele lui Mailat descompunându-l în Mai - Lat [2]).

D. Urechia: Târnova dela terra nova.

Temelia tuturor acestor cărți și a altora, nefiind adevărul, ci împodobirea neamului românesc cu tot ce poate fi mai frumos și glorios, vedem la fiecare pagină povestindu-se lucruri nu știm de unde scoase; vedem combinații făcute pentru a se regula cum ar fi trebuit să fie soarta trecută a poporului, iar nu a se povesti cum a fost.

D. Urechia în biografiile sale ne spune relativ la înființarea principatului Munteniei:

Așa se întâmplă la anul 1290, „când unul din des„cinzătorii împăraților Româno-Bulgari, numit Radu „Negru, Domnul Făgărașului și al Amlașului".

Și relativ la Moldova:

Bogdan „neam cu Radu dela Munteni" [1]).

De unde scoate d. Urechia asemenea înrudiri? Răspunsul este ușor: fiindcă, pentru lățirea ideii moderne de a se uni toți Românii dela Carpați până la Balcani, este bine să ne închipuim că chiar în vechime ei au avut toți o singură familie domnitoare!

Tot d. Urechia vorbind despre Alexandru cel Bun ne spune că acel Domn a înființat:

---

1) *Ist. Rom.* pag. 114.
2) *Ist. Rom.* pag. 32—33.

Şcoli, spitale, biblioteci, băi de metaluri la Baia şi pe aiurea.

Asemenea că Negru Basarab *proteja artele, ştiinţa şi virtutea.*

D. Laurian nu ne spune mai puţin de Alexandru cel Bun:

El făcu mai multe institute folositoare şi preţioase, înfiinţă şcoli şi o academie de ştiinţă, etc.

Odată puşi pe calea înfiinţărilor de biblioteci, spitale de încurajarea artelor şi a ştiinţelor, ne mirăm cum s'au oprit numai la atât. Sunt o mulţime de alte îmbunătăţiri astăzi pe care Alexandru cel Bun era bine să le fi făcut atunci... Nu cumva Academia înfiinţată era cea din care autorii fac parte?

Dar cel mai adânc investigator şi mai îndrăzneţ în cercetările sale este tot Heliade. El nu se mulţumeşte numai cu descoperiri ca ale d-lor Laurian şi Urechia, oricât ar fi de însemnate pentru naţia română, ci ne dă la lumină, o constituţie, pactul fundamental dintre Radu Negru şi poporul său, votat în Câmpu-Lung la anul 1247:

Prima condică a României fu pentateucul lui Moise împlinit cu principiile evanghelice. Luându-se după Biblie, ţara o împărţiră în douăsprezece judeţe ca şi Palestina în ţinuturile celor douăsprezece seminţii.

Toate funcţiunile statului se constituiră a fi deschise la toţi Românii de oricare stare.

Patria avu dreptate a-şi recruta funcţionarii din toţi fii săi fără distincţie de stare, luând în consideraţie numai talentul şi capacitatea şi respectând vechimea de serviciu. Puterea executivă fu separată de cea legislativă.

Dintre funcţionarii învechiţi în serviciu şi înaintaţi pe gradele ierarhice se formă un senat spre a serví şi de ajutor şi de controlor Domnitorului.

Pe lângă aceasta o adunare generală de reprezentanţi fu instituită spre a se aduna la cazuri extraordinare de alegere de Domn, de ridicare de impozite, de declarare de rezbel, de legiuiri sau reforme fundamentale...

Şi aşa continuă încă o pagină şi sfârşeşte cu vorbele:

Această constituţie servi de bază tuturor legiuirilor care se făcură mai în urmă până la anul 1830 şi însuşi regulamentul organic elaborat sub Grigorie Ghica de boeri Români. De s'a modificat constituţia după timp sau în mai bine sau în mai rău, origina ei se cunoaşte până astăzi.

Apoi strigă cu entuziasm:

Nici un stat al Europei nu se vede asemenea organizat în anul 1247!

credem şi noi

Chiar nici acel despre care vorbesc

ar fi trebuit să adaoge Eliade.

Ceeace trebue să avem în vedere, voind a judeca valoarea unor asemenea lucrări, este că autorii lor nu fac să răsară întâmplările din sânul timpului trecut, din ideea şi starea socială de atunci, ci ele sunt cioplite şi judecate după ideile ce din nenorocire le au în capul d-lor; şcolarii nu capătă cunoştinţa timpurilor trecute, ci a timpurilor în care trăesc autorii. Şi aceasta pe cuvântul că istoria fiind o îmboldire a simţului patriotic, sub forma ei elevii trebue să se înveţe a gândi româneşte; se înţelege cu preţul de a nu şti istoria românească. Spre acest sfârşit a spune un ne-

adevăr istoric sub care se ascunde mai întotdeauna o banalitate, aceasta este un lucru obişnuit.

Toţi principii mari în faptele lor, la Romani prin aceea mai ales au stătut mari, căci au avut acelaş scop naţional de urmărit: Intinderea şi introlocarea Românilor.

Iată ce aforism patriotic d. Urechia pune în cartea sa. Ştefan cel Mare nu este mare fiindcă şi-a apărat ţara împotriva celui mai puternic popor de pe atunci, ci mai ales fiindcă a bătut pe Radu cel Frumos al Munteniei! Apoi arătând că şi Ştefan a avut ideea Unirii, se înduioşează la aceasta cu totul şi începe a-şi vărsa supărarea sa patriotică pe Radu cel Frumos:

Totdeauna a fost pe lume Domni de aceea care „mai bine se nevoesc să-şi mănânce neamul mai bine „decât să nu domnească asupră-i". Aşa era Radu Domnul Munteniei de pe timpul lui Ştefan cel Mare. Bine înţelegea Radu că de folos pentru Români era scopul lui Ştefan, dar fiindcă nu putea, realizându-se acest scop, să mai domnească asupra Muntenilor, apoi se hotărî a-l paraliza cu toate puterile şi mijloacele [1]).

Abnegaţia patriotică e mare la d. Urechia, când sunt la mijloc patru veacuri. Să fi fost d-sa în locul lui Radu, ar fi poftit îndată pe Ştefan ca să se suie pe Tronul Muntenesc, căci ceeace mai cu seamă era greu de înţeles era „planul lui Ştefan" pe care Radu îl înţelesese. Orice ar fi făcut atunci, astăzi e sigur că d. Urechia este om de pace, teoriile d-sale au un aer blajin şi inofensiv care se resfrâng şi asupra au-

1) *Ist. Rom.* pag. 66.

torului învălindu-l într'o atmosferă de fericită nevinovăţie! Astfel dacă unirea ţărilor nu s'a făcut atunci, ci a trebuit să mai treacă patru veacuri, pentru aceasta nu este altă pricină, după d. Urechia, decât:

inima cea interesată şi plină de egoism

a lui Radu. Ce talent minunat de a găsi adevăratele cauze!

Pentru mângâierea d-lui Urechia să adăogăm că mai are mulţi tovarăşi dintre cari vom cita pentru cea de pe urmă dată pe „Părintele literaturii române". Lăsăm deoparte tălmăcirea politică ce dă testamentului lui Ştefan, anume că

în testamentul lui Ştefan cel Mare se vede o tendinţă de confederaţie cu populii orientali.

Pentru Eliade, istoria Românilor este, între altele, o luptă între papism şi ortodoxie şi mai cu seamă între liberali şi conservatori.

Cantemireştii şi Cantacuzineştii se ştie că erau în contra Turcilor şi voiau să închine ţările la Europeni. Intrase şi pe atunci ideea de principe străin. Brancovineştii erau din Conservatori şi ideile lor de patriotism cel puţin se acor la cu politica Turcilor...

Brancovineştii treceau în ochii propagandiştilor, de reacţionari, de turco-fili şi cei ce voiau să închine ţara la Muscali aceia erau liberali, aceia patrioţi, aceia partid naţional.

Şi mai la vale vorbind de tractatul lui Cantemir cu Petru cel Mare:

Convoacă Cantemir adunarea Boerilor pentru 15 Iunie şi înştiinţă că cei ce nu vor veni la adunare şi

nu vor fi de principiile felului acestuia de independentă vor pierde şi averile şi viaţa. Liberalii erau foarte expeditivi, pas să nu fi fost cineva de aceleaşi principii!

Şi această carte se dă în mâna şcolarilor şi poartă pe ea cuvintele „aprobată de onor. minister, după aprobarea onor. consiliu al instrucţiunii".

Altmintrelea, numeroase exclamări patriotice, extazieri artificiale, înduioşări de ocazie, entuziasm răsuflat, vedem umplând toate paginile acestei cărţi, dându-le aspectul unui repertor de teatru de provincie. Nimic nu scapă de această haină împestriţată a patriotismului d-lor. Cu toate acestea sunt în trecutul nostru poziţii aşa de natural mărețe, sunt victorii aşa de însemnate, încât este deajuns istorisirea lor veridică şi limpede ca să căşuneze o adâncă întipărire asupra cititorului. D-lor nu voesc să aibă în vedere aceasta, ci cred că dacă vor amesteca neadevăruri pe ici pe colo şi exagerări ca un fel de înflorire a faptului, atunci izbutirea ar fi mai sigură.

D-l Urechia ne spune că înainte de a se încleşta bătălia dela Racova.

Creştinătatea întreagă ştiind bravura marelui Ştefan, aşteaptă cu vie nerăbdare victoria, cerând-o dela Dumnezeu prin toate bisericile pentru apărarea creştinătăţii.

In loc ca să ne fi vorbit de creştinătatea întreagă şi de toate bisericile ar fi fost mai bine să fi făcut să reiașă figura adevărat eroică a lui Ştefan.

Dar vine o reflecţiune; toate aceste neadevăruri şi exagerări nu trebue să fie aşa aspru osândite, dacă

ele îşi au naştere într'un entuziasm rătăcit, într'o iubire de patrie prea înfocată. Este ştiut cum această iubire fanatică intră cu elementul ei pasional în mintea cuiva, făcându-l să susţie tot felul de exagerări şi de neadevăruri de care el nu are conştiinţă. Stăpânit de acest sentiment fără ca să-şi dea seama, el crede că toate cercetările sale pornesc numai din iubirea curată pentru ştiinţă, pe când în realitate ele sunt un produs falşificat al puternicei sale simţiri. In acest caz cercetările pot să nu aibă valoare, dar asupra persoanei autorului nu poate cădea o grea răspundere morală, greşeala ei purcezând dintr'o cauză neştiută de dânsul. La istoricii de mai sus lucrurile nu sunt astfel: d-lor nu sunt înrâuriţi fără de voe de sentimentul patriotic. Când se depărtează atât de mult de adevăr în Istoria Românilor, d-lor purced dintr'un principiu statornicit şi primit cu mintea rece anume „ca trecutul nostru să nu-l arătăm aşa cum a fost, ci altmintrelea, cum nu a fost, dar cum ne-ar plăcea nouă astăzi ca să fi fost". Nu numai că aceasta le însufleţeşte toate cercetările, dar d-lor nu se sfiesc de a-l rosti de câte ori cred că este nevoe. D. Haşdeu în „Columna lui Traian" scrisese câteva luni în urmă, un articol despre „Originea agriculturii la Români". Teza sa era că „Românii au învăţat agricultura dela Sârbi". In fond acel articol era iarăşi o curiozitate din acele ce ne dărueşte de mult timp. Indată d. Massim îl combătu printr'o broşură. Foarte minunat e că d-l Massim nu iese din tăcerea ce se păzise până atunci, motivat de cercetările greşite ale d-lui Haşdeu pe tărâmul ştiinţei, d-sa iese în numele Românismului insultat şi pângărit de o gândire pro-

fană. Şi ca nu cumva cineva să se înşele şi să creadă altmintrelea, adică în favoarea d-sale, d-l Massim îşi arată lămurit ideea chiar dela început:

Să punem că această aserţiune în adevăr injurioasă — caută s'o mărturiseşti şi d-ta d-le Haşdeu — injurioasă pentru numele Român ar fi numai şi numai curat adevăr; totuşi nu s'ar fi cuvenit unui om Român cu titlurile d-lui Haşdeu — cată să ne conceadă şi însuşi această chestiune — nu s'ar fi cuvenit d-sale să vină şi s'o arunce în faţa fraţilor săi de sânge.

Şi ceva mai sus ne spune că d. Haşdeu deşi este:

Scriitor al Istoriei Românilor, deşi remunerat de Români spre a le scrie această istorie, deşi preşedinte al Societăţii Românismul, desertă Românismul şi trece pe faţă în castrele inimicilor numelui Român.

D. Massim crede că fiind cineva Român şi remunerat de Români, îi sunt învoite orişice rătăciri şi neadevăruri. Pe cât vedem, d-sa îşi apără dreptul d-sale de Român şi de remunerat de Români ca membru al Societăţii Academice!

Cu asemenea cuvinte d. Massim şi-a pierdut singur cauza şi a mai dat prilej d-lui Haşdeu de a-şi mai arunca în public foarte îngâmfat principiile sale ştiinţifice, păzindu-se în acelaş timp cu multă înţelepciune tot ştiinţifică de a răspunde la câteva obiecţiuni foarte serioase făcute de d. Massim în acea broşurică şi care-i răstoarnă fundamental toată teoria.

Dar cartea care întrece pe toate în privinţa observaţiunilor de mai sus este a d-lui Laurian. Nici una nu a fost, nici nu este mai răspândită. In şcolile primare cartea d-lui Laurian, în licee cartea d-lui Lau-

rian, la Universitate ea se recomandă studenților... Cu toate acestea este o îngrămădire de fapte și de cronologie nerumegată, fără nici o alegere, puse pentru a înmulți paginile și a îngroșa mintea școlarilor! Nici un șir în expunere, nici o explicație logică a faptelor, nici o metodă, un haos de nume proprii, de ani și de cuvinte latinești lipsite de multe ori chiar de înțeles.

Să deschidem dela întâmplare această carte la pag. 497. Titlul celor ce avem să cităm este:

Cantemir moare, Constantin Duca Domn.

Iată un pasaj din acest capitol:

La 5 Noembrie se căsători Constantin Duca Domnul Moldovei cu Maria fiica lui Brâncoveanu, Domnul României. Se făcu o nuntă pompoasă.

In anul R. 2447 (Chr. 1694), se stabili cancelaria aulică pentru afacerile Transilvaniei la Viena. Mihaele Apafi cel tânăr fu chemat la Curte apoi se întoarse iarăși în Transilvania. In luna lui Iunie și Iulie trecură Tătarii prin principatele Românești în Ungaria. Domnii Români fură provocați să apere marginile Transilvaniei în contra încercărilor Germanilor. Oștile imperiale steteră dinaintea Petruvaradinului fără a face vre-o încercare de bătălie.

In 4 Octombrie Polonii bătură un conduct Turcesc care voia să treacă la Camenița.

Șase fraze din care am putea scoate oricare (mai bine ar fi toate), fără ca cea care rămâne să piardă așa numitul înțeles al ei. Inceapă cineva cu cea dela sfârșit și sfârșească cu cea dela început ajunge la acelaș rezultat: nu rămâne nimic.

Să nu se zică că am ales înadins asemenea bucată: am putea înzeci exemplele. Să mai cităm una în care se pare că autorul voeşte să spună ceva, iată însă modul cel limpede şi lămurit ce întrebuinţează:

Dan III. Moldavii la Marienburg

După moartea lui Mircea cel Mare, se născu o revoluţie însemnată în istoria Daciei din cauza succesiunii. Mircea avuse mai mulţi fii naturali; din familia lui Dan, precum şi din a lui Basarab (?) trăiau mai mulţi fii şi nepoţi cu autoritate la Români. Toţi aceştia pretindeau a urma în principat şi fiecare avea partida sa între boerii ţării. Mircea II, fiul lui Mircea I, bătu pe Vlad Basarab, însă Dan III (nepotul cel valinte al lui Mircea I, din fratele său Dan II) se sculă în contra lui, iar neputându-l răsturna chemă pe Turci în ajutor. Mircea II alergă la Unguri. Aceştia pierdură bătălia. Ştefan dela Losontu, căpitanul şi Mircea II căzură în mijlocul luptei a R. 2173 (p. Chr. 1420).

Apoi după acest nesfârşit pomelnic foarte înţeles desigur de şcolari, autorul urmează iarăşi cu modul său de a înţelege istoria, adică o seacă şi încurcată cronologie:

Dan III învingător în Braşov, prinde pe tot magistratul săsesc şi-l duce cu sine. De altă parte Turcii bat la Sargeţu pe Nicola prefectul Transilvaniei, devastează ţinutul Orestiei, pradă cetatea şi se întoarce încărcaţi de spolii. In primăvara anului R. 2174 (Hr. 1421) iarăşi intră în Transilvania şi devastează ţara

Bârsei. In 4 Iunie Sigismund vine la Săbes şi provoacă ţara la arme. Dintre fiecare doi nobili unul şi dintre zece ţărani unul să se înarmeze pentru apărarea ţării. Insă Turcii se retrag. Mahomed moare la anul R. 2175 (Hr. 1422).

Şi aşa după aceste modele sunt scrise peste 600 de pagini! altădată se pare că voeşte să urmărească o idee, zicem „se pare" căci mai la urmă ne încredinţăm că-i părere. La pagina 312 citim:

In anul Romei 2223 (Chr. 1470) Ştefan formă planul de a bate pe Radu din România şi de a uni amândouă principate sub Domnia sa.

Iată o idee cel puţin exprimată lămurit, să vedem cum o urmăreşte.

In luna lui Februarie purcese cu oaste în contra lui Radu, însă acesta se apără cu putere în mai multe scărmănături ce se făcură între ambele armate. Marţi în săptămâna mare arse Brăila. Spre răzbunarea stricăciunilor făcute, Radu adunând oaste mai mare erupse în luna Martie (R. 2224 Chr. 1471) în Moldova însă în 22 Martie rămase bătut la Soci, etc. etc.

S'ar părea după cele spuse la început că Ştefan în urma acestei victorii îşi îndeplineşte planul... nicidecum căci iată cum urmează d. Laurian:

După această victorie Ştefan se puse cu totul spre aşezarea lucrurilor din intru şi spre guvernarea ţării în spaţiu de trei ani de zile.

Dar planul unirii?

Cum am spus, nefiind nici un plan stabilit, nici o urmărire de idei, evenimentele nu se grupează după

legătura lor logică aşa încât să se nască dela sine diviziuni naturale; neexplicându-se valoarea lor, ele se povestesc monoton, tuturor li se dă aceeaşi culoare spălăcită, toate au acelaş interes. Titlurile din cartea d-lui Laurian sunt puse numai ca să dea timp cititorului de a răsufla şi pentru ca profesorul să poată da lecţiile dintr'un loc până într'altul; pentru aceasta adese acele titluri mai nu corespund cuprinsului de sub ele sau despre ele se atinge numai puţin.

La pag. 396 este următorul titlu:

Michaele Valinte Domnul României.

Este vorba de Mihai Viteazul. Acest titlu cuprinde cincizeci şi şapte de rânduri din care numai patru vorbesc despre Mihai. Sunt titluri ca acestea:

Radu Michaele moare

Moartea lui Michaele al III-lea.

In care nu se pomeneşte nimic deosebit relativ la acest eveniment, nici alte care să fie în legătură cu el, deci în acest caz acei principi mor în curs de o filă sau două după cum le-a căzut soarta acelor capitole să fie mai lungi sau mai scurte.

Unele capitole au meritul de a fi foarte semnificative, precum *Nebuniile lui Racoti.*

Dealtmintrelea popoarele şi oamenii cari au venit în atingere cu Românii nu prea sunt cruţaţi de pana riguroasă a d-lui Laurian şi foarte des vedem gingăşii de acestea:

Mişelul de Vladislav făcu cu lătrunele de Sigismund o „blăstămăţie" care merită a fi însemnată în istorie cu culori negre.

Dela regele Poloniei, crede de nevoe să vină și la Poloni.

Ea (blestămăția) nu avu în adevăr nici o urmare pentru principatul Moldovei, „însă dete exemplu ce „să se facă mai târziu cu regatul Poloniei. Perfidia „nu rămâne nebătută de Zeu".

Pe cât ocărește pe străini, pe atât lauudă pe Români; între cei lăudați nu uită de a se pune și d-sa. Vorbind de mișcarea dela 1848 la pag. 603 citim:

Laurian care prin publicarea Magazinului istoric pentru Dacia „conlucrase atât la desvoltarea litera- „turii, cât și la deșteptarea și propagarea spiritului „național, alergă în Transilvania unde fu primit cu „entuziasm de compatrioții săi".

E bine să fii istoric, nu ai nevoe să aștepți ca alții să te însemne în cartea nemuririi, ci treci ușor la posteritate... și încă așa cum voești. Incă ceva. S'ar părea că toți acești istorici, cu tot dinadinsul s'au hotărât de a nu ține seama de orice cercetări noui, de a înlătura orice lucru statornicit altmintrelea prin publicarea de acte și documente. Edițiile noui ce scot își justifică numele numai prin hârtie și tipar, aproape nici o schimbare nu le îmbunătățește... și cam au dreptate... ediția se cumpără repede... școlarii învață oricum ar fi... profesorii predau și învață și ei tot astfel. D-nii Laurian și Urechia rămân tot d-lor, ba încă li se înființează și o Academie... unde dar se vede nevoia de a se schimba ceva? Vorbind despre Alexandru cel Bun d. Laurian ne spune după Engel:

Sub domnia lui Alexandru veniră Țiganii și Armenii.

Odată ce a pus şi pe acest fapt ca şi pe altele rezoluţia sa „bun de circulat“, mai toate istoriile îl reproduc: el ajunge refrenul obişnuit cu care se sfârşeşte Domnia lui Alexandru. Ce le pasă d-lor că Armenii au în Iaşi biserica lor zidită pe la 1395. Doar nu pentru d-lor a pus acest fapt Şuţo, încă dela 1849, în „noţiuni statistice asupra Moldovei“. In cărţile d-lor Eliade şi Laurian Alexandru cel Bun moare la 1432, tot în acest an şi în cartea d-lui Urechia; Ştefan se suie pe tron la 1458. Cu toate acestea n'au decât să se uite în *Arhiva istorică* şi să găsească că Alexandru domneşte şi în 1433, iar Ştefan este suit pe tron încă dela 1456. Acest din urmă fapt d. Laurian l'ar putea găsi chiar în propriul său magazin istoric pentru care fusese primit cu entuziasm de compatrioţii săi din Transilvania. D. Haşdeu a stabilit în *Istoria critică* cronologia celor dintâi Domni munteni după documente, d-lor însă, deşi au scos ediţii noui, dar cronologia a rămas tot ca mai'nainte. Nu sunt ei de vină, cărţile d-lor sunt deja petrificate, ele nu mai fac parte din domeniul actualităţii. Desigur această petrificare la d-lor are o întindere mai mare în acea parte a fiinţei omeneşti care naşte lucrări de asemenea natură. O singură carte s'ar părea că face excepţie dela aceasta, anume a d-lui Florantin, dar d-lui a căzut în alt păcat: a luat în serios toate teoriile d-lui Haşdeu (ceeace-i tot atât de rău) şi încă cu atâta evlavie, încât făgădueşte dinainte că va pune în cartea sa de şcoală tot ce va mai crede de cuviinţă să scrie d. Haşdeu sub numele de *Istoria Critică.* Pentru ca istoria să facă serioase înaintări se cere un spirit critic şi o cunoştinţă sănătoasă în

alegerea deosebitului material ce se află dinainte, iar nu copierea credincioasă şi oarbă a ziselor lui X şi Y; istoria nu ar căpăta nimic mai mult în adevăr, dacă în locul fabulelor de mai înainte se vor introduce ale d-lui Haşdeu. Numai atunci se va face o adevărată propăşire, când, fără a se ţine de steagul nimănui, numai simpla bunătatea şi seriozitatea dovezilor ar determina alegerea.

Dacă căutam acum a rezuma în trăsături esenţiale, mişcarea istorică analizată, ajungem a scoate următoarele trei idei predominante care au însufleţit şi au desvoltat acea mişcare.

1. Sentimentul de naţionalitate exagerat, amestecat la începutul mişcării cam fără de intenţie, fiind mai mult o consecinţă a stării sociale, mai târziu vârât din principiu în cercetările istorice, din amândouă acestea rezultând neadevăruri spuse pentru a ridica gloria naţională.

2. Explicarea întâmplărilor din veacurile trecute după ideile moderne ale istoricilor.

3. Afirmaţii goale şi nedovedite.

Şcoala nouă

Acelaş spirit al şcolii vechi o însufleţeşte

Printre istoricii ale căror scrieri am văzut mai sus, există şi se desvoltă un alt grup în fruntea căruia se află d. Haşdeu, o şcoală nouă înfiinţată de d-sa ce se deosebeşte la întâia vedere în totul de cealaltă. Pe când unii lăsau să se înţeleagă sau chiar o spuneau, că cercetările lor au de scop tot ce este naţional şi glorios, pe aceştia îi auzim zicând că istoria trebue să se îndeletnicească numai cu adevărul oricum ar fi el. Pe când cei dinainte se rostesc asupra lucrurilor arbitrar, fără nici o dovadă, aceştia ne spun că nu înaintează nimic, fără a aduce autoritatea pe care se reazămă, nimic nu povestesc, zic d-lor, fără a-ţi arăta izvorul de unde au luat. Şi aceasta s'ar părea la întâia privire nu numai adevărat, dar chiar prea adevărat. Iubitori de citaţii şi neobosiţi în căutarea lor, aproape la fiecare două rânduri trebue să-ţi citeze un autor pe care, după trebuinţă, îl împodobesc cu epitetele cele mai măgulitoare sau cu cele mai înjosite, îţi aduc pasajul în limba în care a fost scris; dacă e tradus, şi în altă limbă ţi-l reproduc; îl traduc în româneşte şi însfârşit încep analiza, astfel încât pe lângă chestiunea în sine, ai folosul de a găsi

acelaş text în mai multe limbi. Iubirea de citaţii istorice nu o vedem întrebuinţată numai în cercetări ştiinţifice, ci chiar în lucrări curat literare unde ele sunt ridicole, precum în dramele d-lui Haşdeu, *Răzvan-Vodă,* etc. Câteodată până acolo merg de-ţi citează de unde a luat hârtia, îţi spune eftinătatea ei[1]), la câte ceasuri scria cutare rânduri, cine trecea pe uliţă[2]). Numai virgulele şi punctele, putem zice că scapă de aceşti aprigi citători. De aici urmează că afară de textul cărţii, care nici el nu-i lipsit de citaţii, a treia parte din pagină este plină de ele, plină de nume de autori care dau cărţii o privire măreaţă; acolo se întâlnesc limbile pământului şi acele pe care le ştiu autorii şi pe care nu le ştiu[3]), Scandinava lângă Sârbească, Sanscrita lângă Ungurească, acolo toţi scriitorii, Confucius cu Montecuculi[4]), Tincu Velea cu Snore Sturlason, Tocilescu cu Oraţiu. Rar o carte germană, franceză, etc., oricât de ştiinţifică, veţi găsi-o încărcată cu atâtea citaţii câte se văd în cele mai neînsemnate articolaşe ale acestor istorici.

Cu principiile ce zic că le urmează în cercetările istorice fac tot astfel, potrivit sau nepotrivit, nu încetează de a le desfăşura la fiecare pas. Toţi strigă în gura mare dela d. Haşdeu până la d. Tocilescu şi alţii mai mărunţei încă, că istoria trebue să se facă prin analiză şi prin sinteză, că faptele trebuesc trecute pe sub scalpelul criticismului celui mai minu-

1) Vezi prefaţa nouii ediţii a *Istoriei Critice.*

2) *Ioan Vodă cel cumplit.*

3) Jurnalul *Poporul.* Critica d-lui Tocilescu unde spune că a făcut cercetare la toate „dialectele slavice".

4) *Ioan Vodă cel cumplit.*

ţios, că ele trebue să rezulte din consultarea nu numai a unui act, ci a mai multora şi aceasta nu numai în text dar şi în context şi nu după cum ar fi, ci după ce vor fi supuse la o prealabilă analiză paleografică; că concluziile să fie formulate numai şi numai după o scrupuloasă aprofundare nepărtinitoare a întâmplărilor, că adevărul trebue preferat înainte de toate, că nu este istoric acel ce sacrifică divinul adevăr. Autorul *Istoriei critice* statorniceşte în prefaţa sa un şir de regule, un credo, pe care nu poate să-l calce un istoric critic şi analitic. După cele ce se spun acolo şi pe aiurea s'ar părea că la d-lor se află sanctuarul ştiinţei neatins de nici o suflare pângăritoare şi că tot d-lor sunt fericiţii preoţi. Pentru nevătămarea adevărului istoric ei sunt gata a suferi orice lipsuri, a face orice sacrificii, a deveni mucenicii ştiinţei. In *Columna lui Traian,* 1872 Iunie, d. Haşdeu aminteşte ştirea ce dă un jurnal, *„Transacţiile Literare"* că are a se institui o societate de bărbaţi spre a susţine şi ajuta tipărirea *Istoriei Critice,* apoi adaogă că însuşi autorul s'a împotrivit la aceasta, nevoind a suferi un patronaj care i-ar răpi din „libertatea cugetării":

Fără de care piere sau lâncezeşte veritatea istorică.

Cę e drept, aerul descurajat şi melancolic cu care la începutul acelei note, d. Haşdeu da *Transacţiunilor Literare* epitetul de:

revistă jună care n'a ajuns prin vârstă la amare deziluzii.

Arată că d-sa nu prea spera în realizarea acelei societăţi, aşa încât acest fapt îi răpeşte o bună parte

din nobila-i devotare pentru veritatea istorică. In alte cazuri însă, când nu sunt asemenea periculoase mijloace de ispită, atunci d-lor sunt mai lămuriţi şi fraze pedante ca „Scribitur non ad narrandum sed ad probandum“ şi altele, le găsim împrăştiate pe toate paginile.

Unui om serios care ia aminte la toate acestea, fără de voie îi vine a crede că în asemenea cărţi unde domneşte acest spirit de exagerare, aceste umflături de principii şi erudiţie de paradă, acolo nu poate fi adevărată ştiinţă. Aceasta nu are limbagiul teatral şi provocator al unei îngâmfeli deşerte, ea nu se înfăţişează sub forma de polemică jurnalistică, ea nu face proces lumii întregi pentru cele mai neînsemnate lucruri; adevăratele cercetări obiective nu se îmbracă în cuvinte pompoase, nici se împresoară cu tot felul de exclamări spre lauda celui ce le scrie. Adevăratul om de ştiinţă nu ne povesteşte pagini întregi despre ce are să facă, cum are să procedeze, cum aceasta este calea unui adevărat istoric critic şi analitic, cum alţii nu au făcut aceasta, etc. pentru ca mai la urmă să nu iasă nimic din această limbuţie... El face toate acestea fără să le vestească cu tobe şi surle. Această observaţie, cum zicem, ar face-o oricine căruia i-ar cădea sub mână asemenea cărţi. Noi însă să nu ne luăm după observaţii superficiale, ci, ca să căpătăm o convingere neclintită, sa intrăm în analiza lucrărilor acestor istorici, să cităm exemple cât se poate de multe şi apoi să ne facem concluziile. Numai atunci vom vedea dacă spiritul ce însufleţeşte scrierile d-lor, cu toată metoda şi principiile ce le profesează, este altul decât cel ce l'am urmărit până acum şi dacă

rezultatele la care ajung, se deosebesc de acele la care am văzut ajungând istoricii cercetaţi mai sus. Astfel dar, având necontenit în vedere caracterele statornicite mai sus asupra mişcării istorice văzute, să intrăm în cercetarea şi a acestei şcoli noui.

S'a văzut mai sus cum poporul Român se confunda cu cel Roman şi cum numele de localităţi se prefăceau toate în Urbi şi Municipii Romane. D. Haşdeu vorbind despre neînţelegerile Moldovenilor cu Polonii asupra Pocuţiei caută să şi le explice. Iată cum:

Această mică provincie pitulată la nordul Moldovei între Prut şi Nistru forma în anticitate o parte a Daciei lui Traian.

Aşa fusese în vechime, după aceea ea cade în puterea Polonilor. După formarea statului moldovenesc, această stare de lucruri nu mai putea ţine, căci

ca urmaşi ai Romei, Moldovenii aveau un drept tradiţional asupra Pocuţiei.

Aceasta înţelegând-o ei pe baza *dreptului tradiţional,*

Ştefan cel mare o cuceri dela Poloni şi o reţinu până la moarte. Bogdan cel Chior o pierdu, Petru Rareş o redobândi, etc., etc.

Desigur cineva şi începe a-şi forma o idee, din acest singur exemplu, despre spiritul ştiinţific al cercetărilor d-lui Haşdeu. Amanetarea Pocuţiei din partea regilor Poloni către Moldoveni pentru o sumă de bani, ceeace documental vorbind, aduce toate neînţelegerile, sau oricare altă cauză de asemenea natură, se preface în mintea critică, analitică şi paleografică a autorului într'o nobilă dorinţă de unitate a

Daciei, păstrată cu sfinţenie în inima Moldovenilor chiar dela împăratul Traian!

Tot acolo d-sa derivă oraşul.

Colomea dela Colonia Romana.

Slatina dela Stellatina, Colomea dela Colonia, unde-i deosebirea? Cel puţin d. Laurian nu ne vorbeşte necontenit de ştiinţa filologică! Deducerea d-lui Misail nu-i mai puţin ingenioasă.

Doina dela Diana[1]).

In banul Mihalcea, d. Tocilescu între motivele ce fac pe Mihai Viteazul de a năvăli în Transilvania numără:

Şi scumpele amintiri de vechea crăie a Daciei, moştenirea părintească... grăbea timpul cuceririi Ardealului şi a întemeierii unităţii Românilor.

In foaia Societăţii *Românismul,* tot d. Tocilescu scrie un lung articol despre poezia populară care este o capodoperă pentru cel ce voeşte să cunoască şcoala. Mai întâi începe a vorbi despre limba românească şi constată că ea era:

deja formată la 274.

Probele sunt întâi:

Românii trecuţi în Moesia se retraseră în muntele Hemus şi aici formară triburi „amestecându-se rar cu străinii, după cum zice Edrissi şi necontractând niciodată căsătorii cu ei".

Deci limba era formată la 274. A doua probă.

In cursul atâtor veacuri, ei nu uitară că sunt Ro-

1) *Ateneul Român.*

mâni şi Lucius istoricul Dalmaţiei citat de d'Anville raportă o conversaţie ce avu cu archiepiscopul dela Acridi, român de origine. Noi suntem, strigă prelatul cu entuziasm, din Sangul rumen!"

Deci limba era formată la 274. A treia probă.

Limba ce vorbesc astăzi fraţii noştri de peste Dunăre în fondul ei este limba din Dacia Traiană.

Pas de te mai îndoieşte după aceste dovezi că limba română nu era deja formată la 274. Autorul încă mai adaugă:

Multora s'ar părea curios că vorbim aici despre formaţia limbii.

Se înşeală. Nici aici, nici aiurea.

Romanul dus în văile Dunării cu obiceiurile, limba şi credinţa, negreşit a venit şi cu cântecele sale.

Iată poezia noastră populară venită din Italia! Apoi începe a dovedi după chipul văzut mai sus, citând, paracitând, pentru ca să ajungă la minunata concluzie: că rima versurilor noastre e luată tot dela Romani. La un lucru serios nu ne aşteptam, dar mărturisim că la aceasta tot nu credeam că va ajunge. D. Teodorescu, un alt adept al şcolii, publică tot în acea foaie un studiu despre datini şi moravuri naţionale. Chiar dela început lasă a înţelege lămurit că această cercetare nu are scop ştiinţific. Motivul care-l face să scrie este următorul:

A susţine împreună cu nealterarea limbii şi a teritoriului şi nealterarea credinţelor, datinilor, a moravurilor şi a tradiţiunilor... este cred unul din cele mai nimerite moduri de a susţine Românismul.

Foarte bine, decât pentru aceasta să nu altereze d-sa cel dintâi aceste lucruri, derivându-le tot dela Romani, alterând în acelaş timp şi ştiinţa, pe care, ce e dreptul, nu o are în vedere.

Cum că studiul d-sale este ca şi al celorlalţi, pentru aceasta nu e nevoe de a intra în cercetare, este destul numai să vadă cineva ce imposibilităţi îşi propune de dovedit:

Că perfecta identitate ce există la Românii de azi şi clasicitatea păgână s'a conservat intactă!

Nu numai identitate, ci şi perfectă! Dar lăsând ideea la o parte care-i o comoară patriotică obştească pentru toţi aceşti istorici, şi-a dat seama d. Teodorescu de rândurile ce scria? Dacă credinţele clasicităţii păgâne le găsim perfect identice până astăzi la Romani, cum voeşte d-sa să nu se fi conservat intact?

D. Misail publică în *„Ateneul Roman"* un lung articol (d-sa nu poate scrie scurt) asupra datinilor şi moravurilor. Poveştile noastre sunt toate Romane; am păstrat întreaga mitologie greco-română, anume:

Legenda lui Romulus şi Remus sub pseudonimul a doi feţi logofeţi cu părul de aur... aventurile lui Alexandru Paris cu răpirea Elenei Cosinzenii cea frumoasă. Aventurile lui Odiseu cu Ciclopul Polifem din Grota Siciliana... Tabloul flotei greceşti dela ţărmurile Troiei, mânia lui Achile şi solia preotului Crise pentru scăparea fiicei sale Chrisida — Luptele lui Hector cu Patroclu şi Ahil... Tabloul din romanţul lui Teodor, precum şi amorul Cloei şi Dafne...

Tot la sate mai „curat decât la oraşe".

Va auzi istorisindu-se bătăliile Domnului Ştefan cel

mare cu Matias Corvin al Ungariei a lui Mihai Viteazul, emigrația lui Dragoș și alte fragmente istorice.

Chestiunea e delicată fiind pe auzite! Indrăznim însă a-i face o rugăminte: când a ajuns până la asemenea grad de auzire, este bine ca să nu mai împărtășească și altora lucrurile căpătate în acest fel și încă cu un aer serios, ci mai bine să le păstreze în tăcere ca pe niște sfinte vedenii patriotice!

Se înțelege că cercetările fiind însuflețite de asemenea spirit, avem de îndreptat la fiecare pas o mulțime de neadevăruri foarte elementare la care nici nu se gândesc, încurcați întotdeauna într'o fraseologie visătoare și poetică. D. Hașdeu în Ioan Vodă pag. 83 ne spune:

Sultanul Selim uita că un secol mai înainte Ștefan cel Mare cu 40.000 Moldoveni bătuse 120.000 Turci conduși de însuși Sultanul Mohamet.

Sultanul Mohamet la bătălia dela Racova? Mai știi? cu laborioasa critică și cu d. Hașdeu toate sunt cu putință. Zicem aceasta căci nu credem că autorul face aluzie la cealaltă bătălie dela Războeni, botezând-o de victorie; cu toate că precum am zis mai la urmă s'ar putea și aceasta, de ar fi sprijinită de un bunișor număr de citații!

Tovarășul d-sale de aventuri istorice d-l Tocilescu ne spune aiurea următoarele:

Mircea cel bătrân, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Ioan Vodă, stâlpi uriași ai naționalității Române se opintiseră în diferite timpuri de a realiza ideea cea mare a unității Daciei.

Iată o descoperire proaspătă care trebue degrabă pusă pe altarul patriei, a divului Traian. Când Mircea, Ioan Vodă s'au opintit pentru asemenea lucru? nu se ştie. Dar d-l Tocilescu trebuia să spună ceva! Mai jos lămureşte lucru şi mai surprinzător.

Mircea vrând să ia Ardealul dela Sigismund (?)

Ceeace-i bună la aceşti istorici este, că întotdeauna te poartă din surprindere în surprindere!

Altmintrelea frazele sună destul de frumos:

Stâlpi uriaşi a naţionalităţii Române!

Ideea cea mare a unităţii Daciei!

Scrisă cu astfel de cuvinte mari şi într'ales, istoria Românilor întrece în măreţie pe aceea a oricărui popor. Cu atât mai mult, cu cât ei au câştigat şi victorii navale; ce e drept această glorie a avut-o numai un singur principe Român şi încă şi acela numai după ce d. Haşdeu i-a făcut biografia:

Ioan Vodă fu unicul principe Român victorios pe apă şi pe uscat.

Şi ştiţi cum? Fiindcă vre-o câteva sute de cazaci, coborând Nistrul pe luntre au prădat oraşul Akerman! Iată cum până la d. Haşdeu şi şcoala sa, nimeni nu ştia de vestita bătălie navală dela Akerman!

Aceşti învăţaţi cred că în istorie cauzele cele simple şi fireşti care nasc întâmplările, prin aceea că sunt astfel, nu merită de a fi luate în seamă, căci îşi închipuie d-lor din sferele visătoare în care se pierd, că, dacă istoria ar fi cercetarea rece şi trudelnică a motivelor prozaice ce pun în mişcare societatea, atunci analiza critică, adică avântul spre cercetările

îndrăznețe ale închipuirii d-lor, ar fi nimicit; şi cum ar putea să-şi arate talentele pe această cale? Explicații naturale sunt treaba cronicarilor care nu au cunoştință de biologie şi sociologie. Treaba d-lui Haşdeu şi a celorlalți este că faptul cel mai simplu să fie astfel tălmăcit şi atât de adânc analizat, încât cititorul să rămână izbit de strălucirea rezultatului şi să simtă un fel de respect amestecat cu admirație pentru omul care a desvoltat atâtea cunoştințe de autori vechi şi noui, şi cu atâtea limbi ca să facă negru acolo unde toată lumea altmintrelea vede alb şi ca în lucrul cel mai simplu să descopere o lume de complicații poznaşe şi neaşteptate. Cu alte cuvinte rolul „istoricului este a vedea lucrul cu totul altmintrelea „decum îl vede cealaltă lume, a avea un mod deosebit „de înțelegere şi a găsi în naşterea întâmplărilor, precum şi în urmările lor cu totul alte cauze decât acelea care sunt purcese din natura lor". Se dau câteva exemple din multele ce le găsim mai pe toate paginile.

Moldova în timpul când vine la Domnie Ioan Vodă plătea tribut anual 40.000 galbeni. Se iveşte un pețitor la tron, Petru Şchiopul, care făgădueşte un îndoit tribut. Poarta înştiințează pe Ioan Vodă că, dacă voeşte să rămână Domn, să răspundă suma de 80.000 galbeni, căci este un altul care primeşte această condiție. Acesta este adevărul prozaic. Pentru d. Haşdeu aceasta nu merită să figureze în istoria critică: Cum? Unui erou ca Ioan Vodă să-i fie protivnic un om ca Petru Şchiopul? Aceasta nu se poate[1]). Apoi să fie o cauză care să nu pornească din persoana eroului

1) Cu toate că atinge acest fapt în cursul cărții.

pentru care Poarta îi cere îndoit tribut? Nici aceasta. In veacul lui Ioan Vodă toate trebue să se explice prin el. Deci iată adevărata cauză:

Moldova plătea tribut anual de 40.000 galbeni, dar măiastra administrație a lui Ioan Vodă o aduce într'o stare atât de înflorită, încât Poarta otomană se crezu în drept de a pretinde o dare mult mai mare.

Acum înțelegem că suntem în adevăratul domeniu al istoriei.

Incepându-se războï între Ioan Vodă și Turci, aceștia trimit o armată care în unire cu cea muntenească sub frații Alexandru, Domnul acelei țări și Petru Șchiopul, intră în Moldova. Straja acestei armate înaintează fără nici o pază și cade toată în mâinile strajei lui Ioan Vodă comandată de Dumbravă. Așa năvălitorii siguri că straja ce trimisese are să-i înștiințeze de orice pericol, fără să mai ia vre-o îngrijire:

Dormeau în liniște, iar caii lor păşteau în voe pe câmp.

Lucrurile fiind astfel, o victorie mai ușoară nici că se putea. Chestiunea se reducea la o curată surprindere. In adevăr, Dumbravă înștiințează pe Ioan Vodă; acesta vine și surprinzându-i pe toți în somn sau buimăciți de somn, face un măcel cumplit.

Acesta este adevărul prozaic, dar la d. Hașdeu lucrurile își pierd întotdeauna conturul lor aevea pentru a lua mărimi cu totul închipuite „căci un erou ca Ioan Vodă nu trebue să câștige victorii ușoare, prin surprindere!" După cele ce d-sa a citit despre genii militare, știe că aceștia întocmesc cu o minunată re-

peziciune planurile cele mai grele care uimesc pe generaţiile viitoare, şi, învingând tot felul de piedici, câştigă bătălii de o grozavă greutate. Aceasta ştiindu-se despre genii şi Ioan Vodă fiind astfel, de ce oare surprinderea dela Jiliştea să nu se prefacă într'o bătălie cum i-ar fi plăcut d-sale să fie. Deaceea iată cum o povesteşte şi cum o explică:

Mai înainte de zori soseşte Ioan Vodă cu grosul oştii. Află numărul, „spiritul şi dispoziţia vrăjmaşului".

Adică ceea-i spusese Dumbravă:

Că duşmanii dormeau şi caii păşteau în voe.

Şi după ce află aceste lucruri foarte complicate:

Concertează pe moment cu scânteia giganticului său geniu schiţa acţiunii.

Desigur: de a se grăbi să-i lovească înainte de a se deştepta[1]). Ceeace desigur numai lui Ioan Vodă i-ar fi venit în minte!

Povestind aceste lucruri, autorul mai are naivitatea de a se mai întreba:

Care a fost greşeala celui bătut?

Pentru a răspunde cu ceva mai mult decât naivitate:

Geniul numai geniul aceluia ce-l bătuse.

Turcii şi Muntenii dorm, caii lor pasc din cauza geniului lui Ioan Vodă. Curios geniu mai avea şi acest principe! După cele ce ne spune d. Haşdeu, Ioan

1) D. Haşdeu face aici mare paradă de vorbe, cum Ioan Vodă îşi organiza atacul, etc. pentru ca să pună în evidenţă cât se poate de multe greutăţi de învins.

Vodă seamănă cu acele genii sau duhuri din poveste care aveau puterea de a trimite o boare lină, adormitoare, împotriva căreia doar numai feciorul cel mai mic al împăratului putea să reziste şi nenorocire!... feciorul cel mai mic al Sultanului nu era în lagărul turcesc!...[1]).

Ioan Vodă înainte de a se preda în mâinile Turcilor, îşi ia adio dela armata sa, cazacii încep a plânge... Moldovenii nu plâng... fiindcă nu le vine a plânge[2]). A spune lucrurile aşa simple, mai ales când adio al lui Ioan poate da naştere la un efect de scenă... aceasta nu putea să o facă d. Haşdeu. Căci în zadar este o ştiinţă istorică, pentru ca scena în care eroul d-sale joacă rol să aibă motive aşa de obişnuite? D-sa deci povesteşte astfel:

Cazacii plângeau, Moldovenii nu puteau plânge.

Şi ştiţi dece?

Excesul durerii seacă izvorul plânsului!

Aşa înţeleg d-lor a face istoria! Pentru a statornici astfel de lucruri a scornit acele mari şi pompoase fraze în limba noastră cu care se laudă singuri la fiecare pas:

Probe irecusabile şi mai presus de orice controversă.

Infailibilă procedură a ştiinţei istorice.

Fapte demonstrate cu o autoritate supremă şi cu exactitate matematică.

Ingrămădirea de probe peste probe.

1) Poate ni s'ar obiecta că prinderea întregei avant-garde a Turcilor e o acţiune dibace care decide bătălia, dar meritul nu este al lui Ioan Vodă, ci al lui Dumbravă.

2) Din mai multe motive.

Laborioasa analiză critică.

Pentru a sprijini astfel de curiozităţi a introdus un limbagiu deosebit, întocmit mai mult din superlative şi în care rolul însemnat îl joacă consoanele aspre şi vocalele răsunătoare: importantisim, monumentos, piramidal, Himalaia-Butuc, etc., etc. Cu asemenea explicaţii romantice şi amestecând sentimentalismul de teatru, d. Haşdeu a ajuns a face din istoria Românilor, un roman de multe ori umoristic, în care Basarabii joacă rolul de eroi, de cavaleri rătăcitori ce cuceresc aproape singuri ţări întregi ca eroii din *Orlando-Furioso*, etc.

Ca orice lucru artificial aceste mari cuvinte, rămân numai cuvinte, iar d-lor întrebuinţează cu totul alte mijloace pe care au naivitatea şi le mărturisesc câteodată.

In critica noastră împotriva cărţii d-lui Haşdeu, noi îi dovedisem că rău se reazămă pe nişte documente spre a dovedi că Amlaşul este în Banat. Autorul însuşi revenise mai la urmă la ceeace zisesem noi. D. Tocilescu însă nu voeşte să se lase cu una cu două şi iată ce ne răspunde asupra acestora:

Pentru a arăta cât de solidă este demonstraţia despre temesianismul ducatului de Amlaş, D. Haşdeu ne spune că chiar dacă s'ar interpreta diploma lui Matei Corvin în înţelesul lui Benko, Engel, Pray, etc., tot încă o asemenea teorie nu poate să zdruncine teoria... e pur şi muove.

Apoi urmează:

Aşa este, „dar punând generozitatea la o parte, noi „unii nu vedem nici o nevoie de a primi interpreta-

„rea ce d. Haşdeu „o concede", simţindu-se foarte tare cu restul elementelor sale de demonstraţie „ca „şi când ar zice, fie îţi las cât vrei, căci îmi ajung „câte-mi rămân".

Şi mai la vale:

D. Haşdeu făcuse o cavalerească concesie, negreşit nu d-lui Panu, ci lui Benko, etc., etc.

Cum? Istoria-i o afacere de cavalerism la d-lor? d-lor umblă în istorie cu generozitate şi nu voesc să se slujească de toate argumentele despre care au convingere, ci mai concedează din ele şi protivnicului? Apoi vorbiţi totdeauna aşa, căci acesta e limbajul ce vi se şade, ce se potriveşte cu spiritul ce vă însufleţeşte toate cercetările. Spuneţi că tot ce susţineţi este pornit din cine ştie ce sentiment de cavalerism şi generozitate pentru Basarabi, pentru Oltenia, pentru Ioan Vodă, etc., etc., că teoriile d-voastră sunt motivate de cine ştie ce spirit de concedare pentru împrejurări de actualitate. Dar lăsaţi la o parte cuvinte ca divinul adevăr, veritate istorică, sub învelişul cărora cineva nu vă va putea cunoaşte decât studiindu-vă! Să se noteze că d. Haşdeu în această chestiune a fost mai generos decât l-a crezut tovarăşul d-sale, d-sa mai la urmă a concedat toate argumentele sale, unindu-se cu ale noastre; aceasta a făcut-o încetul cu încetul, pe nesimţite aşa cum în asemenea grele cazuri cere analiza critică!

In urma declaraţiei de mai sus, d. Tocilescu nu-i om aşa de neînţeles cum s'ar putea crede... are minute de expansiune în care poţi afla multe despre şcoala d-lor... nu-i vorbă că nici d. Haşdeu nu-i aşa de ne-

pătruns şi printre „piramidalele" cuvinte despre ştiinţa istorică, d-sa din când în când scapă fraza ca acestea!

Nu este trebuinţă de a face Români pe Negrii-Bulgari fiind deajuns că ei se aflau în vecinătate[1]).

Dacă ar fi fost trebuinţă, precum bunăoară în diploma dela 1231[2]) atunci ar fi fost altceva. D. Haşdeu altmintrelea e conştiincios, numai nevoia îl sileşte să facă asemenea tălmăciri, păcat că mai totdeauna-i nevoiaş! Am zis că nu-i aşa de nepătruns, ba chiar e foarte lămurit uneori.

Iată cum începe faimoasa sa operă *Ioan Vodă:*

Istoricul este un uvrier şi un artist totodată, ca uvrier el adună, ca artist „el dă brutei materii acea „sublimă expresie care face că statuile lui Canova „sau curţile Alhambrei nu sunt de piatră, că Madona „lui Rafael nu este o pânză sau o scândură îmbui„bată de sucuri vegetale".

Iată ce înţeleg d-lor prin istorie! Istoricul dar nu este altceva decât un om care are acelaş rol de împlinit ca şi artistul care trebue să dea materialului istoric, adică evenimentelor omenirii, aceleaşi forme ideale şi superioare, pe care Rafael şi Canova urmând inspiraţiei sufletului şi închipuirii lor, au dat materialului ce au întrebuinţat în capodoperile lor! Apoi atunci ne-am înţeles! va să zică d. Haşdeu ne dă bucăţi de artă în aşa numitele studii istorice ale d-sale! Basarabii nu sunt nişte fiinţe ce au trăit aşa

1) *Ist. Critică,* pag. 159.
2) *Ist. Critică,* pag. 11, 12, 13.

cum ni-i arată, prin veacul al X-lea şi ale căror întâmplări le cercetează: ei au tot atâta existenţă reală ca şi Madona lui Rafael; despre imperiul şi cuceririle lor nu trebue să se ceară seamă istorică d-lui Haşdeu, îndată ce ne trage pe tărâmul artelor, de curată născocire, unde ca măsură de judecată nu mai este adevărul, ci frumosul. Şi pentruca să nu se înşele nimeni asupra acestei pretinse definiţii, d. Haşdeu nu uită a număra între calităţile ce fac o bună istorie şi aceea de a avea: Critică (?), expresie, perspectivă şi colorit[1]).

Unde rămâne însă cu această definiţie divinul adevăr şi veritatea istorică?

Până acum am citat pe d. Urechia în şcoala cea veche, să-l cităm şi în aceasta nouă: d-sa e de toate şcolile. Iată ce ne spune într'un studiu din *Revista Contimporană:*

Cu un scriitor francez (d. Urechia nu-i niciodată singur), voi mai zice că, dacă chiar n'ar întâmpina scriitorii noştri pururea oameni în adevăr harnici pe care să-i dea de model şi de stimul societăţii, „totuşi „mai bine să ni-i arate în operele literare nu atât „omul cum este, ci omul cum trebue să fie".

Şi aceasta o pune la sfârşitul *„Studiului literar"* al d-sale asupra lui Miron Costin, desigur ca să scutească astfel pe oricine de a-l mai critica, arătând singur autorul ce principii a avut în vedere!

Apoi continuă:

Ştim că fie dintr'un punct de vedere, ori altul, nu

1) *Ioan Vodă cel cumplit.*

este aceasta şi părerea talapontatului (?) din Direcţia cea nouă... dar... bunul simţ al lectorului în lipsa de talent din partea noastră pentru a ne măsura cu antagoniştii noştri, etc., etc.

Foarte bine face acest autor că ne deosebeşte pe noi de d-sa, oricum ne-ar numi. Un singur lucru trebue să observăm în acest pasaj ca foarte adevărat: declaraţia d-lui Urechia:

Că este lipsit de talent.

Cu o direcţie însufleţită de astfel de principii, se înţelege uşor că nimic nu se studiază pentru iubirea adevărului, totul ţinteşte la lucruri închipuite pe care apoi autorii se silesc a le găsi în realitate: noi am avut oamenii cei mai mari în toate, ne-am bucurat de o civilizaţie desăvârşită de care s'ar minuna lumea întreagă când ar şti-o, etc., etc.; nenorocirea toată este că nu o ştie.

D. Misail în „epoca lui Vasile Lupu şi Matei Basarab" ne asigură că, dacă aruncăm din anul 1640—50:

O ochire retrospectivă în trecutul poporului român vedem că el a luat o mare parte la opera civilizaţiei moderne a Europei.

Intre altele ne roagă să-l credem că:

Cancelariile şi mai apoi şcolile (ale Românilor) s'au bucurat mult timp de un renume întins.

Mai mult încă:

Codicii noştri de legi au avut meritul de a servi drept exemplu la legile altor popoare.

Şi dovadă că ele au servit de exemplu altor po-

poare este faptul că cel mai mare împărat al Rusiei Petru I:

Nu s'a sfiit a da legilor noastre titlul de drepte şi înţelepte.

Iată o dovadă ce e în stare a topi îndărătnicia celui mai neîncrezător! Numai d-l Misail are acest talent!

Tot d-sa în jurnalul „Traian“ ne face o lungă dare de seamă asupra discursului academic al d-lui Papiu. Intre alte multe ne spune că Şincai punându-se luntre şi punte *face pentru România ceeace numai un Muratori pentru Italia, Benedictinii pentru Franţa, ceeace alte popoare încă nu au.*

Iată-ne în studiul istoriei înaintea Englezilor, Germanilor, etc. şi aceasta din bunăvoinţa d-lui Misail. Acea lucrare Şincai o face:

cu un spirit de regulă, de metodă, pacienţă, înţelegere, artă, rânduială, lumină, nespusă şi alte multe care pun pe Şincai în rangul creatorilor şcolii „Istorice“ a secolului al XIX-lea.

D. Misail e aşa de entuziasmat de lumea aceasta încât mai jos strigă:

O Doamne! căci n'avem serbări de aceste mai dese! căci n'avem bărbaţi ca Bariţ şi Papiu mai mulţi!

Fie pe voia d-sale, dar atunci să ne lase şi pe noi a zice: O Doamne! căci de-am avea mai puţini istorici ca d. Misail!

Tot d. Misail ne spune că „epoca Vasile Lupu şi Matei Basarab“.

este pentru România aceea ce fu secolul lui Ludovic

al XIV-lea pentru Franța, ceeace fu domnia lui August pentru Roma, a lui Pericles pentru Atena.

Apoi întristându-se de nepăsarea științifică a Românilor adaogă:

Și cu toate acestea s'a scris atât de puțin de către Români asupra acestei epoci „începutul civilizației mo-„derne a României, zorile deșteptării sale!"

Cum! secolul lui Ludovic al XIV-lea, al lui August și al lui Pericles și în acelaș timp începutul civilizației și zorile deșteptării, iată cunoștințe foarte serioase despre ceeace au fost acele veacuri și aceste cunoștințe le desvelește tocmai când își arată întristarea că nu ies și alții, precum a făcut d-sa, din nepăsarea morală, pentru a lucra la istoria națională!

D. Tocilescu, un fel de d. Misail mai tânăr, ne spune că dacă *„Istoria Critică"* ar fi tradusă în vre-o limbă:

Europa „cu admirație" ar vedea cum neamul Românesc nu numai a fost luptător aprig contra năvălirilor, „zidul Europei" dar pururea a cultivat artele și științele, lăsându-ne monumente care să ateste pe vecie gradul de cultură la care a ajuns.

Să ne plecăm capul înaintea unor oameni care s'au pus luntre și punte prin analiză și sinteză și prin probe mai presus de orice controversă, să scoată că Românii au fost un popor care

pururea a cultivat artele și științele.

Iată materie de studiat și aplicații de făcut pentru învățații Europei. O întreagă civilizație descoperită de d-nii Tocilescu și Hașdeu!

Până atunci însă noi care ne-am propus să urmărim

mişcarea istorică, nu este rău ca să facem observaţia: când cel mai înfocat naţionalist din Transilvania cu 60 de ani în urmă a zis „ca concluzie generală ceva mai mult“, când a împins mai departe neştiinţa amestecată cu îngâmfarea, dacă mai au vre-o valoare cercetările care au să ajungă la asemenea rezultate şi în sfârşit dacă în special teoriile din *Istoria Critică* chiar fără a fi analizate nu le poţi bănui că miroase „a arte“ îndată ce autorul pune pe titlul cărţii această neauzită „minunăţie“ ca o laudă meritată!

Odată ce aceasta înseamnă la d-lor a scrie istorie, toate mijloacele sunt învoite. Oricare este obiectul cercetării, aceasta niciodată nu pătrunde până în adâncime, ci oprindu-se la suprafaţă, d-lor se silesc prin toate chipurile ca rezultatele să fie potrivite cu programul ce şi-au propus, program în care ideile şi aspiraţiile, precum şi credinţele politice cuprind un mare loc. Istoria ajunge o simplă chestiune de actualitate, un lung articol de jurnal presărat cu nume luate din veacurile trecute şi împodobit cu o mulţime de citaţii nepotrivite. Ioan Vodă al d-lui Haşdeu este un democrat, care urăşte grozav aristocraţia, care face reforma administrativă şi judiciară, care e ocupat de chestia împroprietăririi ţăranilor şi are cu un cuvânt toate ideile d-lui Haşdeu dela 1865, după cum Constituţia lui Radu-Negru dată în Câmpu-Lung la 1247 cuprindea toate ideile lui Eliade dela 1870. Un singur exemplu să dăm:

După ce Ioan Vodă face toate reformele ce le avea în cap d. Haşdeu, d-sa îşi pune întrebarea pentru ce Ioan Vodă la 1572 numai împroprietărirea ţăranilor

n'a făcut-o? O întrébare foarte serioasă, şi mai cu seamă foarte potrivită cu timpul.

Ioan Vodă nu împroprietări pe ţărani:

Căci se ferea de o criză ale cărei efecte pe deoparte nu erau destul de limpezi, iar pe de alta nu puteau să-şi manifeste fructele lor cele bune decât numai după un şir îndelungat de ani, strecuraţi în tristă şovăire...

Iată ce gândea Ioan Vodă în cabinetul său la 1572 în Moldova! Nimeni nici visa pe atunci această mare chestiune pe care Domnul Român a întrevăzut-o cu secole înainte. Iată cum „Românii devin mari în cercetările acestor istorici!" Cu de-al de acestea, figura măreaţă a lui Ioan Vodă, neînţeleasă cu desăvârşire de biograf, devine o caricatură care găseşte pe Napoleon, găseşte pe Montecuculi, găseşte importanţa infanteriei, tactica modernă, găseşte secretul democraţiei, cu un cuvânt găseşte pe toţi şi toate, fiindcă din nenorocire biograful avea idei încâlcite despre aceste lucruri!

Voiţi să auziţi mai mult încă, anume că un istoric trebue să fie om de partid ca să înţeleagă evenimentele, ascultaţi ce spune d. Haşdeu

Numai un democrat poate înţelege domnia lui Ioan Vodă a cărui administraţie fuse ca o luminoasă presimţire a cuvintelor lui Saint Simon.

Nici bietul Saint Simon nu a scăpat de agera minte a acestui neobosit gâcitor, personagiu închipuit de d. Haşdeu şi poreclit cu numele de Ioan Vodă cel cumplit!

IV.

„Cum aplică această şcoală metoda ştiinţifică?" Am afirmat la început că aceşti istorici se slujesc de metoda ştiinţifică în cercetările lor. In urma celor de mai sus, se naşte întrebarea cum se poate că acea metodă întrebuinţată ca atât succes aiurea, la d-lor să ducă la nişte rezultate atât de ridicole; ce rol joacă citaţiile cele multe în mijlocul acestor fantasmagorii şi cum se face ca atâta erudiţie ce desvelesc să nu le poată folosi? Explicaţia am dat-o indirect în partea a III-a a acestei critici, când am pus la iveală imposibilităţile ce-şi propun de dovedit. De astă dată să ne ocupăm cu mijloacele prin care se silesc a le dovedi, păstrând vestmântul erudiţiei. Aceasta se explică prin chipul cum cercetătorii neobosiţi, îndată ce le trece prin minte o idee, caută cu orice preţ să o dovedească; pentru aceasta profită de cele mai slabe şi nehotărâte indicii ce se potrivesc cu ceeace şi-au propus, indicii cărora le dau proporţii uriaşe pe care le iau în serios; şi se servesc ca de izvoare sigure de poeţi şi romancieri, dau tălmăcirile cele mai curioase şi absurde pasagiilor celor mai limpezi şi statornicite de prin autorii de care au nevoe, le stâlcesc şi le denaturează când nu le convine, înlăturând din ele cuvintele după plac, grămădesc probabilităţi peste probabilităţi, lăudându-le singuri şi dându-le drept dovezile cele mai nestrămutate; pe toate acestea întocmindu-le, ei ajung astfel să formeze un fel de demonstraţie de paradă, cu toate semnele unei serioase argumentări pe deasupra. Ast-

fel spiritele slabe sunt înlănţuite într'o reţea de asemenea dovezi, toate fără preţ, toate superficiale, dar a căror îngrămădire nemăsurată şi nesfârşită nu le lasă un minut libertatea cugetării, prin urmare, nici nu pot vedea lucrurile decât numai cum le înfăţişează autorul. Să nu se creadă că acestea sunt numai fraze îndreptate în contra acestor istorici, să dăm pentru fiecare din ele câte un exemplu.

In istoria critică d. Haşdeu ne citează următorul pasaj din poetul islandez Snorre Sturlason:

Spre nord de marea neagră se întindea Scitia cea mare sau friguroasă, în care sunt o mulţime de ţări vaste, o mulţime de naţiuni minunate, o mulţime de feluri de limbi, sunt acolo pitici, sunt uriaşi şi sunt oameni negri.

Iată un document irecuzabil pe care nimeni nu l-a observat! *Spre nord de marea neagră se întinde Scitia cea mare sau friguroasă.* Cine nu vede, ne spune d. Haşdeu, că poetul a avut în vedere *poziţia geografică a Olteniei!* cât despre *oamenii negri,* cei vecini cu *piticii şi uriaşii,* cine nu înţelege că sunt *Basarabii?* D. Haşdeu ne aduce un alt pasaj din Nestor:

Avarii s'au stins fără neam, după aceea au venit Pecenegii şi iarăşi au trecut negri Unguri lângă Kiev mai târziu sub Oleg.

Nimeni nu ghiceşte ce are să scoată din acest pasaj autorul; iată cum procedează:

Negri Unguri nu sunt decât un sinonim al Pecenegilor.

S'ar aştepta cineva ca această afirmare să fie dovedită, d. Haşdeu n'are această grije. Deci mai repetă:

Amândouă popoarele sunt numai unul, de îndată ce *vom suprima pe „iarăşi"*

din „textul" lui Nestor. A! acum înţelegem cum sunt sinonime! Condiţia e uşoară. „Iarăşi" trebue suprimat fiindcă este

evident interpolat de către un copist.

D. Haşdeu nu dovedeşte aceasta, desigur *fiindcă evidenţa n'are nevoe de dovezi.* Astfel dar acel sărăcăcios „iarăşi" este scos! Traducând noi acum într'o limbă mai puţin ştiinţifică această tălmăcire a lui Nestor statornicită prin laborioasa critică de mai sus, ea se reduce la următoarele:

„Aşa cum este textul lui Nestor, Pecenegii şi Negrii „Unguri sunt două popoare, aşa însă cum voeşte să „fie d. Haşdeu acel text, ei sunt unul singur".

Şi de ce să fie pe a lui Nestor şi să nu fie pe a d-lui Haşdeu? Să nu se supere nimeni de această preferinţă ce-şi dă d-sa. Cine ştie? în cursul istoriei critice poate să-i vină rândul şi înţelesului statornicit de cronicar însuşi!

Deci continuă autorul:

Introducând această modestă *corectare.*

D. Haşdeu nu-i deloc pretenţios.

Fraza se traduce: Au venit Pecenegii şi au trecut Negrii Unguri.

care, după d-sa, se poate simplifica la

A trecut cine a venit.

Adică au trecut Negrii Unguri şi au trecut mai *târziu* adică tot *atunci* Pecenegii, adică tot Negrii Unguri!

Nimic mai natural, şi mai cu seamă nimic mai logic

şi ştiinţific decât această „equaţiune" istorică după cum o numeşte însuşi autorul.

In istoria critică toate se dovedesc matematic!

In jurnalul *Traian* 1869 d. Haşdeu are un studiu aspru asupra *culturii în Dacia.* Intre altele se ocupă cu *un evangeliar criloson din 1134 scris în limba slavonă.* Inainte de a intra în cercetarea lui ne declară:

N'am văzut niciodată însuşi manuscrisul evangeliarului din 1134.

Declaraţie foarte asigurătoare pentru seriozitatea studiului, *apoi intră în analiza lui filologică.* D-sa constată în acea carte

Rusisme, boemisme, bulgarisme şi sârbisme,

prin urmare conchide că ea este scrisă:
de un Român.

Şi nu aşa de ori unde, ci
mai cu preferinţă în Moldova[1]).

Să fi făcut astăzi acel studiu, desigur evangeliarul ieşea scris „de un Oltean mai cu preferinţă de un Basarab!

Uitasem a spune că d. Haşdeu găseşte în acel evangeliar şi *moldovenisme,* precum:

Intrebuinţarea lui ĭ *simplu în locul lui* i *dublu Moldovenism evident.*

Fiindcă Românul (trebuia să zică Moldovanul) nu putea înţelege o dublare grafică a unui singur element fonetic pe care „Latinii îl simplificau chiar „atunci „când erau într'adevăr două sunete; simplici *în loc „de simplicii".*

---

1) *Traian*, Nr. 62.

Astfel fiind la Romani, rezultă foarte evident că noi „ca urmaşi ai Romei“ avem „drepturi tradiţionale“ asupra lui *i* simplu din evangeliarul criloson după cum s'a văzut că avusesem şi asupra Pocuţiei ca făcând parte din Dacia!

Mai întotdeauna punctul de plecare fiind presupus ca adevărat, iar nu dovedit, d-nealor ridică pe această temelie falşă o clădire şovăitoare; cu cât au mai puţine dovezi, cu atât înşiră mai multe probabilităţi; presupunerile şi ipotezele se ridică în principii, din ele ca concluzii se scot iarăşi nişte conjuncturi pe care le îmbracă în forme pompoase, botezându-le cu numele de adevăruri istorice.

In foaia „Românismul“, d. Haşdeu vrea să dovedească că Cetatea Neamţului este zidită de Cavalerii Teutoni. Iată cum procedează:

Găseşte o diplomă ungurească în care se spune că Andrei al II-lea dăduse călărilor Teutoni locuri nu numai în Transilvania ci

„şi peste munţi o parte a Cumaniei“ unde numiţii cavaleri şi magistrul lor „au ridicat o cetate foarte tare“.

După aceasta, d-sa adaogă:

„In toate fântânile din secolul al XIII-lea, Cumania „este anume Moldova actuală“ în care locuiau atunci la un loc cu Românii neamul tătăresc al Cumanilor.

Prin urmare, Andrei al II-lea dăduse *peste munţi* o parte a Moldovei, iar cetatea cea tare ce o ridicase Cavalerii Teutoni fusese Neamţul! Sfârşeşte cu refrenul cunoscut:

O origine mai precisă, mai clară, mai amănunţită e peste putinţă.

Foarte frumos. Nenorocirea este că nu-i adevărat că:

In toate fântânile din secolul al XIII-lea Cumania este anume Moldova actuală.

Şi că prin urmare toate concluziile d-lui Haşdeu cele *precise, clare, amănunţite* mai au încă o calitate esenţială aceea de a putea fi *şi falşe* ca întotdeauna, fiindcă acum ca şi oricând, autorul nu putea să iasă din sistema ce o are în capul său de a voi să ajungă la lucruri adevărate, pornind dela date neadevărate.

Este o fântână din mijlocul veacului al XIII-lea anume privilegiul lui Bela al IV-lea, regele unguresc dela 1247, dat tot Cavalerilor Teutoni şi din care se vede că nu numai Moldova ci şi „cea mai mare parte a Valachiei se numea tot Cumania". Iată câteva locuri din acea diplomă:

Şi aceasta am dat Preceptorului amintit şi prin el casei ospitale „dela Olt şi dela Munţii Transilvani toată Cumania" cu aceleaşi condiţiuni ce s'au arătat mai sus pentru ţara Severinului.

Asemenea:

Incă şi „spre ridicarea de castele în numita ţară a Cumanilor", precum şi în contra tuturor năvălitorilor ţării Cumaniei.

Şi mai jos:

Le dăm încă şi un pământ de 400 de arătură în Felcetig sau aiurea dincolo de păduri sau vom împlini acel număr unde vom afla cu cale „la intratul Cumaniei sau al Severinului".

Iată că:

Pământurile peste munţi în ţara Cumanilor unde Cavalerii ridicară o cetate,

poate fi foarte bine, nu numai în Moldova, ci şi în Valachia. Şi treaba d-lui Haşdeu era de a statornici anume locul, dovedind de ce diploma lui Andrei vorbeşte de Moldova iar nu de Valachia.

Iată ce trebuia să ştie acel ce pretinde că e a toate ştiutor, când afirmă cu siguranţă magistrală:

In toate fântânile secolului al XIII-lea Cumania este anume Moldova actuală.

Aceasta este seriozitatea ce caracterizează cercetările d-sale. O întreagă sistemă într'un singur exemplu! ar exclama d. Haşdeu cu îngâmfare, de-ar fi în locul nostru.

Ceeace-i mai mult este că aceşti autori tocmai când susţin vre-un lucru imposibil atunci sunt mai înverşunaţi împotriva celor cu bun simţ, şi tocmai atunci desfăşoară toată bogăţia de cuvinte goale. S'ar părea că prin această îngrămădire de exclamaţii, apostrofări, semne de întrebare, d-lor voesc cei dintâi să se asurzească şi să se amăgească singuri asupra valorii celor ce spun. Deaceea s'ar înşela cineva amar când potrivindu-se frazeologiei celei îmbelşugate, precum şi aerului de siguranţă şi de mulţumire ce-şi dau d-lor după cel mai mic lucru ce spun, s'ar pleca până a-i crede, fără ca să cerceteze serios. Aceste rodomontade de stil şi de idei nu au nimic a face cu cercetarea în sine; ele nu sunt decât forma obişnuită şi deja învechită sub care d-lor spun orice lucru, fie siguri sau nu, fie o ipoteză sau un adevăr strălucit.

Căci la d-lor nu sunt asemenea neînsemnate nuanțe deosebite. Aceşti istorici au un alt criteriu de judecat documentele date: „tot ceeace le trebue în scrierile „d-lor capătă îndată caracterul adevărului celui mai „nestrămutat şi este pe loc îmbrăcat în mantia cea „de veşnică paradă a stilului d-lor. Indată ce nu le „mai trebue un document, atunci el este declarat de „apocrif şi un altul îi ia locul care până atunci fusese „în asemenea poziție, sau câteodată nu se mai oste- „nesc să facă asemenea schimb, ci acelaş document „analizat cu totul altmintrelea, tradus cu totul deo- „sebit dă acestor istorici alte rezultate noui, tocmai „diametral opuse celor la care ajunsese întâi din „acelaş act".

D. Haşdeu în *Istoria Critică* relativ la chestia Amlaşului ne adusese următorul pasaj:

1460 Dracula Woivoda Transalpinus, oppidum antesilvanum Omlasch direpuit in festo Bartolomei.

Acest text este supus *scalpelului analizei critice,* adică unei traduceri ad-hoc, demnă de cunoştinţele adânci de latineşte cu care se laudă necontenit, adică

Oppidum Antesilvanum Omlasch

îl traduce prin

Amlaşul o urbă „afară de hotarele Transilvaniei".

Prin mijlocul acestei ingenioase şi exacte traduceri, Amlaşul este dat afară de d. Haşdeu din Ardeal şi aruncat în Banat. Pentru îndeplinirea tuturor formalităţilor ce autorul obişnuieşte în asemenea cazuri, rămânea încă ceva de făcut, anume să se laude cu câtă pătrundere a tratat această chestiune şi să apostrofeze cu îngâmfare într'o bucată declamatoare pe cei

ce au îndrăznit înainte de d-sa a nu traduce acest document *aşa de bine* ca d-sa.

Astă dată năpasta căzu pe capul bietului Engel care se înţelege că tradusese *altmintrelea* documentul. Iată dar ce potop de cuvinte i se adresează:

Analistul copiase aceste cuvinte (inscripţia de mai sus) din literă în literă după cele scrise pe peretele bisericii săseşti din Braşov. Inscripţia lapidară e contimporană evenimentului.

O mărturie mai pozitivă e peste putinţă!

Engel a cunoscut această relaţie după un exemplar manuscris şi o reproduce textual.

Cum dar de n'a înţeles-o?

Cum de n'a văzut că Amlaşul aici este oraş *oppidum, precum „nu se numeşte nicăieri sătuleţul Hamlasch" de lângă Sibiu.*

Cum de n'a observat mai cu seamă „caracteristicul" epitet de „antesilvanum", care se „întrebuinţa numai în privinţa regiunilor învecinate", etc., etc.

Această *tiradă* din ce în ce mai fulgerătoare pentru năpăstuitul Engel se sfârşeşte *crescendo* ca un final de operă.

Engel a citit-o, Engel ştia latineşte, Engel putea să restabilească adevărul şi totuşi el nu a voit în ruptul capului să priceapă cum că este vorba de Banatul Temişian, iar nicidecum de Ardeal.

Ciudată zăpăceală!

Pe aceste „probe irecuzabile" d. Haşdeu clădeşte un întreg roman în care eroul principal purta numele de Vlad Ţepeş:

Teribilul fiu al lui Vlad Dracul și nepotul marelui Mircea.

Acest principe, ne spune autorul, văzând că nu mai poate ține posesiunea strămoșească intră în Banat, sfărâmă și arde cetatea Amlașului, căci

prefera a-i da foc decât s'o privească în mâinile inamicului.

Apoi D. Hașdeu se înduioșează până la lacrimi, închipuindu-și ruinele triste, *acoperite cu enigmaticul mușchiu al sfinxului trecut.*

Și înăbușit cu desăvârșire de lirismul ce-i apasă inima își amestecă glasul ca și simțirile, cu ale poetului, murmurând:

Nec locus ubi fuit Troja!

Nu trece mult și ieșind critica noastră, d. Hașdeu schimbă cu desăvârșire toate aceste duioase lucruri, susținându-le cu totul dimpotrivă; despre aceasta nu avem nimic de zis, fiecare poate reveni asupra unei chestiuni, ceeace însă numai d. Hașdeu și școala sa face este că se reazemă „tot pe acelaș document, traducându-l și tălmăcindu-i în sens invers. Intâi ne citează inscripția:

1460 Dracul Woivoda Transalpinus oppidum „antesilvanum" Omlasch direpuit in festo Bartolomei, pentru ca să se arate: 1) că Amlașul era în Banat „antesilvanum" însemnând „afară de Transilvania"; 2) că era un oraș „oppidum" contrar cu Amlașul de lângă Mercurea din Ardeal, un simplu „sătuleț".

Și astădată inscripția este citată, însă cu totul pentru altceva:

Caracteristicul antesilvanum care odată se întrebuința numai *în privința „regiunilor învecinate" (cu Transilvania).*

acum este tot caracteristic, decât acum e pentru localitățile din Transilvania.

Amlașul din inscripție nu mai este cel din Banat, dar cel din Transilvania.

Inainte ne spusese că:

nicăieri sătulețul Hamlesch din Ardeal nu poartă numirea de oppidum. Acum însă ne spune:

In adevăr, documentele din secolul al XV-lea îl numesc câte odată oraș.

Astfel:

Sătulețul Amlesch devine: oppidum sau orașul Amlasch.

Intâi ne spusese că era

lipsit de orice tradiții în trecut și de orice însemnătate în prezent.

Acum declară:

că a avut o importanță oarecare.

Și toate aceste lucruri noui, scoase din acelaș document din care cu puțin înainte scosese pe celelalte diametral opuse.

Expediția lui Vlad Dracul; hotărârea de a da foc cetății decât s'o vadă în mâna dușmanului; enigmaticul mușchiu al sfinxului trecut; Nec locus ubi fuit Troja, etc., toate aceste dulci năluciri istorice ale d-lui Hașdeu pier cu desăvârșire, așteptând ca multe altele de seama lor rămase încă, să-și ia zborul pe aceeași cale.

In această transformare generală numai bietului Engel cel ocărât că a susţinut adevărul, numai lui, zicem, nu i se spune măcar un cuvânt de mângâiere!

Ciudată zăpăceală!

In *Istoria critică* la pag. 23 d. Haşdeu având nevoie de diploma lui Matias Corvin dela 1467 zicea de ea:

Documentul este de o autenticitate cu atât mai nebănuită cu cât era contra tuturor intereselor private din Ungaria, iar în materie de moşie numai particularii falşifica.

Tot acolo, d-sale nu numai că *nu-i trebuiau*, dar chiar îl supărau alte două diplome tot dela acelaş rege cu datele 1472 şi 1475, deaceea ca să se mântue mai uşor de dânsele ne spune „că sunt inventate de Saşi". Dovadă pentru aceasta:

Uitat-o oare aşa de iute, deabia peste cinci, şase ani, „nemuritorul fiu al lui Huniade imperiosul său decret din 1467?...

Şi după ce mai combate autenticitatea acestor două diplome încheie:

Din toate punctele de vedere, donaţiile din 1472 şi 1475 sunt absolut apocrife.

Fabula este prea contradictorie.

Nu trece mult şi „nevoile d-lui Haşdeu se schimbară"; combătut pe tărâmul diplomei dela 1467, d-sa ca un iscusit luptător face volte-face; prin această mişcare se schimbă şi valoarea actelor şi nu mai departe decât la sfârşitul volumului îl auzim vorbindu-ne în chipul următor:

Dacă acest document (imperiosul decret dela 1467)

e autentic, *apoi cum dar la 1472 tot regele Matias Corvin* uitându-şi *proaspăta decizie* atât de solemnă, *dărueşte Saşilor Făgăraşul şi Amlaşul, iar la 1475 le mai dă şi Rodna?* Dacă acest document e autentic *(cel dela 1467) apoi cum acelaş Amlaş apare, etc., etc.*

Cum se vede numai rolurile sunt schimbate, cuvintele sunt tot aceleaşi. Imperiosul decret al nemuritorului Matias Corvin, solemnul act dela 1467, de-o autenticitate atât de nebănuită încetează de a mai fi astfel, el este tot ce poate fi mai îndoelnic.

Iar:

Inventatele, apocrifele, fabuloasele diplome din 1472 şi 1475 sunt acum autentice, solemne, vrednice de credinţă şi de împotrivit actului care ceva mai înainte avusese aceleaşi măgulitoare epitete. Cu chipul acesta, sarcina d-lui Haşdeu este uşoară, se joacă cu documentele întrebuinţează „cavalerism“ şi „generozitate“ când pentru unul când pentru altul, sau după dispoziţie pentru unul şi acelaş document; însă în acelaş timp uşoare îi sunt cercetările de vreme ce ceeace constituie încrederea într'o carte, adică *seriozitatea* lipseşte cu totul. Pe cât acest mijloc este lesnicios pentru statornicirea oricăror teorii ce şi-ar închipui, cu atât aceste schimbări fac grea şi de râs poziţia — nu mai vorbim de a autorului care se vede că s'a cam deprins cu ea — dar a lăudătorilor d-sale şi aici credem că este locul de a arăta ceeace, relativ la aceasta, a păţit învăţatul şi originalul în cunoştinţe, d. Tocilescu.

Eşind critica noastră, d-sa a luat cu multă generozitate sarcina cavalerească de a apăra *Istoria critică* dela un capăt până la celălalt şi să ne combată pas

cu pas. D. Haşdeu zisese că Amlaşul era în Temişana, noi susţinem că era în Transilvania. Iată dar, pe d. Tocilescu apărând cu multă căldură ideea autorului *Istoriei critice,* făcând erupţie citând pe Fejer, Cattona, etc., spunându-ne, după cum le este obiceiul la toţi că această susţinere nu o face oricum, ci *pe baza unor documente sincronice şi sintopice.*

In efectul acestor două cuvinte din urmă îşi reazemă mai cu seamă succesul. Dar pe când d-sa credea că a convins pe toată lumea despre aceasta, iată că însuşi d. Haşdeu se convinge de contrariul, se uneşte cu părerea noastră, iar d. Tocilescu rămâne, susţinând cu de-a sila „pe d. Haşdeu în contra d-lui Haşdeu", o poziţie nici că se poate mai nostimă şi mai potrivită cu această serioasă persoană. D-sa fu nevoit iar să-şi ascundă ruşinea acestei nenorociri în documentele sale cele sincronice şi sintopice, singura amintire şi mângâiere ce-i lăsase nestatornicul d-sale prieten! Asemenea feste pe lângă hazul lor, mai au şi o semnificaţie oarecare: ele arată atât seriozitatea cercetărilor d-lui Haşdeu, cât şi rolul, dealtmintrelea cunoscut ce-l joacă d. Tocilescu pe lângă d. Haşdeu!

Voiţi încă un exemplu de unde să vedeţi ce însemnătate reală dă însuşi d. Haşdeu criticei d-lui Tocilescu pe care o numeşte oficial „importantul opuscul" şi „suplimentul istoriei critice?" iată-l:

La începutul contra-criticei, publicată întâi în „Poporul", jurnalul d-lui *Basarabescu,* desigur cel din urmă scoborâtor al Basarabilor d-lui Haşdeu din veacul al X-lea, iată cum d. Tocilescu ne răspunde la chestiunea: *graniţa Moldovei, Bacău şi Bârlad:*

Maí întâi d-sa (G. Panu) pentru a nu uita şi de astă dată „predilectul său mod de a înţelege şi tăl- „măci scrierile d-lui Haşdeu îl falşifică — *cuvânt* forte, „dar prea adevărat" — *îi ciunteşte, schimoniseşte ideile în modul următor:*

„Ideile noui ce le susţine autorul vorbind despre „întinderea teritorială a Munteniei în veacul al 14-lea „sunt... dacă am trage o linie din Carpaţi la Bacău la „Bârlad, la Lăpuşna, Tighina şi Cetatea Albă; ţara „dela miază-noapte a acestei linii împreună cu toate „oraşele amintite constituiau pământul Moldovei, iar „toată rămăşiţa dela miază-zi a acelei linii începând „dela punctele mărginaşe de mai sus şi până la Du- „năre şi Mare făcea parte din pământul muntenesc".

La care citaţie din critica noastră, adaogă:

Aceste rânduri sunt întocmai împrumutate dela d. Haşdeu, dar onorabilul critic Ieşan a avut grija de a face o omisiune capitală, *aceea adică că: autorul operei în chestiune susţine că linia dela Bacău, Lăpuşna, Tighina şi Cetatea Albă* împreună cu zigzagurile intermediare *constituie hotarul Munteniei despre Moldova. Cele trei cuvinte subliniate devin invizibile d-lui Panu, iată materie cu prisosinţă de discutat pentru* junele *istoric.*

Acestea ni le spune *bătrânul, învăţatul şi onestul în ştiinţă* d-l. Gr. G. Tocilescu! Astfel d-sa ne combătea bazându-se pe nişte cuvinte de prisos pe care după cum i-am dovedit în urmă[1]) tocmai din cauza neînsemnătăţii lor le lăsasem deoparte împreună cu alte

1) *Conv. Lit.* anul VII.

cuvinte de seama lor, nepăstrând decât ceeace era esenţial pentru idee; căci nu avem de fel plăcerea de a reproduce în întreg fără semnul citaţiei, frazele difuze, prolixe sau ca să mă servesc de un cuvânt francez întregul „caquetage“ al d-lui Haşdeu.

Dar nenorocirile d-lui Tocilescu nu trebuiau să se sfârşească, căci d. Haşdeu scoţând ediţia a II-a a *Istoriei critice* şi ajungând la cuvintele *zigzaguri intermediare* de a căror neamintire ne învinuise d. Tocilescu că a făcut *o omisiune capitală,* şi că le-am făcut „invizibile“ cu rea credinţă şi pe care se bazase apoi ca să ne combată; cum zicem, ajungând autorul la aceste cuvinte „însuşi d-lui le şterge[1]), le omite ca şi noi... tocmai pe ele pe care d. Tocilescu se rezemase spre a-l apăra.

Iată textul cel nou:

La răsărit pleca tot din Carpaţi în direcţie prezisă către Pont lăsând Moldova, Bacăul, Bârladul, regiunea *Lăpuşnei şi a Benderului până la Akerman, iar în partea Munteniei rămânând restul, etc., etc.*

Iată dar neînsemnătatea acelor cuvinte pe care-şi clădise d. Tocilescu critica sa, proclamată de însuşi cel apărat în acest chip, de d. Haşdeu, care lasă în a doua ediţie acele cuvinte deoparte, scoţând afară din discuţie şi pe d. Tocilescu cel încleştat de ele.

Iată de ce natură sunt obiecţiile acestor istorici de vreme ce se pierd în aer prin ştergerea a două cu-

1) Inlocuirea lor prin cuvântul regiunea, nu-i poate sluji d-lui Tocilescu, acesta raportându-se la Tighina şi Lăpuşna, iar nicidecum la Bacău şi Bârlad ce fusese în discuţie.

vinte din cartea, nu cea combătută dar cea apărată de ei!

Pentru liniştea dinăuntru a şcolii „analiza critică“, observăm că rău precedent introduce d. Haşdeu „lăsând deoparte din *Istoria critică* ceeace apără d. Tocilescu!“ In aceasta desigur se reazemă pe abnegaţia ce s'a hotărît a face acel domn dela persoana sa, în vederea marilor interese ale şcolii; ori câtă răbdare însă d. Haşdeu i-ar presupune pe această onorabilă cale, se poate înşela. Deci ar fi bine să-l mai cruţe de asemenea suferinţe morale, ca nu cumva scoţându-l din sine să dea odată lumii înmărmurite de groază, marea privelişte a „dihoniei între fraţi“ şi astfel să se descopere şi alte procedee ascunse ale acestei onorabile şcoli istorice!

Ni se pare că steaua cea nenorocită a acestui Domn este d. Haşdeu!

In foaia *„Românismul“* este o lucrare tot de d. Tocilescu *„Juriul la Romani“*. Dela sine cineva ce cunoaşte acum spiritul de cercetare al şcolii, înţelege că şi această instituţie este tot Romană. Intre cauzele ce a făcut să nu influenţeze legislaţia germană asupra noastră este:

Că străbunii ca şi strănepoţii *priveau în Germani neamul cel mai barbar, neomenos şi cu ideile cele mai contrare justiţiei şi prin urmare nu era tocmai dela ei să împrumute principiile de dreptate*
şi mai jos

Câteva cuvinte ne-au rămas dela Goţi şi „acestea „stigmatizează obiceiul firesc al neamţului de a fura“.

Se înţelege uşor cine-i stigmatizat când se scriu

asemenea rânduri şi se spune cu multă îngâmfare că se face ştiinţă istorică. Apoi acest aşa numit istoric care a căutat să-şi dea singur măsura şi de astă dată cu multă seninătate — lucru neauzit pentru oricine a deschis o carte de istoric:

Că n'a existat Juriu la Germani.

Şi aceasta voeşte a ne-o dovedi cu o deplină neturburare — lucru iarăşi neauzit pentru oricine fără deosebire — „citând cazuri de această instituţie în „legi germane" leges Salicae, leges Bajuwariorum, leges Alamanorum![1]). Astfel închee:

Juriu n'a existat la Germani,

ca mai jos să ne spună:

Juriu a existat în Suedia,

ceeace nu contrazice de fel, după acest învăţat istoric, „magistrala axiomă" (limbajul d-lor) rostită mai sus, pe cuvântul foarte simplu că acest domn pe semne încă nu ştie că „Suedia este o ţară germană".

D. V. A. Urechia în *„Femeea Română după istorie şi poezie"*, vorbind despre „amorul şi tăria lui" la Romånce ne spune:

Femeea română a inspirat pururea voinicia. In Păunaşul Codrilor *femeea chiar asistă la lupta iubitului ei „şi ce curaj, ce eroism, ce sentimente nu-i inspira ei?"*

şi îndată după aceea

Căci dacă femeea Română învăţase dela mama sa

---

1) Vezi acest fapt relevat în *„Juriu la Români"* de d. A. D. Xenopol.

secretul de a creea eroi, „dela aceeaşi învăţase şi acela de a-l iubi...

Femeea din „Păunaşul Codrilor“ citată în această împrejurare? Iarăşi o scăpare din vedere a d-lui Urechia! De ce fel, de iubire este cuprinsă, cum îl încurajează pe iubitul ei, şi ce sentimente îi inspira, se poate vedea din aceea că, luându-se la luptă Păunaşul Codrilor ce le ieşea înainte cu voinicelul „iubitei“, aceasta-i spune curat şi verde în ochi:

Că oricare-a birui
Eu cu dânsul m'oi iubi

Invingând „Păunaşul“, puicuţa pleacă cu el, iar cel dintâi iubit al ei:

Voinicul tras prin inel
Moare'n codru singurel.

Iată secretul unei părţi a citaţiilor celor multe şi explicaţia lămurită de ce cu ele se ajunge la concluzii absurde. „Se citează ceva din legi germane ca să se „dovedească că acel ceva nu există la Germani. Se „citează balada „Păunaşul Codrilor“ pentru ca să se „dovedească rolul cel nobil al femeii Române. Aceste „fapte generalizate şi puse în sistemă constituie în„treaga maşină a erudiţiei d-lor“.

Am zis secretul „unei părţi de citaţii“. Intr'adevăr, aceşti istorici nu se mărginesc numai la atât, câteodată oricât caută nu pot găsi nici măcar vre-o lege germană sau vreun Păunaşul Codrilor de adus ca autoritate, atunci fac cel din urmă pas pe această cale, afirmă ca pozitive lucruri din epocile cele mai întunecate, precizând anume timpul; se citează unii pe

alții, luându-se de autorități și în acelaș timp își laudă singuri operele.

D. Tocilescu în alt articol „poezia populară" vorbind despre alergarea de cai la Romani și Români ne spune:

Alergarea sau jocul cu cai la Romani se chema cursus — *la noi se zice încurarea cailor.*

Apoi adaogă cu gravitatea unui om de știință:

Originea acestor jocuri este din timpul lui Romul. Ele se țineau în câmpul lui Marte.

Cunoștințele de istorie generală și modul de a le înțelege nu se deosebesc de cele ce are, relative și la istoria Românilor.

D. Hașdeu în *„Istoria Critică"* susținea că un nume propriu se cunoaște a fi fost odată prea răspândit după aceea că mai la urmă se întrebuințează pentru a arăta ceva vulgar, înjosit. In această categorie voia să fie și Mușat pentru ca să-i slujească de argument pentru deduceri ulterioare. Spre acest scop în zadar caută peste tot locul: nici proverbele tipărite, nici documentele nu-i vin în ajutor. Așa fiind se hotărește ca să ia de astă dată de autoritate pe d. Tocilescu și la pag. 89 citim:

Junele nostru amic Gr. G. Tocilescu ne spune că printre țăranii Munteni Nea-Mușat ca și Nea-Vlad, ca și Nea-Udrea, ca și Nea-Nanu însamnă astăzi pe un prostatec.

Acestei asigurări ale junelui d-sale amic îi mai face onoarea unei citații din Orațiu „Non semper idem floribus est honor" așa încât la d. Tocilescu și la Orațiu,

Nea-Muşaţii sunt proşti şi d. Haşdeu îşi completează teoria.

Columna lui Traian redactată de d. Haşdeu, reproducând din „Confederazione Latina" un articol privitor la răposatul Alexandru Haşdeu, pentru lămurire, adaogă următoarele cuvinte:

Autorul notiţii confunda aici pe Alexandru P. Haşdeu cu fiul său Bogdan P. Haşdeu autorul istoriei critice a Românilor. „Cât de erudit cată să fi fost răposatul probă este că chiar *în Istoria critică vol. I, pag. 327 fiul său îl numeşte „neuitatul meu magistru în ştiinţa istorică".*

Această notă este iscălită de redacţie, adică tot de d. Haşdeu.

Luaţi aminte în treacăt că proba erudiţiei lui Alexandru Haşdeu este că fiul său îl numeşte:

Neuitatul meu magistru în ştiinţa istorică.

Şi aceasta o spune nu oriunde, ci

Chiar în istoria critică.

La care adăogăm noi:

Şi toate acestea nu le spune oricine, ci chiar autorul Istoriei critice.

V.

Reaua credinţă

Toate aceste calităţi numărate în cursul studiului atât al şcolii vechi cât şi a celei noui- „sunt încoronate cu multă izbândă de cea mai vădită şi curagioasă rea-credinţă". Aceasta este o urmare firească a sis-

temului. Odată ce autorii îşi propun să dovedească imposibilităţi ca cele amintite mai sus şi odată ce pentru statornicirea lor, aleargă la toate mijloacele dându-se tălmăcirile cele mai absurde, ştergând cuvinte de prin cărţi, etc., etc.; prin însăşi aceste două fapte poziţia d-lor nu poate fi decât tot aşa de falşă faţă cu publicul ca şi teoriile d-lor faţă cu ştiinţa. Mulţumindu-se că prin această uşoară procedare analizată mai sus, pot statornici faptele de care au trebuinţă, nu se gândesc deloc că altele rele se împotrivesc acelora, nici nu iau aminte că dacă le-ar duce pe a d-lor până la ultima consecinţă, rezultatul ar fi tot ce poate fi mai nefiresc şi mai peste putinţă. Trebuinţa momentană hotăreşte valoarea argumentelor şi alegerea dovezilor. Aşa fiind, non-sensurile, contrazicerile, neexactităţile şi neadevărurile ies la iveală oarecum dela sine, pentru oricare minte liberă de prejudeţe de şcoală, şi darea lor în publicitate pun pe autori în cea mai supărătoare poziţie. Căci orice ar face cineva, un neadevăr fie cât de îmbrobodit în erudiţie şi de măestru sprijinit, nu poate să se împotrivească mult în contra unei argumentări purcese din natura simplă şi adevărată a lucrurilor. Ce ar urma de aici? că d-lor neputându-şi susţine teoriile pe calea pe care au apucat, să recunoască aceasta şi să mărturisească că s'au fost înşelat? Dar sinceritatea şi onestitatea sunt în caracterul omului adevărat de ştiinţă şi prin urmare nu la d-lor se pot găsi. Căci atunci unde ar mai fi folosul acestor ştiinţe uriaşe al căror scop este mai cu seamă de a trece drept oamenii mari ai literaturii noastre, luceferii ştiinţei la noi! In zadar au cheltuit d-lor atâta erudiţie ca dela

cea dintâi obiecţiune ce li s'ar face să recunoască evidenţa rătăcirii d-lor? Desigur că nu. Când cineva, cred d-lor, au apucat să citeze trei autori greci, şase latini şi un poet irlandez, nu se mai poate înşela; şi cel mai slab sentiment de onestitate în discuţie, sau vorbind în limbajul d-lor, cea mai mică lipsă de energie faţă cu lovirile din afară, ar fi în stare să zdruncine din temelie preţiosul templu al acestei artificiale erudiţii! Spre a înconjura dar această nenorocire ce necontenit îi ameninţă, aceşti istorici aleargă la tot felul de mijloace. Aşa se ostenesc ca să alunece discuţia de pe terenul cel adevărat, nerăspunzând drept la obiecţiunile ce li se fac, căutând ca să depărteze pe cititor dela ele, aruncând în discuţie lucruri cu totul nepotrivite, cu care nu sunt mai fericiţi. Cele de mai multe ori merg şi mai departe, se înarmează cu nesfiala cea mai neturburată şi cu cea mai mare îndrăzneală şi jucându-se cu încrederea publicului, cum i-am văzut jucându-se şi cu documentele, în urma vre-unei critici, se arată în publicitate negând azi ceeace au zis ieri, sau declarând cu multă seninătate că nu au înţeles aşa cum pasajul scris cu cea mai mare limpezeală lasă să se înţeleagă, şi luându-şi tonul unui om indignat, încep d-lor a învinovăţi pe adversar de falşificator, de neonest în discuţie, cu o sumă de alte epitete care de care mai gingaşe: ignorant, nebun, etc., etc. In izbutirea acestui procedeu care-i caracterizată foarte bine într'un proverb românesc se reazămă pe indiferenţa publicului şi pe lesnea lui crezare. Cine mai urmăreşte, îşi zic d-lor, o discuţie cu luare aminte şi până la sfârşit, aşa încât să ştie dacă se îndreaptă obiecţia la punctul

discuţiei, dacă autorul a zis cutare lucru de care-l învinueşte criticul. Publicul citeşte dela întâmplare pe întreruptele; deci dacă vede tăgăduindu-se acele lucruri, insultând pe critic, ba chiar învinuindu-l pe dânsul de falşificator, el şi-a format deja convingerea în acest înţeles. Efectul momentan... iată ce se cere în societate, dacă voeşti să fii mare, prin urmare d-lor umblă după efectul momentan. Dacă protivnicul replică atunci din nou i se răspunde, svârlind din nou un număr de falşităţi care mai sunt citite de un rând de cititori şi crezute, mai ales când ele sunt întovărăşite de un aer magistral, sigur, pe care publicul poate să-l ia drept semnul adevărului. Cu mijlocul acesta având încă şi o reputaţie statornicită precum d-l Haşdeu, cineva poate trăi de azi pe mâine cu astfel de expediente, ba încă trăesc şi alţii pe lângă d-sa, care e întotdeauna mare, întotdeauna victorios, până când expedientele momentane prin care scapă zilnic se prea îndesesc şi publicul începe a le cunoaşte; dar până atunci mai trece încă multă vreme şi... fiindcă suntem muritori, vine şi moartea şi toate se reîncălzesc prin ridicarea unui monument cu iniţiativa amicilor.

Fiindcă reaua credinţă şi neonestitatea literară ni se pare tot ce poate fi mai periculos, deaceea suntem nevoiţi să dăm mai multe exemple din nenumăratele ce avem la îndemână, şi anume le vom scoate mai cu seamă din polemica ce noi am avut cu aceşti domni relativ la *Istoria critică* a Românilor.

Să începem cu obiecţiuni nu la locul lor, adică acele prin care căutau să schimbe terenul discuţiei.

Combătând, în critica noastră, putinţa cuprinderii

Făgăraşului de către Olteni în veacul al 12-lea, noi între altele constatasem întâi că Oltenii atunci pe când îi face d. Haşdeu cuceritori erau sub stăpânirea Ungurilor, adăogând cuvintele următoare:

Va să zică Românii dela Severin care nu erau liberi în ţara lor, fac cuceriri în ţara stăpânilor lor. Sau cu toate că ei nu pot scutura jugul unguresc într'o regiune ca a lor, Banatul Severinului pe care-l desparte de Ungaria un înalt lanţ de munţi, ei nădăjduesc a fi mai norociţi chiar în inima duşmanului în Făgăraş, îşi statornicesc puterea lor acolo, deşi nu au nici un mijloc de apărare, cetatea Făgăraşului zidindu-se tocmai peste 130 de ani.

Ştiţi ce ne răspunde d. Tocilescu la această obiecţie? Iată:

Dacă Românii dela Severin nu puteau cuprinde Făgăraşul deoarece erau supuşi coroanei Ungare, apoi ar urma (?!) că Alexandru Basarab nu putea să bată pe regele Carol Robert, nici Vladeslav Basarab pe regele Ludovic, nici Mircea cel Mare pe împăratul Sigismund.

Apoi dacă d-sa nu a ajuns a deosebi încă „că altceva este „chiar supus fiind, a te apăra pe teritoriul „tău şi a bate pe năvălitor, chiar stăpânul tău fiind „acela care te încalcă în potecile şi în strâmtorile tale",

şi cu totul

„altceva este ca tu supusul unei ţări să năvăleşti în „acea ţară, să cucereşti o parte cu foc şi cu sabie, să „o ţii neatârnat pe când acasă la tine nu eşti liber".

Apoi dacă nu ştie încă:

Că fiecărei naţiuni îi este natural de a se apăra şi fiecărui individ, fiind acest sentiment inerent în natura omenească.

Pe când: se cere cu totul alte condiţii de putere şi de libertate pentru ca să ataci, să iei ofensiva, să încalci şi să cucereşti teritoriul altuia, dacă d. Tocilescu încă nu ştie asemenea lucruri, este întrebarea de ce se mai amestecă în discuţie? D-sa cu o neturburare fericită ne dă ca exemplu analog cu cucerirea Făgăraşului, care era în discuţie pe Alexandru, pe Vladislav, pe Mircea Basarab ca şi cum aceştia, deşi supuşi, au năvălit în Ungaria şi acolo au bătut pe Carol Robert, pe Ludovic, pe Sigismund, pe când d-sa trebuia să ştie că toate aceste victorii, domnii de mai sus Munteni le căpătau pe teritoriul lor, apărându-se şi nici nu gândesc măcar, chiar după ce câştigă acele victorii, ca să facă expediţii cuceritoare în Transilvania. Tot relativ la chestia Făgăraşului, d. Haşdeu adusese un pasaj unde se istoriseşte o expediţie a Bizantinilor împotriva Ungurilor pe care cei dintâi îi atacă din două părţi, dinspre „Marea-Neagră" şi dinspre „banatul Temişian". Intr'una din aceste armate Cipariu spune că erau şi Vlachi. D. Haşdeu se leagă îndată de acest fapt susţinând că Vlachii din Cinam sunt „Oltenii".

Dar d. Haşdeu nu luase seama că Vlachii sunt în armata bizantină cea care atacă despre marea neagră, iar nu în cea care trece pe lângă Oltenia. Iată dar ce zisesem noi:

„Oltenii dela Severin (primind pentru un moment

părerea d-lui Haşdeu), cu ce armată era mai natural să se unească? Cu a lui Bataze care ataca „despre „marea-neagră“ sau cu a lui Alesiu care trecea pe lângă oraşul lor, prin Banat sau cel mult prin Temişoara?“

Găsindu-i dar în armata cea despre marea-neagră, şi nu în cea despre Oltenia, noi conchisesem că Vlachii din Cinam nu pot fi Oltenii. Iată cum ne răspunde iarăşi d. Tocilescu:

Noi nu putem pricepe *cum Criticul dela* Convorbiri Literare *găseşte mai firesc lucru ca* Românii să nu se fi unit cu armata ce trecea prin ţara lor *ca să se ducă în Sirmiu sau în Temişana pentru a se pune sub conducerea lui Alesiu? Care să fie oare mai natural din aceste două? Când Turcii în unire cu Românii ar voi astăzi să atace Austro-Ungaria şi când ar dispune ca atacul să se facă din două părţi despre Temişana şi despre Marea-Neagră, Românii ar trebui oare să treacă în Banat pentru a începe lovitura?*

Cititorul ce nu a urmărit serios discuţia rămâne încredinţat că această obiecţie ne-a doborît cu totul.

Cum cercetezi însă ceva mai serios, lucrul se schimbă îndată, victoria d-lui Tocilescu este născută dintr'un „grozav anacronism“ şi iată cum:

In întreaga fascicolă a II-a din vol. întâi a *Istoriei critice,* d. Haşdeu se ocupase de Olteni, despre ţara lor, cuceririle lor, etc. In acea fascicolă d-sa ajunsese la următoarele încheeri în această privinţă:

1. Ţara Oltenilor şi a Basarabilor în veacul al 12-lea pe la 1180 (când se face expediţia bizantină) „se întindea şi spre răsărit numai până la Olt“.

2. Oltenii chiar voind să se întindă în acea parte fusese siliți de regulele strategiei ca mai întâi să cuprindă Făgărașul din Transilvania și apoi din înălțimile Carpaților să se scoboare pe malul stâng al Oltului în Muscelul de astăzi.

3. Oltenii fuseseră așa de izolați prin Olt de toată țara de-a stânga râului, încât Muscelenii la 1210 când Oltenii vin din Făgăraș, nu numai că pentru întâia oară îi cunosc, dar chiar nici nu auzise încă de șefii lor, Basarabii.

Despre acești Olteni ne vorbește d. Hașdeu interpretând pasajul din Cinam.

Ce face însă d. Tocilescu? D-lui schimbă binișor și cu multă onestitate cuvântul de „Olteni" cu acel de „Români". Prin această schimbare preface Oltenia în România întreagă. Introducând această lege falșă în mintea cititorului, d-sa începe a vorbi de Olteni ca și cum nu ar vorbi deoparte a țării, ci despre Români în genere, prin urmare a trece o armată despre marea-neagră, fiindcă „înseamnă a trece prin țara Românilor", d-sa crede că trece prin urmare și prin țara Oltenilor.

Restatornicind dar pe Olteni în loc de Români să punem din nou întrebarea d-lui Tocilescu:

Când Turcii în unire cu Oltenii ar voi astăzi să atace Austro-Ungaria și când ar dispune ca atacul să se facă din două părți despre Temișana și despre Marea-Neagră, Oltenii ar trebui oare să treacă în Banat (Temișana) pentru a începe lovitura?

La care întrebare se înțelege că nu putem răspunde decât printr'un zâmbet, lăsând pe acești doi

mari strategi şi tacticieni moderni d. Tocilescu şi d. Haşdeu, unul ca să-i facă pe bieţii Olteni să alerge pe la Marea-Neagră deşi o altă armată trece pe lângă frontiera lor, celălalt să-i facă să treacă de două ori munţii Carpaţi şi să se lupte cu Ungurii numai pentru ca să evite trecerea Oltului în mergerea lor spre Muscel!

Să venim la a doua formă sub care se înfăţişează „reaua credinţă" la aceşti istorici, adică la negarea făţişă a lucrului.

D. V. A. Urechia publicând un studiu asupra lui Miron Costin în *„Revista Contimporană"* fusese prins între alte multe şi cu greşeala de a fi citat „pe Amian Marcelin relativ la Atila". D-sa în loc să o recunoască, se sileşte a o înlătura declarând: „că semnul ce îndreaptă pe cititor la Amian Marcelin, semn pus „lângă cuvântul Atila, nu se raportă la Atila ci la „Huni în genere".

Iată-l dar scăpat pentru moment din încurcătură. D. Maiorescu de-a doua oară i-a nimicit şi această curioasă susţinere, aşa încât oamenii cu bun simţ au râs de acest curios şi nou mod de a face citaţii ce zicea d. Ureche că are, dar la oarecare râs desigur se aştepta şi d-sa şi s'ar fi mulţumit să rămână numai cu atât. Nenorocirea d-sale fu că ne căzu din întâmplare în mână o conferinţă de-a d-sale, ţinută la 1869 şi intitulată: „Dacă faptele naţionale înainte de 1610 sunt numai instinctive sau de conştiinţă şi raţionale". Acolo citim următoarele:

Şi mai apoi pe sălbatecul Atila, nu Papa Romei l-a dezarmat, ci influenţa morală ce primise deja în Dacia, în mijlocul mai cult al Românilor. Citiţi în

Amian Marcelin, *descrierea curții lui Atila, vedeți poeți Romani cântând la masa lui cântare cum zice Cronicarul „cu nume bun și cu laudă domnilor buni“,* studiați după descrierile istoricului până la cele de pe urmă obiecte ce înconjurau pe Atila, etc.

Ce va mai zice și la aceasta d. Urechia? Nici aici Amian Marcelin nu vorbește de Atila, tot de „Huni în genere“ este vorba? sau poate iarăși o greșeală de tipar?

Să se observe în treacăt că pe Atila influența morală a Românilor din Dacia îl dezarmează dinaintea Romei!...

Ne întoarcem iarăși la d-nii Tocilescu și Hașdeu.

Autorul „istoriei critice“ ne aduce următoarea frază dintr'un document cu totul civil din Transilvania din 1231:

A temporibus jam quibus ipsa terra Blacorum terra Bulgarorum extitisse fertur.

Din această frază ne scosese că: Românii și anume Severinenii sub Basarabi cucerise Făgărașul la 1170—1180 (!)“ „Noi îi răspunsesem că mai la urmă chiar admițând să prefacă pe Bulgari în Români, nu înțelegem de unde scoate anume pe Olteni și din aceștia anume pe Basarabi, numai din această frază?

Iată ce răspunde d. Tocilescu la acestea:

„D. Hașdeu nu deduce numai din documentul menționat“ (actul amintit mai sus) nici *„că acei Români erau dela Severin“,* nici că *„anume era familia Basarabilor cu ostașii săi“. Autorul istoriei critice prin grămădirea „de probe peste probe“ a arătat că cuvântul Bulgari din document înseamnă Români.*

Apoi continuă categoric:

„Că erau dela Severin, că ei cuprinseseră Făgăra- „rașul sub conducerea unui Basarab“ — acestea d. Hașdeu le desleagă prin alte argumente, *iar nu printr'un nenorocit „se zice“ din acel act după cum îi complace a crede d. Panu.*

Iată-ne dar iarăși falșificatori. Să reproducem cinci pasaje clare ca lumina zilei pentru a se vedea până unde curajul tăgăduirii poate merge la acești istorici:

La pag. 40 din *Istoria critică* citim:

Actul dela 1231 ne-a demonstrat mai sus în modul cel mai irecuzabil *„că cea dintâi stabilire a Românilor dela Severin în Făgăraș se întâmplase pe la 1170—1180.*

La pag. 42:

Importantissima diplomă din 1231 „ne-a probat în modul cel mai decisiv“ cum că Românii dela Severin stăpâneau regiunea Olteană (din Transilvania) încă de pe la 1170.

La pag. 44:

Actul Maghiar din 1231 analizat în paragraful precedent ne înzestrase cu anul 1170 ca datul aproximativ „al stabilirii dominației Basarabilor în țara Făgărașului“.

La pag. 119:

Pe la 1170—1180 îi vedem (pe Basarabi) începându-și cariera prin supunerea ducatului Făgărășan.

Este un fapt pe care-l „demonstrează cu o autoritate supremă“ diplomă maghiară din 1231, etc., etc.

La pag. 118:

La finele secolului al VII-lea, precum demonstrarăm în paragraful precedent prin diploma maghiară dela 1231, etc., etc.

Şi această demonstrare a cuprinderii Făgăraşului „de către Olteni sub Basarabi", d-l Haşdeu ne spune că o scoate „din actul dela 1231, nu oricum ar fi, dar

In modul cel mai deciziv.

In modul cel mai irecuzabil.

Cu o autoritate supremă.

Să reproducem iarăşi cuvintele d-lui Tocilescu în contra noastră:

Că erau dela Severin, că ei cuprinseră Făgăraşul sub condamnarea unui Basarab — acestea d-l Haşdeu le desleagă prin alte argumente, iar nu prin actul dela 1231!

Ce să mai zicem de această făţişă înfruntare? In cazul de faţă desigur tăcerea poate să fie mai semnificativă pentru acest domn. Şi să nu se creadă că comiţându-se asemenea falşităţi, cel puţin păzesc un ton mai circumspect, mai înţelept, gândindu-se la enormitatea faptului. Nu, dimpotrivă, atunci insultă mai tare şi fac vuet mai mult. In cazul de sus pe când avea curajul de a nega lucruri atât de evidente, nu înceta a ne arunca vorbe ca acestea şi mai grele chiar precum:

D. Panu se mărgineşte a răsfoi două, trei pagini.

D. Panu se leagă copilăreşte *de un* se zice *dintr'un document, etc., etc.*

Dar să mergem mai departe și să vedem care sunt acele alte argumente *pentru dovedirea „că pe la 1170 Severinenii sub Basarabi cuprind Făgărașul“.*

D. Tocilescu ne trimite la pag. 60—65; 66—67, zicându-ne că acolo este demonstrat acest eveniment.

Am recitit pentru nenorocirea d-lor Tocilescu și Hașdeu iarăși acele pagini, în interesul de a se putea înfunda odată această fabrică de subterfugii și falșități, rugăm pe cetitori să le citească și d-lor ca să se convingă dacă în acele pagini e în discuție chestiunea Făgărașului sau dacă ar putea măcar să-și facă o idee despre ea, necum să vadă vreo încercare măcar de demonstrație. Căci ce vedem acolo?

La pag. 60—65 și 66 este vorba de numirea Munteniei de „Basarabia“ probată cu deosebite izvoare din care cel mai vechi e dela 1259.

La pag. 327 se vorbește iarăși cam de acest subiect arătându-ni-se un Basarab pe la anul 1249.

Dar acestea ce au a face cu obiectul discuției?

Când pune d. Hașdeu cucerirea Făgărașului? — la 1170—1180 ne răspunde. De cine se face ea? — De Severineni sub conducerea Basarabilor. Cum probează d-sa aceasta?

Prin aceea că exista pe la 1249 familia Basarabilor!

De altădată curiozitatea este tot atât de mare. D-sa trebue să probeze că la 1170 Severinenii și nu alții, Basarabii iar nu alții, cuceresc Făgărașul; cu alte cuvinte „pe Severineni și Basarabi să-i pună în directă legătură documentară cu evenimentul dela 1170“. In loc de aceasta d-sa ne arată trăind pe Basarabi pe la

jumătatea veacului al 13-lea şi conchide la cucerirea Făgăraşului cu un veac mai înainte.

Apoi dacă simpla existenţă a unei familii într'un veac oarecare se poate aduce la probă pentru cucerirea unei ţări de acea familie cu un veac mai înainte, ne mirăm cum d. Haşdeu nu s'a folosit mai mult de această teorie şi s'a mulţumit numai cu Făgăraşul. Puteau să cucerească şi popoarele europene toate Basarabii d-sale, de vreme ce prin veacul al 13-lea existau şi unii şi ceilalţi şi de vreme ce alte condiţii nu se mai cer!

Oricum ar întoarce lucrurile, aceşti domni ar trebui să vadă că nu mai merge cu falşificări, cu negări, trimiteri la alte izvoare şi că toate întorsăturile se pot înfunda îndată ce sub ele nu se află adevărul.

Intr'un număr din *Columna lui Traian,* d-l Haşdeu sub pseudonimul de Abraham Albuzzi (d-sa nu-şi uită meseria dela Aghiuţă), răspunde la câteva puncte ale criticii noastre.

Pentru a se vedea câtă onestitate domneşte în acel răspuns, să introducem pe cititor în chestiune.

D. Haşdeu după ce tratase în cele dintâi pagini întrebarea: „Când Muntenia s'a întins până la marea-neagră?" sfârşea cu următoarele cuvinte:

Prin urmare epoca cuceririi muntene pe malul Moldovenesc al Danubiului până la Marea-neagră „trebue căutată între 1270—1355.

Ne vom încerca a o face „mai la vale".

Noi începuserăm să găsim locul unde e tratată „mai la vale" această chestiune. Găsisem pasaje în care era vorba de întinderea Munteniei până la Mare ca în-

tâmplată pur şi simplu pe la anul 1270 fără să fie nici o vorbă de intermediarul său 1355, dar înaintea acestei determinări de an, nici chiar în urmă nu găsisem nici un loc în carte, de unde să putem vedea precizarea acestui an rezultând din cercetarea spaţiului intermediar 1270—1355, aşa cum pasajul de mai sus făgădueşte:

Astfel dar, văzând că d. Haşdeu precizează acest eveniment ca întâmplat pe la 1270, fără însă să se fi ţinut de făgăduinţă şi să-l fi căutat mai la vale între spaţiul de 1270—1355, noi ne-am întrebat atunci pentruce dar cu câteva file înainte pusese cuvintele deja citate: „că epoca întinderii Munteniei până la Mareaneagră:

trebue căutată între 1270—1355,
ne vom încerca a o face mai la vale,

pentru a nu se ţine de ele? Răspunsul la această întrebare ne lămuri toată neconsecinţa. D. Haşdeu avusese nevoe în combinaţiile sale istorice ca întinderea Muntenilor până la marea-neagră să se facă pe la 1270. In încercarea de a da o umbră de demonstraţie acestei idei izbutise a împinge vechimea acestei stăpâniri numai până la 1355. Dar d-sa avea nevoe de anul 1270. Atunci planul e şi făcut. Pune deocamdată chestiunea ca întâmplată între 1270—1355 şi făgădueşte deocamdată că are să caute data precisă în acest spaţiu intermediar; cum scapă însă, nici nu se mai gândeşte la făgăduinţă, şterge anul 1355 până la care mersese cu demonstraţia şi care singur avea oarecare valoare, şi păstrează pe cel de care nici nu fusese vorba, dar care îi trebuia, pe cel de 1270.

Dovadă, iată un pasaj nu mai departe decât 19 file după cele făgăduite şi neîmplinite.

Pe la 1270 Severinul şi Făgăraşul se mai măresc prin restul Munteniei prin tot „malul nordic al Danubiului până la Chilia".

Argumentaţia prin care ajunsesem deci la această concluzie este, credem, cât se poate de riguroasă. Căci dacă d. Haşdeu la pag. 8 ne spune că epoca acelei cuceriri trebue căutată între anul 1270—1355, după care procedura „mai presus de orice controversă" la pag. 27 ne spune că evenimentul s'a întâmplat curat pe la 1270, *fără ca în cursul acelor 19 file ce despart aceste două afirmaţii deosebite, să fie vre-un locşor unde să fie măcar vorba de această chestiune, cu atât mai puţin de o nouă desvoltare a ei?*

D. Haşdeu văzându-se prins şi în acest caz ca în altele multe, în loc să recunoască aceasta, sau cel puţin să tacă, mai are curajul să ne răspundă şi să voiască a se îndreptăţi cu următoarele cuvinte:

In promisiunea d-lui Haşdeu de a vorbi „mai la vale" este chestiunea, anume Chilia cea mai antică şi cea mai celebră urbă Danubiană a României. Istoria Urbilor „Danubiene" indicată chiar pe titlu intră după planul d-lui Haşdeu în vol. al II-lea.

De ce dar d. Panu şi-a dat în deşert atâta bătae de cap pentru a descoperi în volumul I pe „mai la vale" al d-lui Haşdeu peste care nu e chip să dea decât în vol. al II-lea?

Şi fericit că a găsit acest subterfugiu, merge mai departe cu fruntea senină pe calea nemuririi literare,

având la dreapta pe d. Tocilescu şi la stânga pe d. Teodorescu.

Dar am spus că este destul să cadă cineva într'o asemenea poziţie şi contrazicerile şi nonsensurile îl urmează dela sine, orice silinţă pe calea nesincerităţii ar face să iasă.

D. Haşdeu crede că a scăpat din încurcătură, spunându-ne că precizarea epocii intermediare 1270—1355 făgăduite prin cuvintele „mai la vale" are să o facă în vol. al II-lea? Dar dacă aceasta are de gând să o facă în acel volum pentru ce dar o face la pag. 27 din volumul întâi?

Pe la 1270 Severinul şi Făgăraşul se mai măresc prin restul Munteniei şi prin tot malul nordic al Danubiului până la Chilia.

Aşa cere laborioasa „analiză critică" ca întâi să se pună arbitrar în vol. I. un fapt; să se lege cu celelalte evenimente; să reazeme pe el celelalte cercetări ulterioare şi tocmai în volumul al II-lea, autorul să se încerce a-l demonstra?

Dar să lăsăm şi această contrazicere; îşi închipuie însă d. Haşdeu că va găsi măcar un copil

Care să creadă că „un mai la vale" pus la începutul unui volum aproape de 339 pag. se reportează la cine ştie a câta pagină din al doilea volum ce are să urmeze?

Ia să vedem acest uriaş „mai la vale" care ca şi Satan din Paradisul Pierdut înoată în prăpăstiile *Istoriei critice* sărind cel puţin câte vreo 339 de pagini, oare nu cumva este şi el o măreaţă închipuire a d-lui Haşdeu? Cititorii au văzut deja istoria, confun-

dându-se la aceşti autori cu poezia; şi apoi e de disperat când se gândeşte cineva că d. Haşdeu în operele sale de mai puţin de 339 pagini *nu poate întrebuinţa* cuvintele „mai la vale“ spaţiul fiind îngust pentru îndepărtatul lui înţeles.

Pentru aceasta să luăm *Istoria critică* în mână şi să căutăm dacă vreodată cuvintele „mai la vale“ au în gura d-sale o întrebuinţare aşa de contrară înţelesului de apropiere *pe care îl are în auzul celorlalţi* oameni.

La pag. 95 citim următoarele:

Cu puţin mai la vale *se va adăoga o puternică probă eraldică asupra căreia nu am putut anticipa.*

Deşi înaintea cuvintelor „mai la vale“ se află „puţin“ să vedem cât de departe este obiectul de care e vorba. Marca Muşăteştilor la care se raportează este pomenită *abia peste o filă.* Cum se vede „puţin“ aici echivalează cu vreo 338 de pagini faţă cu cele 339 a lui „mai la vale“.

Mânăstirea Tismana cu toate ale sale fiinţează cel mult de pe la 1372, adică de pe la începutul domniei adevăratului Radu-Negru; mânăstirea Vodiţă ceva mai veche datează dela începutul domniei lui Vladislav Basarab, ambele se datoresc mai cu seamă, precum ne vom asigura mai la vale, *stăruinţelor fericitului Nicodem...*

Un cititor lesne crezător, prin urmare admirator al d-lui Haşdeu, după ce ar cunoaşte explicaţia dată lui „mai la vale“, ajungând cu citirea vol. I până aici şi voind să afle mai degrabă cele relatate de *mânăstirile Tismana şi Vodiţa,* desigur ar azvârli acest volum

deoparte şi ar începe a răsfoi prin volumul al II-lea (dacă ar fi eşit) unde „mai la vale“ îl trimite. Noi însă trecând prin *şase pagini* dăm peste ceeace autorul voia să spună. Iată-l dar pe „mai la vale“ căzut mult din *impozanta lui mărime.*

La pag. 65:

Moldovenii ei înşuşi niciodată nu-şi numeau ţara Bogdania pe când Muntenii din contra, precum vom vedea mai la vale, *nu respingeau numele de Basarabia.*

Să nu se potrivească cineva autorului ca să umble horhăind prin volumul al II-lea după acest fapt, ci să întoarcă încetişor trei pagini şi va găsi ce voeşte.

La pag. 40:

Dar acea minunată bunătate nu împiedecă nicidecum pe d. Papiu a primi cu aceeaşi graţiozitate la Căminul Istoriei alte cinci supoziţii dintre care numai una, precum vom arăta mai la vale *nu este cu mult mai pe jos de orice critică.*

Aici „mai la vale nu numai că nu se îndreaptă la volumul al II-lea, dar printr'o neagră ingratitudine din partea d-lui Haşdeu îl vedem într'o stare necunoscută „înţelesul lui neputând a se întinde mai mult de o filă!“

Pasajul în care el figurează este o luare în râs a d-lui Papiu: Autorul nici nu se gândea scriind cuvintele „mai la vale“ că şi alţii au să-l ia pe d-lui cu dânsele „la vale“. Incă ceva. Numai d-lui Haşdeu nu i se poate imputa sobrietate, d-sa nu se uită la cerneală şi hârtie când are de spus ceva, mai ales când lungimea ei este din acele puncte de vedere chiar favorabilă; pentru aceasta orice chestiune care nu are

de gând s'o trateze îndată; atingând-o în treacăt spune foarte lămurit „nu numai volumul, dar chiar şi în ce anume paragraf sau carte are s'o trateze"; dacă ar fi fost şi această chestiune în asemenea categorie, desigur d-sa nu ar fi lipsit să facă şi cu dânsa tot astfel. Iată câteva exemple: La pag. 68 vorbind despre familia Basarabilor.

In partea a II-a *a scrierii de faţă noi vom desfăşura pe larg primordiala origine şi secolarele, etc., etc.*

La pag. 104:

In paragraful *următor noi vom vorbi despre memorabila anticitate, etc.*

La pag. 114:

In cartea a II-a *desfăşurând pe larg istoria critică a tuturor domnilor, etc.*

D-sa nu uită a specifica lămurit când ne făgădueşte a vorbi în viitor despre „Urbele României", care este cazul de faţă. La pag. 91.

In paragraful 5 vorbind despre începutul Severinului, *noi vom mai înmulţi exemplele, etc.*

La pag. 142:

Rezervăm pentru paragraful 6 documentele municipale ale Câmpu-Lungului, etc.

Ne rămâne acum încă un singur lucru de făcut; să-i dovedim d-lui Haşdeu că „nu-şi cunoaşte singur cartea" şi că atât acum cât şi în viitor, înainte de a afirma că este sau nu este ceva în *Istoria critică* să binevoiască a ne consulta pe noi şi noi îi vom face asemenea îndatorire, deşi suntem mâhniţi în suflet că d-lui e supărat foc pe noi. Iată cum:

La pag. 120 din a doua fascicolă a vol. I, autorul raportându-se la pasajul dela pag. 27 (fără să mai fie vorba de cel cu pricina dela pag. 8) ne spune: *In paragraful precedent definind epocile succesive formaţiunii teritoriului Muntean,* noi am conclus că deabia pe la 1270 *după totala eclipsă a republicii Bârladului şi Basarabii ajunsese până la gurile Dunării şi talazurile mării.*

Apoi adăogă:

Ei bine ni se prezintă aici ocazia de a confirma acea concluzie, rezumând-o şi completând-o.

Avem dar să vedem această chestiune „luând forma sa definitivă" şi aceasta nu în vol. II, cum ne spune printr'un expedient momentan d. Haşdeu, ci tot în „acest volum". „Forma sa definitivă, confirmată, rezumată şi completată" este

Dela 1210 până la 1270 1280 se execută cu încetul lăţirea Basarabilor în direcţia Chiliei.

Dacă chestiunea este sfârşită, dacă concluzia e formulată, dacă spaţiul dintre 1270—1355 este determinat „arbitrar în volumul întâi", ce mai caută „mai la vale" a autorului în volumul al II-lea?

Cum rămâne cu acest „trei sute file săritor mai la vale"?

Inţelegem ca d. Haşdeu să nu-şi cunoască nemuritoarea sa operă pe care a scris-o şi o scrie cu articole de jurnal, fără nici o legătură, fiind ecou credincios a tot ce auzea şi aude în cursul zilei, *trăgănindu-se din pagină în pagină şi din coală în coală* la întâmplare, cum ne spune d-sa însuşi, crezând că aceasta-i e de laudă; spunând într'o pagină ceva pentru ca să se contrazică în cealaltă, luând pe toată lu-

mea de martori până şi pe credinciosul d. Tocilescu. Dar nu înţelegem că după ce i se arată toate acestea, să mai aibe curajul de a le susţine alergând la tot felul de mijloace ce-l compromit şi mai tare.

In numărul trecut al acestei reviste, am văzut cum reaua credinţă a acestor autori se înfăţişează publicului sub deosebite forme.

Ce vom zice însă când pe această cale foarte onorabilă îl vom vedea pe şeful acestei şcoli făcând cel din urmă pas... şi ne mai ştiind cum să ne doboare, să începem a întoarce cu totul frazele noastre, a ne atribui lucruri ce nu am zis deloc asupra căror cuvinte închipuite şi atribuite nouă să arunce invective ca şi cum ar fi propriile noastre vorbe. Şi această falşificare să o exprime cu îndrăzneală, împrumutată a unui om de onoare şi în limbajul neîmprumut dela nimeni... Iată despre ce voim să vorbim.

Sfârşind în apărarea d-sale cu explicaţia cuvântului „mai la vale" d. Haşdeu voeşte să facă „spirit pe socoteala noastră", lucru foarte permis oricui, numai dacă poate. Spre acest sfârşit d-sa urmează astfel:

Să fie adevărat că d. Panu, după cum pretinde, citeşte măcar materialmente volumul I, întreg din opera d-lui Haşdeu?

Acel volum, după întâia ediţie cuprinde 339 pagini; ei bine, noi avem propria „mărturie a d-lui Panu că nu ajunsese cu lectura nici până la pagina 129".

In adevăr, la pag. 27 a „Convorbirilor" din 1873 d-sa acuză în notă pe d. Haşdeu ca în „Istoria critică" *nu s'au ţinut în privinţa documentului făgărăşan din 1231 de „explicaţia foarte raţionabilă pe care au*

fost dat-o mai înainte de 1864 în Arhiva Istorică *unde-l pune în legătură cu un document din 1192 dela împăratul Româno-Bulgar Ioan Căliman Asan".*

D. Panu n'ar fi recurs la acea explicație „rațio- nabilă" dacă cetea următorul pasaj dela pag. 129 din „Istoria critică" *unde* d. Hașdeu *zice așa:*

Apoi d-sa istorisește cum la acea pagină corectase eroarea strecurată în *Arhiva Istorică,* documentul dela Caliman Asan nefiind din 1192, ci din anul 1243.

Urmează dar că:

I. Unde d. Hașdeu comisese în realitate o eroare, numai acolo pătrunzătorul spirit al d-lui Panu găsește „explicația foarte rațională".

II. Fără cale se laudă d. Panu de a cunoaște „cartea întreagă" a d-lui Hașdeu, căci n'a citit-o nici până la pag. 129 „unde ar fi văzut rectificată acea „explicație foarte rațională".

A lua noi greșelile d-lui Hașdeu drept „lucruri foarte raționabile" este tot ce poate fi mai comic. In adevăr, cineva nu poate să ia astfel chiar teoriile acele de care e convins autorul cu toată bunăvoința posibilă ce ar pune, cu atât mai puțin pe acele care trebue să fie grozav de rătăcite de vreme ce însuși autorul într'un târziu ajunge să le recunoască. Dacă faptul pomenit în citația de mai sus ar fi adevărat, atunci poziția noastră nu am putea-o compara decât cu a unui singur om: cu a nenorocitului d. Tocilescu când susținând pe d. Hașdeu în chestiunea Amlașului, autorul *Istoriei critice* cel dintâi își schimbase părerea și când apărându-l în chestiunea graniței Mol-

dovei, tot d-l Haşdeu, ştersese din a doua ediţie cuvintele pe care se rezemase apărătorul său!

Dar să vedem dacă aceasta nu-i aici o mistificaţie de a d-lui Haşdeu? Să nu uităm că motivul pe care îşi brodează toată ironia în contra noastră este următorul:

Cum că noi am găsit „foarte raţionabilă“ în *Arhiva Istorica* punerea în legătură a actului din 1231 „cu un document care mai pe urmă a fost dovedit de *greşit*“.

Lucrul stă astfel:

Relativ la următoarea frază din actul dela 1231: *a temporibus jam quibus ipsa terra Vlaccorum terra Bulgarorum extitisse fertur:*
în care cuvântul Bulgari e tradus în *Istoria critică* prin Români dela Severin, noi adăogisem următoarea notă:

O dovadă că explicarea actului dela 1231 este mai mult făcută, având în vedere nenorocita expediţie a Severinenilor prin Transilvania se vede din aceea că d. Haşdeu, publicând actul acesta în Arhiva Istorică dela 1864, credea cu totul altmintrelea; Bulgarii din *document încă nu erau Români ci tot Bulgari, expediţia asupra Făgăraşului nu se face de Severineni sub Basarabi şi de Bulgari sub Asani. Ce e drept, deosebirea nu e mare, în curs de vreo nouă ani au avut aceşti Bulgari timpul să se românizeze mai ales fiind conduşi de Asani care sunt din aceeaşi tulpină ca şi Basarabii. Iată cum rezuma atunci d. Haşdeu actul dela 1231 „Gall fiul lui Wydh de Bordh după ce a cumpărat satul „Boia dela Românul Buiu, fiul lui*

Stoia, îl revinde lui Trul „fiul lui Horn, a căruia strămoşi au fost stăpânit acel sat mai „înainte de lăţirea dominaţiunii Bulgarilor". Apoi la vestita frază de când se zice că au venit Bulgarii în ţara Românilor din care scoate acum o lume întreagă de armate, cuceriri, Basarabi, etc. ce e drept prin cea mai riguroasă analiză, atunci se mulţumise a pune un semn de întrebare şi o notă explicativă care pentru înţelegerea acelei fraze te trimetea la un document dela împăratul Româno-Bulgar Ioan Caliman Asan în care se intitula „autocrat al Târnovei şi al Universului, al Bulgarilor, al Grecilor, peste Moldo-Valachia şi „ţara ungurească, al Budei şi până la Viena. „Afară de dominaţia Bulgarilor *explicaţia* curat pe tărâmul civil *„ce i-o dădea atunci acestui act era foarte raţionabilă".*

Afară de dominaţia Bulgarilor, adică lăsând deoparte atât Bulgarii pomeniţi în document ca cuprinzători, „cât şi îndreptarea la documentul lui Caliman Asan care document explica oarecum când s'a făcut lăţirea dominaţiei Bulgare".

„Explicaţia curat pe tărâmul civil ce i-o dădea atunci acestui act era foarte raţionabilă. Adică trecerea satului Boia dela un stăpân la altul, fiind privită ca un simplu act civil între două persoane fără nici un caracter politic, (precum i-l dă în *Istoria Critică*) ni se pare foarte raţionabil. Mai adineaori „mai la vale" însemna „foarte departe" acum „afară" înseamnă tot în limbajul d-lui Haşdeu „înainte", căci tocmai acest cuvânt care ar fi trebuit să-l facă a vedea că documentul lui Asan este cu totul necuprins în aprecierea noastră, tocmai acel cuvânt, zic, l-a făcut să-l cuprindă şi pe dânsul.

Cum şi-a permis d-l Haşdeu într'un mod foarte necuviincios ca să falşifice textul cel mai pozitiv, numai ca să poată face spirit pe socoteala noastră?

Lăsăm pe cetitor să-şi facă reflecţiile sale şi să califice pe acest autor cum ar găsi mai cu cale.

Să mai vorbim oare de chestiunea „Amlaşului“ în care după ce noi îl corectasem de toate rătăcirile, d-l Haşdeu vine cu curajul d-sale obişnuit şi declară că „d-sa singur“ a revenit asupra chestiunii? să mai relevăm rolul ce joacă d-l Tocilescu în toate acestea, când bunăoară ne acuză cum de am făcut critică şi nu am aşteptat ca d. Haşdeu să revină singur asupra greşelelor sale? Credem deajuns cele ce le-am relevat şi sfârşim această parte a studiului nostru.

VI.

Incheere

„Şcoala d-lui Haşdeu se deosebeşte de cea veche „prin aceea că ea afişează principiile şi se slujeşte „de metoda ştiinţifică. Chipul cum se slujeşte de ele, „spiritul ce o însufleţeşte şi rezultatele la care ajunge, „sunt în punctele lor esenţiale aceleaşi la care am „văzut ajungând şi pe ceilalţi, începând dela Petru „Maior, pe o cale însă mai puţin complicată, şi unde „neadevărul se putea observa mai uşor".

Cei dintâi credeau că istorisirea unui fapt este deajuns, fără ca să mai fie nevoie de demonstrare. Ceilalţi puneau toată însemnătatea în faptul material şi neglijau metoda, aceştia din urmă pun toată însemnătatea în metodă, neglijând faptul. Unii credeau că sentimentul naţional poate să ţină locul adevărului într'o cercetare, alţii cred că susţinut cu erudiţie poate să ţină acel loc.

Privită din amândouă aceste puncte de vedere, istoria noastră nu poate nici într'un caz, nici în altul să înainteze în adevăr şi exactitate. O schimbare de metodă aplicată cu toată rigoarea cerută de ştiinţă, vrând nevrând îl duce pe cineva la rezultate noui, dar pentru a putea fi aplicată riguros se cere ca acel cineva să aibă spiritul neatârnat şi să nu fie însufleţit de nici o idee preconcepută. Dimpotrivă îndată ce acelaş spirit vechi îl însufleţeşte, atunci în aplicarea metodei noui, el pe nesimţite o abate dela legile ei cele adevărate, o modifică în cale, o întocmeşte ca să zic aşa după chipul şi asemănător spiritului său, în-

lănţuit în vechiul sistem de idei. Pentru ca o metodă nouă să aducă rezultate adevărate, trebue ca şi spiritul ce o însufleţeşte să fie cu totul nou. „Erudiţia pune numai în evidenţă adevărul, dar niciodată nu poate să-i ţină locul". Exemplele sunt foarte numeroase: încă de prin cele dintâi veacuri a erei creştine se înrădăcinase ideea că originea tuturor limbilor este limba ebraică.

Când se începe mişcarea filologică în veacul al 16-lea, învăţaţii luând această credinţă ca un adevăr nestrămutat, se puseră cu ardoare ca să o dovedească. „Nu-şi poate cineva închipui, zice Max Mül-„ler [1]) câtă ştiinţă şi talent s'au cheltuit cu această ches-„tiune în veacul al 17-lea şi al 18-lea şi toate acestea „chiar în zadar. Noi nu putem găsi poate nimic ana-„log decât construcţiile şi calculele obositoare a ve-„chilor astronomi ce trebuiau să dea seama de mişcă-„rile corpurilor cereşti, presupunând necontenit că „pământul stătea imobil în centrul sistemului nostru „planetar".

Pentru ce dar toată erudiţia lor este zadarnică? Pentru că direcţia spiritului lor nu-i desfăcută încă din prejudiciile filozofico-religioase a veacului de mijloc, şi pentrucă numai erudiţia nu este deajuns într'o cercetare. Erudiţia numai atunci poate folosi, întrucât te ajuţi de ea în sistemul de idei ce ai de dovedit, iar nu afară de el, având aerul mai mult de o ilustraţie strălucitoare, compusă din iluzii depărtate şi apropouri fericite. Ea numai atunci poate da rezultate mulţumitoare întrucât se îndreaptă asupra unui lucru po-

1) *Science du langage*. Max Müller pag. 157—158.

sibil în sine de dovedit şi întrucât ea poate să-şi dea seama şi explică cele mai mici obiecţii ce ar opune mintea omenească. Şi pentru ca să poată opune asemenea obiecţiuni mintea omenească nu trebue să fie incalupată într'o metodă. Inchipuiască-şi cineva pe d-l Haşdeu, ceeace acum ni se pare cam greu, că liber de orice idei preconcepute, ar fi fost însufleţit numai de simpla cercetare a adevărului în Istoria Românilor. D-sa ar fi citit atunci foarte bine pe poetul irlandez Snorre Sturlason; vorbelor lui de „mulţime de limbi, de pitici, de uriaşi şi de oameni negri", le-ar fi dat însemnătatea istorică ce li se cuvine şi nu i-ar fi venit niciodată în minte că oamenii negri sunt Oltenii. Putea să citească deasemenea Nibelungenlied ca pe orişicare poemă, dar ne măgulim a crede că atunci cel puţin fantezia poetică nu ar fi luată drept document istoric, nici prin cuvântul de Arabia n'ar fi înţeles Oltenia.

Tot astfel dacă ar fi citit, în condiţii mai bune, despre Negri-Cumani, Negri-Unguri, Negri-Huni, etc. ar fi înţeles uşor, avem cel puţin încredinţarea, că acele sunt nişte triburi venite din Asia cu asemenea denumire şi că la acele popoare epitetul de „alb şi negru" îl vedem des întrebuinţat, astfel că în urma acestora s'ar fi ferit a crede că „Cumanii, Ungurii, Bulgarii, „toţi poartă epitetul lor de Negri din cauza învecinării „lor cu ţara Bas-Arabilor". Privirea simplă a acestor lucruri se întunecă în mintea d-lui Haşdeu îndată ce o idee mare îl predomină: „gloria Basarabilor şi îndată ce voeşte să o dovedească metodic".

Aceste toate şi altele care luate în parte nu au deloc caracterul de dovadă, nici nu stau în nici o legătură, adunate dela apus şi dela răsărit, înşirate unele după altele, învelite într'o profuzie de cuvinte, împodobite cu texte Slave, Scandinave, Ungureşti, etc. „compun o demonstraţie, deşi probabilităţile cele mai aventurate" sunt date drept „probe mai presus de orice controversă". Dar decând mai multe fapte, care luate în parte nu constituie cel mai mic indiciu, pot constitui împreună o asemenea dovadă istorică? Nişte probabilităţi nu fac niciodată o demonstraţie, ele conlucrează numai ca fapte lăturalnice şi secundare pentru luminarea unei chestiuni, dar razemul ei trebue să stea întotdeauna pe un fapt sigur şi riguros dovedit. In aceasta se înşeală d-l Haşdeu şi şcoala sa, şi de aici decurge o parte a rătăcirilor. Cercetate mai de aproape afirmările lor nu pot susţine cea mai elementară critică; firul artificial care le leagă rupându-se dela sine, atunci uitându-se cineva la rezultatele curioase la care ţinteşte autorul să ajungă, vede că ele nu au mai multă greutate decât afirmările goale a oricăreia din şcoala veche. Căci când d. Haşdeu tratează chestiunea împroprietăririi ţăranului sub Ioan Vodă, când ne spune că pentru a fi bun istoric trebue să fii din partidul liberal, când Bulgarii, Tătarii, Arabii se prefac în Români, precum Eliade ne dădea constituţia lui Radu-Negru dată în Câmpulung şi precum Şincai înţelegea pe Români sub Pecenaţi, Huni, Abrotiţi, este întrebarea întrucât rezultatele erudiţiei celui dintâi sunt mai serioase decât afirmările celui de al doilea? Intrucât câştigă adevărul, dacă în loc de a spune un lucru simplu, îl înveleşti într'o haină străină

de firea lui şi într'o demonstraţie de ocazie? Această urmare nu numai că nu e mai serioasă, dar aduce un rău foarte simţitor, anume „introduce moda erudiţiei „deşarte, a explicării absurde sub pretext de analiză „critică, a schimbării textelor sub cuvânt de aplica„rea paleografiei, etc., ajungând pe această cale la „principiul că se poate susţine orice curiozitate sau „ceva mai mult, numai să fie îmbrăcată în mantia eru„diţiei". Se părăseşte bunul simţ şi dreapta judecată pentru a se arunca pe calea aventuroasă a descoperirilor mari. Cercetările nu se mai fac pentru a se afla adevărul, ele devin un fel de „tour de force" prin care autorii voesc a-şi arăta erudiţia şi fineţea lor de a dovedi lucruri ce nu se pot dovedi şi în toată această silinţă sunt mai ocupaţi de d-lor inşii şi de publicul ce asistă ca la un spectacol, decât de cercetările în sine a evenimentelor.

După cele de mai sus se naşte natural întrebarea: cum? Această şcoală nouă n'a adus nici un bine cu sine, n'a înaintat deloc cunoştinţele istorice, şi nu are nici o superioritate asupra celeilalte vechi? La aceasta răspundem că da. „Superioritatea acestei şcoli „asupra celeilalte este întrucât e superioară o metodă „ştiinţifică chiar aplicată greşit faţă cu o lipsă aproape „deplină de orice spirit de investigaţie, de critică şi „de dovedire pe cale documentară".

Când vre-unul din şcoala veche voeşte să susţină ceva, aceasta de multe ori se reduce la o simplă afirmare întovărăşită de vre-un argument pornit din sentimentul curat naţional, cel mult dacă din când în

când consultă câteva izvoare latineşti şi numai la o mare nevoe[1]). Dar aceasta o face fără nici o metodă, pe apucate şi concluziile ce se trag pot fi mai mult particulare cazului, fără ca să se poată lega cu altele de aceeaşi natură. La această şcoală sunt statornicite deja un număr de chestiuni ce trebuesc puse, fiind în acelaş timp statornicit şi cam cum trebue să se hotărească. Invârtindu-se într'un cerc anume determinat şi nefiind curioşi cel puţin de a eşi din el, tot ce nu intră în domeniul tradiţional al şcolii este necunoscut sau este explicat după acele idei ereditare moştenite oarecum din tată în fiu, ca ceva nemişcat şi nemodificabil. Cu alte cuvinte prin însăşi natura principiului şcolii, ea este destinată aproape la o desăvârşită nemişcare.

Cu totul altmintrelea este şcoala nouă şi când zicem şcoala nouă înţelegem pe d-l Haşdeu care nu numai cel dintâi a dat impulsul, dar care este chiar imens superior celorlalţi în toate privinţele. Această şcoală îşi propune „a dovedi" orice lucru şi pentru aceasta a se sluji de toate mijloacele întrebuinţate în ştiinţa modernă, filologia, paleografia, etc., etc. Desigur, pe toate acestea le aplică rău, dovezile pe care se reazemă sunt false, stâlcite chiar la nevoe, rezultatele sunt cu desăvârşire neadevărate, de multe ori chiar absurde. Această parte întreagă este condamnabilă;

---

1) Exceptăm, că neprivindu-i această observaţie, pe Şincai şi până la oarecare punct numai pe Petru Maior. Caci trebue să recunoaştem că continuatorilor şcolii acestora li se cuvine cu deplinatate vorbele de mai sus, toţi fiind cu mult mai inferiori decât întemeietorii şcolii; ei în loc să progreseze îşi pierd chiar însuşirile cele bune ce le zărim la început.

aproape nici una din încheerile generale la care ajunge nu au să rămâie în ştiinţă, deducerile filologice aproape toate sunt greşite, explicaţia deosebitelor izvoare imposibilă, ceeace însă este un adevărat progres e că pentru „a dovedi" asemenea lucruri ea nu neglijează nimic, tot felul de documente, acte, cărţi, inscripţii, argumente scoase din limba poporului, etc., etc., toate sunt date la iveală. O mare parte din acestea, dacă nu au însemnătate şi valoare în ceeace-şi propune de dovedit şcoala, au însă o necontestată valoare în sine, ele pot fi smulse din clădirea lor fantastică şi întrebuinţate ca material bun în sine pentru o altă clădire ridicată pe temelii sănătoase. Prin aceasta, Istoria a eşit cu totul din cercul vicios în care se învârteau ceilalţi dinainte cu derivaţiile latineşti şi cu gloria Romană, deschizându-se un orizont nou şi larg de investi‸ ţie, unde alte întrebări sunt puse, desbătute şi rezolvate cu argumente de altă natură.

Deci: „Şcoala d-lui Haşdeu influenţată de vechiul „spirit este în privinţa adevărurilor generale aproape „identică cu şcoala cea veche, ea a adus însă multe „cunoştinţe lăturalnice noui şi bune, acestea rezultând „mai cu seamă din bunătatea metodei ce întrebuinţează".

AL. LAMBRIOR

Limba română veche şi nouă

Problema alfabetului latin a intrat în discuţia Junimii *înca din 1864, adică din timpul circulării lui I. Ghica, ce înlocuise alfabetul chirilic cu cel latin, fără a indica şi normele dupa care avea să se facă. Ideile* Junimii *în aceasta materie atât de delicată şi de controversată nu s'au cristalizat însă decât odata cu lectura şi apariţia studiului lui T. Maiorescu* „Despre scrierea limbii române“ *(1866). Fără o disciplina filologică specială, deşi în curent cu cercetările ştiinţifice asupra chestiunii, călăuzit de bunul simţ al unei minţi logice şi al instinctului de artist, care în materie de limbă nu pierde contactul cu realităţile poporului şi nu se lasă stăpânit de teorii abstracte.*

T. Maiorescu a dus prima lui luptă „pentru adevăr“ împotriva specialiştilor şi a instituţiilor celor mai îndreptăţite pentru a legifera în astfel de chestiuni. Numărul atacurilor şi confirmarea evoluţiei ulterioare a problemei ortografice avea să-i aducă acel prestigiu ce nu se poate lipsi de elementul material al hulei...

Junimea *avea să dea culturii noastre şi doi filologi specialişti, Al Lambrior şi V. Burlă, unul ocupându-se de problemele filologice privite în cadrul limbii române, celalt ocupându-se mai mult de filologia comparata.*

Articolul Limba româna veche şi noua *(1873), fixează debutul lui Al. Lambrior la* Convorbiri literare, *deşi el participa mai de mult la şedinţele* Junimii. *Iata felul cum s'a produs, aşa cum e povestit în* Amintirile dela „Junimea“ din Iaşi *ale lui G. Panu*[1]:

„Intr'o seară Lambrior şi cu mine ne duseram la ora obişnuită la Junimea, *unde, cum ne văzu, d. Pogor ne striga:*

— *Veniţi,* Românilor *(era porecla ce se dadea lui Panu şi Lam-*

---

1) G. Panu, *op. cit.*, I. p. 163.

brior pentrucă se ocupau cu istoria şi cu limba română, că am ceva pentru voi. Astăzi m'am suit în pod, unde ţin o parte din bibliotecă, să caut ceva şi iată ce am găsit.

El scoase de sub masă un manuscript de vreo 50—60 de foi şi un altul gros, de vreo 500 de foi, hârtie vânătă, ordinară, veche.

Ne apropiarăm cu toţii, iar lui Lambrior îi străluceau ochii de veselie numai la ideia unui manuscript vechiu, de care era amator. Lambrior luă manuscriptul cel mai subţire şi citi titlul: Tălmăcire românească a lui Oxenstiern, *anul 1780; iar cel gros era intitulat:* Pilde, povăţuiri şi cuvinte adunate de dumnealui Vornicul Iordachi Golescul, fiul reposatului banul Radul Golescul.

— Lambrior, îi zise d. Pogor, ia vezi ce poţi face cu ele. Era vorba de cartea de filozofie practică morală a contelui Oxenstiern, cancelarul Suediei, a cărei traducere circula printre boerii ţării, spre sfârşitul veacului al XVIII-lea.

Săptămâna următoare, Lambrior se prezenta la şedinţă cu articolul Limba română veche şi nouă, *apărut apoi în Convorbiri literare, 1873 (VII) p. 335, — pe care îl reproducem.*

Tiparul sau tiparniţa, cum îi ziceau bătrânii, s'a adus de mult în Moldova; cu toate aceste afară de cărţile bisericeşti şi de pravile, rar se mai tipăresc şi alte materii. Manuscrisul leatopisiţelor n'a fost tipărit până la d. Cogălniceanu; asemenea şi alte scrieri morale şi filozofice n'au fost tipărite până în zilele noastre.

Pricina este că numărul cetitorilor unor astfel de scrieri era foarte mic, aşa că cei puţini care se îndeletniceau cu cetirea istoriei ţării, sau a altor plăzmuiri literare îşi scoteau fiecare copie de pe manuscrisul original; deaceia sunt mai multe copii de pe aceiaşi scriere veche. Altfel se urma cu cărţile bisericeşti şi cu pravilele; pentru aceste se găseau mai mulţi cetitori; ţara era plină de biserici şi mânăstiri şi fiecăreia îi trebuia un număr de cărţi religioase, fără a mai ţine seama că, în casa unui boer vechiu

moldovean nu lipsea ceaslovul şi psaltirea. Tot cam aşa şi cu pravilele: acestea trebuiau să fie în mâna dregătorilor şi judeţilor de pe la toate scaunele Moldovei, căci pentru acest sfârşit s'au tipărit, ne spune precuvântarea pravilei lui Vasilie Vodă (*Arhiva românească,* T. I. p, 17).

Intre manuscrisele ce ni s'au mai păstrat din veacul al 18-lea este şi tălmăcirea scrierilor lui Gabriel Thureson conte de Oxenstiern, Acesta se trăgea dintr'o familie însemnată din Suedia şi a trăit între anii 1641 şi 1707, La 1697 fu trimis ambasador din partea regelui Carol al XI-lea la Congresul din Ryswik; nu se ştie cum s'a purtat în această însărcinare, destul că în urmă a fost învinovăţit, că nu au avut destulă grijă de interesele suedeze şi astfel şi-a pierdut harurile regelui de care se bucurase până atunci. In această stare a rămas aproape doi ani de zile dela 1697—1699 când dobândi harurile lui Carol al XII-lea şi fu numit guvernator în ducatul Deux-Ponts, care încăpuse în mâinile casei domnitoare de Suedia.

Dar după opt ani părăsind luteranismul şi trecând la religia catolică îşi pierdu averea şi fu surghiunit, aşa ne spune epitaful făcut de dânsul în cei din urmă ani ai vieţii.

Patria, domo et mundo
Verae religionis, pravae uxoris, et podagrae
Causa carui.
Peccator eram, cinis sum
Amplius nihil
Apage viator: brevi talis eris.

In timpul surghiunului a scris franţuzeşte, opere cunoscute sub numele de: pensées sur divers sujets

avec des réflexions morales". Această scriere a lui Oxenstiern a fost tălmăcită româneşte în veacul al 18-lea şi este una din cele mai vechi tălmăciri din franţuzeşte de nu cumva chiar cea dintâi. Ca şi alte scrieri de felul acesta, tălmăcirea lui Oxenstiern se află în mai multe exemplare manuscrise; noi cunoaştem până acum patru, însă din acestea niciunul nu este originalul tălmăcirii, toate sunt copii din deosebite timpuri. In ele abia se scrie numele copistului şi data copierii, nu se arată nici timpul când s'a tălmăcit, nici numele tălmăcitorului. De regulă toate exemplarele câte am văzut nu sunt complecte, le lipseşte cartea II-a, afară numai de cel dela Biblioteca din Iaşi, care cuprinde tălmăcirea operei întregi a lui Oxenstiern. Cel mai vechi din cele ce cunoaştem este cel păstrat de d. Vasile Pogor, acesta datează dela 1781, Aprilie 20 şi este scris de Isakie Ierodiaconul... ....(neînţeles şi şters). Al 2-lea în păstrarea d-lui Iancu Codrescu datează din 1782 şi pare a fi scris tot de Isachie Ierodiaconul, judecând de pe asemănarea scrisorii. Al 3-lea, în stăpânirea d-lui Grigorie Carp, nu are data copierei, dar nu se poate prepune să fie originalul căci nu e isprăvit şi în mare parte titlurile nu sunt scrise. Al 4-lea, exemplarul bibliotecii de Iaşi singurul isprăvit s'a scris la 1807 după cum se vede din o notiţă, care fiind interesantă şi din alte puncte de vedere o aduc aici întocmai cum se află pe fila din urmă a cărţii întâi: Scrisu-s'au această carte ce se numeşte Oxistern, ea este politicească, dar pot să zic mai mult bisericească scrisă de mine mai micul şi plecatul între scriitori Lupul Beldiman logof., cu toată cheltuiala unchiului meu

Vasile Beldiman care a fost vătav la Prăjeştii din ţinutul Neamţului la răposatul vornic Neculai Roset. Pentru care rog şi poftesc pe cei ce vor ceti, unde vor găsi vre-o greşală în cuvinte sau în slove să nu mă ponojnuiască ci să îndrepte cu duhul blândeţii lor. Căci cum nu este cu putinţă a se vedea cerul vreodată cu cât de puţin nor de către oameni aşa nu este cu putinţă şi scriitorului a nu greşi. Şi s'a scris această carte în zilele luminatului şi prea înălţatului Domnului nostru Măriei Sale Constantin Ipsilant Voevod în a doua domnie în Moldova, fiind Domn ales pe două ţări pe Moldova şi pe ţara românească şi fiind acum dus la Bucureşti, cu oştile ruseşti, având împăratul Moscului în această vreme războiu cu Turcii şi cu Francezii. Iar doamna Măriei Sale a lui Vodă se află la Cameniţa în ţara leşească şi comandant pe oştile ce au venit prin Moldova asupra... (nediscurcat) se află Melhirov ghinărar feldmarşal şi aici în Moldova stăpânesc boemi caimacami.

Mâna ştiu că va putrezi
Iar scrisoarea se va pomeni.

Şi s'a scris la leat 1807 Aprilie, iscălit Lupul Beldiman logofăt".

Când s'a tipărit catalogul bibliotecei de Iaşi, scrierile lui Oxistern s'au pus sub numele lui Beldiman Lupul, însă după cum se vede din însemnarea de mai sus nici el nu spune că este tălmăcitorul lui Oxistern, şi apoi nici se poate presupune aceasta câtă vreme se găsesc exemplare mult mai vechi decât cel scris de dânsul.

Exemplarul dela 1781 încă nu poate fi socotit ca

originalul tălmăcirii deşi este cel mai vechiu din câte cunoaştem: 1) dacă ar fi el originalul, apoi ar trebui să cuprindă tot cât s'a tălmăcit din scrierile lui Oxistern şi nu ar fi bucăţi precum este „dialogue entre le corps et l'âme“ care se află numai în exemplarul bibliotecii şi în celelalte lipseşte, cu toate că acest capitol e cuprins în cartea I-a, pe care o au toate exemplarele cunoscute. 2) Sunt mai multe locuri unde lipsesc fraze întregi, care se găsesc tălmăcite numai în exemplarul bibliotecii, (Vezi nota de mai jos).

Prin urmare câte patru aceste exemplare sunt copii de pe o scriere mai veche despre care n'am putut afla nimic până acum. Cu atâta mai puţin am aflat numele tălmăcitorului care trebue să fi cunoscut pe lângă limba franţuzească şi pe cea latină, căci cartea lui Oxenstiern pe lângă textul franţuzesc are mai multe citate latineşti lungi pe care deasemenea s'au nevoit a le tălmăci româneşte. Din mânuirea cu uşurinţă a limbei româneşti şi din cunoştinţa deplină ce avea de dânsa, după cum se va vedea în citatele ce vom face mai jos, urmează că tălmăcitorul era român; şi nici nu se poate presupune că un străin şi-ar fi dat pe acea vreme, osteneala ca să înveţe atât de bine limba românească când ea nu avea nici o trecere. Socotind data morţii lui Oxenstern 1707 şi timpul cât a trebuit să treacă până la publicarea operelor lui, apoi mai socotind şi data celui mai vechiu exemplar românesc 1781 putem încheia că tălmăcitorul a trebuit să trăiască în a doua jumătate a veacului al 18-lea. Atâta este tot ce putem zice despre tipul tălmăcirei operei lui Oxenstiern şi despre tălmăcitor.

Desigur o întâmplare a adus pe necunoscutul tăl-

măcitor să dea peste scrierile lui Oxenstiern şi să le tălmăcească româneşte; căci pe cât ştiu, opera lui Oxenstiern n'a fost niciodată atât de vestită încât să-i pătrundă numele până la noi şi apoi sub îmbulzeala vestei să fie tălmăcită şi în româneşte. Inainte de a spune ce se cuprinde în scrierile lui Oxenstiern să ascultăm părerile date de vreo câţiva cetitori români din veacul al 18-lea şi în începutul celui al 19-lea pe care le-au scris ei însuşi pe filele dela urmă a manuscriptului; aşa: în exemplarul bibliotecii din Iaşi pe faţa de alăturea cu notiţa scriitorului, un cetitor a căruia iscălitură n'am putut-o deslega zice: „Şi eu am cetit toată cartea lui Oxister, având oareşcare râvnă ca să aflu multe ce-mi sunt trebuitoare la a mea petrecere, etc. etc.". La sfârşitul exemplarului celui dela 1781 pe aceiaşi filă unde se află deoparte tabla norocului, pe cealaltă parte se află următoarea însemnare: „Această carte cetind-o numai pentru o zăbavă, iar nu spre un folos: şi cel ce a scris-o i-a fost drag a scrie şi se vede că n'a avut alt lucru". In sfârşit, Beldiman Lupul a zis, „că scrierea este politicească (lumească) dar mai mult bisericească", etc. Cartea lui Oxenstiern, care a dat loc la păreri deosebite şi uneori potrivnice, este un fel de filosozie practică, morală, şi se compune din mai multe cugetări singuratece asupra mai multor lucruri, de pildă vorbind sub un titlu aparte despre mânie spune că ea pune piedică liniştei şi sănătăţii, apoi aduce câteva pilduiri atât ispitite de alţii cât şi de sine. Tot în acest fel se dă părerea asupra singurătăţii. bucuriei, etc. etc. Afară de aceste cugetări singuratice asupra stărilor sufleteşti a omului, mai are şi

altele, bunăoară asupra câtorva persoane istorice cum este Cezar, Pompeiu şi alţii apoi asupra ştiinţei şi a religiei. Părerile prielnice şi neprielnice ce s'au dat asupra scrierilor lui Oxenstiern tălmăcite româneşte de cetitorii români îşi au lămurirea în deosebirea de temperament: sunt oameni cărora nu le place a fi aşa de lung moralizaţi; aceia fără îndoială au trebuit să socotească vremea scriitorului ca o zăbavă neavând ceva mai bun de făcut; alţii de un alt temperament le-au luat la cetit serios, spunând în urmă că au rămas mulţumiţi de învăţăturile folositoare ce au din ele.

Astăzi scrierile lui Oxenstiern au un îndoit interes.

1. Ca idei, care au trebuit să aibă îndeobşte o însemnată înrâurire asupra generaţiei dela sfârşitul veacului al 18-lea şi celei dela începutul veacului al 19-lea. Din acest punct de vedere se pot recomanda celor ce vor întreprinde studii asupra lui Beldiman, Conaki, şi a timpului lor.

2. Ca limbă, care poate sluji de pilduire a celor care vor să mai vorbească şi să scrie limba românească şi nu ţintesc la dărăpănarea ei desăvârşită, fără nici un temeiu, poreclită propăşire.

Iată două bucăţi tălmăcite una din franţuzeşte şi alta din latineşte însoţite de textul acestor două limbi după ediţia din 1825 a lui Oxenstiern:

De la vue

La vue est le flambeau du corps, et la sentinelle que la nature a mise à dessein tout près du jugement, afin que par sa vigilance et ses soins, l'homme pût être averti des périls qui le menacent, et qu'ensuite la prudence les lui fit éviter. Elle est cependant le premier des sens qui se révolte contre la raison. C'est la mère de nos passions déréglées. C'est elle qui donna la première atteinte à la béatitude d'Eve dans le paradis terrestre et qui aveugle encore aujourd'hui la raison de beaucoup de mortels.

Les yeux trahissent le coeur. Ce sont eux qui donnent la naissance à nos désirs criminels. Ils parlent sans avoir de langue, et s'expliquent avec facilité, quoiqu'ils soient muets. Les anciens ont imaginé l'amour aveugle;

Pentru vedere

Vederea este făclia trupului şi straja care firea a pus-o cu dinadinsul foarte aproape de judecată, ca cu străjuirea sa şi grija, omul să se poată mai înainte a se feri de primejdiile ce-l îngrozesc, şi priceperea să-l facă să fugă de dânsele. Ea este din cea mai întâi simţire care se oşteşte împotriva socotelei. Ea este muma patimilor noastre celor fără de orânduială. Ea este care a dat cea dintâi bătae fericirei Evei în raiul pământesc şi care orbeşte şi astăzi socoteala a multor muritori.

Ochii văd inima cu vicleşug şi ei sunt care dau naştere desmierdărilor noastre celor cu prihană. Ei grăesc neavând limbă, şi tălmăcesc cu înlesnire măcar că sunt muţi. Cei vechi au cugetat pe dragostea oarbă, dar ea cu toate aceste în ochi se

mais c'est pourtant dans les yeux qu'il réside: c'est de là qu'il nous tire ses premiers coups:

Post visum risum, post ri-
[sum, venit ad actum.
Post tactum factum, post
[factum poenitet actum.

Si David n'eût regardé Betsabée; la femme de Putifar, le sage Joseph; les deux viellards la chaste Suzanne; Herode, sa belle-soeur; et tant de milliers d'autres qui par la vue sont tombés dans le crime, il ne se seraient point attiré le châtiment du ciel, qui est toujours inséparable de l'iniquité.

Les yeux sont ordinairement les fontaines du coeur et les larmes ses temoins. Q*uand celles-ci viennent de l'amitié, elles paraissent des perles: mais quand c'est la rage qui les produit, elles sont des gouttes venimeuses. Pour celles des femmes, il n'est pas sûr de s'y fier, ni même à propos d'y*

află stătătoare şi de acolo ne trage cele dintâi a ei porniri.

După vedere riderea
După râs pipăirea
După pipăire faptă
După faptă căinţă.

David de n'ar fi văzut pe Versavia, muierea lui Putifar pe Iosif; acei doi bătrâni pe curata Sosana, Iacov pe a sa cumnată, şi atâtea mii alţii care cu vederea au căzut în păcate, nu şi-ar fi adus asupră-şi bătaia care este nedespărţită de strâmbătate. Ochii sunt deapururea isvoarele inimei şi lacrimile sale mărturii, care când vin din prieteşug se par mărgăritar, iar când este turburarea care le naşte sunt picături veninoase. Pentru a muerilor nu este a te încredinţa nici cu cale a face luare aminte, pentrucă după cum iscodirea lor cea peste măsură nu le lasă mai

faire attention: car comme leur excessive curiosité ne leur permet quasi jamais de fermer les yeux, elles ne sauraient plus à la fin retenir l'humidité dont se forment les larmes, et c'est de la que les anciens ont bien observé, et dit avec raison:
Dum faemina plorat
Decipere laborat.

nici odată a închide ochii, aşa nici pot la cea din urmă opri umezeala din care se fac lacrimile. Pentru aceea cei vechi bine au luat aminte şi cu drept a zis:
Când femeea lăcrămează
A înşela se nevoeşte.

In capitolul intitulat:

Du changement de religion

Pentru schimbarea legei şi a credinţei

este următoarea citaţie latinească din Sf. Augustin:
Tenet me in ecclesiae hujus gremio consensio populorum atque gentium; tenet auctoritas miraculis inchoata, spe nutrita, charitate aucta, vetustate firmata. Tenet me ab ipsa sede Petri apostoli usque ad praesentem episcopatum successio sacerdotum.
Tenet ipsum catholicae

Mă ţine în sânul acestei biserici, unirea neamurilor şi a limbilor; mă ţine volnicia stăpânirei care s'au început cu minuni, s'au hrănit cu nădejde, s'au înmulţit cu dragoste, s'au întărit cu vechime. Mă ţine diadohia preuţiei dela însuşi scaunul apostolului Petru până la aceastâ episcopie de acum. Mă ţine însuşi numele ca-

nomen, quod non sine causa inter tam multas haereres, ista sola ecclesia obtinuit. Apud haeretica, autem nihil horum est quod me invitet ac teneat[1]). *Sola personat veritatis policitatio: si autem tantum modo promittitur et non exhibetur, nemo me movebit ab ea fide quae animum meum tot et tantis nexibus christianae religioni adstringit.*

toliceştei credinţe care nu fără dreptate între atâtea multe eresuri această biserică numai l'au avut. Iar la eretici nici una din aceste nu este, care să mă îndemne şi să mă ţie. Singură făgăduinţa adevărului sună: de vreme ce numai făgădueşte şi nu se arată, nimene nu mă va clăti dela acea credinţă, care socoteala mea cu atâtea de multe şi cu atâtea de mari rezămături şi legături o strânge.

Limba tălmăcirei este cea grăită şi astăzi de popor cu oarecare deosebiri. Acele deosebiri sunt următoarele:

1. Ea are o sumă de cuvinte din nou alcătuite pe care însă poporul le înţelege deplin fiindcă sunt isvodite din însăşi cuprinderea limbei sale fără a i se aduce prin aceasta vreo scădere. De pildă din vechiul infinitiv *dorire* s'a făcut subst. *dorirea,* neîntrebuinţat în limba populară: asemenea *crudatec* făcut după analogia lui *sburdatec,* apoi *vrere, cumplire,* etc. toate făcute după analogii.

2. S'au făcut oarecare adausuri de cuvinte noui,

1) Următoarele cuvinte nu sunt tălmăcite în nici un exemplar ci numai în cel dela biblioteca Iaşi.

unele din grecește altele din limbile romanice și aceasta din două pricini: 1) sau pentrucă se primeau idei care până acum nu avusese nici ființă nici nume în limba românească, de pildă: fantasia, metod, sinidisis (conștiința) și altele; 2) sau pentru că nu putea scăpa tălmăcitorul de înrâurirea vremelnică grecească, scriind tocmai în vâlva epocei fanariotice și așa întrebuința din când în când vorbe ca metahirisi, perierghie și altele. Altminterlea alcătuirea propoziției și a frazei cum se poate vedea din citațiile făcute păzesc firea limbei românești, așa cum se grăește ea până astăzi în popor.

Cu alte cuvinte tălmăcirea lui Oxenstiern ne arată limba populară țintind către o desvelire firească pentru a îndeplini cererile noui ale gândirii. Se naște întrebarea, oare limba vorbită astăzi prin tribunale, pe catedrele universităților și scrise în unele gazete și cărți este sau nu o treaptă firească a propășirei limbii, începută în veacul al 18-lea prin tâlcuiri? Aceasta se va vedea din o ochire repede asupra limbei în trecut.

Limba românească ca oricare limbă romanică s'a născut și a crescut sorbindu-și elementele compuitoare din limba latină ce se descompunea și din mijloacele înconjurătoare.

Vorbindu-se limba latină în amândouă Daciile, precum dovedesc inscripțiile, tabulele cerate și diplomele militare, dela un timp finalele, declinațiile acestei limbi au început să nu mai aibă nici un înțeles pentru urechea celor ce le rosteau; însă în măsura cu care se pierdea înțelesul finalelor, în aceiași măsură se și lepădau dela urma cuvântului, precum ramurile unui copac după ce s'au uscat și au putrezit cad la pământ.

Dar în timp când se petrece aceste, tot pe nesimțite se adaugă la urma cuvântului în locul părții putrezite și căzute pronumele ille, illa, illud, din care s'a făcut articolul românesc. Tot astfel de prefaceri s'au întâmplat și cu celelalte părți ale vorbei. In scurt, pretutindenea unde un organism vechiu pierea și se dărâma, în locul lui încolțea și creștea un altul nou. Elementele locale, care au intrat în compunerea limbei românești după ce au alungat prin lupte pe unele din elementele latine, nu rămân nici ele în starea de mai nainte, ci se prefac după cererile noului organism limbistic ce se formează. Această prefacere a elementului limbei vechi, pentruca să dea naștere unei limbi noui se sfârșește dela o vreme și cuvintele limbei noui, ori de unde luate, se pun într'o armonie statornică și dau limbei noui un caracter particular. De aici urmează că orice cuvânt din limba românească, fie chiar luat din o limbă străină, este românesc de îndată ce a intrat în limbă pe când avea ea însușirea de a preface elementele străine după aceleași regule după care a prefăcut și elementele latine. Timpul cât a ținut acea putere a limbei românești rămâne de hotărît; astăzi se pare că a pierdut-o, sau cel puțin nu o mai are la acea treaptă la care o avea odată. Mai multe cuvinte intrate acum în limbă se află în o deplină analogie cu acele care au intrat altădată; cu toate acestea limba de astăzi nu le mai poate schimba întocmai cum a schimbat pe analoagele lor; de pildă cuvintele *titio, plecatio* și altele sunt analoage cu *natio, fractio, recomendatio* și altele, însă pe când odată limba a făcut din *titio-tăciune,* din *plecatio-plecăciune,* face din *natio-nație,* din *fractio-fracție,* din

recomendatio-recomandaţie, etc. Luăm aminte că formele *năciune, frăpciune, recomendăciune*, nu sunt făcute instinctiv, cum sunt făcute în veacul al 18-lea *naţie, fracţie*, etc. de aceia nici nu trebue a le socoti ca formaţii fireşti, ci ca pe nişte forme silite de conştiinţa legilor limbei.

Prin urmare păturele de cuvinte adause la limba românească după ce a slăbit puterea ei prefăcătoare se pot asemăna cu păturile ce se aşează pe un cristal format şi se lipesc de dânsul, dar fără a se asemui materiei cristalului oricât de mult i-ar sta deasupra, în timp ce, dacă aceleaşi elemente din care se compune pătura s'ar fi aflat în vremea cristalizării, ele s'ar fi combinat poate cu elementele lui compuitoare în nişte proporţii hotărâte şi ar fi alcătuit individualitatea intimă a cristalului.

Asupra individualităţii limbei româneşti au stat în cursul vremilor mai multe pături depuse de şivoiul înrâuririlor străine, însă acele pături una după alta au pierit cu puţine urme a fiinţării lor. Astfel sunt mai cu seamă trei înrâuriri ce a primit limba din veacul al 17-lea încoace, anume înrâurirea turcească, grecească şi rusească; însă câte trele aceste înrâuriri mai noui au fost ca nişte adausuri pe deasupra cristalului limbei româneşti fără a se ispiti vreuna să alunge din principiu elementele compuitoare ale limbei şi să le înlocuiască prin altele, ci numai moda a îndemnat pe boerii şi locuitorii de prin oraşe a lepăda pentru un timp din vorbirea aleasă câteva cuvinte şi a le înlocui prin altele, dar după ce a trecut furia modei, au început a părăsi de pildă cuvintele greceşti ca să ia pe cele ruseşti. Dedesubtul acestei ne-

contenite schimbări a modei din afară se aflau adevăratele cuvinte româneşti care niciodată n'au fost de tot părăsite, mai ales în scriere. Dovadă că în vâlva fanariotismului găsim în tâlcuirea lui Oxenstiern o limbă curat românească. Aşa tot s'au schimbat modele vorbirei una după alta fără ca să aducă mare scădere limbei româneşti până la deşteptarea conştiinţei noastre naţionale, când s'a curăţit de pe cristalul limbei pătura cea mai din urmă depusă şi a început a fi la modă să se scrie româneşte, fără a-i veni cuiva în minte că în limba românească însăşi sunt cuvinte care trebue aruncate fiindcă obârşia lor este nelatină sau îndoelnică. In mijlocul acestei cursori pacinice a limbei româneşti, când ea odrăslea ramuri nouă din tulpina sa şi astfel se pregătea a se mlădia după cererile nouă ale gândirei, primind pe ici pe colea ajutor dela limba latină şi dela celelalte limbi romanice, însă numai unde era lipsă, iată că vin Transilvănenii cu principiul că nu numai pătura muscălească, grecească şi turcească trebue înlăturată, ci şi cuvinte bătrâne de când limba, trebue alungate dacă nu sunt latineşti; ba chiar şi acele latineşti trebue întoarse la altă formă, anume dacă s'ar putea la cea latinească, de vreme ce formele de astăzi sunt numai o corupţie a formelor vechi. Asupra acestei păreri, care voia să ne sfărâme limba s'a împotrivit cei mai mari bărbaţi ai generaţiei trecute, dar noutatea lucrului a biruit, limba românească cea istorică, în care s'a urzit începutul bun al literaturei noastre, a fost părăsită şi în locul ei s'a ridicat o amestecătură fără nici un caracter hotărât; aşa că astăzi unii din cei care se dau de literaţi prin capitala României se întreabă ce în-

seamnă cuvântul *mladă, hâd, cuşmă,* etc. atâta e de cunoscută limba românească acelora ce se cred chemaţi a croi o literatură poporului român; — Astfel s'a părăsit adevărata cărare a propăşirei limbei, apucată în veacul al 18-lea atât în Moldova cât şi în ţara Românească, după cum se va vedea cu un alt prilej, şi s'a luat un alt drum al căruia sfârşit firesc a trebuit să fie limba academică.

Ciudată e mintea omenească! A trebuit să se isprăvească o clădire până în sfârşit pentruca să se vadă că e cu desăvârşire greşită. In adevăr, de când lucrează Academia dicţionarul ei, s'a îngrozit lumea de urmările cele mai îndepărtate ale principiilor neologiste şi a început reacţia nu către o limbă arhaică, ci către limba grăită a poporului românesc.

In urma acestei repezi ochiri istorice, ne întrebăm de ce folos sunt pentru limba românească şi literatura propriu zisă (poezia, nuvela, romanul şi drama), cuvintele noui care se silesc a izgoni pe cele vechi?

S'a zis că vorbele noui îmbogăţesc limba, dar să ne înţelegem asupra acestei bogăţii: Am arătat mai sus că vorbele primite astăzi dela limba latină sau alte limbi romanice nu ajung niciodată a se pleca la aceleaşi regule la care s'au supus materialul latinesc şi străin în timpul întrupării limbei: că ele formează o pătură deosebită, ce are numai câteva puncte de asemănare cu materialul vechiu. Această pătură este în adevăr o bogăţie numai atunci când se compune din cuvinte care nu fiinţau în limba veche, căci atunci înseamnă că sub fiecare cuvânt nou introdus se ascunde o idee nouă, aşa că nu se îmbogăţeşte numai dicţionarul, ci şi magazia cunoştinţelor noastre. Dar

când se scot din limbă vorbe vechi sub cuvânt că sunt străine limbei latine, şi se înlocuesc prin altele noui, care nu pot intra niciodată în acea legătură armonică cu restul limbei în care fusese cele alungate, atunci se micşorează materialul care alcătueşte cuprinsul lăuntric al limbei şi se sporesc păturile aşezate oarecum deasupra.

Cuprinsul limbei româneşti se mai micşorează şi în alt chip: se naşte pe nesimţite năzuinţa de a părăsi tot ce-i vechiu, fie chiar latinesc şi a se înlocui prin alte cuvinte noui formate din aceiaşi rădăcină numai ca să fie ceva nou; aşa, de pildă, vorbele: răspunzător, danie, defăimare, legiuire, puternic, datornic şi altele foarte multe, începuse a ieşi din obiceiul graiului de soiu şi a fi înlocuite prin: responsabil, donaţiune, infamaţiune, legalitate, potinte, debitor, etc., etc.

Materialul acest nou adus în limbă prin alungarea celui vechiu, nu numai că schimbă firea limbei româneşti dându-i un alt caracter, dar apoi este spre dauna începuturilor noastre literare.

Literatura propriu zisă are nevoie de o limbă, a căreia cuvinte să fie în stare a înfăţişa în mintea cetitorului aceleaşi imagini pe care le-a alcătuit fantezia poetului. Acum se naşte întrebarea, care din două materialuri limbistice va sluji mai bine poetului, acela pe care l-au adunat neologii de prin dicţionare, sau acela pe care l-au hrănit necontenit cântecele, poveştile şi zicătorile poporului român? Răspunsul nu poate fi îndoelnic: ceeace ne încântă în scrierile lui Conachi, Văcărescu, C. Negruzzi şi Alecsandri nu sunt numai ideile vărsate în ele, ci şi limba românească în toată vlaga şi virtutea ei. Rotească-se

în închipuirea poetului cele mai mărețe imagini, ele nu vor putea fi niciodată turnate în formă simțitoare, dacă limba nu-i destoinică pentru aceasta.

Destoinicia unei limbi pentru a zugrăvi imaginile stă în aceia că materialul ei n'a ajuns de tot abstract. Limba unui popor fără cultură științifică nu putea fi ridicată pe o treaptă înaltă de abstracție; dimpotrivă era foarte îndemânatecă pentru a înfățișa cele mai plastice imagini poetice.

Singura știință avea nevoie de un număr de termeni noui, dar urmând metoda începută în veacul al 18-lea, adecă primind cuvinte noui numai acolo unde era lipsă, n'am fi ajuns niciodată la desăvârșita stricare a limbei la care am sosit astăzi. Lăsând la o parte lipsa de talent ce însușește pe mulți din acei care se apucă să facă versuri astăzi, dar apoi și limba nu le face puțină sminteală, mai ales dacă se silește bietul poet să scrie limba academiei.

Bătrânul Eliade, ce are meritul unui stăruitor neobosit pentru înființarea multor lucruri (școală, gazetă, etc., etc.), s'a încercat fără izbândă mai în toate felurile de scrieri, poate ca să dea pilduire altora mai destoinici. Scrierile lui poetice pot sluji în mare parte ca exemplu de limbă unde imaginile sunt întunecate din pricina vorbelor noui în care le-a îmbrobodit. Iată câteva versuri din poema sa Oracol la România:

De-atâți ș'atâți seculi un geniu te protege
Ca scutitorul angel și mistic ca o sphynge
Aceasta e credința ce-avuseși d'eterna lege:
Că bunele principe dau consequenți mai bune
Că ceea care semeni, aceea vei culege.

Licurg spre-a'ntări legea în cuget îşi propuse
S'apdice la coroană, la interes'umane,
L'affecţiuni, la patrie, căminele străbune
Şi zice, o viri ai Spartei, prunci, virgini şi matroane
Juraţi a ţine legile intacte, inviolate;
Juraţi că numai legile au drept de suverane, etc., etc.

Desigur că dintre stăruinţele lui Eliade, aceea care nu va izbuti este stricarea fără milă a limbei româneşti. Cuvintele *viri, virgini, matroane, intacte* şi altele de felul acestora luate din dicţionare sunt pentru mintea românului ca nişte semne prin care se deosebesc conceptele numite prin ele, de altele; pe când echivalentele lor româneşti, bărbaţi, fecioare, etc., deşteaptă în minte imaginea lucrului mai mult sau mai puţin vie, după cum s'au purtat ele în limba mai mult sau mai puţin concrete.

Dimpotrivă, idei tot atât de obşteşti şi prozaice ca şi a lui Eliade sunt sprijinite şi înălţate în sufletul nostru prin limba simţitoare în care sunt zise. Chiar între alcătuirile lui Conachi sunt bucăţi pe care numai limba le mai susţine între poezii, de pildă următoarele versuri din scrisoarea către Zulnia:

Din toţi muritorii lumii cel mai în nenorocire
Şi dintre toţi pătimaşii cel mai mult în osândire
Este omul care-ţi scrie! Mai pomeneşte-l tu oare?
Ah! de nu-l vei mai cunoaşte de pe slove şi scrisoare!
Cunoaşte-l de pe-a lui lacrimi ce le-i găsi pe hârtie.

In toate acestea mai nimic poetic deosebit, gândiri care se întâlnesc în fiecare scrisoare de dragoste; dar ceeace ne umple de mulţumire e limba, în care astăzi ca într'un liman se odihneşte mintea obosită de învăluirile neologismelor celor fără trup vieţuitor.

V. BURLA

Contra ortografiei impuse şcoalelor române de Ministerul Instrucţiunii Publice

Celalt filolog al Junimii era V. Burlă, bucovinean născut la Storojineţ 1840, cu studii făcute la Cernăuţi, apoi la Gratz, de filologie clasică. In 1870 era în mare strâmtorare la Berlin, după cum aflăm din scrisoarea lui A. D. Xenopol adresată lui Iacob Negruzzi la 2 Aprilie 1870[1]: *„Voi să-ţi vorbesc ceva de un biet student dela Universitatea din Viena, anume V. Burlă, filolog, care prin o ţesătură nesfârşită de intrigi a ajuns astfel că era să-şi ia viaţa.*

Tăindu-i bursa ce o avea din Bucovina, a rămas înaintea doctoratului, în neputinţă de a-l depune; mijloacele îi lipsesc până într'atât încât şi cele fizice necesare nu şi le mai poate procura. Deja din mai multe scrisori către Bodnărescu, amicul său, se vede cum disperarea-l cuprinde din ce în ce.

...Iubite Iacob, nu cred că sunt exagerări sau chiar neadevăruri. Bodnarescu-l cunoaşte foarte bine şi ţine mult la el; Burlă a studiat filologia, mai ales greaca, latina, sanscrita. Bodnărescu scrie lui Panu, să vedem de nu cumva e cu putinţă a-i găsi loc în Institut, măcar ca pedagog, de nu ca profesor. Te rog vorbeşte şi tu lui Panu şi caută de a se face ceva cu Institutul pentru dânsul. Noi aici am făcut o mică colectă pentru a-i înălţa curajul şi speranţa. Insistă pe lângă Maiorescu şi ceilalţi asociaţi, pentru a-l primi. El e cu totul demn de asemenea post, după ceia ce am auzit dela mai mulţi care-l cunosc".

La 18 Aprilie 1870 îi mai scria lui Negruzzi: „Deasemenea îţi mulţumesc de cele ce ai făcut tu şi Junimea *pentru Burlă".*

---

1) I. E. Torouţiu, *op. cit.* II, p. 73.

Astfel a ajuns V. Burlă „junimist" şi unul din cei doi filologi ai ei, rămas celebru prin polemicele lui întâi cu Cipariu prin seria de articole apărute în Convorbiri literare: Observări critice asupra gramaticei limbei române de Cipariu, *şi apoi cu Haşdeu. Având cunoştinţi întinse de gramatică comparată, articolele lui interminabile făceau desperarea lui V. Pogor:*

— „Bine, când aveţi să sfârşiţi cu caraghioslicurile astea, zicea el, — povesteşte G. Panu în Amintirile lui" 1).

Drept este că articolele lui Burlă erau foarte indigeste. Acest filolog luase principiile lui Cipariu filă cu filă şi la fiecare ideie sau cuvânt a canonicului autor, el opunea altă părere, altă derivaţie a cuvântului, incursiunile prin limba sanscrită erau prea dese, iar forma în care erau scrise poate sumară.

De aceia când intra d. Burlă la Junimea, *mai mulţi zeflemişti se sculau în picioare îşi luau pălăriile şi întrebau:*

— Ai ceva filologie în astă seară?

Burlă, natură domoală, răspundea râzând:

— Nu.

Atunci zeflemiştii respirau cu satisfacţie şi se aşezau pe scaune.

Insă polemicele d-lui Burlă, care au rămas legendare, au fost cu d. Haşdeu. O luptă titanică a doi filologi. Câţi autori şi câte dicţionare şi-au aruncat unul altuia în cap campionii! Noroc că şi le aruncau dela distanţă. Dar despre această polemică voi vorbi la locul cuvenit. Ceia ce a înveselit mult Junimea *au fost studiile interminabile şi polemicile d-lui Burlă, apropo de cuvântul* raţă.

Acest cuvânt, care reprezintă o pasăre foarte lacomă şi mâncăcioasă, a fost purtat prin toate limbile indo-europene spre marea veselie a membrilor din Junimea, *care cum vedeau pe d. Burlă că intră, începeau să strige:*

— „Raţă, raţă, iacă raţa!"

Articolul „Contra ortografiei impuse şcoalelor române de Ministeriul Instrucţiunii publice, *pe care-l reproducem, a apărut în* Convorbiri literare, *VI, 1 Aprilie 1872, p. 41. El se ridică împotriva ortografiei impusă de Consiliul permanent al instrucţiei publice în şedinţa dela 26 Octombrie 1871, împotriva aceluiaş regulament s'a*

1) G. Panu, *op. cit.* I, p. 162.

ridicat și T. Maiorescu în Direcția nouă, *(1872)*[1]. *După reproducerea unui lung extras pentru a arăta cu ce inconsecvență linguistică a fost redactat regulamentul, Maiorescu încheia:*

„Pretenția regulamentului este dar de a hotărî întrebările controversate ale limbii și ortografiei române pe cale administrativă, și de a impune hotărârea sa tuturor școlarilor și profesorilor filologi, a căror chemare este în parte de a susținea tocmai acea controversă științifică. Subscrișii sunt: ministrul Chr. Tell; membrii consiliului: A. Orescu, Aaron Florian, G. Zalomit, A. Marin și D. Petrescu. Cine sunt acești domni? D. Christache Tell e general, d. Orescu arhitect, d. Aaron istoric, d. Zalomit profesor de filozofie (pentru a nu zice filozof), d. Marin fizic, și d. Petrescu matematic. Nici unul din dumnealor nu este linguist. Dar atunci de unde își arogă dreptul de a impune opiniile d-lor nemistuite asupra scrierii și limbii ca regule obligatorii școalelor române? Cum! generalul Tell, arhitectul Orescu, fizicul Marin, și ceilalți vor să ordone filologilor Laurian, Massim, Circa, Burla, Lambrior, etc. profesori specialiști în această materie, ca să-și părăsească scrierea lor de pân' acum și să primească pe acea a consiliului permanent? Nemții au un proverb: cui i-a dat Dumnezeu un post, i-a dat și mintea trebuincioasă pentru el. Nu cumva d-nii dela consiliu au luat acest proverb în serios?"

Articolul lui V. Burlă ce reproducem pune problema pe temelia ei filologică și nu logică.

„Regulele orthographice ale limbei romane adoptate de Minis-
„terul Instrucțiunii Publice și al Cultelor și introduse în toate
„școalele de ori care grad de învățământ. București, Imprimeria
„Statului, otelul Șerban-Vodă, 1871".

In adevăr, nu este nici un popor în toată Europa de astăzi, care ar fi fost menit de soartă, să sufere mai mult de năvălirile barbarilor, ce au cutreerat Europa centrală și meridională în decurs de douăsprezece secole și mai bine, decât poporul român. Atât Goții, Hunii și Avarii, cât și Cumanii, Ungurii, Turcii,

1) T. Maiorescu. *Critice* I, ed. Minerva, 1915, p. 208.

Mongolii şi mulţimea nenumărată a celorlalţi barbari au inundat pe rând pământul Daciei, prădându-l şi pustiindu-l de-a lungul şi curmezişul. Insă prin aceste năvăliri n'au suferit Românii numai în privinţa materială. Desele devastări au nimicit cu timpul şi cultura, civilizaţia lor romană ce o adusese cu sine străbunii Românilor dela Roma cea bătrână, aşa încât coloniile lui Traian uitară, în urmă, până chiar şi a scrie şi ceti. Dovadă pentru această uitare este împrejurarea tristă din istoria literaturii noastre, că noi nu posedăm nici un monument literar scris în limba românească de străbunii noştri din evul mediu, şi al doilea că Românii, după ce cerul politic al Daciei se mai înseninase puţin şi-i îndemnase şi pe dânşii, să ia parte la ridicarea edificiului culturii moderne, au fost siliţi, ca să împrumute dela Bulgari alfabetul cirilic şi a înveli limba românească într'un vestmânt slavic. Acest vestmânt străin a acoperit apoi faţa limbii române până pe la sfârşitul secolului trecut, din care cauză cea mai mare parte din învăţaţii Europei considerau limba românească, unicul monument viu al originii noastre romane, drept un dialect slavic, şi pe noi, cari vorbim această limbă, drept un popor de aceiaşi origine, de care ne este şi limba. Imprejurarea că Românii, venind în contact cu Bulgarii secole întregi, împrumutaseră câteva cuvinte slavice, îi făcură pe străini, să susţină şi mai tare, că limba românească este o limbă slavică şi că credinţa Românilor, că limba lor este soră cu celelalte limbi romanice, se reduce numai la o iluzie naţională vană.

De aici nimic n'a putut fi mai natural, decât acea încercare a bravilor români S. Clain şi G. Şincai, de a lepăda alfabetul cirilic şi în locul lui de a re-

introduce pe cel latin uitat, invitând totodată şi pe ceilalţi români ca să urmeze exemplul lor. (*Elementa linguae Daco-Romanae, sive Valachicae, composita ab Sam. Klein de Szad Ord. S. Basillii M., etc. locupletata vero et in hunc ordinem redacta a G. G. Şinkai ejusdem ord. A. A. L. L. Phil. et S. S. Th. D. Vindobonae 1780.* Această gramatică a editat-o a doua oară G. Şincai la anul 1805, făcând multe schimbări ortografice, care în ediţia întâi lipsise cu totul). Şi în adevăr, această primă încercare a aflat în curând imitare şi la alţi români. Cel dintâi după Clain şi Şincai, care a scris o gramatică românească cu litere latine, este Cl. Molnar (V. Gramatica sa română germană, tipărită la Viena în an. 1788). După dânsul urmează S. Körösi, (Orthographia latino-valachica, Claudiopoli 1805), I. Budai, (fundamenta grammatices linguae Romanicae seu ita dictae valachicae usui tam domesticorum quam extraneorum accomodata.

Această gramatică, care a fost gata de tipar încă în anul 1805, a rămas netipărită). G. Rosa (*Untersuchungen über die Romanier oder Vlachen.* Pesth. 1808). M. Boiagi (V. Gramatica sa românească sau macedonovlachică, tipărită la Viena, 1813). P. Maior, (*orthographia rom. sive valachica, una cum clavi, qua penetralia originationis vocum reserantur.* Budae 1825). I. Bob, (V. *Dicţionarul* său, tipărit la Clusiu 1822). I. Alexi, (V. Gramatica sa românească, tipărită la Viena în anul 1826). N. Manu, (V. Orthopedia sa, tipărită la Sibiuiu, 1826). T. Laurian (V Tentamen criticum, etc., tipărit la Viena, 1810). D. Bocriu, (V. Planul său, tipărit la Sibiniu, 1841). T. Cipariu, (V. *„Principia de limba si de scriptura"* din *„Organul Luminarei".* Bla-

siu, 1841), etc. şi alte opuri, şi aşa mai departe până la societatea academică română din Bucureşti.

Insă pe cât de nimerită şi de salutară a fost pe deoparte ideea de a desface limba românească de vălul bulgaric, cu atâta de greşit şi fatal a fost pe de altă parte principiul ortografic, pe care l'au statornicit Clain şi Şincai pentru scrierea limbei româneşti cu litere latine; şi dacă astăzi ortografia românească este cea mai confuză dintre toate ortografiile limbei omeneşti, ceeace recunoaşte şi Ministerul Instrucţiunii Publice, atunci această confuzie ortografică este numai o consecinţă neapărată a principiului aşa numit etimologic a d-lor Clain şi Şincai, care s'a adoptat mai mult sau mai puţin de toţi filologii şi filologastrii noştri. Blestemul greşelei de regulă constă în aceia că greşala produce iarăşi greşală şi în urmă confuzie. De aici principiul etimologic, greşala capitală a ortografiei noastre, a produs mai departe şi alte rătăciri filologice, care au mărit confuzia ortografică. Etimologii noştri adică, fără ca să aibă nici măcar ideea cea mai elementară despre aceia ce se numeşte istoria limbei, fără ca să cunoască, după care lege se întâmplă diferenţierea limbei în dialecte, şi ce va să zică caracter individual la dialecte, cred ferm şi tare, că diferenţele limbei româneşti de cea latină clasică sunt numai un rezultat al corupţiei fonetice, care s'a introdus în limba noastră prin feluritele influenţe ale popoarelor barbare, cu care au venit românii în contact. Deci, spre a scăpa limba de aceste aşa numite „corupţii fonetice" de care se împiedică la fiecare pas principiul etimologic, au inventat încă un principiu nou, care se ţine pretutindeni de mână cu prin-

cipiul etimologic, şi care n'are de scop nici mai mult nici mai puţin, decât numai a nimici forma modernă individuală a limbei româneşti, „reduchendu limb'a la una forma mai omogenia, mai primitiva", ca aşa să poată vedea străinii cât colo, de ce origine ne este limba[1]).

Numai epoca până unde trebue să se reducă limba, ca să devină curăţită de acele corupţiuni barbare, este la feluriţii etimologi, felurită. Unii cred că ar fi bine, de a o reduce până la epoca înainte de năvălirea Goţilor, alţii până la Traian, alţii până la limba latină poporală de pe pământul Italiei, alţii până la limba latină clasică, şi iarăş alţii până la limba latină veche de pe timpul Scipionilor.

Deoarece însă din nenorocire afară de epoca limbei latine clasice nu le sunt cunoscute niciunuia celelalte epoci din istoria limbei, de aceia şi direcţia reducerii variază după direcţia, ce şi-o închipuiesc apriori, că ar fi apucat limba în decursul istoriei sale. Deaceia nu trebue să ne cuprindă nici o mirare, dacă întâmpinăm pe unii etimologi, reducând limba până la epoci, care n'au existat niciodată în istoria limbei, de când a învăţat omul a vorbi. La acestea toate se înţelege de sine, că acest principiu nou, de a curăţi limba de corupţii fonetice, cere neapărat, ca şi ortografia limbei să ţină pas asemenea cu reducerea ei. De aci ne putem explica destul de clar, de ce principiul etimologic al lui Şincai nu este identic cu

1) „Ob majorem evidentiam latinae radicis linguae nostrae", Körösi op. cit. pg. 9 not. 2). „Ad manifestandam originationem vocum, aut proximam conjunctionem valachicae linguae cum Latina et Itala". (P. Maior, *op. cit.* § 4); ş. a.

principiul etimologic al lui Clain, de ce principiul ortografic a lui Molnar se deosebeşte de principiul etimologic al lui Şincai şi Clain, de ce ortografia lui Körösi, care este bazată tot pe principiul etimologic, este altul decât ortografiile etimologice ale lui Molnar, Şincai şi Clain şi aşa mai departe până la anarhia totală a ortografiilor de astăzi, ale căror număr este atât de mare câţi indivizi români se cred a fi filologi de frunte şi pretind a cunoaşte mai bine decât oricare altul „forma mai omogenia, mai primitiva" a limbei româneşti. Şi cine nu ştie, că numărul acestor filologi este egal cu numărul total al românilor, care ştiu a ceti şi a scrie româneşte!

Totuşi însă şirul cel lung al ortografiilor limbei româneşti n'a ajuns la sfârşit cu ortografia societăţii academice. In zilele din urmă ale lunei trecute a primit naţiunea română în posesiune impusă încă o ortografie, despre care voiu să relatez aici cât se poate mai pe scurt.

Această ortografie nouă poartă numele de „Regule orthographice ale limbei romane adoptate de ministeriul instrucţiunii publice şi alu culteloru şi introduse in tóte şcoalele de or quare gradu de inveţamêntu" şi ni se prezentă în forma unui „prescript-verbal" al consiliului permanent. Aşa dar noi avem aici a face cu o ortografie oficială, care este un eveniment extraordinar în istoria ortografiei noastre. Indată la început citim, că „având în vedere diversitatea ortografiilor ce se observă în limba scrisă şi tipărită încât nu numai fiecare carte, ci şi fiecare individ îşi are ortografia sa particulară; considerând greutatea ce întâmpină din această confuzie, atât şcolarii când învaţă a

citi şi a scrie, cât şi chiar publicul matur, neavând o regulă, de care să se ţină; considerând că sistema de ortografie introdusă în şcoli de fosta eforie la anul 1858, după dezvoltarea ce a luat limba de atunci încoace, a degenerat şi nu mai (sic) corespunde necesităţii ce se simte astăzi; considerând că până când societatea academică... va reuşi a dota limba cu o gramatică şi ortografie, şcoalele nu mai pot rămâne în haosul ce domneşte şi care împiedică progresul; consiliul permanent s'a întrunit în „şedinţa din 28 Octombrie 1871", „sub preşidenţia D-lui Ministru al cultelor şi instrucţiunii publice" şi „în dorinţa de a face să dispară această anarhie ortografică şi ajunge la o uniformitate în modul de a scrie şi a ceti, a stabilit pentru şcoale următoarele reguli". Pentru această „dorinţă" merită în adevăr atât „consiliul permanent" cât şi D. Ministru Tell toată recunoştinţa. Nu aşa însă şi pentru „regulele orthographice", cu cari s'a încercat „consiliul permanent sub preşidenţia D-lui Ministru al cultelor" de „a face să dispară această anarhie ortografică şi a ajunge la o uniformitate" prin introducerea lor în mod obligator în toate şcoalele din România.

Dacă un ministru poate avea dreptul de a impune unei naţiuni regule ortografice, după care trebue să se scrie, este o chestiune care dacă aş cuteza a o pertracta aici într'un spaţiu aşa de îngust, ar pierde pe jumătate din valoarea sa. Pentru aceia mă mărginesc aici de a face numai o observaţiune la aceia, ce ar trebui să facă un ministru de culte, când răspunsul la întrebarea de sus ar fi favorabilă pentru dânsul. Şi această observaţiune constă în cuvintele

foarte importante ale renumitului ortograf german R. v. Raumer: „Ori şi cum, nu poate încape nici o îndoială că bărbaţii, cărora le încredinţează statul greaua misiune de a stabili regule pentru o ortografie, pe care voeşte a o introduce în mod oficial trebue să cunoască din fundament chestiunea, ce au să pertracteze. La aceasta însă se cere astăzi mai mult, decât îşi poate închipui cineva. Căci atâta ar trebui să ştim numaidecât că aceste lucruri (chestiunea ortografică) în aparenţă mici, sunt numai marginile extreme ale întregii scrutaţiuni linguistice. Cel ce voeşte să stabilească astăzi regule ortografice trebue să cunoască cu exactitate stadiul prezent al cercetărilor linguistice şi pe baza acestora să întâmpine cu conştiinţă clară chestiunea ortografică".

Dacă privim acuma regulele ortografice din „prescriptul-verbal" al consiliului permanent din punct de vedere al condiţiunilor, ce pune R. v. Raumer unui minister, şi care au valoare absolută pentru fiecare ortografie de pe faţa pământului, suntem siliţi a spune, că d. ministru Tell s'a înşelat în bărbaţii, cărora le-a „încredinţat greaua misiune, de a stabili reguli pentru ortografia" limbei româneşti, şi că d-nii A. Orescu, Aron Florian, G. Zalomit, Al. Marin şi Dim. Petrescu nu cunosc nici măcar din depărtare principiile şi rezultatele linguisticei moderne. Din contra „regulile ortografice" stabilite de d-lor sunt şi vor rămâne numai un conglomerat confuz din toate sistemele ortografiei etimologice, ce maltratează necontenit limba românească începând dela ortografia lui Clain şi până la ortografia cea plină de autoritate a socie-

tăţii academice din Bucureşti, şi care a putut avea o valoare ştiinţifică doar numai la învăţaţii evului mediu.

Acum să trecem la constatarea acelor defecte atât filologice ştiinţifice, cât şi practice, care sunt cu deosebire bătătoare la ochi".

Mai întâi, după ce autorii ne-au făcut cunoscut „literele alphabetului", la care adaug şi literile k, q, w, x, şi y ca litere, „cu quare se scrie limba română" stabilesc principiul fundamental al ortografiei. Acest principiu care la întâia privire s'ar părea cel mai inocent şi mai potrivit dintre toate principiile ortografice, este următorul: „a scrie dupe quum vorbimu, fără a întrebuinţau pentru orquare sunetu al limbei mai multe litere dequât pe quea correspundinte". De oarece însă „în limbă se audu nisce sunete", precum sunt vocalele *ă* şi *î* şi consonantele *s, ţ, z* şi altele „pentru a quărora expresiune lipsescu din alphabet literele correspundinţi" vedem îndată că acest principiu începe a şchiopăta chiar la întâiul pas. Drept este, că autorii cred că această lipsă se poate înlătura foarte lesne prin oarecare semne convenţionale, precum sunt: semnul scurtării ˘, accentul circomflex ^ accentul ascuţit ´, accentul grav ` şi semnul, „quare, puse d'asupra vocalelor şi de desubtulŭ unorŭ consunante, le modifică valórea, făcându-le capabile de a exprima aquele sunete". Dar această credinţă devine vană, îndată ce domnii membri ai consiliului permanent declară, că „întrebuinţarea aquestor semne, n'are de scop numai înlesnirea de a exprima toate sunetele limbei şi de a scrie, în virtutea principiului fundamentalu, dupĕ quum vorbimu; ci totŭ odată de a scrie ḑicerile într'un modu raţionalu, dupĕ forma loru

originară", sau cu alte cuvinte, că principiul etimologic al lui Clain şi al urmaşilor săi este idolul, la care se închină şi d-nul A. Orescu dimpreună cu colegii săi.

Insă precum etimologii antecedenţi rătăciră pe căile cele mai obscure întru urmărirea, „formei originare a diceriloru", tocmai aşa păţesc şi autorii „regulilor orthographice" ministeriale. D-lor scriu vocala cirilică *ă* cu a, e, i, o, şi u şi cu semnul scurtării ˘ deasupra şi pre î iarăşi cu a, e, i, o şi u şi cu semnul accentului circomflex ^ deasupra, pr. *barbă* (lat. barba), *rĕspundu* (lat. *respondeo*) *sĭlbaticu* (lat. *silvaticus*) *rŏtundu* (lat. *rotundus*), *făcŭtoru* (de la participiul făcutu)... pâne (lat. *panis*), *vêntu* (lat. *ventus*), în (lat. *in*), *fôntână* (lat. *fontana*), *sûntu* (lat. *sunt*).

La aceste exemple afară de *făcutoru* „forma originară" este forma limbei latine. Sunt însă o mulţime de alte exemple, „unde forma originară" se deosebeşte foarte mult de forma cuvintelor latine. Aşa scriu d-lor *rôndunică, lûngă, dupĕ, să vĕdŭ*, cu ô, û, ê, ă, e, deşi în limba latină se aflǎ scrise cu u, o, o, i, i: *hirundo, longus, de-post, si, video* ş. a. De aci în zădar şi-ar frământa cineva creerii, ca să afle cauza raţională a acestei diferenţe, cu toate că autorii susţin, că d-lor scriu „într'un mod raţional, după forma originară" a cuvintelor. Noi ştim, că consoanele finale din cuvintele limbei latine nu le-au suferit limba românească, ci le-au tocit cu totul; aşa din lat. *quod*, tocindu-se consonanta *d*, a rămas *quo*, de unde ortografii noştri punând deasupra vocalei *o* semnul scurtării ˘ au format cuvântul românesc *quo*, pe care îl şi scriu cu *o*, „dupe forma lui originară". Din contră din prepozi-

ţiunile latine *de-post* sau *du-post*, pe când consonantele finale sunt *st*, formează d-lor cuvântul românesc *dupe* cu *e* şi nu cu *o*. Un i scurt din limba latină a trecut în limbile romanice în *e*, pr. lat. *videre*, rom. *vede*, lt. *vedere*, prov. *vezer*, fr. vechiu *veeir*, etc. Tot din lat. *silvaticus* au format limba it. *selvatico*, esp. *selvatico*, port. *selvatico*, etc. Pre *ă* din *văd* îl scriu domnii autori cu *ĕ*: *vedu* (pr. 7) pe când pe ă *sălbatic* îl reduc la lat. *i* şi-l scriu cu *i*: *silbatic*. Din forma arică primitivă *asanti*, tocindu-se *a* dela început, a rămas în limbă sanscrită *santi*, iară în limba latină veche, cu prefacerea lui *a* din mijloc în *o*: *sonti*, şi cu tocirea lui *i* final: *sont*. Pe când limba latină clasică, prefăcând pe *o* în *u*, a format din *sont sunt*, limba latină poporală care este mama limbilor romanice a păstrat pe *o*, de unde it. *sono*, esp. *son*, prov. *son*, fr. *sont* D-nii A. Orescu, etc. scriu pretutindeni *sûnt* cu *û* din cauza lui *sunt* din limba latină clasică, pe când pe î din rîndunică îl scriu *ô rôndunică* din cauza it. *rondinelle*, prov. *irondella*, fr. *hirondelle*, deşi acest cuvânt în limba latină clasică se află scris cu *u*: *hirundo*.

La multe cuvinte, precum se presupune, au dat d-nii autori de mai multe „forme originare". Aşa scriu d-lor odată *pĕstrezŭ* cu e (pg. 9) altădată *păstrêză* cu *ă* (pg. 10) şi cine mai ştie ori de nu cumva îmcurând vor da şi de alte origini şi vor scrie *pŭstrezu*, *postrezu* sau *pistrezu*. In multe locuri se află scris *i* în loc de *î*, pr. *in*, *inquât*, *intimpină*, *introdusă* (pg. 3 sq.) în loc de *în*, *înquât*, *întimpină*, *întrodusă* şi o mulţime altele. La pg. 3 aflăm scris *considerănd* de trei ori cu *ă* şi apoi *alergând* cu *â* (pg. 7). In limba românească

se află, precum ştim, un număr foarte mare de cuvinte străine, a cărora „formă originară" ne este adese ori cu totul necunoscută. Multe din aceste cuvinte conţin vocalele *â* şi *î* pr. *năduşala,* nătărău, *năsîp, stîlp,* ş. a.

Pentru scrierea acestor vocale după principiul etimologic nu există în „regulele orthographice" nici o normă şi de aceea trebue să ghiceşti, cum se scrie, de exemplu, cuvântul nisip, cu *năsipu, nosûpu, nesâpu* sau *nûsôp.* Din latinescu *sibi* picând *b* dintre *ii,* a rămas în limba românească mai întâi *sii* şi apoi după contracţiunea acestor *ii* în *i* forma *şi.* Acest *şi* a primit mai târziu la început un *î* fonetic ca razim: *îşi.* Tot pe această cale fonetică s'a născut şi *î* din *îmi, îţi,* îi, *îş* şi a. Precum pentru *î* din cuvintele străine, aşa lipseşte şi pentru acest î o regulă etimologică în ortografia ministerială, şi de aceia autorii acestei ortografii îl scriu când cu *'i: 'işi* (pg. 3), când cu *î: îşi* (pg. 7). Tot această confuzie domneşte şi în „modul raţional" al scrierii diftongilor. Noi ştim că *e* intonat se preface în diftongul *ea,* de câte ori în silaba următoare se află sau se aflase vocală *ă,* pr. *ceapă, leagă, înceată.* Dacă ea este precedat de vocala *i,* sau de consoanele labiale *p, b, m, v, f,* atunci diftongul *ea,* îşi pierde vocala *e* şi din *ea* remâne numai *a* pr. *piară, pată, îmbată, masă, vară, fată.* Faţă cu această regulă eufonică a limbei româneşti principiul etimologic al ortografiei oficiale pretinde în principiu ca *e* unde se preface în *ea* şi *a,* să rămână tot *e,* numai însemnat cu „accentulu ascuţitu", deasupra lui, pr. *cépă,* etc. In practică însă scriu aceste regule atât *é* şi *a* cât şi chiar *ia: sêmă, chiamă* (pg. 10), *masă* (pg. 10), *învaţă*

(pg. 3), *iar* (pg. 11) tocit din *iaro* şi format din *ero* (lat. *vero*) ş. a.

Interesantă este încă o „regulă orthographică", care ne spune că „substantivele şi adjectivele feminine terminate în *e*, primind articolul *a*, formează diftongul *ea* precum: *carte cartea...* „Cu toate acestea citim pretutindeni *ortographie*, ănsĕ articulat nu *orthographiea* ci *orthographia* cu *a* în loc de *ea* după o regulă, care stă în contrazicere cu regula ortografică de sus. Şi aşa mai departe se află pertractat tot vocalismul limbei româneşti, grămădind o contrazicere una peste alta şi o neştiinţă rară de „a scrie ḑicerile într'un mod raţional, după forma lor originară".

Tot la acest rezultat ajung „regulele ortographice" şi în privinţa scrierii consoanelor derivate. Aşa zic ortografii consiliului permanent, că *„c* cu *h* se întrebuinţează spre a se scrie zicerile derivate din limba elenă în loc de *h* sau *k*, precum: *Christosu, Christianu, Chrestinu..."* Ḑacă trebue să scriem cu *ch* până chiar şi cuvintele româneşti străvechi de origine grecească, atunci de ce d-lor înşişi calcă această regulă ortografică şi scriu *carte* (pg. 3) gr. χάρτης, *scolă* (pg. 3) gr. σχολή şi nu *charte, schólă?*

Asemenea cer dela noi, ca să scrim *ph* în loc de *f* în „ḑicerile derivate din limba ellenă şi mai cu seamă termenii technici, de ex. *graphit..."* pe când d-lor înşişi ignorează această regulă scriind pretutindeni diftong cu *f* şi nu *diphtong* cu *ph.* Din compoziţia cuvântului latin *eccum* sau *ecce* cu pronumele *iste* şi *ille* a format limba românească *acest* şi *acel.* D-nii ortografi ministeriali pretind că aceste cuvinte să le scriem cu *qu* în loc de *c: aquestu, aquelu* „după forma lor

originară". „Zicerile *stergu, asternu, desteptu,* ş. c. deşi se aude dela dânsele sunetul lui *ş* pretind ca să „nu se scrie cu *sc,* ci cu *t*". Ne este cunoscut, că limba românească a prefăcut un *e* latin înainte de două consonante în *ie,* ceeace au făcut şi celelalte limbi romanice. Dacă acest *ie* se află precedat de *t, d* şi *s,* atunci aceste consonante dimpreună cu *i* trec în *ţ, d, ş,* pr. *ţară* (lat. *terra*), *ţes* (lat. *texo*) ş. a. Insă un *t* precedat de *s* se preface în *şt* şi nu în *sţ* (compar. *acest* cu *aceşti*). Dacă d-lor suferă această regulă caracteristică la cuvintele *ţară, ţes, şede,* ş. a., atunci nu pot pricepe acea raţiune etimologică, de ce să o ignorăm la cuvintele *şterg, aştern* ş. c. l. Cât pentru *deşteptu, aşteptu,* d-nii membri ai consiliului permanent nu-şi cunosc meseria de fel. Căci din rădăcina verbală primitivă *spak* a format limba sanscr. *spaç,* zendică *çpaç,* germ. *speh,* lat. *spec.* Grecul însă a strămutat pe *k* în locul lui *p* şi pe *p* în locul lui *k,* zicând σκεπ *(σκέπτομαι).*

Românul, urmând aici exemplul limbei greceşti, a făcut din lat. *spec scep:* lat. *ad-spec-to, de-spec-to* rom. *ascep-t, de-scep-t* şi nu *a-step-t, de-step-t.* Şi această confuzie ortografică merge tot mai departe până la sfârşitul „prescriptului verbalu", arătându-ne astfel înşişi autorii acestei ortografii, „sub preşidenţia d-lui ministru al cultelor" că, „considerând greutatea ce întâmpină din această confuzie" nouă ortografică, „atât şcolarii când învaţă a citi şi a scrie, cât şi chiar publicul matur „dimpreună cu consiliul permanent", „neavând o regulă, de care să se ţină", „anarhia ortographică" prin aceste „regule ortographice" n'a „dispărut" întru nimica, ci din contra, confuzia a devenit mai mare şi mai nesuferită.

PETRU TH. MISSIR

Poezii de Al. A. Macedonski

Bucureşti, Libr. edit. Ing. Haiman şi Schönfeld, Ed. II. 1885.

Se cunoaşte ostilitatea lui T. Maiorescu faţa de Al. Macedonski, precum şi lupta dintre Literatorul *şi* Convorbirile literare... *Raporturile n'au fost rele dela început; Al. Macedonski i-a dedicat lui T. Maiorescu volumul său de* Poezii, *iar în seara de Vineri 5 17 Martie 1882 e unul din cititorii şedinţei* Junimei.

„Seara literatură la mine, noteaza T. Maiorescu [1]*): Alecsandri, Ştirbey, Haşdeu, Bariţ, (Al.) Roman, (Simion) Florea Marin, dela Cernauţi (în realitate, Suceava). I. Cerchez, Th. Rosetti, Negruzzi, Burghelea, Laurian, Anghel Demetrescu, Ştefan Mihailescu, Zizin Cantacuzino, tânărul Rosetti (Dimitre R. Rosetti), Baican, Eminescu. (Teodor) Nica, Slavici, Chibici, Frollo, Macedonski Al., A. Carp. Citit Macedonski (teatral şi arogant) poezia* Noaptea de Octomvrie sau Noemvrie *(în realitate* Noaptea de Noemvrie), *Carp neplacut în ocazia asta". Scena a povestit-o şi Al. Macedonski în nota ce însoţeşte poemul* Viaţa de apoi. *Haşdeu, se pare ca l'a felicitat calduros; T. Maiorescu şi V. Alecsandri s'au aratat mai rezervaţi. Pe Eminescu* Literatorul *îl atacase printr'un articol* Frunze gasite prin volume *din 24 Februarie 1880, sub pseudonimul Rienzi. Articolul nu era totuşi al lui Macedonski ci al lui Duiliu Zamfirescu* [2]*). Polemica Eminescu-Macedonski începe în 1882 prin* Timpul *şi* Literatorul *care avea să duca la vestita epigrama a lui Macedonski împotriva lui Eminescu nebun, act de sinucidere morala.*

Participarea lui Al. Macedonski la şedinţa Junimii *din 5 Martie,*

---

1) T. Maiorescu, *Insemnări zilnice,* II, p. 46.

2) T. Vianu, *Introducere,* p. XLIII la *Alexandru Macedonski, Opere,* I. *Poezii,* ed. Ed. Fundaţiilor regale.

a fost urmată de articolul lui Petru Missir împotriva lui. Apărut peste un an în Convorbiri literare, *XVI, din 1 Martie 1883; în articolul său* Poeţi şi critici *(scris în Martie 1886) T. Maiorescu avea să-şi pronunţe şi el sentinţa: „Poeziile“ lui Eminescu, „*Pastelurile“ *şi* „Ostaşii“ *lui Alecsandri vor curăţi dela sine atmosfera estetică viţiată de Macedonski, Aricescu, Aron Densuşeanu, etc. etc.“.*

Sentinţele lui T. Maiorescu erau de obiceiu definitive; în cazul lui Macedonski istoria literară n'a ratificat-o. Pe când poeţii minori şi clasicizanţi ai Convorbirilor literare *au dispărut din conştiinţa publică, singur Macedonski din acea epocă (nu vorbim de M. Eminescu), reprezintă încă şi astăzi o valoare poetică pozitivă.*

Talentele recunoscute au un singur punct, în care se întâlnesc cu nulităţile lipsite de orice valoare. Şi unele şi altele n'au a se teme de cenzura aspră a criticei literare, deşi pentru motive deosebite. Cele dintâi merită indulgenţa criticei, acele din urmă nu merită asprimea ei. In amândouă privinţele trebue păstrat o limită. Când producţiile rele ale unui spirit ce s'a arătat a fi ales, precumpănesc pe cele bune, atunci datoria criticei este de a striga şi a împiedica contrabanda literară. Cu atât mai mult încă trebue reduse la dreapta lor valoare pretenţiunile scriitorilor, care au luat drept admiraţie tăcerea ce s'a făcut în jurul lor.

D-l Macedonski cu poeziile ce le-a publicat ar fi putut să rămână mult timp nesupărat de orice critică şi se va vedea mai jos pentru care motiv anume. D-sa însă a pierdut acest avantaj în urma stăruinţii sale prin revista sa „Literatorul“ de a rămâne cu orice preţ un mare literat şi poet, persecutat din toate funcţiile bine plătite.

Autorul ne spune că poeziile sale inaugurează un nou gen poetic, acel al poeziei sociale, cu deosebire

de poezia duioşiei care ar fi predominat până acum în operele poeţilor noştri.

Inainte de a cunoaşte ceeace d-l Macedonski numeşte poezie socială, am fost ispitiţi de a ne întreba dacă există vreun gen poetic, care să nu stea în legătură cu reţeaua socială în care trăiesc indivizii, şi de a ne da astfel seama de deosebirea ce o face autorul între genurile poetice. Modelele sale de poezie socială ne-au scutit însă de această sarcină. Ele părăsesc cu totul tendinţa de a reprezenta idealul frumosului, şi sunt o reproducere în versuri a unui conţinut străin sferei estetice. Fărmături de metafizică şi sociologie puse în versuri fără nici un fond pasional fac la un loc o sumă de banalităţi. Autorul le numeşte poezii „sociale".

Cine poate mustra pe autor că a versificat într'o meditaţie (pag. 234) următoarele rânduri, la adresa divinităţii:

Unii i-au zis: Raţiune
Iar alţii: Iluziune
Unii'n materie'l pun
Mulţi după plac îl compun
Dar El care'mi curge'n vine
Crieru'mi care'l conţine
Imi strigă cu toţi împreună
Este ori unde voeşti...

Sau ce se poate observa, din punct de vedere estetic acestor două strofe socialiste, relative la conduita secolului nostru (pag. 50):

Care-a fost „a ta" — răspunde?
Lumea toată-ai despărţit

Ş'ai trunchiat-o'n două taberi
Cei ce au şi cei ce n'au!
Jos cu taberele tale
Toţi s'avem că toţi muncim!
Şi pământu-acesta mare
Să dea roade tutulor!

In fine, pentru ce nu s'ar scrie versuri ca acestea pentru o desăvârşită combatere a instituţiei familiei (pag. 252):

Naţiile „din familii s'au format — de-aci războiul"
Urile tot din familii „şi-au organizat convoiul"
„Lipsa de patriotism din familii au născut:
„Poţi ca să mai fii al ţării când eşti rob cui te-a făcut?"

Nu regretăm deloc soarta familiei strivite de aceste rânduri. Ne pare însă rău că nivelul nostru literar este atât de jos căzut, încât se găsesc scriitori cari să îndrăznească a arunca în faţa publicului cetitor asemenea insanităţi.

După citatele de mai sus nu ne-am mira deloc să vedem apărând autori, care să aştearnă în versuri ignoranţa lor, în materii matematice şi fizice, şi apoi să se fericească, că au creat genul poeziei matematice sau fizico-chimice.

Volumul d-lui Macedonski conţine însă şi alte genuri de poezii, în care lipsa adevăratului sentiment poetic pentru frumosul literar, nu mai poate trece ca o invenţie nouă, ci arată pe autor în toată goliciunea sufletului lui. Aşa de ex. este în om o coardă sensibilă pentru ceeace numim patriotism şi naţionalitate. Când afecţiunile ce le dă acest sentiment ating deaproape personalitatea individului, atunci manifesta-

rea lui în concepţii poetice se face cu mai multă uşurinţă. Cu cât concepţia poetică se îndepărtează mai mult de soarta individului şi vrea să cuprindă o manifestare colectivă a sentimentului patriotic şi naţional, cu atât ea devine mai eterică şi cu atât îi trebue poetului o doză mai mare de simţire pentru a putea da o formă vie şi caldă concepţiilor sale.

Aceasta ne explică în genere pentru ce versurile făcute pentru serbări naţionale şi ocazii oficiale sunt de obiceiu o înşirare de cuvinte goale şi ne dă în acelaş timp măsura cea mai justă a valorii poetului Macedonski.

Iată în adevăr cum începe d-sa o odă către armata română, cu ocazia ultimului războiu (p. 144):

Rezbelul crâncen de loc nu'mi place
. . . .
Astfel de pace nu'mi place mie
Rezbelul crâncen mai bine fie
In lanţuri traiul e chin amar!
Români, la luptă!... Cine v'acuză?
Fi-vei tu oare tânără Muză?...
Cauza sacră ei au drept scuză.
Vor libertatea fraţilor lor!

Un scriitor care voind a ridica sentimentul patriotic al Românilor, le spune că-i place, şi că nu-i place rezbelul ori pacea, şi care-i îndeamnă la luptă spunându-le că este sacră cauza lor, dar că ei o iau drept scuză — nu ştiu dacă e patriot, dar desigur nu e poet.

Mai nostime sunt nişte versuri pentru 10 Mai 1881 (p. 67):

Adeseori mi s'a'ntâmplat
Să văd armata'n defilare
Adeseori m'a înfiorat
O tainică înfiorare.

mai mult decât ori când d-sa a rămas uimit „în marele tumult, la a patriei reînviere" când

Mi-am readus aminte iar
Prin grămădirea de cocarde
Că eu sunt fiu de militar
Şi c'am născut între stindarde.

Ce rol mare joacă în mintea autorului cocardele! Printr'însele el îşi aduce aminte ceeace n'a putut să uite niciodată, căci dacă omul ştie odată a cui fiu este, de obiceiu nu o mai uită. Mai mult încă, d-sa îşi aduce aminte tot prin cocarde de ceiace n'a ştiut niciodată, că „a" născut între stindarde.

Dar — „A poeziei dulce aromă", îi spune că România va reînvia străvechia Romă, totuş d-l Macedonski face parte dreaptă.

Italia în Occident
Tronează'n Roma, triumfală
Dar Roma ta e'n Orient
Constantinopol, capitală!

Asemenea versuri ne fac a vedea perspectiva înfiinţării unui acord de justiţie literară, pentru a se pedepsi cu constrângeri corporale delicvenţii literari, ce gâcesc fenomenele viitoarei politice prin aroma poeziei.

In multe strofe din colecţia d-lui Macedonski, caracterul poeziei sale sociale, adică banalitatea, îl găsim amestecat cu figuri incorecte, comparaţii greşite şi cu un dispreţ suveran pentru deosebirea de nuanţe şi idei, defecte, care toate la un loc ne dovedesc cât de puţin simţite sunt rândurile de versuri ce se înşiră unele după altele, numai pentru a complecta volumul.

In poezia „Ocnele" (p. 6) în descrierea lor ne spune, că d-sa a văzut

Catacombe îmbrăcate într'a negurilor haină
Cum îşi prelungesc reţeaua pe sub muntele tăcut
Zgomotul de voci confuze pare ş'azi că'l aud încă.

Acolo a fost de văzut

......tinereţea în deplina-i bărbăţie
Cu suavele ei forme şi cu muşchii ei de fier.

Şi bătrâneţea

Cum îşi primblă împrejuru-i ochii care te'nspăimântă
Ochii în care nu mai arde nici-un simţământ uman!...

Aşa dar, zgomotul glasurilor rămâne mult timp în urechile celui ce vizitează ocnele, dar muntele în care se prelungesc gropile de tăcut, tinereţea bărbătească are muşchi de fier, dar în acelaş timp şi forme suave şi, în fine, autorul rămâne înspăimântat a vedea cum îşi primblă ochii împrejurul lor nişte bătrâni, în a cărora ochi stinşi nu mai arde nici o pasiune! — Ce note ar pune un profesor elevului, care i-ar turna în versuri asemenea figuri false?

La pag. 13 găsim o legendă a Miozotisului.

Pe țărmurile unui râu albastru călătorea o jună păreche;

Era o tânără copilă
Cu farmece ca o zambilă
Era un tânăr cavaler
Ce înălța ca o răchită
De frumuseți împodobită
O frunte mândră către cer!

Cine'și poate închipui o păreche mai potrivită — tânăra ca o zambilă, tânărul ca o rachită! Dar în fine:

In noaptea poleită'n raze
Priveau la albele talaze
Cătând în ele smulse foi.

Priveau... și blonda'namorată
Zări plutind pe râu de-odată
O ramură cu flori de-azur
O ramură care'n dezastru
Cu floricelele'n albastru
Gemea'ntr'al râului murmur!

Ea'ntinse o mână către floare
Căci auzise-a ei plânsoare
Și mirele înțelegând
Se azvârli în apă lată
Și innotă spre ea îndată
De-o și ajunse innotând.

Precum se vede, tinerii d-lui Macedonski sunt oameni cu sensuri foarte desvoltate, deoparte acea blondină care vede atât de bine, încât printre celelalte

foi pe care le duce apa, ea zăreşte la lumina unei stele deodată ramura cu flori de azur şi vede chiar că se îneacă cu floricelele în albastru în dezastru, şi aude atât de bine, încât distinge gemetul ramurii de murmurul râului. Dar nici cavalerul nu-i prost, abia întinse ea mâna către acea floare şi el pe loc, deşi scena se petrecea numai la lumina lunei, a înţeles dorinţa iubitei sale şi se asvârlit în apa lată.

Cerem dela un poet, când ne prezintă oameni din lumea aceasta, să compună astfel figurile sale, încât, dacă lectorul le reconstrueşte în concret, să le găsească reale, sau cel puţin realizabile în ipoteza sa imaginară. Mai cerem dela poeţ să ne însemne numai faptele şi trăsăturile acelea, care sunt caracteristice imaginelor ce ni le înfăţişează; să spună mult, încât se poate de puţine cuvine. Când însă, pentru a se reprezenta faptul că tânăra a zărit o creangă plutind, se desenează creanga de două ori, odată cu flori de azur şi altădată în albastru, şi se consumă pentru acest singur scop o strofă de şase versuri, desigur că acest stil nu este al celor aleşi. Deasemenea este de prisos motivarea „căci auzise, etc"., etc.", deoarece ea rezultă odată din versul „gemea într'al râului murmur". Apoi, când inteligentul mire se svârle în apă, lectorul uman se îngrijeşte mai întâi dacă apa e repede şi adâncă, iar nicidecum dacă e lată. In fine, odată ce lectorul află că mirele e în apă, rămâne curios să mai ştie dacă el prinde floarea şi dacă scapă sau se îneacă, dar nu deloc şi cum a înotat.

Şi înnotă spre ea îndată
De-o şi prinse înnotând.

La pag. 30 pentru caracterizarea frunţii posomorâte a poeţilor d-l Macedonski adună următoarele greutăţi:

De ce ca norii cei de iarnă
Ce vin pe câmpuri ca s'aştearnă
Lungi strate de zăpadă.
Se strâng pe unele frunţi june
Nori viforoşi, sumbre furtune
Ce se'mbulzesc grămadă?

Sub ce povară zac bieţii poeţi, numai fiindcă trebue să nu-i închipuim posomorâţi la faţă.

D-l Macedonski consecvent cu valoarea banalităţilor sale, se înţelege că nu are nevoe să se mai ferească de a întrebuinţa forme triviale.

Neagu (p. 199) era un om bogat, avea falã şi putere. El zice râului ce curgea pe moşia lui, că este al său. Râul i-a răspuns că este al Dunării, Dunărea a Mării şi Marea a lui Dumnezeu. Tot aşa a vorbit Neagu şi pământului, dar acesta pretindea din contra, că Neagu e al său:

Ori şi unde urmărindu-l
Glasul îi şoptea mereu:
Rodul meu e pentru tine
Insă tu eşti pentru mine!
Eu te-am scos din mine afară
Eu te bag în mine iară,

Intr'o dedicaţie (p. 98) poetul spune:
Marea, vecinic zgomotoasă, s'auzea urlând afar'

Inima'mi cea sfâşiată vărsa gemetu'i amar
Şi cu fruntea înnorată, cu speranţele'n ruine
M'aşteptam la orice rele, neputând să cred în bine;

O inimă sfâşiată care varsă gemet şi acea frunte înnorată, pe când era furtună pe mare, este o situaţie foarte penibilă, pentru o poezie lirică.

Iată în fine, două strofe, din care se poate vedea cum şi unde doreşte d-l Macedonski să expire când este fericit, sau amărât de iubire.

La pag. 94, d-sa ne istoriseşte că un fluture se legăna şi sugea parfum şi amor dintr'un trandafir, că Ea a rupt această floare şi a aruncat-o împreună cu fluturele.

In locul acelui fluturel
Pierind pe trandafir
Cât aş fi vrut şi eu pe el
Ca el, ca să expir!

Mintea noastră abia ajunsese a-şi construi moartea unui poet, îngrămădit pe trandafir şi introdus astfel în corsetul iubitei, când auzul nostru a fost lovit de cuvintele „pe el, ca el, ca se".

In alt loc, la pag. 241:

De ai vrea să ştii cât te iubesc
E lucru foarte greu îmi pare
Pe buze-ar trebui să-ţi mor
In cea d'intâiu îmbrăţişare!

Ce să mai zicem şi despre această jalnică moarte pe buze, menită a fi expresia cea mai sinceră a iubirii! Preferim o compătimire discretă.

La sfârşitul colecţiei de poezii se află publicată şi o „comedie originală în două acte, şi în versuri" intitulată „Iadeş", în care se petrec următoarele lucruri:

„Tânăra Elena a fost măritată contra voinţei sale, „după Guguţă, pe când inima ei era dată lui Anino- „sescu, bun prieten cu Guguţă. Ea violează credinţa „conjugală pentru vechiul ei iubit. Bărbatul nu simte „nimic, dar este pus pe gânduri de către d-na Davi- „descu, care vrea să-şi mărite fata după Aninosescu. „Guguţă ca să afle adevărul întinde femeii sale cursa „obişnuită: pleacă la ţară cu gând de a se reîntoarce „seara acasă, pe neaşteptate. Se întâmplă că o amică, „căreia Elena îi mărturiseşte greşala, să reuşească a o „convinge că nu trebue să mai aibă relaţii adultere. „Astfel pe când Elena resemnată încearcă de a în- „depărta pe Aninosescu, propunându-i să se însoare „cu fiica Davideascăi, soseşte bărbatul şi atunci aman- „tul trece într'un dulap, dela care Guguţă vrea să „aibă numaidecât cheia, pretextând că vrea să scoată „o hârtie. Elena se împotriveşte, Guguţă vrea să strice „uşa dulapului, atunci femeia îi dă cheia cu strigătul „Iadeş!" Guguţă înfuriat că a pierdut o prinsoare ce „avea să-l coste scump, o rochie de bal, aruncă cheia şi iese. Amantul este astfel condus afară. Bărbatul re- „intră în casă cu Aninosescu, care-i anunţă căsătoria „sa cu d-ra Davidescu..."

Cu toată aprobarea Onor. comitet teatral din Bucureşti, farsa scrisă de d-l Macedonski pentru teatru, după o anecdotă populară cunoscută, este o copie fidelă după întreaga apariţie literară a autorului ei. Aceiaşi lipsă totală de sentiment estetic şi aceiaşi fri-

volitate apare şi aci la lumina zilei din comedia autorului, căci numai cu acest preţ situaţia luată în piesă a putut să se termine cu o păcăleală.

Adulterul unei femei de curând măritată cu un bărbat, pe care l-a iubit înainte de a se căsători, este desigur un eveniment de mare însemnătate pentru sufletul ei şi desigur că emoţii foarte mari întovărăşesc hotărârea ei la o asemenea faptă. Nu mai puţin grav este faptul aceluia ce calcă în picioare legăturile prieteniei, fie chiar şi în favoarea pasiunei sale. Autorul, care nu povesteşte o anecdotă, ci ridică pe scenă asemenea fapte omeneşti, este dator să le dea importanţa ce li se cuvine, ori în ce sens va voi, dar în nici un caz nu-i este iertat, nici chiar într'o farsă, a se juca cu dânsele ca şi cum ar fi lucruri secundare, pentru a putea rezolva cu succes sau partea morală a piesei, sau vreo păcălitură cu „iadeş".

Toţi cerem ca teatrul să fie un element de cultură şi de educaţie a năravurilor şi toţi ştim că societatea noastră nu are un prisos din cale afară mare de moralitate. La noi, mai mult decât în oricare altă parte, trebue să ne ferim a trata cu uşurinţă şi cu frivolitate materia pasională a omului, căci aceasta dă naştere şi întreţine cinismul şi blazarea sentimentelor celor mai bune din om. Cine urmăreşte însă în „Iadeş" scenele dintre Elena şi amantul ei, vede că este între dânşii o afecţiune reciprocă foarte puternică, dar află în urmă că Elena nu rămâne nici dusă de pasiunea ei, nici nu este un tip real ca să se resemneze din îndemnul raţiunei sale proprii, ci se hotărăşte la acest pas din îndemnul străin al unei amice rezonabile şi preţueşte astfel câteva insistenţe ale unei prietene mai

mult decât glasul celor mai intimi amici ai omului, decât glasul rațiunii, sau al pasiunii sale proprii. Apoi chiar dacă am admite că există în viața reală multe caractere ușoare ca ale Elenei, ne mai rămâne de observat un alt defect și mai grav. In adevăr, după ce atențiunea publicului a fost ațintită asupra unui adulter de condițiunile arătate mai sus, evenimentele care încheie și lămuresc situația, și formează ultimele impresii asupra piesei arată o toleranță abuzivă, pentru ceeace numim adevărată moralitate și deasemenea un scepticism de sentimente, foarte fidel copiat după obiceiurile societății noastre.

O glumă, o tragere pe sfoară abil executată lămurește, dar face în acelaș timp „mușama" un conflict de sentimente și datorii, în care fusese jertfite credința conjugală și încrederea prietenească și cu toate acestea lumea de pe scenă împreună cu autorul rămân liniștiți și mulțumiți, ca și cum nu s'ar fi întâmplat nimic. O femee care a avut curajul să fie adulteră, dar pe care nu o ajung nici mustrări, nici suferinți, dar nici fericirile păcatului său și care va petrece la nunta cumnatului ei, ca la nunta unui străin, un bărbat înșelat și împăcat, fără a ști măcar că a fost înșelat, un avocat șiret care se acomodează după împrejurări, pentru a trage foloase, violând întâi prietenia și apoi iubirea lui — toate aceste figuri frivole, scoase din unele pături ale societății noastre, autorul le ridică pe scenă și le consideră atât de normale și inofensive, încât i se par destul de bune pentru a le întrebuința ca instrumente la alt scop principal, la încheierea glumeață a piesei.

Lectorul și la rândul său spectatorul nu găsește

nicăeri indignarea profundă, ce trebue să o simtă un caracter drept în asemenea împrejurări. Nici o protestare, nici o ironie nu revarsă răzbunarea autorului aşa numitelor poezii sociale, asupra acestor enormităţi desgustătoare. Din ceeace lipseşte „Iadeşului" lectorul şi spectatorul este dus dela sine să facă comparaţia între moralitatea aparentă înscenată de d-l Macedonski, aprobată de onor. comitet teatral din Bucureşti şi între o adevărată morală a sentimentelor ce ar fi putut isvorî numai din sufletul unui adevărat poet. Dar d-l Macedonski este poet social.

In ceeace priveşte formele de limbă din care d-l Macedonski îşi întocmeşte stilul său poetic, trebue să semnalăm diferite abuzuri. Nu suntem dintr'aceia cari cer ca autorii literari să evite orice licenţe şi orice neologisme, dar cerem următoarele garanţii: formele şi cuvintele întrebuinţate de autor să existe în uzul comun, sau dacă autorul încearcă formaţiuni noui, atunci rezervăm criticei dreptul de control, pentru ca să se poată aprecia dacă formele introduse sunt potrivite limbii şi dacă întrebuinţarea lor nu este abuzivă şi lipsită de armonie.

Stilul d-lui Macedonski are nevoe de această corectare. Expresiuni ca următoarele: buze *brunite, dezastru, concista, mă-sa, chicsuri,* mama ce *răsgăia* copii; lumea ce a *iurăit* pe d-l Macedonski, cineva care se într'aripă să sboare, ziceri ca în *„orice piepturi", sarcazme rânjinde,* un ciobănel care *aţintă* iarba *înfrăgezită,* mantie *azură,* întâiul *palpit,* lungă *grinţare* şi altele de acest fel, sunt urâte şi nu este nici o nevoe să fie primite în limba noastră literară.

Deasemenea sufere auzul nostru când cetim:

La pag. 34.

Ale Izlamului hoardele barbare

La pag. 38.

Insuşi al Ariei triumfatorele
Marele, falnicul, mândrul Vizir.

La pag. 37.

Insuşi vizirele stă cu paşalele-i.

In materie de versificare d-l Macedonski are o specialitate particulară. D-sa a pus în curs câteva versificaţii, menite a întări nervii lectorilor. Astfel (p. 160).

Un an — dând d'ani leag'an d'an-d'ani vant
D'atunci un lanţ întreg s'a format
D'atunci de când în groapă-a intrat!
Un an dând, etc......

Din turn prelung şi vibrător zvon
Prin limbi de clopot sunete dà;
Undă'n ochii lacrămi, pe feţi undà!
Din turn prelung şi vibrător zvon
Făcea mişcat om d'om a se da
Undă'n ochi lacrămi la tristul ton
Undà-Undà-Undà-Undà!

Aceste versuri poartă titlul „înmormântarea şi toate sunetele clopotului" şi este un specimen de armonie imitativă, împreună cu o altă poezie „lupta şi toate sunetele ei" (p. 162).

Ţip'trâmbiţe; ţepeni pe cai, cavalerii
Rătiră-ale rânduri; Redeşteptat'a
Titanica frunte a munţilor antici
Sunetul repede — Tobe bat — Tabăra, etc.

In notele publicate la sfârşitul colecţiunii, găsim una relativă la aceste armonii imitative. Autorul îşi exprimă teama că vor fi mulţi, care nu vor şti să preţuiască truda sa pentru a imita sunetele clopotului şi ale trâmbiţei, „prin intreciocniri de consoane intenţionate“, adică prin întreciocniri intenţionate de consoane. Dar zice autorul:

„Ori cum ar fi preţuite versurile în chestiune, ele vor rămânea pentru mine de multă însemnătate şi nu voi uita niciodată greutăţile ce am întâmpinat în aşternerea lor pe hârtie“.

Aceasta este culmea îndrăznelii. Să presupunem că nişte meşteri italieni ar fi în stare să imite vorba omenească prin mijlocul clopotelor şi a trâmbiţelor. Poate fi vorba între oameni în toată mintea, că o asemenea armonie are vreo valoare poetică? De ce să fie altceva, pentru activitatea inversă a d-lui Macedonski? D-sa imită sunete prin cuvinte. Să-i fie de bine. Este poate un joc hazliu pentru d-sa. Poate deveni chiar folositor un asemenea exerciţiu perfecţionat. Dar a cere publicului literar să-i guste dandanalele ca poezii, şi să mai ţină şi cont că şi-a dat multă trudă până le-a întocmit, aceasta o putea pretinde chiar şi în ţară la noi, numai d-l Macedonski. Incă un pas pe această cale şi vom fi nevoiţi a întâmpina în publicitate halucinaţiile oaspeţilor de prin ospiciile de alienaţi. Aceştia vor avea cel puţin o calitate pentru dânşii sinceritatea nevinovată.

Apreciind în rândurile de mai sus publicaţia d-lui Macedonski, după cum merită, simţim nevoia de a ne justifica faţă cu cetitorii acestei reviste, că am spus într'o recenzie critică lucruri ce se înţeleg dela sine,

pentru orice om cult. Poeziile d-lui Macedonski vorbesc singure pentru inferioritatea lor de formă şi de fond. Scuza noastră este însă următoarea. Suntem în drept a considera producţiile literare ca o imagină fidelă a individualităţii ce le-a produs. Când o asemenea individualitate atacă cu insinuările ei ridicole tot ce are un prestigiu literar şi moral la noi, suntem datori a arăta din ce se compune piedestalul pe care se ridică acea individualitate. In adevăr, când cetim cele scrise de d-l Macedonski în prefaţa volumului său de poezii, chiar dacă am şti că autorul este un geniu în artă, încă ar trebui să ne zicem că a avut un moment de slăbiciune, când şi-a aruncat în faţă laudele, ce trebuia să aştepte dela alţii. Când însă d-l Macedonski nu este decât un scriitor, aşa cum l'am văzut mai sus, atunci lucrul se schimbă cu totul. Nu putem lăsa pe autor în uitare, la o parte, alăturea cu concepţiile sale. Nebăgat în seamă prin ceeace a produs în literatură, autorul devine interesant prin atitudinea lui morală, şi datoria criticei este de a-şi da socoteală de gravitatea unei asemenea apariţii. Critica trebue să apere buna cuviinţă şi moralitatea literară, contra unor pretenţiuni ridicule.

Astfel, d-l Macedonski ne arată „cu mândrie că este unul din cei întâi poeţi, ieşiţi din şcoala nenorocirii", că „a sosit timpul ca mâna poetului să atingă o nouă coardă a Harpei", decât pe acea a duioşiei, care „se obţine printr'o nimerită combinare de cuvinte, iar mai cu seamă printr'o dulce frazologie", pe când:

„Noul gen, pe care acest volum cutează să-l inaugureze este mai bărbătesc în durere, şi un condei ins-

pirat va putea să tragă foloase dintr'însul, făcând ca durerea să vorbească cu adevărata ei voce, adică cu simplitate".

Oricât de defectuoasă ar fi o scriere literară, ea nu-şi poate atrage atâta indignare şi desgust în publicul cult, pe cât şi-o atrage scriitorul îndrăzneţ şi îngâmfat de sine, care neputând vedea nulitatea sa proprie, dispreţueşte până şi puţinele bunuri poetice ale naţiunii sale.

Dar d-l Macedonski nu se mulţumeşte a fi unul dintre cei dintâi poeţi născuţi şi apoi formaţi în studiul vieţii, nici a găsi învechite genurile poeziei române, d-sa se aruncă şi pe terenul etic şi găseşte necesar a arăta cum trebue să fie adevăratul poet în purtarea sa, spunându-ne că poetul trebue să fie desinteresat şi că dacă e bogat nu trebue să tragă foloase băneşti din operele sale, etc.

Aceste lecţii de morală le dă d-l Macedonski, care s'a supărat pe Academia Română, fiindcă nu-i dă şi d-sale premii, pe membrii comitetului teatral din Bucureşti, fiindcă nu-i fac loc şi d-sale, care ocărăşte, „boerimea română" fiindcă nu se abonează la „Literatorul" său, care publică pe copertele acelei reviste numele tuturor oamenilor ce refuză de a se abona, care numeşte în fiecare oraş din ţară câte doi, trei prezidenţi a unui comitet de redacţie pentru „Literatorul", comitet ce nu există, toate acestea pentru a putea cere în urmă mai uşor abonamentele dela prezidenţi, care însfârşit organizează un bal cu tombolă în profitul jurnalului său „literar"...

Terenul e prea personal şi nu mai voim să conchidem.

După toate acestea ne întrebăm, care mai poate fi „trăsura de unire", cum ar zice d. Macedonski (p. 236), între d-sa şi dedicaţia ce o face d-lui T. Maiorescu, criticul care a lovit cu neîndurare atâtea putregaiuri, pentru a curăţi atmosfera poeziei române? Nu găsim decât un singur punct comun: o asemănare în ortografie.

Stima care o avem pentru d-l Maiorescu ne face să dorim o singură neconsecvenţă — să-şi schimbe ortografia.

TABLA DE MATERIE

PUBLICAȚIILE CASEI ȘCOALELOR
1942-1943

Istoria literaturii române moderne . .	de *Șerban Cioculescu, Vlad Streinu și Tudor Vianu.*
Antologia Filozofica	*N. Bagdasar, V. Bogdan, C. Narly*
Antologie a ideologiei junimiste	*E. Lovinescu*
Antologie a scriitorilor români	*I. A. Bassarabescu V. V. Haneș*
Titu Maiorescu și posteritatea sa critica .	*E. Lovinescu*
Istoria teatrului românesc	*I. M. Sadoveanu*
Teatrul românesc in versuri	*Al. Cioranescu*
Studii istorico-filozofice	*I. Petrovici*
Momente solemne	*I. Petrovici*
Etnicul românesc	*C. Radulescu-Motru*
Orizonturi filozofice	*I. Zamfirescu*
Aspecte din civilizația româna și elena	*C. Gerota*
Esseuri filozofice	*C. Georgiade*
Critica rațiunii pure Imanuel Kant . .	Trd. *T. Braileanu*
Pedagogia contemporana	*G. G. Antonescu*
Școala noua	*C. Narly*
Școala de azi	*M. Biciulescu*
Istoria educației fizice	*C. Kirițescu*
Portrete de scriitori romani	*I. I. Pillat*
Aspecte lirice contemporane	*Șerban Cioculescu*
Clasicii noștri	*Vladimir Streinu*
Demiurgul	*Dr. V. V. Voiculescu*
Electra - Sofocle	*G. Murnu*
Oedip - Sofocle	*G. Murnu*
Alcibiade - Platon	*St. Bezdechi*
Despre mângâierile filozofiei (Böetius) .	*David Popescu*
Rasfoind scriitorii clasici	*I. M. Marinescu*
Formarea ideilor literare in antichitate .	*I. Pippide*
Istoria literaturii latine	*N. Herescu*
Infernul (Divina Comedie)	Trd. *G. Țundrea*
Pe urmele lui Don Quichote	*Al. Popescu-Telega*
Istoria literaturii italiene	*Liberale Netto*
Continentul care se deșteapta . . .	*C. S. Antonescu, I. Roșca, A. Coteț*

Drumuri de lumină	Radu Cosmin
Studiu asupra Bulgariei	Col. Budiş
Pietre de vad vol. III	Em. Bucuţa
Prin vaile şi munţii Moldovei	I. Găvănescu
Arta veche romănească	Al. Tzigara Samurcaş
Pictorul Mirea	N. Petraşcu
Pagini de critica, de arta	N. Zambaccian
Mitropolitul Varlaam (raspuns la catehism)	N. Cartojan
Legenda lui Afrodiţian Persul	Dan Simonescu
Udrişte Năsturel	E. Turdeanu
Cronica lui Ştefan cel Mare (versiune germană)	I. Chiţimia
Documente din arhivele Bistriţei	Al. Rosetti
Cea mai veche pravila romănească	N. Cartojan
Toponimie veche romănească	Pr. Matasa
Folklor medical romănesc	I. Candrea
Poezii populare	V. Alecsandri
Poveşti şi amintiri	I. Creanga
Poezii	M. Eminescu
Basmele romanilor	P. Ispirescu
Povestea vorbii	A. Pann
Datini ardeleneşti	Ion Pop Reteganul
Români din secuime	R. Cioflec
Când Moldovenii ţineau straja la Nistru	Ap. Culea
Dela noi	Leca Morariu
Poveşti basarabene	T. S. Kirileanu
Faptele lui Ştefan cel Mare	T. S. Kirileanu
Emigranţii din Brazilia	I. M. Râureanu
Isopia	I. M. Râureanu
Varlaam şi Ioasaf	I. M. Râureanu
Apa cea vie	Al. Lascarov-Moldovanu
Mica pravila	N. Mihăilescu
Cetatea de munţi	G. Vâlsan
Sfaturi pentru studenţi	G. Vâlsan
Pamântul romănesc şi frumuseţile lui	G. Vâlsan
Scriitorii bucovineni	P. V. Haneş
Basmele crivaţului	Emanoil Bucuţa
Pagini basarabene	P. Fală

PREȚUL 250 LEI

INST. ARTE GRAFICE «LUPTA» N. STROILA